

Editor

Vladimír Patráš

SYMETRIA A ASYMETRIA V JAZYKOVEJ KOMUNIKÁCI

**Zborník príspevkov
z 11. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii
konanej 16. – 17. 9. 2021 v Banskej Bystrici**

SYMETRIA A ASYMETRIA V JAZYKOVEJ KOMUNIKÁCI

**Zborník príspevkov
z 11. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii
konanej 16. – 17. 9. 2021 v Banskej Bystrici**

Editor
Vladimír Patráš

 BELIANUM

**Banská Bystrica
2023**

Recenzentka, recenzent

prof. PhDr. Alena Jaklová, CSc.

prof. dr hab. Kazimierz Michalewski

Editor

prof. PaedDr. Vladimír Patráš, CSc.

Vedecká rada

prof. PhDr. Jana Hoffmannová, DrSc.

Ústav pre jazyk český Akadémie vied ČR, Praha

prof. Mgr. Jaromír Krško, PhD.

Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

prof. Irina P. Lysakova, DrSc.

Ruská štátna pedagogická univerzita A. I. Gercena, Sankt-Peterburg

prof. dr hab. Kazimierz Michalewski

Lodžská univerzita, Lodž

Dr. h. c. prof. PaedDr. Pavol Odaloš, CSc.

Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

prof. PaedDr. Vladimír Patráš, CSc.

Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

prof. dr. sc. Diana Stolac

Univerzita v Rijeki, Rijeka

Vydanie zborníka konferenčných príspevkov umožnila aj grantová dotácia v rámci riešenia vedeckého projektu VEGA č. 1/0662/22 *Hodnotový potenciál kontextovej expresivity v onlinových novinách a časopisoch.*

ISBN 978-80-557-2113-2 EAN 9788055721132 (print)

ISBN 978-80-557-2114-9 EAN 9788055721149 (online)

<https://doi.org/10.24040/2023.9788055721149>

Táto publikácia je šírená pod licenciou Creative Commons Attribution 4.0 International Licence CC BY (uviedenie autora).

OBSAH

Pod'akovanie	7
Úvodné konferenčné slovo	8
Jazyk charizmatikov ako osobitný komunikačný subregister	11
Martina Bodnárová	
Asymetrie tzv. ľahko zrozumiteľných jazykov. Projektová skica	23
Zuzana Bohušová	
Symetrie a asymetrie v sémantice: k prefixaci sloves označujúcich pohyb v západoslovanských jazycích	37
Katja Brankačec, Miriam Giger, Elżbieta Kaczmarska, Lucie Saicová Římalová, Karolína Skwarska, Marián Sloboda	
„Já mám jeden takový rychlodotaz.“ Jak začínají telefonické rozhovory s jazykovou poradnou?	53
Klára Dvořáková	
Wariantywność frazeologizmów w polszczyźnie jako przykład niesymetryczności oceny jakościowej jednostek języka w kulturze wspólnoty komunikacyjnej	64
Piotr Fliciński	
Reflexia obyčejného člověka v reláciách <i>reality TV</i>	75
Veronika Gondeková	
Zakłócenia symetrii komunikacji forum internetowego w <i>Ciemno, prawie noc</i> Joanny Bator	87
Ewa Górecka	

Kilka uwag o komunikacyjnej roli designu spekulatywnego (w kontekście założeń komunikacji kryzysowej)	97
Magdalena Graf	
Symetria i asymetria w powieściach Itala Calvina	110
Paweł Graf	
Jak se mluví a píše o lidech s intelektovým postižením	124
Kamila Homolková	
Ústna viacjazyčná komunikácia účastníkov s asymetrickou komunikačnou kompetenciou	135
Katarína Chovancová	
K intonačným signálom asymetrie formy a obsahu pri irónii	146
Lena Ivančová	
Slovesné podstatné meno a jeho status v jazykovej komunikácii	158
Lucia Jasinská	
Axiologický vhl'ad do post-brexítového naratívu vo vybraných britských médiách	170
Petra Jesenská	
„Covidové diskuse“ na internetu	186
Bohumila Junková	
Reformulácia ako osobitý jazykový prostriedok v kontexte čítavej komunikácie mladých	195
Simona Krafčíková	
Spektrum symetrie a asymetrie vo vyučovaní materinského jazyka	206
Milan Ligoš	

Interdisciplinárnosť ako teoreticko-metodologické východisko lingvistickej analýzy	221
Lucia Miháliková	
Expresívnosť v obraze nepriateľa v straníckom diskurze (1948 – 1956)	232
Patrícia Molnárová	
Symetria a asymetria v modelovaní chrématoným	242
Pavol Odaloš	
Symetrizácia vzt'ahov expertov a laikov cez používanie (profesionálneho) jazyka. Na pozadí vzt'ahu policajtov s verejnosťou	258
Oľga Orgoňová	
Symetrické a asymetrické črty hodnotového konštruktú s uplatnením v onlinových periodikách	268
Vladimír Patráš	
Axiologický rozmer vybraných adjektív súvisiacich s environmentálnou témou. Slovensko-poľsko-maďarská komparatívna korpusová analýza	291
Anita Račáková – Anita Huťková	
Jazykový obraz vybraných frazeologických jednotiek	308
Mária Rendárová	
Semiotické väzby symetrie a asymetrie v jazyku	316
Ján Sabol	
Morfologická integrácia substantívnych anglicizmov do nemčiny	331
Katarína Seresová	

Jazyková krajina osláv pri príležitosti 300. výročia Békešskej Čaby	340
Tünde Tušková – Alžbeta Uhrinová	
Jazykové chyby v slovenčine ako cudzom jazyku v kontexte jazykových zmien	350
Lujza Urbancová	
Štylisticko-pragmatické modelovanie biblických motívov v poézii P. O. Hviezdoslava	357
Vladimíra Vrajová	
Otázka a sekvenční výstavba rozhovoru	370
Jiří Zeman	
Záverečné slovo	380

POĎAKOVANIE

Recenzentom pracovnej verzie pokonferenčného výstupu prof. PhDr. Alene Jaklovej, CSc., a prof. dr hab. Kazimierzovi Michalewskému prináleží úprimné poďakovanie za starostlivé prečítanie podkladu, poznámky a odporúčania. Aj ich pričinením zborníkové dielo zodpovedne naplní očakávania, svoje poslanie a cieľ.

Zborník sa dostáva k autorom, autorkám, cieľovým skupinám a ďalším záujemcom v mierne nadlimitnom čase. Ďakujem za trepezlivosť a dôveru a vyjadrujem presvedčenie, že i napriek posunu termínu vydania oproti optimistickým očakávaniám všetky publikované komunikáty nájdu svojich tolerantných príjemcov, stanú sa cennými podnetmi na ďalšie vedeckovýskumné trasovania a zaslúžene si získajú množstvo hodnotných ohlasov.

V Banskej Bystrici jeseň 2023

Editor

ÚVODNÉ KONFERENČNÉ SLOVO

**Vážené účastníčky,
vážení účastníci konferenčného podujatia, kolegyne,
kolegovia, vzácní hostia, ctení přítomní,**

v zastúpení členiek a členov konferenčnej organizačnej zostavy Vám, nám všetkým prajem príjemné, odborné, osobnostne a spoločensky hodnotné okamihy. Strávime ich vedno počas dvoch rokovacích dní na banskobystrickej Univerzite Mateja Bela. Katedra slovenského jazyka a komunikácie Filozofickej fakulty UMB v spolupráci so Slovenskou jazykovednou spoločnosťou pri Slovenskej akadémii vied v Bratislave – pobočkou v Banskej Bystrici, na dni 16. – 17. septembra 2021 pripravila v poradí 11. medzinárodnú vedeckú konferenciu, tentoraz s ústredným názvom *Symetria a asymetria v jazykovej komunikácii*.

Vedecké podujatia svojho druhu nadobudli povedomie tradície, ktorá je starostlivo pestovaná už tri desaťročia. Hlavný spoluosnovateľ konferenčného zámeru, dekan vtedajšej samostatnej Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici profesor Ján Findra pri otvorení prvej medzinárodnej konferencie v septembri 1991 zdôraznil jej nosný vedecký motív: sústredene, viacrozmerne, inter- a multidisciplinárne zacielať výskumnú pozornosť na jazyk ako prostriedok dorozumenia a porozumenia sociálnych skupín, komunikujúcich spoločenskostí a jednotlivcov. 11. konferencia sa taktiež netají ambíciou opäť priniesť zaujímavé idey, koncepcie a zdroje poznatkov, sprievodné a sprostredkujúce činitele a výsledky či dosah ich symetrie i asymetrie v jazyku, jazykovede a v ľudskej komunikácii.

Medzinárodná vedecká konferencia sa tentoraz uskutočňuje v onlinovom formáte. Chceme veriť, že tento spôsob nášho snemovania sa stane hodnotnou variáciou bezprostredných kontaktov a umožní naplniť konferenčnú tému, zámery organizátorov a očakávania účastníkov.

Považujem za česť, že v univerzitných priestoroch a na tomto podujatí môžem privítať predovšetkým viac než štyri desiatky tvorivých účastníkov, prichádzajúcich z piatich európskych krajín, vedeckovýskumných pracovníkov, skúsených vysokoškolských učiteľov a vedno s nami v prirodzenej a pokračujúcej línii aj šikovných a zdatných adeptov na činorodé pôsobenie v akademickom svete. Vyjadrujem poďakovanie za prejavovaný záujem predovšetkým aktívnym účastníkom s prihlásenými a zodpovedne pripravenými príspevkami.

Konferenčné rokovanie poctili svojou návštevou štatutárni predstavitelia univerzity a fakulty. Dovoľujem si na podujatí privítať Jeho Magnificenciu rektora Univerzity Mateja Bela doc. Ing. Vladimíra Hladlovského, PhD., a Spectabilis dekana Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela doc. Mgr. Martina Schmidta, PhD. Počas oficiálneho otvorenia rokovacieho programu sa nám prihovoria s pozdravným slovom.

Programovým zámerom 11. vedeckej konferencie je tematicky podnetne, metodologicky prínosne a pragmaticky účinne zaostrovať pohľady na ďalšie poznávanie medzilidskej komunikácie a komunikovania. Aktuálny, prirodzene nestály, nehotový obraz o stave jazyka, v jazyku a dorozumievaní pritom podmieňuje teória jazyka a jazykovej komunikácie, metodológia v jazyku a jazykovede, všeobecná lingvistika, kognitívne vedy a interdisciplinárne smery, najmä variačná a novšia interakčná sociolingvistika. Rám zmieneného obrazu spoluutvárajú interjazykové kontakty, vzťahy a súvislosti s ich relatívnou stálosťou (symetrickosťou), zároveň premenlivosťou (asymetrickosťou) a dynamikou. Konferenčné chvíle sú preto oprávnené venované aj problematike komunikačných sfér a situácií, otázkam tlmočenia a prekladu, komunikačnej kompetencii, medzijazykovým vzťahom, mediálnej komunikačnej sfére a napokon aj informačným a komunikačným technológiám s ich nástojčivými výzvami, s ponukou pre moderné vedecké výskumy a na aplikované účely. Vyjadrujem presvedčenie, že konferenčné príspevky okrem obohatenia vedeckého sveta napomôžu uvádzať poznatky do vzdelávania

a komunikačnej praxe, odkryjú ďalšie schodné bádateľské trasy a načrtnú zaujímavé perspektívy vo výskumoch ľudskej komunikácie.

Vážení priaznivci vedeckého snemovania,

i napriek, či vďaka sprostredkovanému elektronickému kontaktu Vás úprimne a s potešením vítam v Banskej Bystrici. Ako počas predchádzajúcich podujatí, tak i teraz, hoci v ohraničenom kyberpriestore, pritom z pohodlia Vašich domovských prostredí, sa cítite príjemne v priestoroch Univerzity Mateja Bela a jej organizačných súčastí. Prežite odborne prínosné, osobnostne hodnotné a ľudsky obohacujúce chvíle v (prí)jemnom komunitnom móde na 11. medzinárodnej vedeckej konferencii o komunikácii.

Vladimír Patráš
vedúci organizačnej zostavy

JAZYK CHARIZMATIKOV AKO OSOBITNÝ KOMUNIKAČNÝ SUBREGISTER

Martina Bodnárová

THE LANGUAGE OF CHARISMATICS AS A SPECIAL COMMUNICATION SUB-REGISTER

The paper is an attempt to define the language of the charismatics as a special microsocial communication sub-register within the religious super-register and the Christian macro-social register. From theoretical and methodological point of view we use the concept of the communication register and the concept of individual (personal) style. We try to describe the linguistic characteristics of this sub-register by analysing the spoken discourse of the four most media-exposed Slovak Catholic charismatic preachers. In the article we interpret three selected phenomena of the language of charismatics based on the pragma-linguistic approach.

KEY WORDS:

language of charismatics, communication register and sub-register, religious communication

Úvod

Exponovaná problematika ako súčasť našich viacročných výskumov náboženskej komunikácie predstavuje v slovenskej lingvistike nówum, nie je však nová v kontexte poľskej teolingvistiky, kde bola doposiaľ reflektovaná najmä cez prizmu konkrétnych žánrov typických pre tzv. hnutia novej evanjelizácie. Ide o prorocstvo (Kładoczny, 2004) a svedectvo (Nowak, 2005). Explicitnejším spôsobom prejavil záujem o problematiku charizmatického fenoménu S. Gajda v najnovšej štúdií *Styl charyzmatyczny* (2020). Charizmatický štýl definuje ako štýl správania a produktov charizmatikov; nezvyčajný spôsob, akým niekto silou svojej expresie odkryva svoj hlboký duchovný svet a ovplyvňuje svoje okolie (porov. Gajda, 2020,

s. 21). Existuje ako štýl konkrétneho správania a produktu; individuálny subjektívny štýl konkrétneho charizmatika či intersubjektívny skupinový štýl (napr. charizmatikov umelcov, vedcov, politikov). Z Gajdovej štúdie je evidentné, že pri reflexii charizmatického fenoménu sa nepohybuje len vo sfére náboženstva, na rozdiel od našich výskumov, ktoré sú zacielené na jazyk charizmatikov len v okruhu náboženskej komunikácie. Z vymenovaných spôsobov existencie charizmatického štýlu s naším prístupom koreluje predovšetkým druhý spôsob, keďže sa problematiku náboženskej komunikácie pokúšame systematicky skúmať za pomoci dvoch konceptov – konceptu individuálneho personálneho štýlu a konceptu komunikačného registra.

Predmet a metodológia výskumu

Pri postulovaní fenoménu jazyka charizmatikov ako osobitného komunikačného subregistra vychádzame z už ustáleného sociologického chápania náboženstva ako osobitnej sociálnej inštitúcie (porov. napr. Kráľová, 2007, 2009). Tejto inštitúcii prislúcha komunikačný priestor – *náboženská komunikačná sféra*. Konvencionalizované jazykové a parajazykové správanie ľudí preferované v náboženskej komunikačnej sfére predstavuje **náboženský komunikačný supregister**. Keďže náboženstiev je mnoho a keďže v našej kultúre a spoločnosti, rovnako ako v rámci nášho výskumného materiálu, je dominujúcim kresťanské (katolícke) náboženstvo¹, na makroúrovni sa ukazuje opodstatnené vyčlenenie

¹ Napr. na stránke Wikipedia.org sa uvádza, že „z 18 registrovaných cirkví a náboženských spoločností na Slovensku je 14 kresťanských“ s primátom Rímskokatolíckej cirkvi (porov. <https://sk.wikipedia.org/wiki/Kres%C5%A5anstvo>).

Treba tiež poznamenať, že vzťah pojmov *kresťan* a *katolík* je hyperonymicko-hyponymický, čo súvisí s tým, že v súčasnosti existuje veľa kresťanských denominácií: katolíci, evanjelici, kalvíni, baptisti, metodisti, cirkev bratská a pod. Katolicizmus patrí medzi tradičné kresťanské smery (porov. <https://sk.wikipedia.org/wiki/Kres%C5%A5anstvo>).

kresťanského makrosociálneho komunikačného registra.

Aj kresťanstvo je pomerne členitým fenoménom, preto sa zdá vhodné uvažovať ešte o niekoľkých makrosociálnych subregistroch, spomedzi ktorých sú vzhľadom na našu výskumnú tému relevantné dva – **katolícky** a **protestantský komunikačný subregister**. Charizmatické a letničné či pentekostálne hnutia majú totiž svoj pôvod v protestantizme, odkiaľ sa rozšírili do katolicizmu. V rámci vymedzených subregistrov sa uplatňujú rôzne rolové a statusové mikrosociálne registre. Za najdominantnejšiu i najuniverzálnejšiu možno považovať *sociálnu rolu kňaza*, resp. *kazateľa*. A. Riobó (2001) hovorí o diecéznych kňazoch reprezentujúcich „sekulárne duchovenstvo“, ktoré sa odlišuje od „rehoľného duchovenstva“. Aj diecéznym kňazom je do určitej miery vlastná svetskosť, sekularita, nie však v negatívnom zmysle „svetáckosti“, ale skôr v neutrálnom zmysle intenzívnejšieho vzťahu k svetu než v prípade rehoľníkov. Sekularita je predovšetkým osobitnou vlastnosťou laikov odlišujúcou ich od kňazov, ktorých osobitnou vlastnosťou je ministeriálnosť (služobný charakter), a od rehoľníkov, u ktorých zasa dominuje eschatologické znamenie. Všetky tri entity spolu tvoria štruktúru Cirkvi (porov. Riobó, 2001, s. 42 – 43) a na ich báze možno v sociolingvistických intenciách uvažovať o postulovaní troch ústredných rolových **mikrosociálnych komunikačných registrov – kňazského, rehoľníckeho a laického. Charizmatický subregister** je potom špecifikáciou exponovaných troch registrov, zvlášť laického, pretože jadro charizmatikov tvoria laici. Viaže sa na sociálnu rolu charizmatika, ktorého chápeme ako člena charizmatického hnutia, resp. nositeľa chariziem (obe charakteristiky sa zvyčajne prekrývajú). Charizmatikom je vlastná evanjelizačná činnosť, najmä jej kazateľská a hudobná zložka. Charizmatickí kazatelia bývajú nazývaní aj evanjelizátori. Pôsobia v rámci špecifických komunikačných udalostí ako *evanjelizácie*, *charizmatické konferencie*, *evanjelizačné/charizmatické kurzy*, *večery chvál* či *gospelové festivaly*. Ich typickými komunikátmi, resp. žánrami sú *kerygma*, *svedectvo* a profetické žánre ako *proroctvo* či *slovo*

poznania. Popri týchto verbálnych žánroch majú v pôsobení charizmatikov významné miesto aj neverbálne, hudobné žánre. Príznačnými sú kresťanská gospelová a populárna hudba (najmä *chvály*, angl. *worship*). Súčinnosť verbálnej a neverbálnej hudobnej zložky v komunikačnom subregistri charizmatikov sa demonštruje napríklad v dvojdomosti viacerých z nich – sú charizmatickými evanjelizátormi a súčasne tzv. lídrami gospelových skupín (napr. Julo Slovák je evanjelizátorom a lídrom skupiny ESPé).

Predstavenú (prevažne) teoretickú schému plánujeme podložiť exaktným výskumom komunikátov konkrétnych slovenských mediálne exponovaných charizmatických kazateľov. Z rozsiahleho diapazónu reprezentantov katolíckych a protestantských charizmatikov sme zatiaľ preskúmali komunikáty štyroch kazateľov: Jána Buca, Jula Slováka, Jozefa Mihoka a Martina Harčára. Rozsah preskúmaného materiálu je 18 hovorených komunikátov zaznamenaných na stránke Youtube, ktoré majú dovedna trvanie takmer 6 hodín, predstavujú 85 strán transkriptov a 43 394 slov. V rámci výskumu sme využili rozmanitú metodológiu [transkripčná metóda, kvantitatívna (štatistická) metóda percentuálnych výpočtov, klasická lingvistická analýza, metóda vyhľadávania kolokácií, metodológia pragmalinguistiky a kognitívnej lingvistiky]. Skúmané charizmatické komunikáty majú povahu rétorických monologických prejavov realizovaných počas charizmatickej konferencie, najmä Godzone. Charizmatické komunikačné udalosti majú ustálenú štruktúru (porov. napr. Ulland, 2012), kde prvú fázu predstavuje tzv. zahrievacia sekvencia a druhú časť zvaná „slovo“, ktorú reprezentuje práve daný rétorický prejav. Jeho hlavnou funkciou je ovplyvniť publikum do takej miery, aby mohlo zaujať akúsi prijímaciu pozíciu a *de facto* sa dopracovať až k extatickému zážitku predstavujúcemu poslednú fázu udalosti. Rétorické charizmatické komunikáty implikujú mikroštruktúry *svedectvo*, *proroctvo*, *slovo poznania* a *videnie*. Ich hranice nie sú vždy zreteľné, no ich jazyková charakteristika výrazne vplýva na jazykový profil celého monologického komunikátu.

Predbežné výsledky výskumu

Našou ambíciou je načrtnúť jazykové charakteristiky potenciálneho charizmatického komunikačného subregistra, pričom vodidlom nám je jazyková charakteristika exorcistického komunikačného subregistra (Bodnárová, 2020). Vzhľadom na limitovaný rozsah tohto príspevku sa budeme venovať len niektorým vybraným javom identifikovaným u skúmaných kazateľov a ich detailnejšej interpretácii.

Charizmatickí kazatelia sa vyznačujú pertraktovaním špecifických tém: nadprirodzené javy a zázraky, špecifické charizmatické fenomény (napr. glosolália), subjektívne duchovné skúsenosti, intímny vzťah človeka s Bohom, vlastné osobné negatíva, strach (spoločná téma charizmatikov a exorcistov odlišujúca ich od radových kazateľov). Tieto témy sa pertraktujú prostredníctvom naratívno-explikatívnej textovej makrostratégie, kde dominuje zážitkovosť výrazu a jej rozvíjajúca črta – aktuálnosť výrazu založená na sugescii prítomnosti (porov. Plesník, 2011, s. 168 a n.). Napr. Ján Buc sugestívny efekt svojich prejavov dosahuje súhrou viacerých jazykových prostriedkov, zvlášť však adverbiom *zrazu* a polysyndetickým používaním spojky *a*. Nielenže ňou Buc pripája takmer každú svoju novú výpoveď k predchádzajúcej výpovedi, čím produkuje takmer nikdy nekončiaci prehovor, ktorý v súhre s prozodickými charakteristikami a permanentnou gestikuláciou prakticky nedovoľuje adresátovi percepčne si vydýchnuť, ale na niektorých miestach ju dokonca reduplikuje a spája so semikadenciou a krátkou pauzou. Malá ukážka veľkej hypertrofie *a* – v jednom šesťminútovom úryvku Bucovho prejavu sme konektor *a* zaznamenali 86 ráz. Samozrejme, takýto postup sa premieta aj do celkových frekvenčných slovnodruhových štatistík, kde sme pozorovali, že oproti iným kazateľom, u ktorých spojky predstavovali väčšinou piaty alebo nanajvýš štvrtý komunikačne najzaťaženejší slovný druh, u charizmatikov sa konštantne posúvali zo štvrtého na tretie miesto. Jeden rozsiahlejší príklad zmesi naratívneho

a explikatívneho textu J. Slováka, v ktorom výraznejšiu úlohu hrá konjunkcia *a*:

a: a verim tomu že tento čas je: je vo veľkej miere o viere→ ktora SŤAhuje veci z neba na zem→ a my sme sa dneska je nedela predvče..včera sme sa vrátili alebo predvčerom sme sa vrátili z Košíc→ boli sme: @ na jednom podujatí ktoré sa volá nádej má meno→ a: bola to taka evanjelizácia na námestí a v uliciach→ okolo dvestopedesiat ľudí→ a: sme sa stretli v Košiciach a asi peť šesť hodín sme chodili po meste v dvojiciach trojiciach v malých skupinkách a sme mali rozdelené mesto na množstvo oblastí a v každej jednej oblasti takmer bol niekto→ a potom bol večerný program na námestí kde neviem presne odhadnúť koľko bolo ľudí ale bolo relatívne plne námestie→ a:: a bol to VELmi taký taký zaujímavý čas keď sme sa modlili vo štvrtok večer na na animátorskej škole za: za počasie a→ tak som pozeral na jednej aplikácii na mobile že aké bude počasie v Košiciach v v piatok večer o siedmej kedy to malo začať na námestí a a boli tam hlasene búrky a a: @ a dážď↓ a tak sme sa modlili a volali sme k Bohu a→ a prehlasovali sme veci a a bol som úplne taky dotknuty vše..vierou všetkých tých mladých ľudí ktorí tam išli a keď sme sa domodlili tak som aktualizoval aplikáciu a:: a predpoveď už bola že bude slnečno↓

V tektonike textu sa u viacerých charizmatikov objavujú výpovede so statusom uvádzacej vety, ktoré predchádzajú reprodukovanej reči osoby zo sféry *sanctum*. Tieto výpovede majú takmer identickú štylizáciu *Boh mi povedal/hovorí*. Konkrétny príklad z komunikátu J. Slováka: *raz som mal take slovo pre jedného muža na plavárni↑ a som tam si zavezoval šnúrky a som odchádzal z nej a sedel vedľa mňa MUŽ ktorý si tiež zavezoval šnúrky↑ a Boh mi hovorí že že TENto chlap potrebuje uistenie v tom že je DOBrý otec↓ a: a ja som mu to nepovedal↓ lebo tam bolo kopec iných ľudí a potom po pár minútach ako som VÁhal čo sa bude diať↑ a som tak sa hádal s Bohom↑ že teraz nie a a prečo mi to teraz hovoríš a a: sa hanbím a neviem čo všetko↑ tak proste k nemu a on tam sedel SÁM a ja hovorim pozri to je mladý chlap proste a možno neni ani ženatý a a čo ja*

viem→ a zrazu k nemu pribehol synček↓ a odišli spolu preč a ja si hovorim že o:u↓ že tak to som pokazil ten chlap dneska mohol nájsť nádej a ja som to nedal. Výpoveď Boh mi povedal/hovori dáva po nej nasledujúcej niekedy aj úplne profánnej reči punc sakrálnej motivácie a nadprirodzenej proveniencie.

Naratívnu reprodukciu celej tejto komunikačnej „drámy“ v aktuálnej komunikačnej situácii Godzone konferencie je ťažké podrobiť verifikácii; ide o veľmi subjektívnu skúsenosť kazateľa. Máme však k dispozícii niektoré nástroje pragmlingvistiky, konkrétne teóriu presupozícií a teóriu konverzačných implikatúr. Godzone konferencia je charizmatická evanjelizačná konferencia otvorená pre široký diapazón ľudí, teda adresátmi Slovákovho komunikátu môžu byť tak praktizujúci veriaci i členovia charizmatických hnutí, ako aj tzv. vlašní veriaci či dokonca ľudia bez vyznania. Otázka je, ako majú títo rozmanití adresáti rozumieť vete *Boh mi povedal/hovori*. Samotná veta presuponuje, že, po prvé, Boh hovorí a že, po druhé, poslucháči vedia, resp. veria, že Boh hovorí. Dajme tomu, že takáto presupozícia je možná aj u konfesionalne úplne nezdatných poslucháčov. Vychádzajme pritom z toho, že je všeobecne známe, že „židovský a kresťanský Bůh je ten, ktorý mluví“ (Göttlicher, 2003, s. 36), čo je jedným z jeho najvýraznejších atribútov. Živosť viery sa podľa R. Göttlichera manifestuje aj tým, že medzi človekom a Bohom prebieha komunikácia. Problémom sú samotné komunikačné možnosti medzi oboma aktérmi, pričom v smere *človek – Boh* je tento problém menší. Väčší je problém komunikačných možností v intencii *Boh – človek*. Göttlicher uvádza jednak enumeráciu tradičných teologických spôsobov, ktorými môže Boh k človeku prehovárať, resp. s ním komunikovať (modlitba, meditácia, extáza, cez druhého človeka, cez živú a neživú prírodu a cez udalosti, činy); jednak si vypomáha Jungovou psychológiou, podľa ktorej treba rozlišovať existenciu Boha a ideu Boha. Idea Boha je archetyp nachádzajúci sa v (kolektívnom) nevedomí. Komunikácia *Boh – človek* je podľa Göttlichera vedená vo sfére (kolektívne) nevedomie – (osobné) vedomie; môže sa diať len za pomoci symbolov, pretože sféra ľudská a božská sú ako také

nezlučiteľné; a k prevodu obsahov z nevedomia do vedomia dochádza pri meditácii, resp. kontemplácii, ktorá sa považuje za vrchol kresťanského života a ktorá odhaľuje nedostatočnosť prirodzeného jazyka pri zdelovaní jej obsahov.

Z hľadiska teórie zdvorilosti a konverzačných implikátúr J. Slovák v citovanom úryvku porušuje dve konverzačné maximy – čiastočne maximu kvality a potom maximu spôsobu. Kazateľ s veľkou pravdepodobnosťou – keď prihladneme na náboženský kontext celej komunikačnej situácie a na charakter jeho sociálnej roly – nehovorí to, o čom by nebol presvedčený, že je pravdivé; avšak nemá dostatok dôkazov, že reč, ktorú reprodukuje, je pozitívne sakrálneho (osoba zo sféry *sanctum*), nadprirodzeného pôvodu. Teologicko-psychologicky by ako pôvodca výpovede prichádzal do úvahy ešte vlastný subjekt alebo osoba zo sféry *infernum*. Maxima spôsobu sa u Slováka porušuje tým, že nie je jasné, akým spôsobom mu Boh danú výpoveď povedal. A tu narážame na vyššie opísaný problém komunikačných možností medzi človekom a Bohom. Čo s výpoveďou, ktorej predchádza inkriminovaná uvádzacia veta *Boh mi hovorí?* Referuje tu J. Slovák len na jednoduchú modlitbu alebo na kontempláciu či dokonca extázu? (Ostatné vymenované možnosti teologickej proveniencie sú logicky vylúčené.) Nech je správna ktorákoľvek z predostretých alternatív, Slovákova uvádzacia veta bude pravdepodobne zrozumiteľná iba pre poslucháčov – príslušníkov charizmatických hnutí a sekundárne pre praktizujúcich veriacich. Pre vlašných veriacich či ľudí bez vyznania vyznie dosť neurčito, porušujúc spomínané konverzačné maximy. J. Slovák pri použití výpovedí typu *Boh mi povedal/hovorí* ráta s inferenciou poslucháčov, teda že majú určitý súbor znalostí o svete, na základe ktorého si jeho výpoveď dokážu adekvátne interpretovať a sledovať jeho prejav ďalej. Zabúda však na to, že u nepraktizujúcich či ľudí bez vyznania tento súbor znalostí môže byť iný, že určité inferencie, ktorých sme sa dotkli aj prostredníctvom R. Göttlichera, sú pre nich tabuizované. Alebo – možno na to ani nezabúda, ba naopak, ráta s tým a je to súčasťou jeho persuzívnej komunikačnej stratégie, kde z problematikosti

interpretácie pre konfesiónálne „nezorientovaného“ poslucháča rezultuje exkluzivita charizmatického kazateľa – je to výnimočný človek, ktorý má nadprirodzené schopnosti či vnuknutia (*raz som mal take slovo pre jedného muža*) a Boh k nemu priamo hovorí a komunikuje s ním. Už len dodávame, že toto sú *de facto* atribúty proroka – hovorí o tom napr. základná slovníková definícia výrazu *prorok* „človek, prostredníctvom ktorého Boh hovorí k ľuďom, príp. zjavuje budúcnosť“ (KSSJ, 2003), spomínaný R. Göttlicher (2003, s. 32): „Prorok je člověk, ke kterému mluví Bůh, a on má jeho poselství předávat dál“, i P. Kłodoczy, ktorý analogickú výpoveď „*Toto hovorí Pán*“ („*To mówi Pan*“) identifikuje ako jednu z tzv. posolských foriem, ktoré uvádzajú alebo uzatvárajú prorockú výpoveď a prostredníctvom ktorých „*prorokujúca osoba jasne zdôrazňuje posolstvo proroctva a ukazuje na jeho nadprirodzeného odosielateľa*“ (Kłodoczy, 2004, s. 102; vlastný preklad).

Charizmatici ponímajú duchovný život, čo je pomerne abstraktná entita, veľmi dynamicky. Túto dynamiku dobre odrážajú verba *movendi*, a to najmä *ísť, kráčať, vstúpiť/vstupovať, vystúpiť, postaviť sa, dvihnúť*; spojenie *urobiť krok* pôsobí ako multiverbizácia vo vzťahu k slovesu *kráčať*. Dané slovesá tu mávajú pozmenenú valenciu a metaforicky posunutý význam. Ide pritom o také valenčné a významové zmeny, s akými sa v profánnej komunikácii nestretávame. Slovesá *ísť* a *kráčať* sa napr. u J. Buca používajú s valenciou „v niečom“, ktorá je pomerne netypická (porov. Saicová Římalová, 2010, s. 87 a n.) a z profánnych metaforicky posunutých významov sa jej bližšie azda najviac konštrukcia „*ísť/kráčať v niečích šľapajach/stopách*“. V Bucových kontextoch substantívnu pozíciu v rámci predložkového pádu konštantne obsadzujú abstraktá: *ideme vo vlastnej sile – jedine v jeho sile potom môže kráčať – ak budeš kráčať vo vlastnej sile... – a v jeho láske budeme kráčať – to má byť niečo v čom ja budem kráčať – to je tá radosť v ktorej ja môžem kráčať – či naozaj kráčame v tej takej ceste modlitby a v kvalite modlitby*. Kým niektoré metafory sa môžu z určitého uhla javiť ako komplikovanejšie vyjadrenie významov

ako „nekvalitne sa modliť“, „spoliehať sa len na seba“, „byť radostný“, iné môžu pôsobiť ako denotatívne problémové. Načrtnutý problém zrozumiteľnosti, komunikatívnosti daných exkluzívnych slovesných valencií charizmatickí kazatelia spravidla neriešia a tieto valencie servírujú svojim poslucháčom v ďalších a ďalších emotívne vybičovaných prejavoch. I takýmto spôsobom si vytvárajú vlastný, špecifický, no skôr len do seba uzavretý jazyk, ktorého typické prostriedky sa pomerne ľahko dajú imitovať a distribuovať medzi členmi vlastnej charizmatickej komunity. Benefitom týchto metafor však je, že pôsobia na adresáta mobilizujúco, resp. mobilizujúcejšie, než by pôsobili iné synonymické vyjadrenia daných (aspoň anticipovaných, ak už nie presne dešifrovaných) významov bez pohybových slovies (napr. *postaviť sa do toho povolania v takej plnosti* = žiť naplno svoje povolanie alebo *kráčať v láske* = milovať). A k čomu charizmatici svojich poslucháčov mobilizujú? Odpovieme termínom zo psychológie náboženstva: k extatickému spirituálnemu zážitku.

Záver

Ako ukázali už naše predchádzajúce výskumy (Bodnárová, 2021), jazyk charizmatikov ako potenciálny špecifický komunikačný subregister sa vyznačuje špecifickými lexémami, resp. lexémami s vyššou frekvenciou oproti štandardným kazateľským komunikátom a/alebo s posunutým významom oproti profánnym kontextom (napr. *evanjelizácia, chvála, obnova, prebudenie, veci; vnímať, zažiť*); špecifickými kolokáciami (napr. slovesné a adjektívne kolokáty lexémy *veci*); špecifickými motívmi (krajiny, národa, moci, novosti, zmeny/premeny, srdca, zázračnosti, proroctva); v rámci intertextuality referenciou na špecifické pretexty a špecifickým druhom reprodukovanej reči. V tomto príspevku sme sa zamerali na detailnejšiu pragmalingvistickú analýzu vybraných javov jazyka charizmatikov, a to konvenčných metafor s pohybovými slovesami, výpovedí typu *Boh mi povedal* a hypertrofii relátora *a*.

*Príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu
KEGA 010PU-4/2020 Interaktívna štylistika – analýzy a syntéza.*

LITERATÚRA

- BODNÁROVÁ, Martina. 2020. *Jazyk exorcistov. Výmedzenie a opis komunikačného subregistra*. Prešov : FF PU. 230 s. ISBN 978-80-555-2641-6.
- BODNÁROVÁ, Martina. 2021. Prienik exorcistického a charizmatického komunikačného subregistra u rímskokatolíckeho kazateľa Martina Harčára. In: *Slovenská reč*, 86, 2021, č.1, s. 78 – 103.
- GAJDA, Stanisław. 2020. Styl charyzmatyczny. In: *Stylistyka*, 29, 2020, s. 9 – 23.
- GÖTTLICHER, Roman. 2003. Komunikace, mlčení a řeč v křesťanství. In: *Slovo a slovesnost*, 64, 2003, č. 1, s. 31 – 39.
- KAČALA, Ján – PISÁRČIKOVÁ, Mária – POVAŽAJ, Matej. 2003. *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava : VEDA. Dostupné na: <http://slovníky.korpus.sk>.
- KŁADOCZNY, Piotr. 2004. *Proroctwa chrześcijańskie jako gatunek mowy na tle innych gatunków profetycznych*. Zielona Góra : Uniwersytet Zielonogórski. 251 s. ISBN 83-89712-18-0.
- KRÁĽOVÁ, Ľuba. 2007. *Sociálne inštitúcie. Politika. Náboženstvo. Rodina*. Prešov : KM-System. 254 s. ISBN 978-80-85357-05-9.
- KRÁĽOVÁ, Ľuba. 2009. *Politika, náboženstvo, rodina ako sociálne inštitúcie*. 2. preprac. a dopln. vyd. Košice : UPJŠ, Fakulta verejnej správy. 254 s. ISBN 978-80-7097-775-0.
- Kresťanstvo. 2021. <https://sk.wikipedia.org/wiki/Kres%C5%A5anstvo> . [Online.] (2021-08-30)
- NOWAK, Małgorzata Danuta. 2005. *Świadectwo religijne. Gatunek – język – styl*. Lublin : Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL. 280 s. ISBN 83-7306-277-7.
- PLESNÍK, Lubomír a kol. 2011. *Tezaurus estetických výrazových kvalit*. Nitra : Filozofická fakulta UKF. 484 s. ISBN 978-80-8094-924-2.
- RIOBÓ, Alfonso. 2001. Sekularita diecézných kňazov. In: Š. Vrablec (ed.): *Diecézni kňazi a ich spiritualita v dnešnej dobe*. Trnava : Arcibiskupský úrad v Trnave, 2001, s. 39 – 55. ISBN 80-968496-3-8.
- SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie. 2010. *Vybraná slovesa pohybu v češtině*. Praha : Karolinum. 124 s. ISBN 978-80-246-1813-5.
- ULLAND, Dagfinn. 2012. Embodied Spirituality. In: *Archive for the Psychology of Religion*, Vol. 34, Issue 1 (January 2012), s. 83 – 104. <https://doi.org/10.1163/157361212X645340> .

Mgr. Martina BODNÁROVÁ, PhD.

 <https://orcid.org/0000-0002-8748-9552>

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity

Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií

Ul. 17. novembra 1

080 01 PREŠOV

Slovenská republika

E-mail: martina.bodnarova@unipo.sk

ASYMETRIE TZV. ĽAHKO ZROZUMITEĽNÝCH JAZYKOV. PROJEKTOVÁ SKICA

Zuzana Bohušová

ASYMMETRIES OF THE SO-CALLED EASY-TO-UNDERSTAND LANGUAGES. A PROJECT SKETCH

The project is a response to a currently increasing need for vital social and scholarly communication to be moved into virtual space. The aim of the project is to establish principles and rules for the creation of texts in Slovak as a simplified language. From the cognitive standpoint, the project is based on the strategy of feature neutralization on the one hand, and the linguistics of Slovak as a foreign language on the other. From the pragmatic standpoint, the project incorporates the accommodation of communication in adapted languages to a wide range of recipients, as well as the experience with the use of simplified versions of other languages such as German and English. It is crucial to be equally aware of the potential as well as the limits of using simplified languages: while they herald the opening of the communication gates, they also carry risks of excessive simplification and reductionism.

KEY WORDS:

accessible language, easy-to-read, asymmetries, intralingual translation

1. Vstup do problematiky

Ľahko zrozumiteľné jazyky sa v súčasnosti pokladajú za súčasť štandardných jazykov a sú objektom lingvistických, didaktických a translačných výskumov. Asymetrie sú mnohoraké a ich pragmatickou bázou je jednak intersocietálna komunikácia, jednak komunikácia s marginalizovanými alebo znevýhodnenými skupinami. Zrozumiteľnosť textov je požiadavkou v rámci antidiskriminačných snáh a v rámci európskej legislatívy. Pri výskume sú nápomocnými inštrumentmi lingvistika cudzieho jazyka (v prípade slovenčiny „lingvistická xenoslovakistika“)

a praxeológia intralingválneho prekladu. Perspektívy využitia ľahko zrozumiteľného jazyka je nutné vnímať v rovnováhe – na jednej strane signalizujú otvorenie brány komunikácie, ale súčasne varujú pred simplifikáciou a elementarizáciou.

Nakoľko sa terminológia stále precizuje, pracovne sme nazvali adaptovaný jazyk *ľahko zrozumiteľným*. Vychádzame pritom z dvoch tradícií. Anglofónna tradícia používa pojmy *plain English, plain writing, plain language, easy-to-read* pre jasný, zreteľný, jednoduchý anglický jazyk v písomnej forme (porov. Cutts, 1996; Wydick, 2005), ktorý zodpovedá priemernej čitateľskej kompetencii širokej populácie a je pokladaný za súčasť štandardného a odborného jazyka. Germanistická tradícia pracuje s pojmi *leichte Sprache – einfache Sprache*, teda *ľahký jazyk* (pre ľudí so špeciálnymi potrebami) – *jednoduchý jazyk* (pre ľudí s nerozvinutou jazykovou kompetenciou), pričom ich pokladá aj za dva koncepty jazyka s rôznym stupňom zjednodušenia (porov. Bock, 2014, 2017, 2019; Kellermann, 2014; Bock – Fix – Lange, 2017; Bredel – Maass, 2016).

Podstatu tzv. ľahko zrozumiteľného jazyka vystihujú slovenské obrazné kolokácie, napr.: *povedz to ľudskou rečou, po slovensky, pre nás smrteľníkov; rozmenené na drobné; inak/v kocke povedané*. Idióm s negatívnou kolokáciou je *hovoríť niečo po lopate*; z toho odvodený kvázitermín má tvar „(po)lopatizmus“.

Téma projektu je v lingvistike nová a má potenciál na postupný a dlhodobý výskum

- procesov tvorby ľahko zrozumiteľných jazykov,
- atribútov produktov/textov,
- efektivity a eficientnosti textov v ľahko zrozumiteľnom jazyku, a
- situačných kontextov, v ktorých sú zmysluplné.

Hlavný cieľ projektu je stanoviť princípy tvorby textov v slovenčine ako ľahko zrozumiteľnom jazyku (LZJ). Priebežné ciele sú: vyhládať a komparovať internetové texty v nemčine, angličtine a slovenčine ako LZJ, objasniť produkciu LZJ priamo alebo cez preklad, prepojiť výskum LZJ s translátologickým

výskumom intralingválneho prekladu, testovať produkciu a recepciu komunikátov v ĽZJ, verifikovať odporúčania a pravidlá pre produkciu ĽZJ, overovať utilitárnosť ĽZJ vo vybraných komunikačných situáciách, využívať existujúce texty v ĽZJ na výučbu a produkovať také texty na využitie v praxi (napr. na zriadenie paralelných webových podstránok).

Ďalšie pragmatické prínosy projektu:

- spoznanie ĽZJ ako nástroja metajazykových pokynov pri internetovej výučbe i na autodidaktické učenie sa (porov. Bajusová – Bohušová, 2018);
- iniciovanie produkcie textov v ĽZJ – priamo i cez preklad s cieľom uľahčenia interkultúrnej, politickej a spoločenskej informovanosti napr. marginalizovaných osôb;
- obohatenie štúdia prekladateľstva (po novom *filológie*, porov. Patráš, 2019) zavedením tréningu intralingválneho prekladu do ĽZJ, pričom je možné stavať na semiprofesionálnych tlmočnických kompetenciách a na zásadách tzv. informatívneho prekladu;
- etablovanie ĽZJ ako jazyka vedecko-popularizačných aktivít;
- overenie využiteľnosti ĽZJ pri vybraných textových žánroch, napr. pokyny ku konferenciám a program, administratívne pokyny, prehľad politického diania, vysvetlenie fungovania inštitúcií, návod na prácu s internetovou stránkou, zmluvy, programy politických strán atď.

2. Geometria ĽZJ – asymetrie pragmalingvistického prístupu k ĽZJ

2.1 Kto sú recipienti a kto sú producenti ĽZJ

Existujú dva typy producentov textov v ĽZJ:

- priami a
- translátori.

Priami producenti majú vedomosti o princípoch produkcie a fungovania ĽZJ a produkujú neliterárne texty na pragmatické využitie (na potrebnú orientáciu vo výseku sveta). Translátori

majú vedomosti o jazykovej/textovej adaptácii podľa princípov LŽJ a produkujú intralingválne preklady do LŽJ.

Recipienti sú

- intaktná, majoritná skupina občanov, ktorí sa potrebujú alebo chcú rýchlo zorientovať (porov. portály aktuality.sk, gmx.at, „preklady“ vyhlášok – cestovná kancelária Pelikán),
- ľudia so špeciálnymi potrebami, starší, deti, dyslektici, dysgrafici a pod.,
- ľudia so slabou znalosťou jazyka, cudzinci, turisti,
- učiaci sa daný jazyk ako cudzí.

Recipienti textov v LŽJ sú v slovenských podmienkach obrovská heterogénna skupina: zahraniční študenti (Erasmus, ukrajinskí), študenti slovenčiny ako cudzieho jazyka, študenti so špeciálnymi potrebami, učitelia pri *internet teachingu* (zabezpečenie jednoznačnej a funkčnej komunikácie), študenti prekladateľstva a tlmočníctva, širšia komunita, napr. rómski žiaci, migranti, cudzinci. Na Filozofickej fakulte UMB začínajú pracovať tzv. študentskí tútori ako domáci *buddies* (pomocníci a sprievodcovia študentov, ktorých poznáme z mobilít Erasmus, v študentskom žargóne „badikovia“). *Buddies* aj tútori by mohli využívať niektoré pokyny v ľahko zrozumiteľnom jazyku. LŽJ je taktiež využiteľný ako súčasť e-learningových učebníc, resumé odborných článkov, empatických pokynov v zložitých životných, administratívnych alebo výnimočných situáciách a na vedecko-popularizačné účely.

V Nemecku a Rakúsku existujú paralelné webové podstránky mediálnych portálov, inštitúcií alebo miest v LŽJ; niekoľko príkladov: webové stránky *Bundestagu* (spolkového snemu), významného denníka *TAZ*, mesta *Aschaffenburg*, vydavateľstva *Literaturhaus Frankfurt*, rakúskych novín *KURIER*, teletext rakúskej verejnoprávnej televízie ORF. Uverejňujú ústretové texty/preklady/čítané komentáre pri videách na orientáciu v spoločenskom dianí, politike, hospodárstve, legislatíve a sú určené pre ľudí, pre ktorých je žurnalistický a administratívny (prípadne aj umelecký) jazyk ešte prekážkou v recepcii obsahov. Slúžia tiež ako most na postupné zdokonaľovanie jazykovej

a čitateľskej kompetencie (na prechodnú dobu) a sú sekundárne využiteľné aj ako materiály na výučbu cudzieho jazyka cez internet.

Celkovo má ĽZJ poslanie búrať komunikačné bariéry. Odberatelia textov v ĽZJ sú inštitúcie, ktoré vzdelávajú, usmerňujú a administrujú uvedené skupiny recipientov, alebo slúžia verejnosti, napr. fakulty, pracovné a cudzinecké úrady, školy, psychologické poradne, klientske centrá, médiá, medicínska a legislatívna oblasť, mestské úrady a pod.

2.2 Asymetrie, ktoré vyplývajú z podstaty ĽZJ

V centre konceptu ĽZJ je písaný jazyk. Aj tu však pozorujeme hybridizačný trend vplyvu ústnosti na písomnosť. Preto usudzujeme, že pri textovej adaptácii sa budú využívať postupy ústnej komunikácie (porov. Bohušová, 2015; Gutenberg, 1994), napr. segmentácia obsahu na kratšie výpovede, lineárnosť radenia myšlienok, stručnosť, opakovanie rovnakých slov a syntaktických štruktúr (bez štylistického efektu a bez negatívnej štylistickej konotácie), redundancia (bez negatívnej príznakovosti), verbálny štýl, činný rod, rytmus vety a pod.

Okrem tejto asymetrie v prospech písaného jazyka pozorujeme aj ďalšie asymetrie, ktoré sú v koncepte ĽZJ imanentne prítomné. Ozrejmujem ich v nasledujúcej tabuľke 1:

Tab. 1: Asymetrie ĽZJ

pravidlá/odporúčania (pre produkciu) ĽZJ - konkrétne, individuálne	<i>verzus</i>	princípy ĽZJ - abstraktné, nadjazykové
písomné médium	<i>verzus</i>	koncepčná ústnosť
recipient	<i>verzus</i> intersocietálnosť bez reciprocity, hoci: <i>Nepíšte pre nás bez nás!</i>	producenti
varietà ĽZJ, štýl	<i>verzus</i>	štandardný jazyk

Pravidlá na tvorbu ĽZJ sú ukotvené v rôznajazyčných mutáciách brožúrky *Informácie pre všetkých*; porov. ďalšiu podkapitolu. Pravidlá sú viazané na konkrétny jazyk, kým princípy v pozadí sú skôr nadjazykové a abstraktné. Recipienti a producenti sú oddelené skupiny komunikantov; nie je to recipročné ako v prirodzenej komunikácii. Poznámka *Nepíšte o nás bez nás!* je výzvou na zapojenie recipientov do tvorby ĽZJ. Zaznamenali sme snahy o akceptáciu ĽZJ ako variety alebo aspoň štýlu štandardného jazyka.

3. Ukážky

V nasledujúcom stručnom výbere exemplifikácií demonštrujeme využívanie ĽZJ, pričom stále hovoríme o jazyku, ale prinášame príklady textov. Nekomentujeme stupeň zjednodušujúcej intervencie, ani jej profesionálnosť alebo intuitívnosť, ani funkčnosť vzniknutého komunikátu. To budú aspekty budúceho, nadväzujúceho výkladu.

3.1 *Informácie pre všetkých*

Prvá ukážka (tab. 2) je z brožúrky *Informácie pre všetkých* (internetový zdroj), ktorá je vypracovaná v ľahko zrozumiteľnom metajazyku a súčasne ponúka pravidlá, ako tvoriť texty v ĽZJ. Vybrala som niektoré z nich:

3.2 *Blog Ľudskou rečou*

Tento blog (obr. 2) je súkromná iniciatíva blogera s cieľom vysvetľovať legislatívne informácie v súvislosti s podnikaním, daňovníctvom a ekonomikou v zrozumiteľnej forme. Predpokladom je spoznanie/uznanie komplikovanosti aktuálnych textov z oblasti ekonomie a tým slabej dostupnosti pre bežných používateľov – podnikateľov.

Tab. 2: Vybrané pravidlá z brožúrky *Informácie pre všetkých*

<p>14. Používajte len základné interpunkčné znamienka. Napríklad nenapíšte: <i>Včera som svojmu synovi – volá sa Michal – kúpil (úplne nový!) zeleno-žltý bicykel.</i> Namiesto toho napíšte: <i>Môj syn sa volá Michal.</i> <i>Včera som mu kúpil nový bicykel.</i> <i>Jeho nový bicykel je zelenej a žltej farby.</i></p> <p>15. Vyhňte sa používaniu skratiek. Skratky sú napríklad „napr.“ alebo „atď.“. Vety</p> <p>17. Novú vetu začnite písať vždy v novom riadku.</p> <p>18. Nikdy nerozdeľujte 1 slovo do 2 riadkov.</p>	 <p>Obr. 1: Európske logo pre texty v tzv. ľahko čitateľných jazykoch</p>
---	--

Obr. 2: Blog *Ľudskou rečou*; internetový zdroj

← → ↻ <https://ludskourecou.sk/o-blogu>

LR ĽUDSKOU REČOU.SK

Články **Začni tu** Autor Kontakt 7 x prečo ostať v kontakte Návody & pomôcky Služby

Začni tu

Zákony pre podnikanie na Slovensku nehovoria **Ľudskou rečou**. Ak potrebujete vyriešiť konkrétnu situáciu zo života firmy, čítaním v zákonoch ju nájdete len málokedy. Odpovede sa ukrývajú na rôznych miestach a to nielen jedného predpisu. Čo nevysvetľujú zákutia jedného zákona, musíte hľadať v iných – ak to nenájdete tam, čakajú vás vyhlášky, metodické predpisy či vysvetlenia, ktoré vydáva niekoľko rozličných úradov. A keď napokon máte šťastie, formulácia daného ustanovenia je určená pre kadekoho iného, len nie pre vás. Je jednoducho **nezrozumiteľná**.

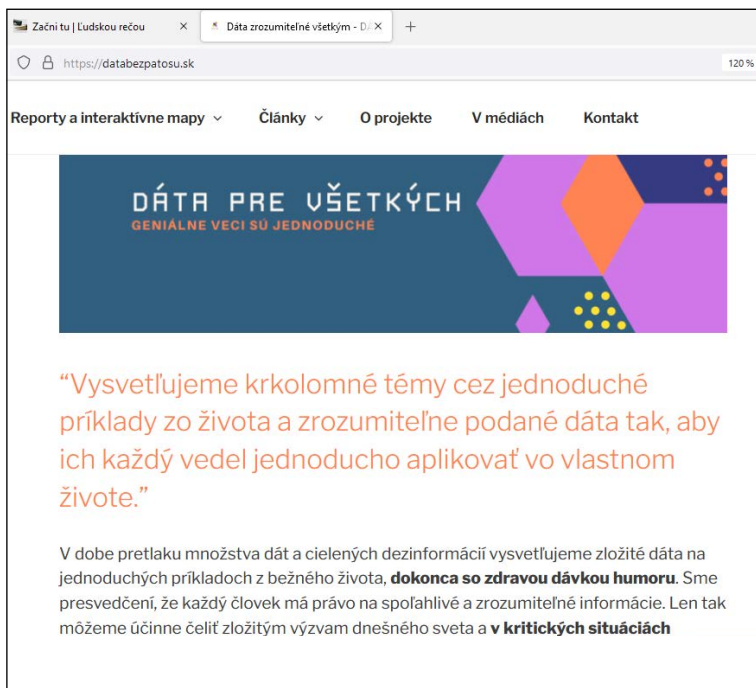
Odsledovať či ovládnuť všetky oblasti a možné situácie je aj pri najväčšom úsilí takmer nemožné a dovoľím si tvrdiť, že ja a moji kolegovia v praxi sa slušne často venujeme doslova vedecko-

3.3 *Dáta bez pátosu*

Webová stránka *Dáta bez pátosu* (obr. 3) deklaruje – podobne ako predchádzajúci blog – svoj prínos v tom, že súčasnú informačne nasýtenú a zložitú dobu vysvetľuje tak, aby informácie boli zrozumiteľné, aby boli exaktné a nezaťažené prídavnými interpretáciami.

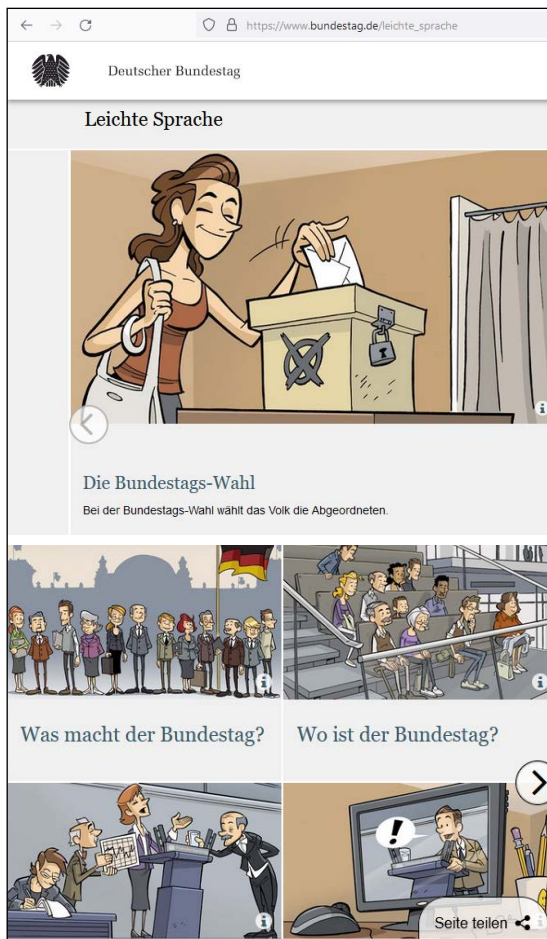
Obr. 3: *Dáta bez pátosu*; internetový zdroj

3.4 Nemecký spolkový snem

Podstránka nemeckého Bundestagu (obr. 4) je plná ilustrácií a krátkych, vertikálne zoradených textov. Deklaruje, že je zostavená v ľahkom jazyku. Upozorňujem, že takéto texty, aj keď doplnené o množstvo kresieb, nie sú primárne určené pre detského čitateľa, ale pre dospelých občanov.

Obr. 4: Nemecký spolkový snem; podstránka v ľahkom jazyku

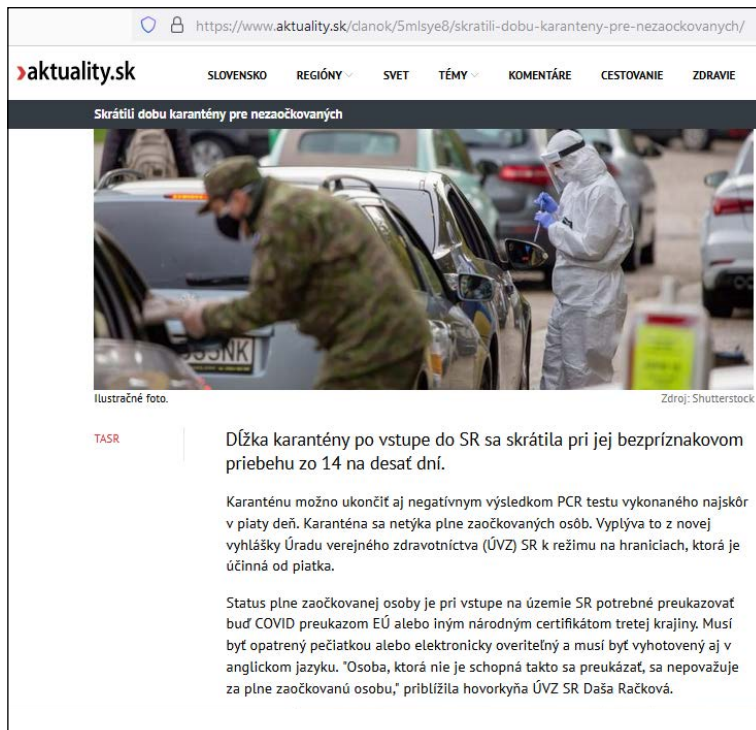

3.5 Portál aktuality.sk

V ukážke (obr. 5) je zjednodušené prerozprávanie vyhlášky ÚVZ (Úrad verejného zdravotníctva Slovenskej republiky) na portáli aktuality.sk. Takéto intralingválne preklady robia buď novinári, hovorcovia alebo v lete aj cestovná kancelária Pelikán (a nie profesionálni intralingválni translátori). Vizuálne sú texty

na aktuality.sk segmentované na niekoľkoriadkové odseky; prvé vety sú krátke a strohé a prinášajú jednoznačné informácie v stručných výpovediach.

Obr. 5: Zjednodušené prerozprávanie vyhlášky ÚVZ (Úrad verejného zdravotníctva Slovenskej republiky) na portáli aktuality.sk; internetový zdroj

The image shows a screenshot of a news article on the website aktuality.sk. The article title is "Skrátili dobu karantény pre nezaočkovaných" (Shortened quarantine for unvaccinated). The main image shows a person in a green uniform and a person in a white protective suit with a mask and gloves, standing next to a car. The text below the image discusses the shortening of quarantine from 14 to 10 days for vaccinated individuals. It also mentions that the quarantine can be ended with a negative PCR test result. The article is attributed to TASR and the source is Shutterstock.

https://www.aktuality.sk/danok/5mlyse8/skratili-dobu-karanteny-pre-nezaockovanych/

aktuality.sk SLOVENSKO REGIÓNY SVET TÉMY KOMENTÁRE CESTOVANIE ZDRAVIE

Skrátili dobu karantény pre nezaočkovaných

Ilustračné foto. Zdroj: Shutterstock

TASR Dĺžka karantény po vstupe do SR sa skrátia pri jej bezpríznačnom priebehu zo 14 na desať dní.

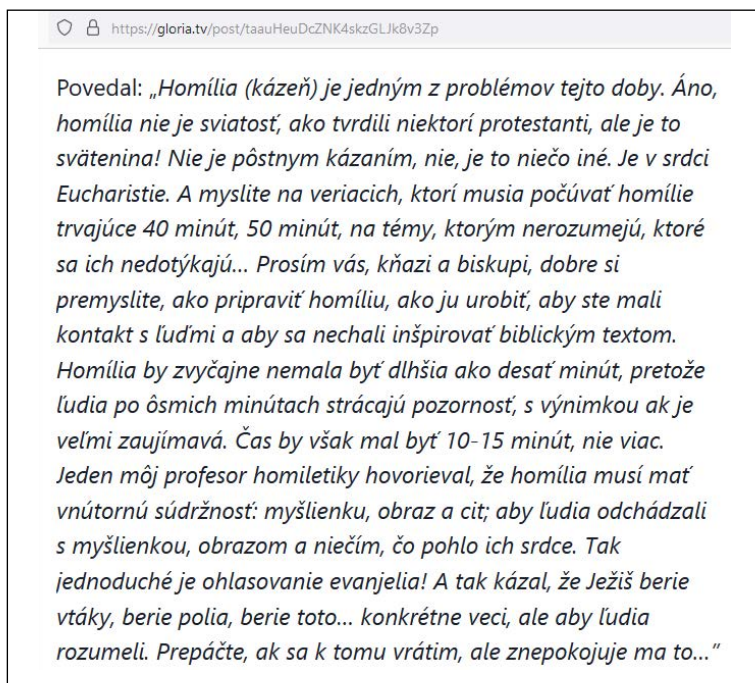
Karanténu možno ukončiť aj negatívnym výsledkom PCR testu vykonaného najskôr v piaty deň. Karanténa sa netýka plne zaočkovaných osôb. Vyplyva to z novej vyhlášky Úradu verejného zdravotníctva (ÚVZ) SR k režimu na hraniciach, ktorá je účinná od piatka.

Status plne zaočkovanej osoby je pri vstupe na územie SR potrebné preukazovať buď COVID preukazom EÚ alebo iným národným certifikátom tretej krajiny. Musí byť opatrený pečiatkou alebo elektronicky overiteľný a musí byť vyhotovený aj v anglickom jazyku. "Osoba, ktorá nie je schopná takto sa preukázať, sa nepovažuje za plne zaočkovanú osobu," priblížila hovorkyňa ÚVZ SR Daša Račková.

3.6 Odporúčania pápeža Františka

V súvislosti s ĽZJ je príhodné spomenúť želanie a naliehanie pápeža Františka, aby kázne boli ľudu zrozumiteľné a a by mali primerané (asi desaťminútové) trvanie, nakoľko spoznáva rýchlosť doby, preťaženosť a nekoncentrovanosť veriacich. Tento príklad uvádzam ako dokladovanie faktu, že smerovania k ĽZJ sa týkajú aj ústneho, nielen písomného média jazyka.

Obr. 6: Úryvok z článku historika Františka Vnuka *Anton Čulen*; internetový zdroj

4. Zhrnutie

Výskum tzv. ľahkého/jednoduchého/zjednodušeného jazyka, resp. EZJ nie je ani ľahký, ani jednoduchý. Kognitívnu bázou v plánovanom výskume je jednak stratégia neutralizovania (porov. Bohušová, 2017) a jednak lingvistika slovenčiny ako cudzieho jazyka („lingvistická xenoslovakistika“, porov. Dolník, 2011; Pekarovičová, 2004; Žigová – Vojtech, 2011, a iné). Pragmatickú bázou tvorí aktuálna potreba komunikovania v adaptovaných jazykoch pri množstve skupín recipientov a skúsenosti z využívania iných jazykov ako ľahkých/jednoduchých. Systematický prístup zahŕňa i preverenie

pochybností o funkčnosti ĽZJ a konfrontáciu s protiargumentmi. Perspektívy a limity využitia zjednodušeného jazyka je nutné vnímať v rovnováhe – na jednej strane signalizujú otvorenie brány komunikácie, ale varujú pred simplifikáciou a elementarizáciou. Uvedomujeme si i súvisiace nebezpečenstvá fragmentarizácie, schematizácie alebo manipulácie obsahov. Voči stigme infantilizácie alebo piktogramizácie sa však ĽZJ bráni koncepcnosťou, utilitárnosťou a spoločenskou potrebnosťou/funkčnosťou.

LITERATÚRA

BAJUSOVÁ, Miroslava – BOHUŠOVÁ, Zuzana. 2018. Neue Medien im Fremdsprachenunterricht. In: *Sprache & Sprachen : Zeitschrift der Gesellschaft für Sprache und Sprachen (GeSuS)*. Jena : Gesellschaft für Sprache und Sprachen (GeSuS), 2018, č. 48, s. 1 – 17.

BOCK, Bettina M. 2014. „Leichte Sprache“. Abgrenzung, Beschreibung und Problemstellungen aus linguistischer Sicht. In: S. Jekat – E. H. Jüngst – K. Schubert – C. Villiger (Eds.): *Sprache barrierefrei gestalten. Perspektiven aus der Angewandten Linguistik*. Berlin : Frank & Timme, s. 17 – 52.

BOCK, M. Bettina. 2017. Texte in „Leichter Sprache“ schreiben: Zwischen Regelerfüllung und Kontext-Angemessenheit. In: D. Knorr – K. Lehnen – K. Schindler (Eds.): *Schreiben im Übergang – Übergänge des Schreibens*. Frankfurt/Main u. a. : Peter Lang Verlag, s. 189 – 214.

BOCK, Bettina M. – FIX, Ulla – LANGE, Daisy. 2017. Das Phänomen „Leichte Sprache“ im Spiegel aktueller Forschung – Tendenzen, Fragestellungen und Herangehensweisen. In: M. B. Bettina – U. Fix – D. Lange (Eds.): *„Leichte Sprache“ im Spiegel theoretischer und angewandter Forschung*. Berlin : Frank & Timme.

BOCK, Bettina M. 2019. „Leichte Sprache“ – *Kein Regelwerk. Sprachwissenschaftliche Ergebnisse und Praxisempfehlungen aus dem LeiSA-Projekt. Korrigierte Druckfassung (= Kommunikation – Partizipation – Inklusion, Band 5)*. Berlin : Frank & Timme.

BOHUŠOVÁ, Zuzana. 2015. Zwischen Mündlichkeit und Schriftlichkeit SOWOHLALSACH und WEDERNOCH = Between Orality and Writteness – BOTH AND and EITHER OR. In: *Deutsch ohne Grenzen : Linguistik : Tagung des Germanistenverbandes der Tschechischen Republik, České Budějovice, 16. – 18. September 2014*. Brno : Tribun EU.

BOHUŠOVÁ, Zuzana. 2017. *Sprachlich und kommunikativ bedingte Neutralisierungen beim Dolmetschen. Translationswissenschaft und ihre*

- Zusammenhänge – Translation Studies and its Contexts, č. 7. Wien : Praesens Verlag.
- BREDEL, Ursula – MAASS, Christiane. 2016. *Leichte Sprache. Theoretische Grundlagen. Orientierung für die Praxis*. Berlin : Dudenverlag.
- CUTTS, Martin. 1996. *The Plain English Guide*. Oxford : Oxford University Press.
- DOLNÍK, Juraj. 2011. Lingvistická xenoslovakistika. In: L. Žigová – M. Vojtech (eds.): *Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk v súvislostiach*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, s. 25 – 33.
- GUTENBERG, Norbert. 1994. „Fürs Sprechen schreiben – fürs Hören sprechen. Sprach- und Sprechstil von Nachrichten“. In: *Sprechen I*, s. 26 – 30.
- KELLERMANN, Gudrun. 2014. Leichte und Einfache Sprache – Versuch einer Definition. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 64, č. 9 – 11, s. 7 – 10.
- PATRÁŠ, Vladimír. 2019. Východiská, priebeh a perspektívy prípravy revidovaného študijného odboru filológia. In: *Veda bez bariér: zborník prác z projektových podujatí, Košice, 6. – 8. marca 2019*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, s. 38 – 40.
- PEKAROVIČOVÁ, Jana. 2004. *Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky*. Bratislava : Stimul.
- PEKAROVIČOVÁ, Jana (ed.). 2016. *Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk v súvislostiach 2: zborník príspevkov venovaných výskumu a výučbe*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave.
- WYDICK, Richard C. 2005. [1979]. *Plain English for Lawyers* (paperback, 5th ed.). N. C. : Carolina Academic Press.
- ŽIGOVÁ, Ľudmila – VOJTECH, Miloslav (eds.). 2011: *Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk v súvislostiach*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave.

Internetové zdroje:

Ako písať zrozumiteľným spôsobom.

<https://www.kreativneonline.sk/ako-pisat-zrozumitelne> [25. 05. 2021]

Ako tvoriť ľahko čitateľný text EASY-TO-READ

http://www.zpmpvrs.sk/dokum/lahko-citatelny_text.pdf [25. 05. 2021]

Aktuality.sk 15. 10. 2021: *Skrátili dobu karantény pre nezaočkovaných.*

<https://www.aktuality.sk/clanok/5mlsye8/skratili-dobu-karanteny-pre-nezaockovanych> [15. 10. 2021]

Blog *Ľudskou rečou*. <https://ludskourecou.sk/o-blogu> [15. 10. 2021]

Brožúrka po slovensky v ľahko zrozumiteľnom jazyku, 2015.

<https://op.europa.eu/sk/publication-detail/-/publication/725b7eb0-d92e-11e5-8fea-01aa75ed71a1/language-sk> [25. 05. 2021]

Čulen, Anton: 1. 10. 2021. *Historik František Vnuk: Postrehy z dialky – Hlava Katolíckej cirkvi a nástupca apoštolu Petra, pápež František, poctil svojou návštevou našu vlasť pod Tatrami*. <https://gloria.tv/post/taauHeuDcZNK4skzGLJk8v3Zp> [15. 10. 2021]

Dáta bez pátosu. <https://databezpatosu.sk> [15. 10. 2021]
Deutscher Bundestag. https://www.bundestag.de/leichte_sprache [15. 10. 2021]
Informácie pre všetkých, brožúrka http://www.zpmpvsvr.sk/dokumenty/brozury/Informacie_pre_vsetkych.pdf [15. 10. 2021]
Lahko čitateľný jazyk.
<https://www.gender.gov.sk/diskriminacia/diskriminacia/pristupy/lahko-citateľny-jazyk> [15. 10. 2021]
Nediskriminácia, načo je ľahko zrozumiteľný text, pravidlá zostavovania.
<https://www.gender.gov.sk/diskriminacia/diskriminacia/pristupy/lahko-citateľny-jazyk> [25. 05. 2021]
Príklad webovej stránky v EZJ: *Čo robíme pre ľudí so zdravotným postihnutím?*
<https://www.gender.gov.sk/diskriminacia/poradna/informacie-v-lahko-citateľnom-jazyku> [15. 10. 2021]

prof. PhDr. Zuzana BOHUŠOVÁ, PhD.

 <https://orcid.org/0000-0001-7347-5494>

Filozofická fakulta UMB

P. O. Box 263

Katedra germanistiky

Tajovského 40

974 01 BANSKÁ BYSTRICA

Slovenská republika

E-mail: zuzana.bohusova@umb.sk

SYMETRIE A ASYMETRIE V SÉMANTICE: K PREFIXACI SLOVES OZNAČUJÍCÍCH POHYB V ZÁPADOSLOVANSKÝCH JAZYCÍCH

Katja Brankačkec, Miriam Giger, Elżbieta Kaczmarska,
Lucie Saicová Římalová, Karolína Skwarska, Marián Sloboda

SYMMETRY AND ASYMMETRY IN SEMANTICS: ON PREFIXATION OF VERBS DENOTING MOTION IN WEST SLAVIC LANGUAGES

The paper focuses on the construal of human motion on feet in Czech, Polish, Slovak, and Upper Sorbian. Using the example of Polish *podchodzić/podejść*, we demonstrate the different roles of prefixes, verb stems, prepositional phrases, adverbials, and other elements in the formation of the meaning in the individual languages. We argue that the differences between these typologically similar languages are best shown through a cognitive approach that takes a concrete situation as a starting point for comparison.

KEY WORDS:

verbal prefixes, verbal valency, verbs of motion, West Slavic

Úvod

Existuje nepřeberné množství analýz prefixů a jejich významů, a to v rámci různých teorií jazyka. Přehled slovanských předpon a předložek nabízí Oertle (2016), jednotlivé slovanské filologie zpracovaly předpony v rámci různých slovotvorných teorií (např. Dokulil, 1962; Petr et al., 1986; Šimandl et al., 2016; Štícha et al., 2018; Fasske – Michalk, 1981; Werner, 2003; Ološtiak, 2015; Grzegorzczkova – Laskowski – Wróbel, 1998; Przybylska, 2006). Kognitivní přístup, který za jedno ze svých základních východisek považuje důraz na význam, také pokládá za jeden ze svých přínosů to, že obrátil svou pozornost právě k analýze sémantiky takových „drobných“ prostředků,

jako jsou prefixy nebo předložky (např. Janda, 1986; Janda et al., 2013, aj.). Významy podle tohoto přístupu přitom obvykle tvoří jistou vnitřně strukturovanou síť s neostrými hranicemi (tj. radiální strukturu) uspořádanou kolem centrálního členu nebo členů (prototypů). Každý z významů pak představuje jistou konfiguraci toho, jak a z jakých prvků se skládá ztvárněná situace a jak je konstruována (např. Janda, 2013, Przybylska, 2006).

Ke ztvárnění stejné mimojazykové situace – např. pohybu člověka z jednoho okraje lesa na druhý – lze pak v různých jazycích využít různé konfigurace prostředků (ve slovanských jazycích např. sloves, substantiv, adverbií, prefixů, předložek, pádů, vidu). Některé kombinace mohou být do značné míry synonymní (v češtině *projít lesem, přejít přes les, projít přes les, přejít les*), některé kombinace bývají v daném jazyce časté (v češtině např. kombinace „podobné“ předložky a prefixu: *dojít do lesa, přejít přes les*), některé se naopak vylučují nebo jsou alespoň neobvyklé (*dojít přes les do vesnice* je v pořádku, ale *dojít přes les z vesnice* nebo samotné *dojít přes les* bez zvláštního kontextu nikoli).

V této studii jsme se rozhodli prozkoumat, jaké konfigurace jazykových prostředků upřednostňuje při ztvárnění pohybové scény několik typologicky příbuzných jazyků, a to (abecedně) čeština, hornolužická srbština, polština a slovenština. Opíráme se přitom o kognitivní přístup k analýze významu a při analýze vycházíme od konkrétní mimojazykové situace, nikoli od jazykového prostředku (ať už je to konkrétní sloveso, předpona, nebo slovesná vazba). Finální význam se často utváří v souhře různých jazykových prostředků. V každém z jazyků přitom může být funkce (či „důležitost“ nebo „podíl“) jednotlivých prostředků jiná. Tuto komplexnost chceme ilustrovat podrobnou analýzou několika situací, které jsme vybrali jako první sondu do zkoumané problematiky.

Jsmeme si zároveň vědomi metodologických úskalí takového přístupu, při němž je např. obtížné hledat jazykové ztvárnění konkrétní situace v korpusu. Náročné je také srovnání většího

počtu jazyků za situace, kdy u každého z nich jsou k dispozici jiné zdroje dat.

Postup analýzy a zdroje dat

Pro účely tohoto článku čerpáme materiál ze slovníků, opíráme se o znalost vlastních mateřských jazyků (náš tým zahrnuje rodilé mluvčí všech zkoumaných jazyků) a doklady čerpáme i v národních korpusech (viz seznam pramenů) a paralelním korpusu *InterCorp*. Na základě těchto zdrojů se snažíme stanovit, jaké spektrum lexémů a dalších prostředků je v tom kterém jazyce, a jaké jsou možné významy zkoumaných slovesných lexémů i vybraných konstrukcí, které se k dané situaci vztahují. Pro počáteční sondu jsme zvolili takové situace, ve kterých je ztvárněna (lidská) chůze ve vztahu k lesu jako prostoru. Pohyb ve vztahu k lesu jsme vybrali, neboť očekáváme, že jde o zkušenost, která se v různých obdobích objevuje ve všech zkoumaných jazykových společenstvích. Z jazykových prostředků jsme se prozatím omezili na slovesa odvozená od sloves *jít* a *chodit* (resp. jejich ekvivalentů v dalších jazycích). Dotazy, pomocí nichž jsme vyhledávali v různých korpusech, se lišily podle toho, jak v nich bylo možné hledat.

Pro analýzu prezentovanou v tomto textu jsme stanovili několik konkrétních konstrukcí s konkrétními slovesnými lexémy, které se nám zdály zajímavé v mezijazykovém porovnání. Dané lexémy a konstrukce jsme pak znovu vyhledali v národních korpusech a *InterCorpu* a porovnali příklady s významy uvedenými v slovnících a gramatikách. I když se LES jeví jako vhodné ztvárnění prostoru, v paralelním korpusu *InterCorp* jsme s tímto lexémem a příslušnými slovesy pohybu nenašli dostatečný počet příkladů. Proto jsme byli nuceni využít při srovnání různých jazyků i jiné příklady a hledat v národních korpusech a slovnících, popř. využít i vlastní jazykové znalosti.

V dalších částech se budeme zabývat konstrukcemi s polskými lexémy *podchodzić/podejść* a jejich ekvivalenty ve zbývajících zkoumaných jazycích.

Pohyb člověka ve vztahu k lesu ztvárněný pomocí polského lexému *podchodzić/podejść*

Polské *podchodzić/podejść* je lexikalizovaný vidový pár, který má řadu lokálních i přenesených významů a funguje jako model pro řadu dalších derivátů stejného typu (*podbiegać* atd.). Takový lexém v dalších západoslovanských jazycích (čeština, hornolužická srbština) chybí nebo je jen okrajový (slovenština). Sloveso *podchodzić/podejść* se užívá mj. k označení přiblížení k nějakému prostoru nebo místu. Toto přiblížení lze upřesnit pomocí valenčních vazeb. S vazbou *pod* + A se označuje pohyb směrem k místu, ale ne do těsné blízkosti, např.:

(1) *Ludzie podchodzili pod las i patrzyli, jak ten płonie.*

Oproti tomu označuje toto sloveso s předložkou *do* + G pohyb až na místo, např.:

(2) *...kiedy podchodziła do lasu, widziała ścianę potężnych świerków.*

Pro lexém *podchodzić/podejść* jsou relevantní významy předpony *pod-* ‘auf’ a ‘hinzu-’ dle Oertleho (2016, s. 234 n.). Jde o předpony ve slovanských jazycích méně rozšířené (ibid., s. 234 nn.); nejvíce příkladů najdeme ve východoslovanských jazycích, v polštině a méně často ve slovenštině (v ní zejména ve středoslovanských nářečích).

Pro námi zkoumané konstrukce je dále relevantní lokální význam předložky *pod* ‘aufwärts’ (vedle častějšího *pod* ‘unter’), který je rozšířený v polštině a východoslovanských jazycích, ale i ve středoslovanských dialektech. Ve výkladovém slovníku Doroszewského (1958 – 1969) je uvedeno: „*tworzy wyrażenia lokalizujące co w pobliżu jakiegoś przedmiotu, zwykle górującego pod względem wysokości lub mogącego stanowić osłonę, przy czym ta bliskość może być pojmowana jako: a) „środowisko przestrzenne czego (z narzędnikiem)“: [...]“ b) „cel przestrzenny czynności, niekiedy jej rezultat, miara (z biernikiem)“.*

Pro lexémy *podchodzić/podejść* uvádí slovník Bańka et al. (2014, 2, s. 115 – 116) následující význam: „*Jeśli ktoś podszedł do jakiejś osoby, rzeczy lub jakiegoś miejsca, to idąc zbliżył*

się do nich. [...] Jeśli ktoś podszedł pod górę, to idąc znalazł się na wzniesieniu. [...]”. Podobné jsou údaje u Doroszewského (1958 – 1969) pod významy (1) a (2).

Slovenské ekvivalenty

Slovenština má rovněž doložená slovesa *podísť* a vzácně *podchádzať*, *podchodiť* (viz níže) v podobném významu, zřejmě však nejsou lexikalizovaná ve stejné míře jako v polštině. Srovnáme-li doloženost jednotlivých sloves a vazeb v Slovenském národním korpusu (SNK), jsou častější prefixy *pri-* a *do-*, doložené jsou ale i příklady s *podísť*. V souvislosti s lesem najdeme v SNK formulace s různými prefixy i předložkami, např.:

(3) *...je sedlo s kaplnkou nad Kotrčinou Lúčkou, odkiaľ dlhším stúpaním prideme k lesu...*

(4) *Keď došla až pod les, zvalila sa do kôpky voňavého sena.*

(5) *Keď došli za mesto, pod les, do akejsi horárne, až vtedy to na ňu prišlo.*

(6) *Keď už došli k lesu, každý čakal na koniec pochodu.*

Spojení slovesa *dôjst'* + předložka *k* bylo ve většině případů frazeologizováno *dôjst'* + *k* + deverbální substantivum, např.:

(7) *Veľakrát bolo ohlasované, že jedného dňa dôjde k predĺženiu Tomášikovej ulice.*

Sloveso *podísť* je v SNK dobře doloženo, najdeme ho s předložkou *k*, *do* a *pod*.¹ V menší míře se vyskytují i příklady s nevyjádřeným směrovým určením, např.:

¹ Vyhledáváním slovesa *podísť* v SNK bylo nalezeno 26 600 dokladů, z toho má 20 863 na pozici 1 – 5 po slovese vpravo předložku *k*, 90 předložku *pod*. U sloves *podchádzať* a *podchodiť* byla situace zcela jiná; nalezeny byly jen 3 výskyty u slovesa *podchádzať* a 1 u slovesa *podchodiť*.

Při vyhledávání slovesa *prísť* jsme našli 1 158 291 dokladů; ve spojení s předložkou *k* na 1. až 5. pozici od slovesa vpravo jen 66 956; spojení slovesa *prísť* + předložka *do* 113 507. Podle počtu vyhledaných příkladů je sloveso *dôjst'* méně frekventované; našli jsme *dôjst'* 202 749 krát, z toho ve spojení s předložkou *k* 114 517; s předložkou *do* bylo nalezeno 7 005 dokladů.

(8) **Podišli** niekoľko krokov, vošli na úzku a vlhkú cestičku pod klenbou z vetiev, ktorá viedla okolo záhradného múru...

U sloves *podchádzať* a *podchodiť* je situace zcela jiná, nalezeny byly jen 3 výskyty u slovesa *podchádzať* a 1 u slovesa *podchodiť*. Pohybový význam má sloveso jen v následujícím příkladě:

(9) *Bolo to niečo ako tanec. Všetci sa pochytili za ruky a vy ste mali pod nimi **podchádzať**.*

Z kontextu je vidět, že tady jde o význam ‘pod’ – německy ‘unter’, nikoli o přibližování. Jediný příklad pro sloveso *podchodiť* je z beletristického díla 60-tých let:

(10) (...) *celý kmeň mŕtveho stromu bol už plný chvejúcich sa šípov, tkveli v ňom tak, akoby tam nechceli zostať, ale ani sa nemohli odtrhnúť, vtedy, keď sa mi podarilo trafiť šípom rovno do stredu malého šípového púčika, nastalo ticho, potom tí, čo boli so mnou, začali jeden po druhom **podchodiť** k stromu, aby zblízka uvideli môj šíp, tkvejúci nehybne rovno v srdci bieleho šípového púčika, (...)* (Revue svetovej literatúry, 1968/03).

Uvedený příklad je nápadný svou délkou a způsobem práce s textem, např. nedělením výpovědi do vět.

Podle *Slovníku slovenského jazyka* (z r. 1959 – 1968, SSJ) jsou vhodnými ekvivalenty slovesa *podchádzať*, *podchodiť* (nedokonavá) ve významu ‘prichádzať, približovať sa’, popř. s kvalifikátorem ‘zriedkavý’, ‘zachádzať, vchádzať niekomu pod niečo’. Slovesa se objevují v konstrukci s předložkou *k* nebo se spojují s akuzativem, srov. příklady ze SNK:

(11) *Český junior sa však nevzdával, v treťom kole **podišiel** súpera, no Poliak útok opätovoľ.*

(12) *Například v Ázii sú ľudia presvedčení, že ak pár **podíde** slona, do roka a do dňa žena otehotnie a budú spolu šťastní.*

Význam slovesa *podísť* (dokonavé) je ‘prísť bližšie, pristúpiť’ také jako zříd. ‘prejsť popod niečo’. Nejčastěji se v SNK se slovesem vyskytuje vazba bezpředmětového slovesa a vazba s předložkou *k* (a dativem). Synonymní k slovesu *podísť* jsou slovesa ‘pristúpiť’ (*k* + dativ), ‘postúpiť’, zřídka i ‘pôjsť’,

„pokročit“, „prikročit“, „priblížiť sa“, expresívne „prišmiatnuť sa“ (SSS, 2004).

Podle konkordancií v *InterCorpu*² jsou nejčastější ekvivalenty pro pohybové významy polského *podchodzić/podejść* ve slovenských překladech *podísť (bližšie) k, dôjsť (bližšie) k, priblížiť sa k, pristúpiť k, pristupovať k, kráčať k, zamieriť k, pribehnúť k, ísť k, prejsť k*. Pro ilustraci uvádíme několik příkladů:

(13) PL: *Podszedł bliżej do strzelistych okien, szukając inspiracji na kolorowych witrażach.* – SK: *Podišiel k vysokým oknám, akoby hľadal inšpiráciu v mozaikách z farebného skla.* (Brown, Dan: *Kod Leonarda da Vinci.*)

(14) PL: *Podszedł znów pod skałę i lekko dotknął różdżką srebrnej gwiazdy błyszczącej pod kowadłem.* – SK: *Opäť pristúpil ku skale a zľahka poklopkaľ palicou na striebornú hviezdu uprostred pod znakom nákovy.* (Tolkien: *Bractwo Pierścienia.*)

Vazbě *podejść/podchodzić pod górę* odpovídá slovensky často *stúpať* nebo *vystupovať*, např.:

(15) PL: *Zanim się zacznie spadek, trzeba podejść pod górę do placówki – rzekł Fernando.* – SK: *„K stráži treba stúpať,“ povedal Fernando. „Až potom sa ide dolu brehom.“* (Hemingway, Ernest: *Komu bije dzwon.*)

(16) PL: *Gdy zaś zagrzmie trąba, wtedy niech podejda pod górę.* – SK: *Keď zaznie roh, nech vystúpia na vrch.* (OT: *Exo.*)

Ačkoliv má tedy slovenština doložená slovesa *podchodiť* a *podchádzať*, podle korpusových příkladů najdeme jen *podchodiť* (jako *hapax legomenon*) v námi hledaném významu ‘přibližovat se’. Obě slovesa jsou velmi ojedinělá – na rozdíl od dokonavého *podísť*. Slovenské *podísť* může odpovídat polskému *podchodzić/podejść do*, najdeme ale často i jiná slovesa. Předložka *pod* rovněž může mít ve slovenštině význam ‘blíže k’ (srov. příklady 4 a 5),

² Pro zjištění slovenských ekvivalentů jsme vyhledali polské sloveso *podchodzić/podejść* v *InterCorpu* a z konkordance vybrali kolokace *do* a *pod*. Pro *podchodzić* s kolokací *do* uvádí *Intercorp* 452 příkladů, s kolokací *pod* není doložen žádný příklad. Pro dokonavé *podejść* s kolokací *do* uvádí 1127 příkladů, s kolokací *pod* 11 příkladů.

nejdou však doložené příklady, kde by tomu tak bylo ve spojení se slovesem *podíst'*.

České ekvivalenty

V češtině nemáme doložený význam předpony *pod-* 'blíže' ani předložky *pod* 'hinzu' a 'auf' se slovesy pohybu. Můžeme očekávat několik možných českých překladů pro polské *podchodzić/podejść do* a *pod*:

(17) PL: *Podchodził pod las, za którym było wysypisko śmieci.* – CZ: *Přicházel/šel/přibližoval se/přišel k lesu, za kterým byla skládka.*

U vazeb s předložkou *do* záleží v češtině na tom, jestli jde o intencionální (v češtině s předložkou *do* a bez předpon), nebo skutečně realizovaný pohyb (v češtině s předložkou *k*), jak ukazují různé možnosti překladů dalšího příkladu:

(18) PL: *Podeszła do lasu, zatrzymała się przy jego skraju...* – CZ: *Přišla/došla/šla k lesu a zastavila se na jeho okraji... 'přiblížila se k lesu, nevíme, zda chtěla jít dovnitř' x Šla do lesa, ale zastavila se na jeho okraji 'původně chtěla jít dovnitř, ale na kraji se zastavila'.*

Jako nejčastější ekvivalenty se podle aplikace *Treq* a korpusu *InterCorp* vyskytují pro pl. *podchodzić* v češtině *přistupovat, jít, přistoupit, přibližovat, přicházet* a *blížít*. Pro dokonavé *podejść* uvádí *Treq* nejčastěji české *jít, přistoupit, přijít, přístup, dojít* a *přejít*. Už v této aplikaci si můžeme všimnout, že české ekvivalenty nemusí polským slovesům odpovídat vidově.

Pokud vyhledáme pomocí kolokačních funkcí v *InterCorpu* vazbu *podchodzić do* (1734 příkladů) a vynecháme časté přenesené významy, najdeme v českých překladech nejčastěji *přistoupit, přistupovat, přiblížit se, přibližovat se, přijít, přicházet, přejít, přecházet, blížít se, běžet, jít (blíž), chodit, docházet krok za krokem, dojít, dorazit, poodejít, kráčet (vsříc)*, ale i volnější překlady typu *podívat se víc zblízka*. Pro *podejść do* (5 902 příkladů) jsou zde nejčastější české ekvivalenty *přistoupit, přistupovat, zamířit, dojít, přejít, vyjít*

vstříc, přiblížit se, blížít se, přeběhnout, přijít (blíž), popojít, přikročit (blíže), kráčet, hnát se, odejít, zajít, připlížit se, postoupit, výraznou převahu mají však vedle slovesa *přistoupit* formulace s neprefigovaným *jít* a vazbou *k*. Vazbu *podchodzić/podejść pod* najdeme v *InterCorpu* mnohem méně často, *podchodzić pod* má jen 62 příkladů, *podejść pod* jen 91. I tady je mezi příklady dost velká část abstraktnějších využití sloves. Kde jde o čistě pohybový význam, najdeme pro *podchodzić pod* ekvivalenty *blížít se, chodit, docházet, přicházet, dojít, jít, přibližovat se* ale i jiná slovesa v komplexnějších vazbách jako *(ne)dokročit až k*. Znovu si všímáme různých vidových preferencí v polštině a češtině v některých příkladech.

Z pohybových významů tvoří v *InterCorpu* větší skupinu příklady s vazbou *podchodzić/podejść pod górę*, které v češtině obvykle odpovídají buď slovesné kořeny s významem ‘vystupovat’, nebo prepozicionální resp. adverbialní doplnění s tímto významem ‘nahoru’, ‘do kopce’, např. *lézt do kopce* v následujícím příkladu:

(19) PL: *Zanim się zacznie spadek, trzeba **podejść** pod górę do placówki – rzekł Fernando .* – CZ: „*K pozorovatelně se leze do kopce,*“ *řekl Fernando . „Než se to začne svažovat dolů.“* (Hemingway, Ernest: *Komu bije dzwon.*)

(20) PL: *Byliśmy już niemal przy moście, za którym powinniśmy **podejść** pod górę i przejść koło browaru, tą starą nocną trasą tym razem za dnia.* – CZ: *Byli jsme už skoro u mostu, přes který půjdem nahoru, a kolem pivovaru, tou starou noční cestou, teď ve dne.* (Škvorecký, Josef: *Fajny sezon.*)

V mnohých případech lze větu přeložit i bez slovesa pohybu, např.:

(21) PL: *Podejść pod klif!* – CZ: *Nahoru k hrázi!* (Open Subtitles: *Saving Private Ryan.*)

Tyto příklady odpovídají tedy údajům ve výkladových slovnících Bańka et al. (2014) a Doroszewského (1958 – 1969). Vedle toho najdeme ale i menší počet příkladů s vazbou *podchodzić pod*, kde nejde o směr nahoru, ale popisuje se přiblížení k něčemu, např.:

(22) PL: *Podeszliśmy pod Pannę Marię.* – CZ: *Přišli jsme ke kostelu Panny Marie.* (Białoszewski, Miron: *Pamiętnik z Powstania Warszawskiego.*)

Při tom v základním významu není – ani dle slovníků ani dle některých příkladů v *InterCorpu* – specifikováno, jaká blízkost je jednáním docílena, srov. následující příklad:

(23) PL: *Podeszła pod samo biurko.* – CZ: *Přišel až přímo ke stolu.* (Open Subtitles: *The Green Mile.*)

Hornolužickosrbské ekvivalenty

Situace pohybu směrem k lesu je v korpuse *Hotko* doložena velmi vzácně, např.:

(24) *Přeco by mać tak te bajki bala, zo docpě do zbożowneho skónčjenja hroznych dyrdomdejow swojich bajkowych postawow hakle w tym wokomiku, hdyž dóńdže z džěćimi z doła wot Łuha a Króńcy po hórce horje na kromu lěsa, wotkal so jim nalěwo – zwjětsa w swětle dopołdnišeho slónčka – wětrnik wosrjedź luki a z rjanym statokom w pozadku kaž wobraz z bajki wobradzi.* (Nawka, 1964: *Pod wopačnej flintu.*)

Pro lužickou srbštinu zatím není k dispozici paralelní korpus; musíme se tedy opírat pouze o slovníky a údaje v gramatikách. Rozsáhlejší slovník polsko-hornolužický, kde by bylo toto sloveso uvedeno, bohužel není. Proto se následující údaje zakládají především na vlastních jazykových znalostech a na znalosti odborné literatury zabývající se slovesy pohybu a slovesnou prefigací. Sloveso *podeńć* je v lužické srbštině doloženo především jako zvrtné sloveso s významem ‘přihodit se’ (slovník *Soblex*), tak ho najdeme i v *Hornolužicko-ruském slovníku* Trofimoviče (1974). Sloveso **podchodźić/*podchadžeć* není doloženo vůbec. Podobně jako čeština nemá ani lužická srbština přesný ekvivalent pro polské *podchodźić/podejść*. Chceme-li věty jako (17), (18) přeložit, budeme pravděpodobně zvažovat, jaký důraz je třeba klást na jednotlivé významové komponenty. Pro vyjádření pohybu je v lužické srbštině charakteristický silnější důraz na adverbialní

nebo prepozicionální prostředky k vyjádření směru nebo cíle pohybu. Tato možnost existuje i v ostatních slovanských jazycích, pro lužickou srbštinu je ale pod vlivem německého jazykového kontaktu typičtější. V literatuře se pojednává i o roli odlučitelných přepon adverbiálního nebo prepozicionálního původu (např. Scholze 2008, s. 303 nn.). Proto lze např. pro větu (17) očekávat překlad bezpředložkovým *hić* s adverbiem *horje*, pokud má být větší důraz na směrovém pohybu. Pokud však z kontextu vyplývá, že cíl je někde „nahore“, nemusí tento důraz být vyjádřen v konkrétním překladu věty. Komponent „přibližování“ k nějakému cíli/bodu v prostoru můžeme v lužické srbštině vyjádřit prefixy *při-* nebo *do-*, přičemž jsou téměř ve všech příkladech vyloučené deriváty s kořenem *-chad-*. To souvisí jednak s nižším stupněm gramatikalizace hornolužického vidu a pravděpodobně i s větší relevancí opozice determinovanosti/indeterminovanosti (Šoćić, 2014, s. 456 nn.; Scholze, 2008, s. 256 nn.; Toops, 1992).

Jen málo derivátů gramatických sloves pohybu tvoří v hornolužické srbštině vidový pár, jak je tomu u polského *podchodzić/podejść*. Podle Scholze (2008, s. 268) a Toopse (1992, s. 11) jsou navíc v hornolužické srbštině neprefigovaná determinovaná slovesa pohybu obouvidová. Na druhou stranu tezi o obouvidovosti determinovaných neprefigovaných sloves pohybu popírá Dickey (2020). V kontextech opakovaného cíleného pohybu konkurují v hovorové hornolužické srbštině determinovaná a indeterminovaná slovesa pohybu, přičemž determinované sloveso se preferuje, pokud vychází opakovanost z kontextu věty (Scholze, 2008, s. 271 n.). Do jaké míry tato opozice determinovanosti má vliv i u prefigovaných sloves označujících pohyb, nebo dokonce nahrazuje vidovou opozici, zatím není prozkoumáno. Podobně jako v češtině bychom i v lužické srbštině volili kořen *-bliž-*, pokud chceme klást hlavní důraz na to, že jde sice o pohyb směrem někam, ale ne až úplně k cíli.

Závěr

Příklad polského *podchodzić/podejść* ukazuje, kolik dílčích jazykových prvků hraje do „finálního“ významu věty a jak se právě liší tyto velmi příbuzné jazyky v tom, které elementy a nakolik se vytváření tohoto významu účastní. V polštině jde o lexikalizovaný vidový pár, který má řadu lokálních i přenesených významů a funguje jako model pro řadu dalších derivátů stejného typu (*podbiegać* atd.). Takový lexém v dalších západoslovanských jazycích (čeština, hornolužická srbština) chybí nebo je jen okrajový (slovenština). Každý jazyk tedy využívá jinou souhru různých jazykových prvků: vid, determinovanost, valence, významové spektrum prefixů, předložek, kořenů sloves, další kontext.

Zdá se, že tyto vazby s tímto specifickým významem v polštině jsou oproti ostatním zkoumaným slovanským jazykům téměř frazeologizované, že je tady lexikalizován význam tak specifický, jak ho ostatní jazyky dokážou vyjádřit jen pomocí dalších prostředků. Tato lexikalizace pravděpodobně souvisí s tím, že polština (ale okrajově i slovenština) využívají význam prefixu *pod-* pro ‘přibližovat/přiblížit se’, který lužická srbština a čeština nemají. Úlohu hraje zřejmě i rozdíl v gramatikalizaci vidu v polštině a ostatních západoslovanských jazycích: *podchodzić* vs. *podejść* jsou tu čistě vidový pár, kdežto např. v hornolužické srbštině hraje distribuce determinovanosti a indeterminovanosti větší roli i u prefigovaných derivátů. Význam *pod-* ‘přiblížit se’ ve slovenštině není tak frekventovaný jako v polštině a souhra s valenčními doplněními s předložkami *pod/do* tu nevytváří tak jednoznačný význam jako v polštině. Vazba s předložkou *pod* ve slovenštině není možná, pro obě vazby můžeme najít ve slovenštině vazby s *k*.

V češtině a hornolužické srbštině vidíme ještě větší preferenci vazeb s *k*, předložka *do* v češtině pro situaci ‘dotknout se kraje lesa, ale nejít dovnitř’ zahrnuje intencionalitu. Abychom docílili co nejpřesnějšího překladu, je potřeba další popis: buď pomocí dalších volitelných doplňků nebo volbou jiného kořene slovesa

(např. *přiblížit se k*). Různorodost ekvivalentů v *InterCorpu* ukazuje tak především na to, které různé významové prvky byly v jednotlivých případech akcentovány (profilovány) a které naopak ponechány stranou.

Chceme-li rozdíly mezi jazyky pochopit, nepomůže nám srovnání pouze prefixů, nebo derivátů, ani samotné valence. Roli hrají i stupeň gramatikalizovanosti vidu a dvojic determinovaných a nedeterminovaných sloves a jejich implikace v jednotlivých derivátech.

LITERATURA

- DICKEY, Stephen M. 2020. On a putative case of native Slavic biaspectuality: Czech *jít*, Slovene *iti* and BCMS *ići*. *Language: Codification – Competence – Communication*, 2, 2020, č. 3, s. 7 – 23. ISSN 2707-0583.
- DOKULIL, Miloš. 1962. *Tvoření slov v češtině I*. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd. 263 s.
- FASSKE, Helmut–MICHALK, Siegfried. 1981. *Grammatik der obersorbischen Schriftsprache der Gegenwart*. Morphologie. Bautzen : Domowina-Verlag. 882 s.
- GRZEGORCZYKOWA, Renata – LASKOWSKI, Roman – WRÓBEL, Henryk. 1998. *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia. 1 – 2*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN. 633 s. ISBN 83-01-12386-9.
- JANDA, Laura A. 1986. *A Semantic Analysis of the Russian Verbal Prefixes za-, pere-, do, and ot-*. München – Berlin – Washington : Verlag Otto Sagner. 261 s. ISBN 3-87690-332-7.
- JANDA, Laura A. et al. 2013. *Why Russian aspectual prefixes aren't empty: prefixes as verb classifiers*. Indiana : Slavica Publishers. 211 s. ISBN 978-0-89357-409-3.
- OERTLE, Simon. 2016. *Die slavischen Verbalpräfixe und Präpositionen: Polysemie und Grammatikalisierung*. Herne : Gabriele Schäfer Verlag. 383 s. ISBN 978-3-944487-35-9.
- OLOŠTIAK, Martin. 2015 (ed.). *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Prešov : FF PU v Prešove. 1 023 s. ISBN 978-80-555-1406-2.
- PETR, Jan et al. 1986. *Mluvnice češtiny I. Fonetika. Fonologie. Morfonologie a morfemika. Tvoření slov*. Praha : Academia. 566 s.
- PRZYBYLSKA, Renata. 2006. *Schematy wyobrazeniowe a semantyka polskich prefiksów czasownikowych do-, od-, prze-, roz-, u-*. Kraków : TAIWPN UNIVERSITAS. 304 s. ISBN 83-242-0404-0.

- SCHOLZE, Lenka. 2008. *Das grammatische System der obersorbischen Umgangssprache im Sprachkontakt*. Bautzen : Domowina-Verlag. 407 s. ISBN 978-3-7420-2106-9.
- TOOPS, Gary. 1992. Lexicalization of Upper Sorbian Preverbs: Temporal-Aspectual Ramifications and the Delimitation of German Influence. *Germano-Slavica*, 1992, č. 7/2. s. 3 – 22.
- TROFIMOWIČ, Konstantin K. 1974. *Hornjoserbsko-ruski słownik*. Bautzen, Moskva : Ludowe nakładnistwo Domowina, Izdatel'stvo „Russkij jazyk“. 564 s.
- ŠOĽĆIC, Lenka. 2014. Werby pohiba w hornjoserbsčínje přirunajo z rušćinu. In: I. Łuczaków – M. Sarnowski (eds.): *Wyras i zdanie w jazykach słowiańskich 8. Opis, konfrontacja, przekład*. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2014, s. 451 – 462. ISBN 978-83-229-3437-1.
- ŠTÍCHA, František et al. 2018. *Velká akademická gramatika spisovné češtiny. I. Morfologie: Druhy slov/Tvoření slov. Část 2*. Praha : Academia. 383 s. ISBN 978-80-200-2719-1.
- WERNER, Eduard. 2003. *Verbalaffigierung im Obersorbischen*. Bautzen : Domowina-Verlag. 292 s. ISBN 3-7420-1940-6.

Slovníky

- BAŃKO, Mirosław et al. 2014. *Inny słownik języka polskiego*. PWN. T. 2. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN SA. Wydanie II. 1 423 s. ISBN 978-83-01-17798-0 .
- DOROSZEWSKI, Witold. 1958 – 1969. *Słownik języka polskiego*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN. <http://doroszewski.pwn.pl/haslo/pod/> [Online.] (2021-09-30.)
- SOBLEX: *Slovník hornolužické srbštiny*. <https://soblex.de/> . [Online.] (2021-10-06.)
- SSJ 1959 – 1968. *Slovník slovenského jazyka*. Red. Š. Peciar a kol. Bratislava : Vydavateľstvo SAV.
- SSS 2004: *Synonymický slovník slovenčiny*. Red. M. Pisárčiková a kol. 3. nezm. vyd. Bratislava : Veda. 998 s. ISBN 80-224-0801-8.
- ŠIMANDL, Josef. 2016 (ed.). *Slovník afixů užívaných v češtině*. Praha : Karolinum.

Korpusy

- InterCorp: Korpus InterCorp – čeština, verze 13 z 1. 11. 2020*. Rosen, A. – Vavříň, M. – Zasina, A. J.: Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2020. <http://www.korpus.cz> [Online.] (2021-10-05.)
- ČNK: *Český národní korpus Syn 2020*: Křen, M. – Cvrček, V. – Henyš, J. – Hnátková, M. – Jelínek, T. – Koček, J. – Kovářiková, D. – Křivan, J. – Milička, J. – Petkevič, V. – Procházka, P. – Skoumalová, H. – Šindlerová, J. – Škrabal, M.: SYN2020: reprezentativní korpus psané češtiny. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2020. <http://www.korpus.cz> [Online.] (2021-08-25).

HOTKO: *Hornolužický textový korpus*, verze 1 z 6. 3. 2013.

<http://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:hotko> [Online.] (2021-06-25.)

SNK: *Slovenský národný korpus – prim-9.0-public-all*. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2021. <https://korpus.juls.savba.sk> [Online.] (2021-09-26.)

Treq – databáze překladových ekvivalentů. 2015. Vavřin, M. – Rosen, A. Praha : FF UK. <http://treq.korpus.cz> [Online.] (2021-10-01.)

Mgr. Katja BRANKAČKEC, Ph.D.

 <https://orcid.org/0000-0003-3551-8208>

Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.

Valentinská 1

110 00 PRAHA 1

Česká republika

E-mail: brankatschk@slu.cas.cz

Mgr. Miriam GIGER, Ph.D.

 <https://orcid.org/0000-0001-7657-2935>

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

Letenská 123/4

110 00 PRAHA 1

Česká republika

E-mail: giger@ujc.cas.cz

dr hab. Elżbieta KACZMARSKA

 <https://orcid.org/0000-0002-8838-1404>

Uniwersytet Warszawski

Instytut Slawistyki Zachodniej i Południowej

ul. Krakowskie Przedmieście 26/28

00-927 WARSZAWA

Polsko

E-mail: e.h.kaczmarska@uw.edu.pl

doc. PhDr. Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Ph.D.

 <https://orcid.org/0000-0002-7728-780X>

Filozofická fakulta UK

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Nám. Jana Palacha 2

116 38 PRAHA 1

Česká republika

E-mail: lucie.rimalova@ff.cuni.cz

PhDr. Karolína SKWARSKA, Ph.D.

 <https://orcid.org/0000-0003-3281-9048>

Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.

Valentinská 1

110 00 PRAHA 1

Česká republika

E-mail: skwarska@slu.cas.cz

Marián SLOBODA, Ph.D.

 <https://orcid.org/0000-0001-6591-6990>

Filozofická fakulta UK

Katedra stredoevropských studií

Nám. Jana Palacha 2

116 38 PRAHA 1

Česká republika

E-mail: marian.sloboda@ff.cuni.cz

„JÁ MÁM JEDEN TAKOVÝ RYCHLODOTAZ.“ JAK ZAČÍNÁJÍ TELEFONICKÉ ROZHOVORY S JAZYKOVOU PORADNOU?

Klára Dvořáková

“I HAVE JUST A BRIEF QUESTION.” HOW DO TELEPHONE CONVERSATIONS WITH THE LANGUAGE CONSULTATION CENTRE BEGIN?

The paper describes the beginnings of telephone calls between The Language Consulting Centre employees and the enquirers from the perspective of conversation analysis. Based on the analysis of 63 recordings of authentic interactions, I described the actions of communicants, and the impact of these actions on the on-going conversation. Attention was paid to actions preceding formulation of a specific language problem by an enquirer. At the beginning of the telephone call the interactants regularly identify themselves and exchange greetings, then the enquires can state their reason-for-a-call. They can also check availability and terms of service or start to negotiate the structure of the conversation.

KEY WORDS:

conversation analysis, membership categorization analysis, institutional communication, interaction, telephone call, Language Consultation Centre, language consulting

Úvod

Jazyková poradna (JP), jejíž chod zajišťuje oddělení jazykové kultury Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky, se věnuje konzultační činnosti v oblasti českého jazyka. V současné době nabízí primárně dvě formy jazykového poradenství: široká veřejnost se na ni může obracet s dotazy týkajícími se češtiny na zvláštní telefonické lince nebo může požádat o vypracování písemné expertízy. (Více viz Uhlířová, 2017.) Právě první zmiňované formě, telefonickým konzultacím, respektive jejich začátkům, je věnován tento stručný příspěvek.

Cílem tohoto příspěvku je identifikovat a analyzovat akce, jež předcházejí položení konkrétního jazykového dotazu. Akce, které provádějí jednak volající, tedy tazatelé, jednak volaní, tedy pracovníci JP, jsou nahlíženy z perspektivy konverzační analýzy (viz např. Sacks, Schegloff, Jefferson, 1995; Liddicoat, 2007; Nekvapil, 2017).

Jako základní materiál pro naši analýzu posloužilo 63 nahrávek autentických rozhovorů mezi tazateli JP a jejími pracovníky. Nejkratší nahrávky trvají asi 30 vteřin, nejdelší zhruba 40 minut. Promlouvá na nich 8 pracovníků JP, tazatelé jsou až na několik výjimek různí. Vybrané nahrávky nebo jejich části byly podrobně transkribovány, data byla náležitě anonymizována.

Navázání spojení

Aby mohla proběhnout jazykověporadenská interakce, musí tazatel zavolat na linku JP a pracovník JP musí hovor přijmout. V konverzační analýze je toto zavolání a přijetí hovoru (*summon – answer*) pojímáno jako první sekvenční pár (*adjacency pair*) telefonického rozhovoru. Ovšem když se tazatel dovolá na linku JP, přehraje se nejprve automatické hlášení ve znění: „Dovolali jste se do jazykové poradny Ústavu pro jazyk český. Hovor se nahrává. Pokud s nahráváním nesouhlasíte, stiskněte jedničku.“ Mezi zavolání a přijetí hovoru je tedy vložen sekvenční pár, který můžeme popsat jako upozornění na nahrávání – přijetí/odmítnutí nahrávání. Ať už tazatel vyjádří svůj souhlas, či nesouhlas, po této akci pokračuje jeho (za)volání, jež bylo přerušeno vynucenou interakcí s přístrojem. Zaznívá standardní zvuková signalizace, která tazatele informuje o tom, že telefon vyzvání. Pracovník JP pak hovor přijímá zpravidla bez prodlení.

Technické okolnosti telefonování dále vedou k tomu, že prvním mluvčím je volaný, v našem případě pracovník JP (P). Druhým mluvčím je volající, tedy tazatel (T). Podívejme se

nyní na příklady toho, jak mohou vypadat první repliky jejich interakcí:¹

Př. 1 (ID 9771)

P: jazyková poradna; ((příjmení)); dobrý den,
(1,3)

T: dobrý den; ((příjmení)) u telefonu; já mám jeden takový rychlodotaz, skoro se až za něj eh stydím, prosím vás oči svítily, na konci je jaké i.

Př. 2 (ID 14619)

P: dobrý den ((příjmení)) jazyková (2,6) poradna;
(1,6)

T: tady ((jméno)) ((příjmení)) ((název firmy)) dobrý de:n; a: pane ((příjmení)) já bych měla eee pár dotazů na vás; (0,2) teda jestli mohu?
(0,7)

P: ano povídejte určitě

Př. 3 (ID 13657)

P: jazyková poradna ((příjmení)); prosím?
(0,9)

T: dobrý den tady ((příjmení)); mám k vám velkou prosbu; potřebovala bych poradit. já, (0,3) píšu; hm jako zápis, ale není to vlastně zápis sou to informace, o činnosti osadního výboru; ((...))

¹ Transkripční znaky:
. klesavá intonace
; mírně klesavá intonace
? stoupavá intonace
, mírně stoupavá intonace
a: prodloužení hlásky
ňá- nedokončené slovo
→ pokračování repliky jednoho mluvčího
(byste mi dycky) špatně srozumitelné
((příjmení)) komentář
(1,3) délka pauzy v sekundách
[] [] překryvy replik

Pozdravy a identifikace

Ačkoliv nemá první replika pracovníka JP závaznou, oficiálně předepsanou podobu, skládá se vždy ze tří komponentů: identifikace instituce (*jazyková poradna*), sebeidentifikace (příjmení pracovníka) a pozdravu (*dobrý den*) nebo výzvy k převzetí slova (*prosím*). Každý pracovník má svůj rutinní způsob ohlašování; většina z nich uvádí jednotlivé komponenty v pořadí *instituce – příjmení – pozdrav*. Dále se objevila kombinace *pozdrav – příjmení – instituce* a také *instituce – příjmení – výzva k převzetí slova*. Dané kombinace nejsou nijak náhodné. Pozdrav musí stát buď na úplném začátku rozhovoru, nebo na konci první repliky, kde funguje jako signál jejího ukončení, neboť na pozdrav by měl komunikační partner odpovědět také pozdravem. Dále se domníváme, že pracovníci JP přikládají důležitost identifikaci instituce (*jazyková poradna*), a proto ji umisťují na první místo repliky nebo naopak na její konec. Sloveso *prosím* lze chápat jako eliptickou výzvu k převzetí slova („prosím mluvte“), a proto musí být umístěno na konci repliky. Vzhledem k těmto omezením zbývá na příjmení pozice uprostřed.

Pallotti a Varcasia (2008) akcentují důležitost první repliky pro rozhovor: „These are the very first words in the call and a crucial interactional site, where several moves can be performed and social identities and roles begin to be defined.“ Když pracovník JP uvádí instituci (*jazyková poradna*), přebírá identitu jejího zástupce. Signalizuje tím relevanci kategoriální identifikace (Schegloff, 2004, s. 90), která je v kontextu institucionální komunikace důležitější než identifikace osobní. Uvedení instituce také stanovuje omezení pro témata, kterým může být rozhovor věnován (Psathas, 1999, s. 147) – JP poskytuje poradenství v oblasti jazyka (a nemůže poskytovat třeba psychologickou pomoc). Kombinace konvencionalizovaného pozdravu *dobrý den*, příjmení a názvu instituce dále signalizuje – a vzhledem ke svému sekvenčnímu umístění též ustanovuje – formálnost komunikace a profesionální vztah mezi komunikanty (Sacks, 1995).

První repliky produkované tazateli vykazují větší variabilitu než první repliky pracovníků JP. Objevují se v nich tyto komponenty: 1. pozdrav (až na jednu výjimku v podobě *dobrý den*), 2. sebeidentifikace, 3. výraz prostorové deixe (*tady, u telefonu*), 4. identifikace instituce, 5. oslovení pracovníka JP, 6. obec. Tyto komponenty se vyskytují v různých kombinacích a v různém pořadí.

Tazatelé vždy zdraví, a to i v případech, kdy pracovníci JP pozdrav nepoužijí, pozdrav tedy může sloužit jako potvrzení pro navázání kontaktu. Je to jediný komponent, který se objevil ve všech nahrávkách. Jen občas se lze setkat se samotným pozdravem bez sebeidentifikace. Jelikož se telefonické hovory mezi pracovníky JP a tazateli řadí do institucionální komunikace, pro niž je důležitější identifikace kategorická než osobní, „no personal self-identification by caller need be given or relevant“ (Schegloff, 2004, s. 90). Přesto na sebeidentifikaci pracovníků JP tazatelé velmi často reagují svou vlastní sebeidentifikací. Tu jsme zaznamenali v 53 nahrávkách. Nejčastěji se představují příjmením, neobvyklé však není ani doplnění rodného jména.

Zhruba ve třetině záznamů byla sebeidentifikace spojena s výrazy typu *tady (je)/u telefonu*, jež vyjadřují prostorovou deixi. Jedná se o ustálené, konvencionalizované slovní obraty užívané v telefonické komunikaci.

Na pomezí mezi prostorovou deixí a sebeidentifikací stojí uvádění obce, odkud komunikant (zřejmě) telefonuje. V kombinaci s příjmením totiž informace o obci blíže identifikuje osobu, jež volá. S tímto komponentem se však nesetkáváme v interakcích s JP příliš často.

Někteří volající uvádějí svou příslušnost k instituci. Pokud se uchylují k identifikaci instituce, jejímiž jsou zaměstnanci, řeší s pracovníky JP následně jazykový problém, s nímž se setkali při své práci (např. profesor z vysoké školy se dotazoval na jazykový prostředek, který užívají studenti), nebo který v jejím rámci řeší (např. zaměstnanec Pražského filharmonického sboru potřeboval poradit při přípravě textu o činnosti sboru); druhý případ je

častější. Ovšem je nutno doplnit, že uvedení instituce není podmínkou pro položení dotazu spojeného s pracovní činností.

Někteří volající vkládají do repliky oslovení, a to v podobě spojení výrazu *pani/pane* s příjmením. Poměrně běžný je ještě jeden způsob oslovování, jenž se sice nevyskytl v našem souboru dat, ale dobře jej známe z vlastní jazykověporadenské praxe. Jedná se o oslovení akademickým titulem, většinou doktorským: *pane doktore/paní doktorko*, občas magisterským: *pane magistře/paní magistro*. Pracovníci JP při sebeidentifikaci neuvádějí žádný titul, volající jim ho tedy přisuzují z vlastní iniciativy (někdy ovšem nesprávně).

Důvod telefonátu

Další akce, k níž se volající často uchylují, je sdělení důvodu telefonátu (*reason-for-a-call*), v němž je reflektována jejich orientace na typ požadavku, který mohou vznést a který je v souladu s kompetencemi instituce. Tazatelé sdělují, že mají dotaz (*já bych měla pár dotazů na vás*; ID 14619), že se chtějí na něco zeptat (*prosim vás já bych se potřebovala zeptat na několik věcí*; ID 14449) či že se chtějí poradit (*potřebovala bych poradit*; ID 13657). V důvodu telefonátu jsou tak reflektovány tzv. aktivity vázané na kategorie (*category-bound activity*). S členskou kategorií tazatele je spojeno pokládání jazykových dotazů, s členskou kategorií pracovníka JP je svázána aktivita poskytování poradenství v oblasti jazyka. Tazatel a pracovník JP tak vytvářejí tzv. standardizovaný relační pár (*standardized relational pair*; Hester, Eglin, 1997), jež tvoří členové, kteří vůči sobě mají jistá práva povinnosti. Pracovník JP a tazatel se dále řadí to tzv. souboru K (*collection K*; Sacks, 1972), jenž je „constructed by reference to special distributions of knowledge existing about how to deal with some trouble“ (Sacks, 1972, s. 37), a který tedy reflektuje vztah mezi klienty, kteří potřebují vyřešit určitý typ problémů, a profesionály, kteří disponují znalostmi potřebnými k jejich řešení.

Důvod telefonátu může být formulován i jinými způsoby. Nikterak neobvyklé není vyjádření prosby (*mám na vás jednu prosbu*; ID 12674). Takové vyjádření lze hodnotit jako zdvořilejší; zeslabuje totiž nárok volajících na zodpovězení dotazu, potažmo povinnost pracovníků JP žádosti vyhovět. Jindy zaznívá v rámci důvodu telefonátu též kategorizace či evaluace jazykového dotazu, který bude následovat (*já mám jeden takový rychlodotaz, skoro se až za něj stydím*; ID 9771). Tazatelé reflektují zpravidla předpokládanou nenáročnost dotazu či nezávažnost problému. Zdá se, že se orientují na to, že by měli JP jakožto odborné instituci pokládat netriviální dotazy, obracet se na ni s důležitými záležitostmi. Pokud se domnívají, že jejich jazykový problém tato kritéria nespĺňuje, mohou to ve své replice reflektovat.

Volající se však mohou od výše uvedených typů odchýlit a zformulovat obecný důvod telefonátu zcela jiným, originálním způsobem, např. *potřebuju vás tuze moc* (ID 13576), nebo naopak mohou důvod konkretizovat a nakročit tak k formulaci svého jazykového dotazu: *já volám kuli opravě výroční zprávy* (ID 11846).

Ověření dostupnosti služby

Začátek telefonního hovoru je příhodným místem, kde si volající mohou ověřit různé okolnosti, které mohou mít vliv na další průběh rozhovoru, jako jsou dostupnost služby či její podmínky.

Tazatelé se někdy před představením konkrétního jazykového problému dotazují, zda vůbec mohou položit dotaz(y): *pane (příjmení) já bych měla pár dotazů na vás; teda jestli mohu?* (ID 14619). Tyto otázky jsou nezřídka spojeny s důvodem telefonátu – volající nejprve sdělí, že se chtějí na něco zeptat, a následně si ověřit, zda se mohou zeptat. Neobvyklá však není ani reflexe časových možností komunikačního partnera: *měla byste na mě takový tři minutky?* (ID 14137).

Ať už je otázka ohledně možnosti pokládání jazykových dotazů formulována jakkoliv, dostávají na ni tazatelé

od pracovníků JP kladnou odpověď. Otázka tedy tvoří spolu se souhlasnou odpovědí presekvenční (pre-sequence), jejímž cílem je ověřit splnění podmínek pro položení jazykového dotazu. Presekvenční může mít ještě další část, v níž tazatel potvrzuje přijetí odpovědi. Jedná se o tzv. třetí část uzavírající sekvenci (sequence-closing third), která mívá formu pozitivního evaluativního výrazu, např. *výborně* (ID 13072).

Uvedené presekvenční považujeme především za projev zdvořilosti. Domníváme se totiž, že tazatelé zpravidla vědí (nebo aspoň předpokládají), že jim pracovníci JP jejich dotazy zodpoví, nemusí se o tom ujíšťovat. To je také zřejmě důvod, proč ve velké většině telefonátů tato presekvenční chybí. Na druhou stranu je možné, že někteří tazatelé si opravdu ověřují konkrétní podmínky pro pokládání jazykových dotazů. Například jeden z tazatelů si nemusel být jistý, zda JP odpovídá i na dotazy z oblasti stylistiky: *mám k vám prosbu z hlediska stylistického; můžu?* (ID 13671).

Vyjednávání struktury rozhovoru

V nadprůměrně dlouhých (zhruba 40-minutových) rozhovorech, během nichž tazatelé – s největší pravděpodobností korektoři – pokládali velké množství konkrétních jazykových dotazů, jsme se setkali na začátku s akcemi, jejichž cílem bylo vyjednávání dalšího průběhu interakce. Například na jedné z nahrávek (ID 13399) tazatel uvedl, že si sepsal několik dotazů, aby nemusel volat opakovaně, a následně přistoupil k vyjednávání struktury rozhovoru. Nejprve explicitně zformuloval svůj záměr přikročit k pokládání dotazů (*tak jestli můžu teda začít říkat;*) a pokračoval formulováním návrhu, jak by se do plánované části rozhovoru měla zapojit pracovnice JP (*a když tak vy byste mi dycky řekla*). Na jiné nahrávce (ID 13114) volající uvedl, jakým způsobem si roztřídil své dotazy (*já sem si to prosím vás rozdělil do ňa- do ňákých kategorií*), neboť chtěl pracovat s určitými celky (*aby to nebylo prostě rozházeně*). Poté představil první kategorii (*tak velký písmena.*).

Jistě není náhodou, že se vyjednávání struktury rozhovoru objevuje, když chtějí tazatelé zkontrolovat nadměrný počet jazykových problémů. Jelikož předpokládají, že hovor potrvá dlouhou dobu, snaží se urychlit jeho průběh třeba tím, že vytvářejí tematické skupiny dotazů, nebo tím, že se snaží omezit aktivitu pracovníka JP na stručné odpovědi. Délka hovoru se však odvíjí též od samotných jazykových problémů – některé totiž mohou být velmi komplikované.

Závěr

Na začátku telefonických hovorů provádějí pracovníci JP a tazatelé akce, které jsou zcela zásadní pro další směřování rozhovoru.

Ohlášení pracovníků JP se na první pohled jeví jako rutinní záležitost. Volání provádějí kategoriální a osobní identifikaci, zdraví nebo vyzývají volajícího k převzetí slova. Volba konkrétních jazykových prostředků je však důležitá pro nastavení formálnosti komunikace, profesionálního vztahu mezi komunikanty a omezení témat rozhovoru.

Reakce volajících vykazují větší variabilitu. Tazatelé většinou zdraví a provádějí sebeidentifikaci. Dále je běžné uvedení důvodu telefonátu, jež někdy doprovází dotaz na ověření dostupnosti služby. Začátek hovoru je také příhodným místem, kde se mohou komunikanti domlouvat na dalším průběhu rozhovoru.

Ačkoliv mohou tazatelé provést na začátku hovoru všechny uvedené akce, je třeba poznamenat, že v jednotlivých interakcích jsme zaznamenali vždy jen některé z nich. Začátek hovoru může být ve skutečnosti velmi krátký, tazatel může přikročit ke konkrétnímu jazykovému dotazu brzy, jak dokazuje poslední příklad:

Př. 4 (ID 9909)

P: dobrý den; ((příjmení)); jazyková poradna,
(1,2)

T: dobrý den, tady ((jméno)) ((příjmení)); prosím vás dozvědět se; že v rámci zjednodušování jazyka, ee by měla být z- zrušená hláska ř, je to pravda nebo ne.²

Publikace vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

LITERATURA

- HESTER, Stephen – EGLIN, Peter. 1997. Membership categorization analysis: An introduction. In: S. Hester – P. Eglin (eds.): *Culture in Action: Studies in Membership Categorization Analysis*. Washington : University Press of America, 1997, s. 1 – 23. ISBN 0-7618-0584-2.
- LIDDICOAT, Anthony J. 2007. *An Introduction to Conversation Analysis*. London: Continuum. 319 s. ISBN 978-0-8264-9114-5.
- NEKVAPIL, Jiří. 2017. Konverzační analýza. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. <https://www.czechency.org/slovník/KONVERZA%C4%8CN%C3%8D%20ANAL%C3%9DZA>. [Online.] (2021-02-03).
- PALLOTTI, Gabriele – VARCASIA, Cecilia. 2008. Service telephone call openings: a comparative study on five European languages. In: *Journal of Intercultural Communication*, 8, 2008, č. 2, s. 1 – 25. <https://immi.se/intercultural/article/view/Pallottietal-2008-2> [Online.] (2021-02-17).
- PSATHAS, George. 1999. Studying organization in action: Membership categorization and interaction analysis. *Human Studies*, 1999, č. 22, s. 139 – 162.
- SACKS, Harvey. 1972. An initial investigation of the usability of conversational data for doing sociology. In: D. Sudnow (ed.): *Studies in Social Interaction*. New York : Free Press, 1972, s. 31 – 74.
- SACKS, Harvey – SCHEGLOFF, Emanuel A. – JEFFERSON, Gail. 1995. *Lectures on Conversation. Volumes I & II*. Oxford : Blackwell. 818 s. ISBN 1-55786-705-4.
- SCHEGLOFF, Emanuel A. 2004. Answering the phone. In: G. H. Lerner (ed.): *Conversation Analysis : Studies from the First Generation*. Amsterdam : Benjamins, 2004, s. 63 – 107. ISBN 90-272-5368-4.
- UHLÍŘOVÁ, Ludmila. 2017. Jazykové poradenství. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. https://www.czechency.org/slovník/JAZYKOVÉ_PORADENSTVÍ. [Online.] (2021-10-08).

² ² Není.

Mgr. Klára DVOŘÁKOVÁ

 <https://orcid.org/0000-0002-6773-379X>

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

oddělení jazykové kultury

Letenská 4

118 51 PRAHA

Česká republika

E-mail: klara.dvorakova@ujc.cas.cz

WARIANTYWNOŚĆ FRAZEOLOGIZMÓW W POLSZCZYŹNIE JAKO PRZYKŁAD NIESYMETRYCZNOŚCI OCENY JAKOŚCIOWEJ JEDNOSTEK JĘZYKA W KULTURZE WSPÓLNOTY KOMUNIKACYJNEJ

Piotr Fliciński

VARIABILITY OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE POLISH LANGUAGE AS AN EXAMPLE OF ASYMMETRY OF THE LANGUAGE UNIT QUALITY ASSESSMENT IN THE SPEECH COMMUNITY CULTURE

The author verified the accuracy of the research hypothesis stating that the view of incorrectness of phraseologism (idiom) modification at the level of parole departs from the observation of the language functioning in the 19th and 20th centuries. The changeability of the area of phraseological compounds should be treated as a neutral use of language, without the attribute of non-normativity. The author also points to practical problems resulting from the insufficiently developed network of specialist sources, which distorts the linguistic reality of the communicative (speech) community.

KEY WORDS:

phraseology, variability of idioms, modification of idioms

Analiza i interpretacja wariantywności frazeologicznej w perspektywie normatywnej

Warianty frazeologiczne to związki frazeologiczne, które charakteryzują się zmiennością składu komponentów frazeologizmu przy jednoczesnym zachowaniu tożsamości semantycznej. Formalnie zatem do tego zjawiska należy zaliczyć takie związki frazeologiczne, które różnią się składem komponentów pod wpływem przede wszystkim wymienności wyrazów wchodzących w skład jednostki leksykalnej. Takie

spojrzenie na wariatywność we frazeologii zakłada, że poza zainteresowaniem badacza znajdują się takie zjawiska, jak synonimia w obrębie zasobu związków frazeologicznych, którymi posługują się użytkownicy określonego języka w danym czasie w jednej wspólnocie komunikacyjnej. Pojęcia *wariatywność* i *wariant* we frazeologii mogą przyjmować różnorodne odpowiedniki nazewnictwa w postaci terminów: rozważa się więc twórcze przekształcenia, modyfikacje, reprodukowalność twórczą. Niezależnie od etykiety badawczej zawsze opisuje się podobne zjawisko, i to już od kilku dekad (por. np. Awramiuk 2016; Chlebda 1994, 2020; Fliciński (red.) 2011; Krzyżanowska 2017a, 2017b, 2017c, 2019; Langlotz 2006; Lewicki A. M. (red.) 1982; Petrova 2011).

Inny jej stan wariatywności w obrębie zasobu związków frazeologicznych będzie możliwy do opisanie w zakresie tego samego języka na terenach zamieszkiwanych przez zwartą wspólnotę komunikacyjną¹ (Labov 1972: 120 i następane), której jednorodność wyznacza np. ten sam obszar geograficzny, spójność narodowa wyznaczona państwowością, inny natomiast stan opisu przynależć będzie np. diasporom językowym w obrębie odmiennej jednorodności kultur i narodowości, obszaru geograficznego, państwowości wyznaczającej obcy dla tej diaspory język urzędowy. Jeśli przykładem ma stać się polszczyzna, to w centrum zainteresowania badacza, który przyjmuje perspektywę normatywną opisu zjawisk frazeologicznych, musi stanąć wspólnota komunikacyjna, której spójność i jednorodność wyznacza przynależność do wyznaczonego granicami obszaru geograficznego, państwowość stwarzająca podstawy do nadrzędności polszczyzny wobec innych języków i odmian (tu m. in.: języki regionalne, języki mniejszości, gwary itp.) w postaci przyjęcia polszczyzny jako języka urzędowego. Trzeba dodać jeszcze na marginesie rozważań, że niezwykle istotnym kryterium jest

¹ Trzeba tu wspomnieć o teorii wspólnoty komunikatywnej L. Zabrockiego (zob. Zabrocki 1963).

także profil diachroniczny języka. Mianowicie chodzi tu o język we współczesnym etapie jego ewolucji, stany przeszłe są jedynie historycznie udokumentowanymi okresami ewolucyjnymi języka i mogą być jedynie pomocne przy wyznaczaniu stabilności zasobu frazeologicznego oraz do oceny jednostek frazeologicznych, których żywot dobiegł końca ze względu na brak aktualizacji tekstowych we współczesnych tekstach użytkowych, literackich, potocznych komunikatach w odmianie pisanej i mówionej itd. W ocenie tych faktów, poza opisem gramatycznym, stylistycznym itd. nie do przecenienia stają się źródła leksykograficzne, bogato ilustrowane cytatami słowniki rejestrujące stan języka sprzed epoki nowożytnych słowników².

Całkiem innym zagadnieniem związanym z wariantywnością są fakty związane z przekształceniami gramatycznymi, np. dostosowywaniem się jednostki frazeologicznej na płaszczyźnie tekstu do pozostałych elementów komunikacji oraz do perspektywy czasowej zawartej w tekście. W tych wypadkach ocena faktów językowych uzależniona jest od przyjęcia założeń, na których zamierza opierać się badacz, przystępując do obserwacji zjawisk językowych. Większość tych gramatycznych skutków to przykłady pozornej wariantywności. Można je nazwać zmiennością frazeologizmów w ich paradygmacie (Kosek 2013, 2017; Kosek, Przybyszewski, Czerepowicka 2017).

Składniowymi uwarunkowaniami będą nie tylko określone formy wyrazów odmiennych, np. formy koniugacyjne czasowników, formy deklinacyjne rzeczowników i przymiotników, formy imiesłowów, ale także derywacyjnie przekształcone zwroty i wyrażenia, dostosowane do pełnienia określonej funkcji w zdaniu. Niejednokrotnie derywaty frazeologizmów, które powstały na zasadzie modyfikacji

² W odniesieniu do polszczyzny będą to: *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. 1 – 11, IJP PAN, Kraków 1953 – 2002; *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M. R. Mayenowa i in., Wrocław 1966 – 1994, IBL PAN, Warszawa od 1995; *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*, IJP PAN, Kraków od 2004.

polegającej na dodawaniu bądź ujmowaniu komponentów, były traktowane jako odrębne jednostki frazeologiczne, uzupełniające zasób frazeologizmów w języku. Kolejnym przykładem pozornej wariantywności jest występowanie par aspektowych czasowników wchodzących w skład frazeologizmów. Defektywność aspektowa jest li tylko cechą charakterystyczną zasobu frazeologicznego.

Wariantywność a perspektywa normatywna i praktyka aktualizacji frazeologizmów

W analizie wariantów frazeologicznych wykorzystuje się materiały nienormatywne w postaci tekstów wytworzonych przez użytkowników języka oraz korpusów językowych (np. NKJP, Monco PL). Płaszczyznę normatywnego odniesienia stanowią słowniki poprawnościowe, ogólne i frazeologiczne.

Z powodu egalityzacji nadawców tekstów współczesnych, zwłaszcza w kanałach internetowych, dochodzi do znacznego rozmycia stabilnej struktury związków frazeologicznych, co wpływa na zmiany w ogólnej polszczyźnie, szczególnie w polszczyźnie potocznej w odmianie starannej. Wśród nadawców można wyróżnić także grupę użytkowników tworzących teksty, które w różnej mierze przechodzą przez etap weryfikacji. Za to działanie odpowiadają przede wszystkim redaktorzy i korektorzy. Ci specjaliści odpowiedzialni za udoskonalenie tekstu pod względem poprawności napotykają dziś wiele problemów. Po pierwsze kłopotem są niedostosowane do ich pracy źródła porównawcze, po drugie znajdują się oni pod presją szybko zmieniającej się normy realnej w tekstach, co ma z pewnością wpływ na pojawiającą się podczas pracy redakcyjnej bądź korektorskiej refleksję nad poprawnością wytworzonego przez nadawcę tekstu, po trzecie zaś – presja zlecniodawców, których życzenia czasami są niezgodne z wzorcem języka.

Zajmę się jedynie pierwszym zagadnieniem. Do opisanie drugiego niezbędne byłoby zakrojone na dużą skalę badanie kompetencji językowych pracowników specjalistów,

odpowiadających za poprawę tekstów, z uwzględnieniem różnych zmiennych, m.in. aspektów biologicznych, tj. wieku badanych. Wpływ zleceńodawców da się zauważyć pośrednio podczas analizy gatunków użytkowych polszczyzny, np. komunikatów reklamowych zarówno minimalnych, np. sloganów, jak i rozbudowanych w postaci gazet reklamowych, ofert sprzedaży, artykułów sponsorowanych, zawartości pracy branżowej. Najbardziej widoczne są błędy ortograficzne związane z zapisem nazw stanowisk pracy, zmultiplikowanych produktów itp., fleksyjne w postaci nieodmieniania nazw brandów, marek, modeli, serii produktów i samych produktów, leksykalne, charakterystyczne dla dyskursu korporacyjnego lub branżowego, np. frazemy wariantywne *gama/paleta/wachlarz produktów*, neosemantyzacja wyrazów modnych, np. *portfolio* (jako zbiór produktów), *dedykowany* w znaczeniu 'nieinformatycznym 'przeznaczony' itd.

Problemy ze źródłami przekazującymi normę

Redaktorzy i korektorzy pracują najczęściej pod presją czasu, zwłaszcza ci, którzy mają za zadanie poprawić tekst przeznaczony do opublikowania w serwisach medialnych – telewizyjnych, radiowych – i informacyjnych portalach internetowych. W podobnej sytuacji znajdują się pracownicy agencji reklamowych i wizerunkowych. Kłopotem jest z pewnością ocena faktu zaistnienia w tekście wariantu związku frazeologicznego i próba jego oceny w zakresie normy językowej obowiązującej współcześnie. Oczywiście, można powiedzieć, że najlepszym rozwiązaniem jest posłużenie się słownikiem poprawnościowym polszczyzny. Jednak tu napotkać można na niesymetryczność opisu w postaci normy językowej zapisanej na początku XXI wieku w *Wielkim słowniku poprawnej polszczyzny* (2004) w stosunku do niewątpliwych zmian szybko zachodzących w języku w ostatnich dwóch dekadach. Fakt odnotowania bądź nieodnotowania, bądź wskazanie na niepoprawność w obowiązującym od wielu lat słowniku poprawnej polszczyzny nie

daje właściwie żadnych wskazówek poza tym, że w nieodległej przeszłości zapis normatywny odzwierciedlał ówczesny stan normy językowej. Może być to zatem jedynie informacja wymagająca dalszej weryfikacji.

Zainteresowanie, jakim cieszą się poradnie językowe³ potwierdzają potrzebę opracowania nowego wydawnictwa poprawnościowego. Niestety, nie wypełnią tej luki uchwały Rady Języka Polskiego, nie pomogą na dużą skalę inicjatywy naukowo-komercyjne (np. Dobryślownik.pl, on-line: <https://dobryślownik.pl> (15. 10. 2021)). Postulaty tego typu pojawiają się od czasu do czasu w polskim środowisku językoznawczym⁴, lecz efektów, niestety, nie widać. Profesjonalistom pozostaje więc przesłanie pytania do poradni językowej i oczekiwanie na odpowiedź. Trzeba zdać sobie sprawę z tego, że niejednokrotnie deadline wydawniczy stoi na drodze cierpliwego oczekiwania na wyjaśnienie. Należy wziąć także pod uwagę to, że porada językowa jest zawsze zsubiektywizowaną odpowiedzią eksperta, którego rozwiązanie ani nie jest poddane weryfikacji recenzenckiej, ani też pogłębionej refleksji na przestrzeni dłuższego czasu.

Kolejnymi źródłami, z których można skorzystać są korpusy językowe dostępne w sieci, m. in. *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, zawierający już dane historyczne nieobejmujące ostatniego dziesięciolecia, oraz wyszukiwarka korpusowa *Monco PL*, której referencyjność pozostawia wiele do życzenia. Niezależnie od jakości tych źródeł test wyszukiwania wariantu frazeologicznego należy odczytywać w zakresie weryfikacji pozytywnej, nie zaś – negatywnej, tzn. istnienie zapisu wariantu

³ M. in. Poradnia Językowa PWN, on-line: <https://sjp.pwn.pl/poradnia> (15. 10. 2021); Poradnia językowa UŚ, on-line: <http://www.poradniajezykowa.us.edu.pl> (15. 10. 2021).

⁴ W 24 – 25 maja 2018 roku w Poznaniu odbyła się konferencja naukowa o wielce znaczącym tytule „Zamykanie normy językowej w słowniku. Wokół teoretycznych i praktycznych problemów nowego słownika poprawnej polszczyzny“, a jeden z referatów dotyczył wprost namysłu nad zagadnieniem *Internetowy słownik poprawnej polszczyzny – wyzwania, plany, wątpliwości*.

potwierdza jedynie jego występowanie w tekstach w określonej liczbie przykładów, natomiast brak jego wystąpienia świadczy jedynie o tym, że w przeszukiwanym zbiorze tekstów nie odnotowano wystąpienia poszukiwanego wariantu. Dane korpusowe mają dla wniosków natury normatywnej ten jeszcze mankament, że nie dają odpowiedzi na pytanie o poprawność bądź niepoprawność wariantu frazeologicznego.

Wśród porównawczych źródeł słownikowych należy wyróżnić grupę słowników frazeologicznych oraz grupę słowników ogólnych języka polskiego. Współczesna polszczyzna nie doczekała się dzieła frazeologicznego na miarę *Słownika frazeologicznego języka polskiego* Stanisława Skorupki z lat 1967 – 1968. Chodzi tu przede wszystkim o obszerność zanotowanego materiału frazeologicznego wraz z jego rozbudowaniem w zakresie wariantowości komponentów związków frazeologicznych. Żaden z późniejszych, dużych słowników frazeologicznych⁵ nie dawał tak rozwiniętego materiału w postaci zapisu wielokształtności frazeologizmów, nie spełnił tych oczekiwań także bardzo rozbudowany pod tym względem *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego* Piotra Müldnera-Nieckowskiego.

Słowniki frazeologiczne w dużej mierze ograniczają rozmiary wielokształtności/wariantowości związków frazeologicznych. Niestety, powodem takiego stanu rzeczy są przyczyny prozaiczne: z jednej strony ograniczenie zazwyczaj jednotomowych słowników, z drugiej strony brak refleksji autorów nad wagą relacjonowania wariantowości w języku. Oddziałują one niekorzystnie na odbiorców, wymuszając niejako na nich przystosowanie tworzonych tekstów do pozbawionych wariantowości frazeologizmów. Często zatem wariant

⁵ Większość słowników frazeologicznych wydanych w XXI wieku zawiera najwyżej kilka tysięcy jednostek, a największy z nich (PWN) kilkadziesiąt tysięcy. Poza nielicznymi wydawnictwami słowniki te nie zauważają wagi wielokształtności frazeologizmów funkcjonujących jako warianty związków wyrazowych, stąd trudno uznawać je za słowniki wpisujące się w nurt słowników normujących język.

frazeologiczny uznawany jest za modyfikację ustabilizowanego składu komponentów i rugowany z języka jako nieodpowiednie użycie frazeologizmu w tekście. Powoduje to dylemat wśród redaktorów i adiustatorów związany w granicami ingerencji w styl autora tekstu.

Źródłami porównawczymi, które spełniają funkcję normowania języka, stają się najnowsze słowniki ogólne polszczyzny w wersjach elektronicznych bądź sieciowych. W tym wypadku nie istnieje potrzeba samoograniczenia autorów/redaktorów słownika w odnotowywaniu wariantów, choć można zauważyć również i w tych pomocach naukowych pewne mankamenty. Wskazując na współczesne słowniki mam na myśli dwa źródła: *Wielki słownik języka polskiego PWN ze słownikiem wyrazów bliskoznacznych* wydany w formie elektronicznej w 2018 r., który jest kontynuacją *Uniwersalnego słownika języka polskiego* pod red. Stanisława Dubisza, wydanego w wersji elektronicznej w 2003 r., oraz sieciowego *Wielkiego słownika języka polskiego* opracowywanego pod kierunkiem Piotra Żmigrodzkiego.

Pierwszy z tych słowników notuje obszerny zasób związków frazeologicznych, a w zapisie tych jednostek leksykalnych redaktorzy nie stronili od ukazywania wariantywności w zakresie frazeologii. Drugi z nich daje już spory zasób wariantywności ukazując ją w zakładce *połączenia*. Przy wprowadzaniu tej wielokształtności redaktorzy korzystali z danych faktycznych, weryfikowanych w procesie badania materiału w perspektywie ilościowej przy wykorzystaniu źródeł *Narodowego Korpusu Języka Polskiego*. Nie jest to jednak słownik kompletny, gdyż cały czas trwają nad nim prace redakcyjne.

Po tym przeglądzie źródeł uzależniających przede wszystkim ocenę wariantywności występującej w tekstach pod względem normatywnym od niedoskonałości wytworzonych produktów kultury nasuwają się refleksje natury ogólnej oraz ważne pytania kulturowe, a odpowiedzi na nie mają istotny wpływ na funkcjonowanie tekstów współczesnych w przestrzeni nadawczej i odbiorczej polskiej wspólnoty komunikacyjnej.

Konkluzja

1. Pomimo wielkiego skoku technologicznego sfera normatywnej oceny tekstów w zakresie wariacji frazeologicznej w dużej mierze uzależniona jest od tradycyjnych wydawnictw papierowych oraz od poradnictwa językowego.
2. Nie wiadomo, co jest powodem braku współczesnego nam źródła poprawnościowego, który jest niezbędny tak z teoretycznej, kulturowej, jak i praktycznej perspektywy poznawczej.
3. Czy rozwiązaniem może stać się rozbudowana platforma leksykograficzna?
4. Czy wspomniana platforma leksykograficzna może być tworzona na zasadzie społecznościowej, uwzględniającej wkład weryfikacji eksperckiej?
5. Hipoteza o niepoprawności modyfikacji frazeologizmów na płaszczyźnie *parole* odbiega od obserwacji języka funkcjonującego w XIX i XX wieku. Zmienność w obszarze związków frazeologicznych należy traktować jako neutralne, nienacechowane anormatywnością użycie języka.
6. Polszczyzna jest tylko przykładem obserwacji w obrębie języków słowiańskich.

LITERATURA

AWRAMIUK, E. 2016. *Wariantywność pisowniowa frazeologizmów we współczesnych słownikach jednojęzycznych*. „Białostockie Archiwum Językowe”, nr 16, s. 29 – 39.

CHLEBDA, W. 1994. *Pogoda dla badaczy, czyli o inwariancie i wariantach we frazeologii raz jeszcze*. [in:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej VI*, red. M. Basaj, D. Rytel, Warszawa, s. 93 – 108.

CHLEBDA, W. 2020. *Reprodukowalność, reprodukcja, reprodukt*. [in:] *Frazeologia a reprodukowalność w teorii i w praktyce komunikacyjnej: problemy – metody analizy – opis*, red. W. Chlebda, J. Tarsa, Białystok, s. 27 – 50.

DobrySłownik.pl, on-line: <https://dobryslownik.pl> (15. 10. 2021).

- Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*, od 2004. Kraków. On-line ver. <https://sxvii.pl> (15. 10. 2021).
- FLICIŃSKI, P. (red.). 2011. *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Wariatywność we frazeologii*. Poznań.
- KOSEK, I. 2013. *Paradygmaty zwrotów frazeologicznych – problemy opisu leksykograficznego*. [in:] *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Między teorią a praktyką leksykograficzną*, red. G. Dziamska-Lenart i J. Liberek, Poznań, s. 51 – 61.
- KOSEK, I. 2017. *Pełny czy defektywny? O ustaleniu paradygmatów związków frazeologicznych*. „Prace Filologiczne”, LXXI, s. 201 – 213.
- KOSEK, I., PRZYBYSZEWSKI, S., CZEREPOWICKA, M. 2017. *Realizacja pozycji podmiotu otwieranej przez zwrot frazeologiczny a jego paradygmat (na wybranych przykładach)*. „Prace Językoznawcze”, XIX/3, s. 113 – 122.
- KRZYŻANOWSKA, A. 2017a. *O wariantach w polskiej i francuskiej frazeologii*. [in:] *Barwy słów. Studia lingwistyczno-kulturowe*, D. Filar, P. Krzyżanowski (red.). Lublin, s. 405 – 421.
- KRZYŻANOWSKA, A. 2017b. *Variance in Phraseology: Contrastive Approach*, „Lublin Studies in Moderne Languages and Litterature”, t. 41, nr 2, s. 48 – 60.
- KRZYŻANOWSKA, A. 2017c. *Zjawisko zmienności w opisie związków frazeologicznych (na przykładzie badań francuskojęzycznych)*. „Acta Humana”, nr 8, s. 23 – 37.
- KRZYŻANOWSKA, A. 2019. *Modifications of phraseological units in the light of contemporary French research: an outline of the problem*. „Neophilologica”, nr 31, 435 – 444.
- LABOV, W. 1972. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia.
- LANGLOTZ, A. 2006. *Idiomatic Creativity. A cognitive-linguistic model of idiom-representation and idiom-variation in English*. Amsterdam/Philadelphia.
- LEWICKI, A. M. (red.). 1982. *Stalność i zmienność związków frazeologicznych*. Praca zbiorowa pod red. A. M. Lewickiego. Lublin.
- MÜLDNER-NIECKOWSKI, P. 2003. *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa.
- MONCO PL: wyszukiwarka korpusowa, on-line ver. <http://monco.frazeo.pl> (15. 10. 2021).
- NKJP: *Narodowy Korpus Języka Polskiego*. on-line ver. <http://nkjp.pl> (15. 10. 2021).
- PETROVA, O. 2011. *Of Pearls and Pigs. A Conceptual-Semantic Tiernet Approach to Formal Representation of Structure and Variation of Phraseological Units*. Åbo.
- Słownik polszczyzny XVI wieku*. Red. M. R. Mayenowa, F. Peplowski (t. 1 – 34), K. Mrowcewicz, P. Potoniec (t. 35 – 37), K. Wilczewska, L. Woronczakowa i in. (t. 27 – 37). Ossolineum, Wrocław 1966 – 1994, IBL PAN, Warszawa, od 1995. On-line ver. <http://spxvi.edu.pl> (15. 10. 2021).

SKORUPKA S. 1967 – 1968. *Słownik frazeologicznego języka polskiego*, t. 1 – 2, Warszawa.

Słownik staropolski, 1953 – 2002. Red. S. Urbańczyk, t. 1 – 11, Kraków.

Wielki słownik języka polskiego PWN ze słownikiem wyrazów bliskoznacznych. 2018. Wersja elektroniczna. Warszawa.

Uniwersalny słownik języka polskiego. 2003. Red. S. Dubisz. Wersja elektroniczna. Warszawa.

Wielki słownik języka polskiego. 2006. Kierownik projektu P. Żmigrodzki. On-line: <https://wsjp.pl> (15. 10. 2021).

Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN. 2004. Red. A. Markowski. Warszawa.

ZABROCKI, L. 1963. *Wspólnoty komunikatywne w genezie i rozwoju języka niemieckiego*. Wrocław.

dr Piotr FLICIŃSKI

 <https://orcid.org/0000-0002-6910-4882>

Instytut Filologii Polskiej

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ul. A. Fredry 10

61-701 Poznań

Polska

E-mail: piotr.flicinski@amu.edu.pl

REFLEXIA OBYČAJNÉHO ČLOVEKA V RELÁCIÁCH *REALITY TV*

Veronika Gondeková

REFLECTION OF THE ORDINARY PERSON IN *REALITY TV*

The aim of the article is to reflect on the media image of an ordinary person in the reality TV shows. The research sample includes 6 episodes from each of the shows called *Zámena manželiek (Wife Swap)* and *112*, which depict the lives and problems of ordinary people. The paper analyses and compares the depiction of an average person in the selected shows and, at the same time, points out stereotypes, their confirmation or deconstruction, based on the visual material in the individual episodes. Reality TV refers to the shows that may (not) have a screenplay and that claim to portray people in real-life situations, while pursuing some entertainment goals as well (Mikuláš, 2011).

KEY WORDS:

reality TV, television, media reality, ordinary person

Cieľom príspevku je reflektovať obraz obyčajného človeka v televíznych reláciách *reality TV*, a to konkrétne vo vybraných epizódach relácií *Zámena manželiek* a *112*. Relácie *reality TV* sú v odbornej literatúre vnímané rôznymi spôsobmi. V našom texte vychádzame z definície Petra Mikuláša, ktorý píše, že *reality TV* „vo všeobecnosti zastrešuje produkčne pomerne nenáročne nehrané programy, či už s rámcovým scenárom, alebo bez neho, ktoré si robia nárok zobrazovať ľudí v skutočných životných situáciách, s prinajmenšom čiastočnými zábavnými cieľmi“ (Mikuláš, 2011, s. 66).

Pojem *reality TV* zastrešuje veľké množstvo rôznych relácií; preto ich P. Mikuláš rozdeľuje na tzv. žánrové formy. P. Mikuláš rozlišuje štyri, a to *reality magazin*, *docu-soap*, *reality game-show* a *reality-séria*. V. Gondeková (2018) rozlišuje aj piatu žánrovú formu – filantropické relácie. Všetky žánrové formy sa zameriavajú na zobrazovanie obyčajných ľudí v extrémnych až hraničných situáciách. V reláciách žánrovej formy *docu-soap*

však nachádzame aj formáty, napr. *Sladký život*, *Keeping Up With The Kardashians*, ktoré sa, práve naopak, zameriavajú práve na zobrazovanie života slávnych ľudí a celebrit.

Charakteristika výskumného materiálu

Reláciu *Zámena manželiek* P. Mikuláš zaraduje do žánrovej formy docu-soap. Do tejto formy môžeme zaradiť napr. online vysielané relácie *In The Sloop BTS Ver. a BTS: Bon Voyage*. Žánrová forma docu-soap hybridizuje dva tradičné televízne žánre: observačný dokument a televízny seriál. V rámci žánrovej formy sa dokumentárna časť prezentuje snímaním každodenného života protagonistov relácií a podobne ako dokumenty, aj docu-soap prezentuje sociálnu realitu účastníkov relácie. K žánru televízneho seriálu odkazuje seriálový charakter žánrovej formy *docu-soap*.

P. Mikuláš (2011) docu-soap charakterizuje ako „melodrámu, v ktorej však neúčinkujú herci, ale skutoční ľudia v skutočných pozíciách, a ktorá nefabrikuje vymyslené príbehy, ale zameriava sa na skutočný, každodenný život; je to melódia všedného života“ (Mikuláš, 2011, s. 83). P. Mikuláš (2011) ďalej žánrovú formu docu-soap charakterizuje ako formu reality TV, ktorá odkazuje k realite prostredníctvom charakterov aktérov a prostredím deja. V rámci docu-soap sú exponovaní autentickí ľudia v ich vlastnom, známom prostredí, ktoré sa môže spájať s lokalitami, inštitúciami alebo záujmovými činnosťami. Táto žánrová forma sa primárne orientuje na charaktery účinkujúcich, dejová línia je druhoradá. Docu-soap sa na rozdiel od reality-magazínu zameriava na rutinu každodenného života. Každodenný život so sebou väčšinou mimoriadnesituácieneprináša. Tón docu-soappretomôžemepodľa P. Mikuláša označiť ako jemne zábavný až ľahko informatívny. Relácie docu-soap majú relatívne stabilné a pevné formálne a obsahové pravidlá – žánrová forma vznikla formou invencie a ďalej sa nevyvíjala.

Relácia *I12* je kľúčovou reláciou žánrovej formy reality magazin a vychádza z americkej relácie *The Cops*. Žánrová

forma funguje ako vzor, ale každá relácia a jej autorský kolektív si ju prispôsobí. Žánrová forma reality-magazín je v odbornej literatúre definovaná ako „periodicky vysielaný program žurnalistického charakteru, ktorý prezentuje prípady zo skutočného života vyznačujúce sa autentickou stopážou“ (Mikuláš, 2011, s. 72).

Realita, ktorú reality-magazín zachytáva, je úplne nezávislou na existencii média. Médium aktívne nezasahuje do relácie a neparticipuje na vytváraní mimoriadnych situácií; t. j. médium nevytvára žiadne špeciálne podmienky, nedáva protagonistom žiadne pokyny ani impulzy na ich konanie alebo reakcie. Žánrová forma reality-magazín zobrazuje realitu priamo. P. Mikuláš (2011) píše o priamej faktualnej referencii reality, ktorá je rámcovaná do požadovaných mediálnych rámcov, a to predovšetkým do rámca „zákon vždy víťazí“, hoci absolútna platnosť tohto rámca sa nezhoduje s realitou. Realita, ako ju zobrazujú reality-magazíny, nie je zhodná so skutočnou realitou. Ide o mediálnu realitu, ktorej konštrukcia je determinovaná selekciou mimoriadnych udalostí a uhlom pohľadu zainteresovaných inštitúcií. V rámci tohto selektovania sa zameriavajú na zobrazovanie negatívnych aspektov sociálneho diania, akými je kriminalita, dopravné nehody, drogová trestná činnosť, prostitúcia a pod. Oproti sebe stoja dva póly – „dobro“ reprezentované profesionálnymi záchranármi, policajtmí či hasičmi, a „zlo“, ktoré je reprezentované ľuďmi žijúcimi na okraji spoločnosti. Tí sú frekventovane zobrazovaní ako kriminálnici, narkomani alebo iné kriminálne živly. Na tomto mieste nachádzame dramatizáciu odvekého boja dobra proti zlu, v ktorom víťazí strana dobra, resp. zákona. Mediálna realita zobrazovaná takýmto spôsobom sa nezhoduje so skutočnou realitou a s reálnym životom. Ide o konštruovanie mediálneho obrazu. Narácia je zabezpečovaná vysoko informatívnym, neutrálnym komentárom. Komentár je pri opise mimoriadnych udalostí vysoko informatívny.

Zásahy rôznych zložiek integrovaného záchranného systému sú zaznamenávané v reálnej dĺžke a sú zachytávané

cieľavedome prostredníctvom štábov, ktoré sprevádzajú jednotlivé záchranárske tímy do akcie. Udalosti sú zobrazované tak, ako sú nakrútené, resp. ako sa stali.

Slovenská relácia *I12* nepoužíva rekonštrukcie udalostí. Prezentuje špecifickú realitu – hraničné, často život ohrozujúce situácie. Realitu uchopuje úplne iným spôsobom ako iné žánrové formy reality TV – zobrazované mimoriadne udalosti nevznikajú na podnet média.

Nosnou témou relácie *I12* je práca zložiek integrovaného záchranného systému v hraničných situáciách, nie ich zobrazovanie. Relácia tým presahuje televíznu zábavu, ktorá sa spája s reality TV, pretože má významnú informačnú a edukačnú funkciu. Zobrazovaním práce zložiek integrovaného záchranného systému sa snaží o zvýšenie a upevnenie dôvery širokej verejnosti v tieto zložky (Mikuláš, 2011).

Stereotypy a ich uplatnenie v *reality TV*

Stereotypy sú v odbornej literatúre označované ako „predstavy, názory a postoje, ktoré určité skupiny ľudí prechovávajú voči iným skupinám (heterostereotypy) alebo k sebe samým (autostereotypy). Stereotypy na rozdiel od napr. predsudkov, môžu obsahovať neutrálne, alebo aj pozitívne hodnotenie a postoje“ (Darulová – Košťalová, 2010, s. 53 – 54).

W. Lippman (2015) píše, že stereotypy a ich vnímanie je odrazom našej zažitej a vžitej predstavy o svete a ľuďoch v ňom, predstava nie je dokonalá, ani presná, je však predstavou sveta, na ktorú sme sa adaptovali. Stereotypy sú formou vnímania.

Podľa P. Mikuláša sa niektoré žánrové formy reality TV (docu-soap, reality séria, reality game-show) snažia o dekonštrukciu sociálnych a kultúrnych stereotypov. V tomto zohráva rozhodujúcu úlohu spôsob zobrazovania týchto stereotypov v konkrétnej relácii. K tomuto dochádza vo vedomí publika na základe predstáv a názorov, ktoré majú televízni diváci v sebe, ale aj na základe spôsobu, akým sú jednotliví účinkujúci reláciou zobrazovaní.

Stereotypy sú dôležitými prvkami naratívnej výstavby mediálneho komunikátu televíznych relácií žánru reality TV. Významnú úlohu zohrávajú pri výbere účinkujúcich do relácií. Za nich sa cielene vyberajú extrovertné typy, ktoré sú príslušníkmi inej ako majoritnej sexuálnej orientácie, vierovyznania či etnika. Selekciou rôznorodých účinkujúcich je väčšia pravdepodobnosť na vznik konfliktov. Účinkujúci sa vyberajú aj na základe ich príslušnosti k nejakému sociálnemu alebo kultúrnemu stereotypu. Väčšina žánrových foriem reality TV má vo svojom dominantnom efekte snahu o dekonštrukciu sociálnych stereotypov vo vedomí publika. Táto snaha funguje na základe pravidla, že človek sa bojí a nedôveruje tomu, čo nepozná. Dekonštrukcia stereotypov prebieha odhaľovaním týchto stereotypov publiku. P. Mikuláš (2011) píše o cielenej selekcii účastníkov v reality TV formátoch na základe ich príslušnosti k nejakému sociálnemu stereotypu.

So stereotypmi a ich pôsobením na diváka pracujú do istej miery všetky relácie reality TV. To, ako relácia so stereotypmi pracuje, záleží najmä od žánrovej formy, do ktorej ju zaradujeme. Ako sme už písali, väčšina žánrových foriem má vo svojom dominantnom efekte snahu o dekonštrukciu stereotypov v podvedomí divákov. Dekonštrukcia alebo utvrdzovanie stereotypov záleží nielen od charakteristických črt žánrovej formy, ale aj od konkrétnej epizódy televízneho formátu. Preto sa nedá plošne, v rámci žánrovej formy, resp. relácie určiť, akým spôsobom a s akým výsledkom pracujú televízni tvorcovia so stereotypmi.

Stereotyp je kultúrny koncept. Spolu s prototypom kategorizuje a vytvára pojmový systém človeka. To, že svet sa nám javí ako svet, resp. že ho vnímame ako usporiadaný, zrozumiteľný, zmysluplný, nám umožňujú psychické mechanizmy, ktoré sa podieľajú na procese kategorizácie. Kategorizácia tvorí základ pre konceptuálne vnímanie sveta. Prežívanie a uvedomovanie reality rozdelenej na časti, ktoré sú vzhľadom k svojim rôznym vlastnostiam previazané do rôznych celkov. Takto štruktúrovanú realitu prijímame najmä z materského jazyka. Vďaka kategorizácii a pomenovaniu

sa nekonečne bohatá a neustále sa meniaci realita zredukuje a sprehl'adni, človek ju môže uchopiť. I. Vaňková (2005) píše o tom, že realita prostredníctvom kategorizácie nadobudne ľudskú veľkosť a previaže sa súvislosťami a zmyslom. Vďaka kategorizácii sa nám svet zdá usporiadaný, pričom usporiadanosť implikuje istú interpretáciu skutočnosti ešte pred porozumením sveta.

Kategorizácia sa viaže k stereotypom, ktorých vnímanie je odrazom našich vžitých predstáv o svete a ľuďoch v ňom. Tieto predstavy si vytvoríme často ešte predtým ako sa s danou skutočnosťou stretne reálne. Stereotypy sú prirodzenou súčasťou vnímania sveta okolo nás.

Protagonistami v reality TV sú väčšinou obyčajní ľudia. Obyčajný človek je niekto, kto nie je známy alebo slávny, človek ako každý iný, bežný občan. Podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka (2003) je adjektívum *obyčajný* definované ako „často, pravidelne sa vyskytujúci, nie výnimočný; bežný, zvyčajný, obvyklý, normálny“¹, kým jedným z významov substantíva *človek* je „bližšie neurčená osoba, niekto, ktokoľvek“². Na základe charakteristiky odvodenej z lexikálnych definícií jednotlivých slov vieme povedať, že obyčajným človekom je vo svojej podstate každý z nás. V rámci reality TV a konkrétnejšie v rámci našej výskumnej vzorky dvoch relácií, ktorých cieľom je zobrazovanie obyčajných ľudí v prostredí, ktoré im nie je známe (*Zámena manželiek*) a v situácii, ktorá je hraničná, či už psychicky alebo fyzicky (*112*), tvorcovia deklarujú záujem o zobrazovanie obyčajných ľudí.

Obraz obyčajného človeka v reláciách 112 a Zámena manželiek

Obe relácie si za primárny cieľ určujú zobrazovanie obyčajných ľudí v extrémnych situáciách. Kým v relácii *112*

¹ Slovenské slovníky (savba.sk) [Online. 2021-10-11.]

² Slovenské slovníky (savba.sk) [Online. 2021-10-11.]

nie je extrémna situácia vytvorená médiami, v relácii *Zámena manželiek* sa médium podieľa na tvorbe situácie. Ako účastníci týchto situácií sú vyberaní obyčajní ľudia, resp. v prípade *112* ide o následný výber situácií, v ktorých vystupujú obyčajní ľudia. Kto sú však obyčajní ľudia v mediálnej realite týchto relácií?

Podľa lexikálnych definícií oboch slov zo slovného spojenia je obyčajný človek niekto, kto nevybočuje z radu, je normálny, obvyklý, podobne aj jeho život. Pri výbere protagonistov však tvorcovia relácií reality TV cielene vyberajú ľudí, ktorí sú príslušníkmi nejakej menšiny, či už sexuálnej, socioekonomickej, etnickej alebo názorovej. Teda už na základe tohto kvalifikátora ich nemôžeme označiť za obyčajných, pretože sa niečím odlišujú od iných ľudí.

Relácia *112* zobrazuje dva druhy charakterov: členov integrovaného záchranného systému a ľudí, ktorým tieto charaktery pomáhajú. V rámci tejto dichotómie dochádza najmä k rozvíjaniu boja dobra proti zlu, keď sú ľudia žijúci na okraji spoločnosti zobrazovaní takmer výlučne ako narkomani, kriminálnici či prostitútky, a predstavujú zlo. Príslušníci záchranných a policajných zložiek sú zobrazovaní ako predstavitelia dobra, ako tí, ktorí ich prišli zachrániť, resp. zadržať. Komunikačným cieľom relácie je ukazovať divácky atraktívne témy zo skutočného života. Ide o dramatizáciu odvekého boja dobra so zlom, kontrastovanie dobrých a zlých ľudských vlastností (Mikuláš, 2011).

Obyčajní ľudia, ktorých relácia *112* ukazuje, sa nachádzajú v hraničných, psychicky a fyzicky vypätých situáciách. Ide o situácie, v ktorých ide o život im alebo ich blízkym, alebo sa ocitli v konflikte so zákonom. Na tomto mieste narážame aj na problém ochrany ľudskej dôstojnosti a jej zachovania. Identita ľudí je skrytá vypixelovaním; je však otázne, do akej miery takéto riešenie ochráni ich identitu. O dôstojnosti nemôžeme hovoriť pri zobrazovaní mŕtvych tiel, napr. po samovražde skokom pod vlak, keď je ukázané, ako privolaní záchranári hľadajú a doslova skladajú telo; pritom znie veľmi strohý komentár lekára o tzv. tvrdých spôsoboch samovraždy. Podobne

je na tom aj scéna, v ktorej záchranári prichádzajú k mŕtvej starej panej, ktorá zomrela vo svojom byte; jej telo divák v relácii vidí. Relácia *112* sa zameriava na zobrazovanie ľudí v hraničných, život ohrozujúcich situáciách; nemôžeme však hovoriť o snahe o zachovanie ich dôstojnosti, či už keď sú po smrti alebo počas priamych zásahov zložiek záchranného systému, napr. pri nervových zrúteniach.

Hlavným motívom v relácii *Zámena manželiek* je výmena manželiek dvoch rodín na určité obdobie, pričom ide o diametrálne odlišné rodiny, napr. zo socioekonomického, etnického, náboženského alebo hodnotového hľadiska. K spájaniu odlišných rodín dochádza za účelom vzniku rozličných konfliktov, ktoré sú pri záverečnom stretnutí zúčastnených manželov diskutované, a nie vždy dochádza k uzmierneniu a vzájomnému porozumeniu. Zobrazovaná extrémna situácia je experimentom, ktorý vytvorili televízni tvorcovia a počas ktorého sú účastníci natáčaní. Naračná zložka relácie je postavená na extrémnom protiklade medzi dvoma rodinami, manželkami, rodičovskými či životnými štýlmi. Pretože médium iniciuje úvodnú výmenu manželiek, jeho úloha pri vytváraní zobrazovaných situácií je aktívna (Mikuláš, 2011). Relácia *Zámena manželiek* má epizodický charakter, jednotlivé dvojice rodín sa v každej epizóde menia.

Zobrazovaním účinkujúcich z rôznych sociálnych vrstiev či etnických skupín relácia ukazuje divákovi inakosť okolitého sveta a ponúka mu možnosť zoznámiť sa s iným a neznámym v pohodlí jeho domova prostredníctvom televíznej obrazovky, pričom sa snaží o hľadanie porozumenia a podobnosti medzi ľuďmi z rôznych sociálnych skupín (Mikuláš, 2011). V relácii sú cielene párované rodiny z odlišného prostredia. Ukazovaním ich snahy o spolužitie sa relácia snaží o porozumenie medzi rozdielnymi rodinami. Účastníci v nami analyzovaných reláciách boli z rôznych regiónov Slovenska. V analyzovaných dieloch relácie *Zámena manželiek* nachádzame niekoľko spoločných neuralgických bodov (obr. 1). Množstvo účastníkov sa do *Zámeny manželiek* prihlási, pretože v nej vidia riešenie manželských problémov. Prvotný konflikt (na povrchu) je jasný

už od úvodného predstavenia protagonistov jednotlivých dielov. Zúčastnené rodiny sú v jasnej opozícii už od úvodu. Druhotný problém, resp. problémy (pod povrchom) sa dostávajú do popredia až neskôr. Neraz účastníci zisťujú, že majú spoločného viac ako si myslia alebo problémy v rodinách sú hlbšie, ako sa na prvý pohľad zdá.

Deti sú v oboch reláciách zobrazované ako obeť. Konflikty sa neraz riešia prostredníctvom detí alebo naopak, začínajú sa v súvislosti s deťmi a napr. ich zdravotnými problémami.

Porovnanie zobrazenia obyčajných ľudí v oboch reláciách

Obe relácie zobrazujú obyčajných ľudí, ale v rozdielnych situáciách a s rozdielnym komunikačným cieľom. Rozdiel je aj v pozícii z akej sa účinkujúci do relácie prihlásili. Kým do *Zámeny manželiek* sa účinkujúci prihlasujú sami a za účasť dostávajú finančnú odmenu, do relácie *112* sa účastníci neprihlasujú. Na to, aby sa objavili v relácii, sa im musí stať niečo zlé – zdravotný problém, požiar, policajný zásah – a musia byť účastníkom zásahu jednej zo zložiek integrovaného záchranného systému.

Zámena manželiek zobrazuje ľudí v ostrých kontrastoch, na čom je relácia principiálne postavená a z čoho vznikajú konflikty. Relácia *112* zobrazuje väčšinou ľudí, ktorí žijú na okraji spoločnosti a u ktorých je vďaka ich životným podmienkam a spôsobu života pravdepodobnejšie, že sa dostanú do situácie, v ktorej budú potrebovať pomoc zložiek integrovaného záchranného systému.

Relácie pracujú pri zobrazovaní obyčajných ľudí s konfliktom: *Zámena manželiek* medzi rodinami, *112* medzi zložkami integrovaného záchranného systému a medzi tými, ktorých zachraňujú. Obraz obyčajného človeka v rámci vybraných relácií je vytvorený na základe stereotypov. Stereotypy pomáhajú aj pri tvorbe konfliktov. Relácia *Zámena manželiek* je postavená na konflikte medzi dvoma diametrálne odlišnými rodinami; často sa do protikladu dostáva chudoba a bohatstvo, resp. ekonomický

a materiálny dostatok. V relácii 112 je výstavbovým prvkom stereotyp *dobro zvíťazí nad zlom*, v ktorom zložky záchranného systému reprezentujú dobro a obyčajní ľudia žijúci na okraji spoločnosti zlo.

Analyzované relácie zobrazujú obyčajného človeka, ale s protikladným výsledkom, čo je dôsledkom toho, že relácie môžeme zaradiť do dvoch rôznych žánrových foriem s inými komunikačnými cieľmi a zámermi.

Obr. 1: Charakteristika rodín v relácii *Zámena manželiek*.

(Zdroj: vlastné spracovanie.)

1. rodina	rozdiely/spoločné znaky	2. rodina
kresťania manželská kríza alkoholizmus nevera	stret kultúr stret náboženstiev snaha o záchranu vzťahu (rozdiely)	moslimovia
staršia partnerka	vek (spoločné znaky) nevera domáce násilie obviňovanie klamstvo (rozdiely)	starší partner naratív klamstva
šťastní harmonický vzťah 2 deti bez svadby	stret názorov snaha o záchranu vzťahu (rozdiely)	domáce násilie vzťah v kríze 2 deti bez svadby
Rómovia garsónka 3 deti vzťah v kríze zásahy rodičov do vzťahu	manželské problémy (spoločné znaky)	rasisti po nevere veľký dom 3 deti
z detského domova vzdelanie bývajú v Ziline, mimo kolónie	Rómovia (spoločné znaky)	vzdelanie nie je prvoradé bývajú v kolóni hluchonemá dcéra
bez detí majú psa žijú na lazoch	stret rôznych životných štýlov a hodnôt dieťa ako obeť (rozdiely)	dieťa staršia partnerka žiarlivosť alkohol

LITERATÚRA

- Človek. 2021. Dostupné na: <Slovenské slovníky (savba.sk)> [Online.] (2021-10-11.)
- DARULOVÁ, J. – KOŠTIALOVÁ, K. 2010. *Multikultúrnosť a multietnicita. Kontexty kultúry národnostných menšín na Slovensku*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Ústav vedy a výskumu. 272 s. ISBN 978-80-557-0018-2.
- GONDEKOVÁ, V. 2018. Persuasive-Communication and Manipulative-Communication Concepts in Television Programme of the Reality TV Genre. In: *Media Literacy and Academic Research*, roč. 1, č. 2, s. 51 – 59. ISSN 2585-8726.
- LIPPMANN, W. 2015. *Veřejné mínění*. Praha : Portál. 334 s. ISBN 978-80-262-0939-3.
- MIKULÁŠ, P. 2011. *Reality TV*. Bratislava : Vydavateľstvo IRIS. 179 s. ISBN 978-80-89256-63-1.
- Obyčajný. 2021. Dostupné na: <Slovenské slovníky (savba.sk)> [Online.] (2021-10-11.)
- VAŇKOVÁ, I. – NEBESKÁ, I. – SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ L. – ŠLĚDROVÁ, J. 2005. *Co na srdci, to na jazyku*. Praha : Karolinum. 343 s. ISBN 80-246-0919-3.

Pramene:

- Epizóda relácie 112 1*. 2010. Dostupné na: <112 DAJTO -1 - YouTube> [Online.] (2021-10-11.)
- Epizóda relácie 112 2*. 2010. Dostupné na: <112 DAJTO -2 - YouTube> [Online.] (2021-10-11.)
- Epizóda relácie 112 3*. 2010. [Online.] (2021-10-11). Dostupné na: <112 DAJTO - 3 - YouTube> [Online.] (2021-10-11.)
- Epizóda relácie 112 4*. 2010. Dostupné na: <Majo - YouTube> [Online.] (2021-10-11.)
- Epizóda relácie 112 5*. 2006. Dostupné na: <112 DAJTO -5 - YouTube> [Online.] (2021-10-11.)
- Epizóda relácie 112 6*. 2006. Dostupné na: <112 DAJTO -6 - YouTube> [Online.] (2021-10-11.)
- Epizóda relácie Záměna manželiek 1*. 2012. Dostupné na: <Záměna manželiek (12. 03. 2012) SK.avi | Ulož.to (uloz.to)> [Online.] (2021-10-11.)
- Epizóda relácie Záměna manželiek 2*. 2012. Dostupné na: <Záměna manželiek (19. 03. 2012) SK.avi | Ulož.to (uloz.to)> [Online.] (2021-10-11.)
- Epizóda relácie Záměna manželiek 3*. 2012. Dostupné na: <Záměna manželiek (26. 03. 2012) SK.avi | Ulož.to (uloz.to)> [Online.] (2021-10-11.)
- Epizóda relácie Záměna manželiek 4*. 2012. Dostupné na: <Záměna Manželiek sk 10.mp4 | Ulož.to (uloz.to)> [Online.] (2021-10-11.)

Epizóda relácie Záměna manželiek 5. 2016. [Online.] (2021-10-11). Dostupné na: <Záměna manželiek sk 2016 HD.mp4 | Ulož.to (uloz.to)> [Online.] (2021-10-11.)

Epizóda relácie Záměna manželiek 6. 2016. Dostupné na: <Záměna manželiek sk XI. 2016 HD.mp4 | Ulož.to (uloz.to)> [Online.] (2021-10-11.)

Mgr. Veronika GONDEKOVÁ, PhD.

 <https://orcid.org/0000-0003-1137-2144>

Filozofická fakulta UMB

Katedra slovenského jazyka a komunikácie

Tajovského 40

974 01 BANSKÁ BYSTRICA

Slovenská republika

E-mail: veronika.gondekova2@umb.sk

ZAKŁÓCENIA SYMETRII KOMUNIKACJI FORUM INTERNETOWEGO W *CIEMNO*, *PRAWIE NOC* JOANNY BATOR

Ewa Górecka

DISRUPTIONS OF COMMUNICATION SYMMETRY IN THE INTERNET FORUMS OF JOANNA BATOR'S “CIEMNO, PRAWIE NOC”

The subject of analysis are the blogs forming a part of the plot of Joanna Bator's novel, “*Ciemno, prawie noc*”. The discussions in these forums form a polyphony of voices, styles, and perspectives, and the dialogue is asymmetric. The language in the fictional forums and their stylistic and compositional structure are therefore a testimony of multiple social and cultural phenomena.

KEY WORDS:

communication, disruption, internet forum, fiction, cultural phenomena

*Ciemno, prawie noc*¹ należy do tych utworów w twórczości Joanny Bator, w których współczesny świat, a zwłaszcza polska rzeczywistość wykreowane są w ramach estetyki groteski i ironii. Entropia rzeczywistości manifestująca się we wszystkich jej obszarach przybiera niejednoznaczną genologicznie formę. Bator świadomie czyni ją analogonem struktury współczesnego świata i włącza konwencję powieści grozy oraz elementy konstrukcyjne baśni do krytyki społecznej (Zatora, 2015, s. 213 – 214; 221 – 222). Uzupełnia je trzema odmiennymi strukturalnie częściami pt. *Bluzgi* stanowiącymi stylizację na przepelnione hejtem dyskusje toczące się na forach internetowych (Zatora, 2017, s. 109 – 112). Pisarka przerywa narrację, by kreowane zdarzenia – zaginięcia dzieci i wystąpienia pseudoproroka Łabędzia – przedstawić z innej perspektywy: mieszkańców miasta oraz

¹ J. Bator, *Ciemno, prawie noc*, W. A. B., Warszawa 2012. Numery stron podaję bezpośrednio przy cytowanym fragmencie.

Polaków mieszkających poza granicami kraju. Internetowe wpisy ujawniają agresję, kakofonię stylistyczną oraz polifonię poglądów, którym przyglądać się będę jako przykładowi stylizacji, w której komunikacja pozbawiona symetrii odsłania szersze zjawiska społeczne. *Bluzgi* stanowią przykład mimetyzmu formalnego oraz stylizacji środowiskowej, obejmującej konstrukcję, stanowiącej wyraz polemiki.² Rozważania warto zacząć od tytułu wspomnianych rozdziałów. *Bluzgi* bowiem wskazują na stosunek narratora do zawartych w nich treści oraz ich charakter.³ Wprowadzenie do utworu dyskursu forów internetowych jest zabiegiem ryzykownym, gdyż zakłóca spójność tekstu i stanowi wyzwanie dla czytelnika, który musi zmierzyć się z odmiennością genologiczną i stylistyczną. Fora te są formą komunikacji, umożliwiającą wypowiedanie się na dowolne tematy bez konieczności ujawniania swej tożsamości, co z jednej strony przyczynia się do wolności słowa, z drugiej do bezkarnego hejtu. W utworze Bator *Bluzgi* balansują pomiędzy tzw. *flaming wars*, których uczestnicy pragną wziąć udział w konflikcie i odnieść w nim zwycięstwo a hejtem – brutalnym, werbalnym atakiem wolnym od norm etycznych i językowych (Naruszewicz-Duchlińska, 2015, s. 15 – 19). Zawarte w książce internetowe wypowiedzi traktowane jako teksty (Naruszewicz-Duchlińska, 2011, s. 28 – 30), zakłócają symetrię komunikacji, naruszając na wiele sposobów cechy tekstu. Jeśli za kryteria tekstowości uznaje się spójność, intencjonalność, akceptabilność, informatywność, sytuacyjność i intertekstualność (Naruszewicz-Duchlińska, 2011, s. 28), to wypowiedzi zamieszczane na forum w *Ciemno, prawie noc*, poprzez asymetrię tekstowości osłabiają. Jako że komunikacja internetowa jest hipertekstem, korzystającym z reguł tradycji oralnej, uznanym za gatunek (Naruszewicz-Duchlińska, 2011,

² Stanisław Balbus proponuje traktować stylizację jako formę interpretacji tradycji i wyróżnia trzy jej odmiany: stylizację akceptatywną, polemiczną i quasi-polemiczną (oksymoroniczną). Zob. S. Balbus. 1996. *Między stylami*. Kraków : Universitas, s. 380 – 432.

³ *Bluzg* w potocznym języku polskim oznacza 'przekleństwo', 'wyzwisko'.

s. 40), brak bezpośredniego kontaktu pomiędzy rozmówcami skutkuje szeregiem rozwiązań służących wypełnieniu tej luki.

Zakłóceniom symetrii w komunikacji, odnajdywanym w *Bluzgach*, można przyglądać się na dwóch poziomach. Pierwszy z nich dotyczy relacji zewnątrztekstowych: pomiędzy nadawcą utworu jako dysponentem reguł i podmiotem czynności twórczych a odbiorcą utworu jako czytelnikiem idealnym, (Okopień-Sławińska, 1987, s. 37). W powieści tej odbiorca postawiony zostaje w trudnym położeniu, ponieważ nadawca w trakcie lektury zmienia reguły odbioru, oczekując nagle innych kompetencji czytelniczych. Pojawienie się pierwszych *Bluzgów* nie jest poprzedzone spotkaniem z hipertekstem, a reguły odbioru wynikają z przyjętych konwencji gatunkowych, szczególnie powieści grozy, powieści kryminalnej, etc. Wplecione na 58 stronie treści forum internetowego, wymagają innej lektury, łatwiejszej pod warunkiem doświadczenia obcowania z Internetem. Zakłócenie symetrii komunikacji jest jednak artystycznie uzasadnione. Dzięki niemu odbiorca zostaje skonfrontowany z regułami wirtualnego świata z jednej strony, z drugiej zaś z mnogością poglądów, stylów językowych oraz form werbalnej agresji.

Drugi poziom ujawnia się w obrębie relacji wewnątrztekstowych, w których naczelny narrator – Alicja Tabor – uczestniczy w komunikacji opierającej się na innych zasadach niż wyznaczone przez literackie konwencje gatunkowe. Początkowo tylko obserwuje dyskusje na lokalnym forum, a gdy się włącza do rozmowy, korzysta z reguł charakterystycznych dla internetowego dyskursu. Z tej perspektywy *Bluzgi* cechują się licznymi zakłóceniami symetrii. Gdy odwołamy się do pojęcia tekstu, to okazuje się, że już w obrębie pierwszego jej komponentu dochodzi do asymetrii. We wpisach internautów następstwo znaków przybiera inną niż w architekście postać. Dla tradycji oralnej znaki graficzne, rozmiar czcionki, etc. odgrywają znaczenie wyłącznie w zapisie tekstu. W zapisach zamieszczanych na forach jednak stanowią one ekwiwalent sytuacji komunikacyjnej i jej elementów. Do ważnych należą

kapitałki jako odpowiednik krzyku, wprowadzanie gwiazdek, wielokrotnionej ilości znaków interpunkcyjnych oraz emotikony (Naruszewicz-Duchlińska, 2011, s. 77, 87, 89-90). Imitujące oralność zabiegi powodują jednak asymetrię komunikacji, ponieważ są odmienne od wypowiedzi internautów wolnych od nich oraz od narracji. W *Ciemno, prawie noc* ta dysharmonia pojawia się wielokrotnie, np.:

Kryśia 02:35

!!!!!!1111111!@#\$%&PIErWSZa !!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

!!!!!!!!!!!! (s. 58)

Zagłoba 03:47

(*)(*)(*) (s. 336)

PorfessorHab. 17:48

Wbrew matactwom wiadomych czynników sa możliwe RZECZYo których się nie „śniło” FILOZOFOM. W googlu sporo jest na TEN temat. (s. 436)

BussinesmanUK 17:54

Z mojej pensji 100 funta na reke korzystam z zycia jak nigdy... wakacje w tropikach, super sportowe autko takie nie klepane, duze mieszkanie z ogrodem gdzie w weekendy robimy berbekju i ogólnie troche zostaje żeby odkładać na przyszłosc.. jak to mówia HAJF LAJF © (s. 436)

Fragmety te ilustrują wykorzystywanie wspomnianych wcześniej zabiegów do zachowania symetrii z emocjami nadawców, ale ją naruszają w odniesieniu do systemu znaków. Wersaliki, powtórzenia znaków interpunkcyjnych i zastosowanie emotikon kolidują także z regułami języka i zapisu narracji, potwierdzając zarazem uformowanie się nowego, multimedialnego dyskursu oraz tendencję do wyrażania silnych emocji, wśród których ważne miejsce zajmują złość, frustracja, często również nienawiść.

Interesującym przykładem zakłóceń komunikacji jest również grafizacja (Naruszewicz-Duchlińska, 2015, s. 121), która najczęściej służy zamaskowaniu wulgaryzmów, poddawanych automatycznej filtracji forów, np.:

Niezadowolony Polak 03:59

A na ch*j kitajcom organy? (s. 66)

A-theista 03:12

Sushi by się nawpier*alał popił sake i by mu się odechciało krzyżowania (s. 331)

Benek 18:20

Ja bym ich normalnie wypier****doooooiiiiiii!111!1 (s. 441)

Pozornie wydaje się ona przejawem dążenia do zachowania symetrii komunikacji, gdyż kamuflowanie wulgaryzmów można uznać za formę szacunku dla odbiorcy i kultury języka. Tutaj jednak grafizacje funkcjonują *à rebours* tym intencjom. Internauci bowiem ukrywają wybrane słowa, by zagwarantować sobie zamieszczenie postu, nie rezygnując jednocześnie z zachowania wyrazów nacechowanych emocjonalnie, często obraźliwych.

Podobne zakłócenia symetrii ujawniają się w obrębie spójności. Forum dyskusyjne zogniskowane jest wokół określonego tematu i cechuje się stylistyczną różnorodnością, z czasem też wyodrębnianiem się wątków (Naruszewicz-Duchlińska, 2011, s. 72 – 73, 151 – 155). W utworze Bator zapisy tracą symetrię, gdyż nie jest zachowana ciągłość tematu. Tym samym kolejne wpisy są niekoherentne względem konwencji forum dyskusyjnego.⁴ Dyskusja rozumiana jako gatunek komunikacji służący uzgodnieniu stanowiska, konfrontacji stanowisk, rozstrzygnięciu sporu, dojściu do porozumienia lub podjęciu decyzji (Naruszewicz-Duchlińska, 2011, s. 55), przekształca się tutaj w ciągi wypowiedzi stanowiących polifonię genologiczną (dyskusja, rozmowa, konwersacja), w których tematyka i styl wypowiedzi zmieniają się. Główny temat – zaginięcie kolejnego dziecka – staje się impulsem do wypowiedzania się na temat religii, seksu, finansów, polskości, narodu oraz innych nacji:

⁴ Niespójność manifestuje się tutaj także obrębie kohezji – spójności gramatyczno-formalnej zdań. Por. A. Wilkoń. 2002. *Spójność i struktura tekstu. Wstęp do lingwistyki tekstu*. Kraków, s. 71 – 72.

Gościu Bez Wąsa 02:41

Cygany dziecko zaj*balyyyyyy [s. 58]

[...]

NormalnaNiunia 02:46

Ja osobiście Rasitką nie jestem, ale „obcych” nie lubię.

Zagłoba 02:46

Szacun Niunia ja też

NormalnaNiunia 02:46

Te ich „występy” w autobusach z dziećmi na rękę... i „rzępolenie” na harmonii. Nie wiem dlaczego kierowcy pozwalają im tak jeździć w kółko, a my się wręcz „katujemy” tą Meką. Ostatnio dla przykładu takie dziecko weszło w kontakt z moim. Nie ma na to sposobu?!

Zwykły Gość 02:46

Ja bym matki karał

RozaliaJasna 02:50

A ja zapraszam serdecznie na mój blog dotyczący rzeczy nadprzyrodzonych, jasnowidzenie, szukanie zaginionych, itp.: rozliawidzijanosc.dusza.blogspot.com

[s. 58]

Podjęmowana problematyka – drażliwa i trudna – jest uznawana za typową dla hejtu. Wśród najpopularniejszych obiektów ataków wymienia się m.in. polskość, emigrację, inne narody, religie, finanse, seksualność, cechy umysłu oponenta (Naruszewicz-Duchlińska, 2015, s. 71 – 97; Zatora, 2017, s. 133). W utworze tym werbalna agresja sprzęga się z płynnym przechodzeniem od dyskusji do quasi-wykładów i quasi-kazań połączonych z autoreklamą, co wskazuje na entropię, odsłaniającą słabnącą spójność pomiędzy wpisami oraz asymetrię w obrębie gatunków multimedialnych i wywodzących się z innych obszarów komunikacji, np.:

ProfessorHab. 03:36

MITOCHONDRIALNA EWA tonasza wspolna matka..... Wszyscy jesteśmy braćmi, każdy człowiek czy istota ludzka to brat jakiegoś brata. Współczesne badania naukowe potwierdzają wszystko co do słowa i przecinka w Biblii... Jesteśmy bliskimi, dalszymi lub bardzo dalekimi braćmi ale to nie jest na reke złym ludziom, którzy dla zysku poroznili nas z powodu nieopanowanej chęci zysku i odwizengo plany zawładnięcia światem [...]. (s. 63)

RozaliaJasna 03:46

Ja bardzo proszę bądźmy dla siebie nawzajem mili jak nie na co dzień, to w obliczu tragedii nieszczęścia. Tylko w sercach prawdziwych Polaków połączonych wspólnym cierpieniem kto luje Matka Boska Bolesna, Królowa Polski z naszego Wałbrzyszka. Spotkajmy się pod nią, kleknijmy u jej stóp, pomodlmy się za dzieci zaginione, za naszego brata Janan Kołka i jego syna Jerzego. Zapalmy świeczki, bądźmy razem w nieszczęściu, w tje tragedii, która nas łączy. A ja zapraszam serdecznie na mój blog dotyczy rzeczy nadprzyrodzonych, jasnowidzenie, szukanie zaginionych. itp... (s. 336)

Współwystępowanie wypowiedzi stylizowanych na odmienne gatunki oraz kontaminacja odległych (kazanie i reklama) służy pokazaniu kryzysu wartości i chaosu mentalnego. Kazanie jako wypowiedź o charakterze religijnym i moralizatorskim osadzona w *ars praedicandi* (Korolko, 2010, s. 22 – 25) skierowane jest do odbiorców przychylnych mówcy uznawanemu za autorytet, u źródeł reklamy zaś leży perswazja podporządkowana innym, zwykle merkantylnym celom. Rozbieżności – gatunkowa i stylistyczna – osłabiają spójność tych wypowiedzi i zakłócają symetrię z dominującym stylem potocznym. Ważna jest też wynikająca z niej asymetria między oralnością a piśmiennością. Choć współwystępowanie tych dwóch modeli dyskursu jest typowe dla komunikacji internetowej, to w utworze tym ich relacje ulegają komplikacji. Jeśli specyfika kontaktu – pośredniość – jest zwykle kompensowana poprzez emotikony i sposób zapisu (Naruszewicz-Duchlińska, 2011, s. 245), to w *Bluzgach* quasi-wykłady i quasi-kazania są w nie ubogie, ponieważ pozostają pod wpływem rozwiązań utrwalonych w ramach tradycji słowa pisanego. We wpisach internauty o nicku ProfessorHab., przywodzących na myśl wykłady oraz RozaliiJasnej łączących poetykę kazania i reklamy, nie odnajdziemy wielu śladów oralności poza wersalikami wyrażającymi krzyk⁵ (Taras, 2004, s. 47).

Zakłócenia symetrii komunikacji uobecniają się też w obrębie sytuacyjności (Naruszewicz-Duchlińska, 2011, s. 28).

⁵ ⁵ Nicki te wykazują koherencję ze stylem wypowiedzi i wypowiedzanymi refleksjami, choć Nick bywa elementem gry komunikacyjnej.

analogon współczesnej rodzimej kultury i polskich problemów społecznych. Burzenie symetrii komunikacji, szczególnie zaś osłabianie jej w obrębie kryteriów tekstowości jest świadomym zabiegiem artystycznym. Pisarka, jak zauważa Grażyna Szopa, wykorzystując środki językowe i potencjał genologii, nie tylko „obnaża narodowy fanatyzm”, ale odsłania „w r a ż e n i e p o w s z e c h n e g o c h a o s u” (Szopa, 2012, s. 141). „Horror lingwistyczny” (Czapliński, 2012, s. 18), a w jego ramach także asymetria komunikacji, sygnalizują kryzys wartości, niezdolność do dialogu, agresję i hipokryzję, a ich uświadomienie czytelnikom poprzez stylizację i ironię może okazać się ważne dla stanowieniu czoła tym problemom.

LITERATURA

- BALBUS, Stanisław. 1996. *Między stylami*. Kraków : Universitas. 442 s. ISBN 83-7052-309-9.
- BATOR, Joanna. 2012. *Ciemno, prawie noc*. Warszawa : W. A. B. 525 s. ISBN 978-83-240-6103-7.
- CZAPLIŃSKI, Przemysław. 2012. „Alicja w krainie strachów”. *Gazeta Włobocza*, 2012, nr 254, s. 18 – 19.
- NARUSZEWICZ-DUCHLIŃSKA, Alina. 2003. „Pseudonimy internetowe (nicknames) jako forma reklamy”. *Prace Językoznawcze*, 2003, V, s. 85 – 98. ISSN 1509-5304.
- NARUSZEWICZ-DUCHLIŃSKA, Alina. 2011. *Internetowe grupy dyskusyjne. Analiza językowa i charakterystyka gatunku*. Olsztyn : Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego. 393 s. ISBN 978-83-7299-738-8.
- NARUSZEWICZ-DUCHLIŃSKA, Alina. 2015. *Nienawiść w czasach Internetu*. Gdynia : Novae Res. 203 s. ISBN 978-83-7942-592-1.
- OKOPIEŃ-SŁAWIŃSKA, Aleksandra. 1987. Relacje osobowe w literackiej komunikacji. In: H. Markiewicz (wyb.): *Problemy teorii literatury*. Seria 2. Wrocław : Ossolineum, 1987, s. 26 – 41. ISBN 83-04-01739-3.
- KOROLKO, Mirosław. 2010. *Podręcznik retoryki homiletycznej*. Oprac. Grzegorz Jaśkiewicz, Kraków : Wydawnictwo Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy. 301 s. ISBN 83-214-0695-5.
- SZOPA, Grażyna. 2012. O kotach, katastrofach i kato-strofach. *FA-art*, 2012, nr 3, s. 138 – 142. ISSN 1231-0158.
- TARAS, Bożena. 2004. Anonim w Internecie, czyli o komunikacji *incognito*. In: M. Kita (ed.): *Dialog a nowe media*. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2004, s. 42 – 51. ISBN 83-226-1330-X.

WILKOŃ, Aleksander. 2002. *Spójność i struktura tekstu. Wstęp do lingwistyki tekstu*. Kraków : Universitas. 304 s. ISBN 83-7052-598-9.

ZATORA, Agnieszka. 2015. Użycie konwencji. Instrumentarium grozy i jego misja w *Ciemno, prawie noc* Joanny Bator. *Acta Humana*, 2015, 1, s. 211 – 225. ISSN 2082-4459.

ZATORA, Agnieszka. 2017. Kant i hejterzy. O krytycyzmie literackim i hejterstwie w oparciu o powieść Joanny Bator *Ciemno, prawie noc*. In: J. Dynkowska, N. Lemann, M. Wróblewski, A. Zatora (ed.): *Hejterstwo. Nowa praktyka kulturowa? Geneza, przypadki, diagnozy*. Łódź : Wydawnictwo UŁ, 2017, s. 103 – 118. ISBN 978-83-8088-665-0.

dr hab. Ewa GÓRECKA, prof. UKW

 <https://orcid.org/0000-0001-9578-1804>

Instytut Nauk o Kulturze

Katedra Kultury Współczesnej

ul. Jagiellońska 11

85-067 Bydgoszcz

Polska

E-mail: ewa.gorecka@ukw.edu.pl

KILKA UWAG O KOMUNIKACYJNEJ ROLI DESIGNU SPEKULATYWNEGO (W KONTEKŚCIE ZAŁOŻEŃ KOMUNIKACJI KRYZYSOWEJ)

Magdalena Graf

A FEW REMARKS ON THE COMMUNICATIVE ROLE OF SPECULATIVE DESIGN (IN THE CONTEXT OF ASSUMED CRISIS COMMUNICATION)

The subject of the discussion are issues related to the speculative design. This type of design combines an artistic message with useful things, design, and elements of crisis communication, which is a new field in communication studies. This type of communication is mainly discussed in terms of preventing and eliminating the effects of a crisis on company management, or on the activities of public institutions. It seems that this phenomenon can be viewed in a broader context and associated with artistic activities; then the designers may assume the role of experts in risk communication.

KEY WORDS:

crisis communication, risk communication, design, proper names

Wśród wielu aspektów komunikacji na osobną uwagę zasługuje komunikowanie za pomocą języka sztuki, toteż w niniejszym artykule chciałabym zapytać o komunikacyjną rolę designu. Zastanawiając się nad jego istotą można – uogólniając – powiedzieć, że jest to projektowanie przedmiotów użytkowych charakteryzujących się dodatkową wartością estetyczną. Szeroki zakres zjawiska (współcześnie projektuje się nie tylko przedmioty, ale i dźwięki, zapachy, symbole narodowe, fonty czy nawet informację i relacje społeczne) powoduje, że w literaturze przedmiotu odnajdujemy różne definicje designu, a badacze tej problematyki podkreślają, że jest to zjawisko wielowymiarowe, któremu nie udało się przypisać uniwersalnej formuły (Gawron, 2013, s. 251). Z tego względu w literaturze przedmiotu wskazuje

się, że: „Współcześnie rozumienie designu zdaje się wykraczać poza wszelkie kategoryzacje. Przekroczywszy tradycyjne granice wzornictwa przemysłowego, grafiki użytkowej oraz architektury i urbanistyki, design sukcesywnie przenika do kolejnych praktyk społeczno-kulturowych – nawet tych, których odmiennosc (a nawet przeciwstawność) na przestrzeni XX wieku fundowała jego tożsamość. Wyzwolony z ograniczeń modernistycznego funkcjonalizmu, swobodnie porusza się pomiędzy różnorodnymi stylistykami, tworząc niezliczoną liczbę form hybrydycznych” (Składanek 2009, s. 14).

Grzegorz Gawron dopowiada, że na zjawisko to można spojrzeć z wielu perspektyw interpretacyjnych – jako na fenomen kulturowy, w kontekście przemian społecznych czy z uwzględnieniem aktualnej sytuacji politycznej. Jak zauważa, termin *design* wskazuje zarówno na cel (zamiar), jak i na wytwór (formę) projektu. Stąd, ze względu na tę wieloaspektowość (zarówno samego zjawiska, jak i sposobów jego obserwacji) w literaturze przedmiotu obecne jest pojęcie *kultura designu* – zdaniem Daniela Koha składają się na nią działania projektantów oraz otaczające nas (użytkowników, odbiorców) efekty; jest ona „równocześnie procesem, praktyką, modelem, ale i aktywnym działaniem na rzecz środowiska społecznego” (za: Gawron, 2013, s. 252).

Zaprojektowany obiekt, zwłaszcza sygnowany indywidualną nazwą własną, jest w tym przypadku istotnym medium informacji kulturowych – jako element kolekcji wskazuje na przeszłość; jako projekt, kieruje naszą uwagę w stronę przyszłości. A teoretycy designu podkreślają, że dziś chodzi nie tylko o projektowanie samego przedmiotu, ale również o zaprogramowanie towarzyszącej mu idei, nadanie obiektom materialnym dodatkowych znaczeń oraz sterowanie reakcją odbiorców (Rosińska, 2020, s. 14).

Współcześnie wskazuje się wiele odmian designu, szczególnie uwagę chciałabym więc poświęcić designowi spekulatywnemu, czyli projektowaniu przyszłości. Łączy on przekaz artystyczny z projektowaniem użytkowym i – co, moim zdaniem, stanowi

jego istotną cechę – elementami komunikacji kryzysowej. O tym typie komunikowania mówi się przede wszystkim w aspekcie zapobiegania i niwelowania skutków kryzysu w zarządzaniu firmą oraz w odniesieniu do działań instytucji publicznych¹. Wydaje się jednak, że na to zjawisko można spojrzeć w szerszym kontekście i powiązać je z działaniami artystycznymi.

Jednym z podstawowych założeń komunikacji kryzysowej jest diagnozowanie i zbieranie informacji na temat potencjalnych zagrożeń. Pozwala to przygotować się na ewentualne sytuacje kryzysowe i zaplanować konieczne działania: „W zarządzaniu kryzysowym zagrożeniem nazywa się czynnik lub zjawisko, które powoduje niebezpieczeństwo (np. czynnik chemiczny, promieniotwórczy, biologiczny, zjawiska pogodowe, zdarzenie o charakterze terrorystycznym itp.). Ryzykiem zaś określa się potencjalnie negatywne skutki oddziaływania zagrożenia na ludzi, środowisko, mienie i infrastrukturę. Mówiąc krótko – zagrożenie jest przyczyną, a ryzyko skutkiem. Postrzeganie ryzyka jest pochodną samego zagrożenia oraz jego interpretacji, oburzenia, złości, strachu czy lęku” (Cianciara, 2010, s. 2).

W opracowaniach z zakresu komunikacji kryzysowej mowa też o „komunikowaniu ryzyka” – polega ono m. in. na przekazywaniu przez ekspertów informacji o potencjalnym

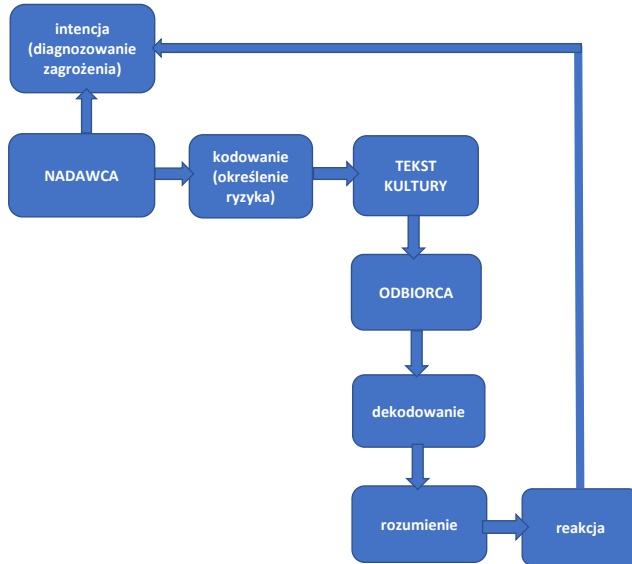
¹ W opracowaniach z zakresu komunikacji kryzysowej wskazuje się kilka etapów planowania komunikowania kryzysowego – w największym uogólnieniu są to: 1. zbudowanie zespołu (sztabu) kryzysowego; 2. ustalenie źródła informacji (rzecznika), z którego korzystać będą np. dziennikarze; 3. ustalenie zakresu odpowiedzialności za poszczególne działania niezbędne do opanowania kryzysu; 4. identyfikacja środków przekazu, które będą informowały o kryzysie, dobór kanałów informacji; 5. zidentyfikowanie i zgromadzenie informacji o stronach konfliktu; 6. zbudowanie zespołu ekspertów i autorytetów; 7. określenie środków przekazu, przy pomocy których sztab kryzysowy będzie mógł dotrzeć do własnych pracowników i przekazać im wszystkie informacje na temat sytuacji kryzysowej; 8. przygotowanie tzw. argumentów (materiałów informacyjnych i źródeł pomocniczych); 9. przygotowanie scenariuszy sytuacji kryzysowych wraz z działaniami, które należy podjąć w poszczególnych fazach (za: Grzegorzyczyk i Kościańczuk, 2012, s. 30 – 35).

zagrożeniu, jego sile oraz przewidywanych, negatywnych skutkach (Cianciara, 2010, s. 2). Rolą eksperta jest dostarczenie informacji, które mogą się okazać pomocne w opanowaniu sytuacji kryzysowej. Podobnie rzecz ma się w interesującym nas obszarze działań projektowych – ich celem jest bowiem zdiagnozowanie tego, co nam zagraża, scharakteryzowanie zagrożenia i zaprojektowanie rozwiązań, które – po wdrożeniu – pozwolą zapobiec realnej lub hipotetycznej katastrofie. Rolę ekspertów pełnią w tym przypadku projektanci. Ich uwaga koncentruje się na idei projektu, co na dalszy plan usuwa kwestie związane choćby z możliwością jego realizacji, jego praktycznością i powszechnością użycia. Poszukując rozwiązań dla zdiagnozowanych zagrożeń twórcy analizują, w jaki sposób rozwiązuje je natura, a następnie sprawdzają, czy i jak zasady te można zastosować w powstającym projekcie. Stąd wzięła się choćby *Cora Ball* – przedmiot, którego wygląd i przeznaczenie inspirowane są rafą koralową i sposobem, w jaki koralowce filtrują wodę w oceanie. To kula zbudowana z zaokrąglonych wypustek, na których osadzają się zanieczyszczenia powstałe podczas prania.

Jak zauważa Tomasz Olejnik: „Podstawą komunikacji w zarządzaniu kryzysowym jest wymiana informacji między podmiotami biorącymi udział w reagowaniu na powstałe zagrożenie oraz informowanie ludności o zagrożeniach” (Olejnik, 2017, s. 40). W przypadku komunikowania za pośrednictwem sztuki jest to zasadniczo komunikacja jednostronna, choć, jak i w przypadku innych tekstów kultury, znajduje się w niej miejsce dla kompetentnego odbiorcy potrafiącego odkodować – często niełatwy w odbiorze – artystyczny przekaz. Trudno bowiem założyć, że artyści mówią sami do siebie i komunikują się we własnym, zamkniętym kręgu. Współcześni twórcy projektują więc również przestrzeń dialogu – ich celem jest nie tylko tworzenie tekstów kultury, ale i wpływanie na ich społeczny odbiór. Sam projekt jest pretekstem, zaproszeniem do dyskusji nad kondycją współczesnego świata – niezrozumienie przekazu można więc

uznać za jedną z barier komunikacyjnych. Proces ten można przedstawić za pomocą uproszczonego schematu.

Schemat 1: Proces komunikowania

Badacze wskazują, że istotnym elementem komunikacji kryzysowej są działania poprzedzające wystąpienie sytuacji kryzysowej – dopóki nie pojawi się realne zagrożenie, ludzie nie czują potrzeby rozmawiania o nim, stąd należy wpływać na zmianę tego typu postaw, m.in. poprzez przekazywanie informacji na temat możliwych zdarzeń oraz kształtowanie wrażliwości na sygnały zbliżającego się niebezpieczeństwa (Olejnik, 2017, s. 40 – 41). Taką właśnie postawę przyjmują projektanci tworzący w obszarze designu spekulatywnego, nazywanego też designem eksperymentalnym. Częściowo charakteryzuje ona również twórców projektujących w ramach tzw. designu społecznego. W tym przypadku mówimy jednak o projektowaniu rozwiązań, które mają szanse na realizację, choć nie są to projekty komercyjne. W najogólniejszym ujęciu

chodzi tu o przewidywanie przemian zachodzących w życiu społeczeństw i proponowanie rozwiązań, które ułatwią ludziom funkcjonowanie w nowej rzeczywistości. Warto w tym miejscu przywołać i inne, w pewnym stopniu synonimiczne terminy, jak np. *desing thinking* (ukierunkowany na odbiorcę i jego potrzeby sposób zdiagnozowania kontekstu (problemu) społecznego, ekonomicznego lub kulturowego oraz zaprojektowanie rozwiązań, które w przyszłości staną się rzeczywistością), *projektowanie uniwersalne* (uwzględniające potrzeby zarówno osób pełnosprawnych, jak i osób z dysfunkcjami), *sustainable design* (projektowanie zrównoważone) czy *social design* oraz *design krytyczny* (*critical design*), czyli projektowanie nieoczywiste, tworzenie pozornie nieużytecznych przedmiotów użytkowych.

Pośród wielu sytuacji kryzysowych zainteresowanie projektantów skupia się dziś przede wszystkim na ekonomii i ekologii. Mówi się między innymi o ekorewolucji – stąd wynika przekonanie, że nie tylko Elon Musk może uratować świat, może to zrobić również natura. Efektem takiego sposobu myślenia są takie projekty, jak *FaaF* (*Factory as a Forest*) – jego celem jest zaprojektowanie systemu organizacji wzorowanego na przyrodzie (np. lasach jako ekosystemach o wysokiej wydajności) czy *Biophilic design* (projektowanie w zgodzie z naturą) wykorzystywany w projektowaniu przestrzeni użytkowych, np. biur. Projektanci zadają sobie pytania dotyczące choćby kryzysu ekologicznego i ryzyka związanego z zanieczyszczeniem atmosfery czy wody, skażeniem gleby, umieraniem lasów, hałasem, emisją spalin itp. czy kryzysu migracyjnego (współczesny nomadyzm i związane z nimi problemy: ubóstwo, bezdomność, głód i zagrożenie życia). Odbiorcami są zarówno osoby młode i sprawne (aktywne) fizycznie, jak i osoby niepełnosprawne, w podeszłym wieku lub borykające się ze społecznym lub ekonomicznym wykluczeniem. Wnikliwa diagnoza problemu to pierwszy krok – jego następstwem jest zaprojektowanie rozwiązań, które pozwolą zmienić świat i korzystnie wpłyną na nasze w nim funkcjonowanie. Stąd częścią

działań projektowych jest ustalenie aktualnych, aktywnych w różnych obszarach życia trendów², co pozwala śledzić m.in. zmieniające się potrzeby – np. pandemia koronawirusa przeniosła wiele naszych działań w cyberprzestrzeń, w wyniku tego wśród zagrożeń wskazywane jest m. in. wzrastające poczucie samotności czy problemy związane z cyberbezpieczeństwem. W związku z tym uwaga projektantów skierowana jest coraz częściej w stronę nowych technologii i możliwości ich wykorzystania. W dyskursie tym coraz częściej obecne są takie pojęcia, jak *eko-trendy*, *recykling*, *upcykling*, *glokalność*, *zero* lub choćby *less waiste* itp. Mówi się zatem o *Life after plastic* – o świadomym i zrównoważonym projektowaniu, czyli wiedzy projektanta na temat technik produkcji oraz wykorzystywanych surowców, ale też świadomości, co dzieje się z przedmiotem, gdy ten przestanie być użyteczny i staje się odpadem. Stąd etapem procesu tworzenia jest też zamysł nad nowym przeznaczeniem lub zaprojektowanie sposobu jego utylizacji.

Pierwszym, widocznym dla odbiorcy sygnałem intencji twórcy (lub twórców) jest nazwa własna projektu i to jej chciałabym poświęcić nieco więcej uwagi. Oczywiście odnajdujemy projekty, które pozbawione są identyfikujących je animów – wymaga to jednak dodatkowych informacji na temat jego zastosowania lub towarzyszącej procesowi tworzenia idei (co – według mnie – w znacznym stopniu osłabia artystyczny przekaz). Można zatem wskazać co najmniej 3 strategie nazywania:

1. nadawanie czytelnej nazwy własnej, często mającej postać deskrypcji;
2. sygnowanie projektu nazwą, która w części (często dopiero po zapoznaniu się z projektem) odzwierciedla jego ideę;

² Zob. „infuture.institute przygotowuje Mapę Trendów od 4 lat. Jest to autorskie narzędzie, które nie tylko ma ułatwić firmom i organizacjom pracę z trendami, ale również zasilac wiedzą oraz służyć pomocą przy podejmowaniu decyzji strategicznych. Dzięki stałemu monitorowaniu trendów instytut gromadzi wiedzę o zagrożeniach, wyzwaniach i szansach, które pojawiają się w danych obszarach i co roku aktualizuje narzędzie.”

3. nadanie nazwy, która nie pełni funkcji informacyjnej (treściowej) sama będąc swojego rodzaju projektem (graficznym lub/i fonicznym).

Pierwszą kategorię tworzą quasinazwy, które przypominają deskrypcje jednostkowe, zonimizowane apelatywy lub zestawienia wyrazów pospolitych. W jasny, jednoznaczny sposób oddają one intencję projektanta, wskazując przeznaczenie obiektu lub jego atrybut. Tego rodzaju nazwą jest np. *Wykrywacz rozpaczy* – projekt o charakterze społecznym, notujący każdy moment pojawienia się na Twitterze wpisu na temat samobójstwa – wtedy wskazówka zeszkrobuje z bloku węgla odrobinę węglowego pyłu. Z ryzykiem związanym z zaburzeniami nastroju wywołanymi ograniczonym dostępem do światła słonecznego (*Seasonal Affective Disorder*) związany jest projekt *SAD – urządzenie do fototerapii*. Innym przykładem tego typu nazwy jest *Wstawacz*, czyli projekt krzesła dla osób z dysfunkcją ruchu, które „pomaga” unosząc podczas wstawania siedzisko. W projektach tego rodzaju istotne jest to, aby przedmiot w żaden sposób nie stygmatyzował odbiorcy/użytkownika, stąd warto podkreślić neutralną nazwę mebla oraz fakt, że funkcja wspomagania jest niewidoczna jeśli nie jest używana³. Warto też zwrócić uwagę na *duporet* – zaprojektowane przez Bartosza Muchę proste, minimalistyczne w formie krzesło. Inne sygnowane jego nazwiskiem projekty również charakteryzują się prostą (formalnie i treściowo) nazwą,

³ Warto – na marginesie – przywołać interesujące rozpoznania związane z założonym i rzeczywistym odbiorem znaku inwalidzkiego wózka umieszczonego na drzwiach toalet przeznaczonych dla osób z niepełnosprawnościami obecne w pracy M. Błaszczaka i Ł. Przybylskiego (2010, s. 71 – 72). Autorzy pisząc o niedopasowaniu funkcjonalnym i znaczeniowym symbolu i o kontrowersjach, jakie symbol ten budzi (m.in. traktując osoby niepełnosprawne jak „trzecią płęć”) zauważają: „Etykieta wózka inwalidzkiego na drzwiach toalety publicznej z jednej strony piętnuje jej użytkowników, z drugiej strony, na poziomie znaczeniowym, nie adresuje oferty do znakomitej większości potencjalnych użytkowników. Mamy oto przykład użycia emblematu w trybie konwersacyjnym. Zakłócenia, jakie w uwspólnianiu znaczeń wywołuje ten przedmiot, prowadzą do degradacji funkcji informacyjnej i negatywnych skutków na poziomie autorefleksji i relacji społecznych”.

często występującą w postaci złożenia np. *antymis* (przytulanka z wyciętym środkiem w kształcie misia), *torboschron* (podróżne torby umożliwiające ukrycie się w nich człowieka), szczotka do czyszczenia toalet w kształcie dłoni (*WC brushand*) czy *dyblomat* (drukarka 3D drukująca wyłącznie *dyble*, czyli kolki rozporowe). Projekty te, wpisując się w założenia designu krytycznego, są przede wszystkim pytaniem o kulturę nadmiaru i granice konsumpcjonizmu.

Jako ilustrację drugiej ze wskazanych strategii warto przywołać prace prezentowane podczas biennale zorganizowanego przez wiedeńskie Muzeum Sztuki Współczesnej (VIENNA BIENNALE FOR CHANGE 2021). Jego celem było m. in. prezentacja rozwiązań pozwalających łagodzić skutki kryzysu klimatycznego, a w jego ramach prezentowano m. in. takie projekty, jak: *Zaproszenie do nadziei (Invocation for Hope)* czy *Pandemia klimatyczna: Mroczna Euforia (Climate Pandemics: Dark Euphoria)*, których tematem było m. in. miejsce (rola) człowieka w ekosystemie. Jak widać, często związek nazwy z ideą projektu jest bardzo luźny, co pozwala odbiorcy na większą swobodę interpretacji⁴. Podobnie ocenić można nazwy typu: *Biurowce Przyszłości* (zaprojektowane na podstawie analizy wniosków zawartych w raporcie pt. *Living Buildings* i realizujące określone założenia, jak m.in. niewidzialna architektura, symbioza z naturą czy samowystarczalność), *Future of Food (Jedzenie Przyszłości)* – 20 scenariuszy dotyczących kompleksowo ujętego systemu produkcji żywności), *Przyszłość Chleba* (alternatywne metody pozyskiwania surowców i produkcji żywności – w tym

⁴ Na marginesie warto przywołać konstatacje Michaela Fleischera, który analizując wyniki przeprowadzonego wśród studentów grafiki eksperymentu zauważył: „Na pierwszym planie w procesie asymilacji przedmiotów stoi ich wizualny ogląd oraz wnioski wynikające z ich (obserwowanego) kształtu, na drugim zaś lub dalszym dopiero jego funkcjonalność. (...) Dla designerów wynika z tego istotny postulat, by już za pomocą elementów wizualnych generować (stwierdzalną dopiero później) funkcjonalność danego przedmiotu, projektu. (...) jako designerzy musimy zawsze walczyć z (pierwotną dla asymilacji) wizualnością lub też od razu ją właśnie kształtować w zgodzie ze (stwierdzalną później) funkcjonalnością” (Fleischer, 2017, s. 17).

projekcie chleb z mąki ze świerszczy) *MOSS* – żyjący materac (materac wypełniony żywą roślinnością podnoszący higienę snu) czy *Living for Tomorrow* – mieszkanie przyszłości, podzielone na tematyczne strefy, m. in. *Eco Home* (zastosowanie energooszczędnych rozwiązań), *Smart Home* (przestrzeń, w której wykorzystuje się najnowszą technologię) oraz *Care home* czyli „dom troski i opieki” – strefę życia z osobami niepełnosprawnymi lub w podeszłym wieku.

Jest to strategia najczęściej stosowana, choć wiąże się z nią ryzyko złej interpretacji nazwy czy jej niezrozumienia wynikające choćby z poziomu kompetencji odbiorcy. Przykładem może tu być projekt „*SCOBY: opakowania, które żyją*”. Jak możemy się dowiedzieć, *SCOBY* to organiczny materiał, który może stosowany jako opakowanie produktów spożywczych. Jest „karmiony” odpadami rolniczymi, nie tylko chroni produkt (jak klasyczne opakowanie), ale przedłuża jego trwałość. Co istotnie – może być zjedzony wraz z zawartością lub służyć za kompost. Zatem w tym przypadku nie tylko zaprojektowano produkt ekologiczny, ograniczając w ten sposób wykorzystanie w produkcji żywności szkodliwych dla człowieka i przyrody środków chemicznych, ale również zastosowano ideę *zero waiste* projektując sposób jego utylizacji. Jednak mimo szczegółowego opisu odbiorca wciąż może nie dostrzegać związku projektu z identyfikującą go nazwą. Koniecznym uzupełnieniem jest więc informacja o tym, że *SCOBY* jest akronimem symbiotycznej kultury bakterii oraz drożdży i powstaje w procesie fermentacji bakterii kwasu mlekowego, kwasu octowego i drożdży przy produkcji kwaśnych potraw i napojów, takich jak np. kimchi.

Granica między drugą a trzecią klasą jest płynna i wyznaczają ją kompetencje i wyobrażenia odbiorcy. Ostatnią grupę tworzą więc projekty, których nazwy w pewnym sensie same są projektem – warto tu choćby przywołać nazwy prac prezentowanych w 2017 roku podczas wystawy „Food Lab”: *Aerofood*, *Artefact*, *Entobites*, *Zero Food* czy *KUSGOS* – *polowanie na smaki przeszłości* (Flisykowska, 2019, s. 66 – 79). Zadaniem projektantów było zaproponowanie

rozwiązania problemów związanych z ograniczoną dostępnością jedzenia (zagrożenie) i powszechnym głodem (ryzyko) oraz zaprojektowanie tzw. pożywienia przyszłości. Stąd np. *Entobites* to zamknięte w małych bańkach wody lokalne owady, a *Aerofood* to pożywienie w postaci odżywczej piany, którego 90 % stanowi powietrze. Onimy te sytuują się – moim zdaniem – w przestrzenie między 2. a 3. klasą. Natomiast w ostatniej z grup umieścić można nazwę *KUSGOS*. Jest to projekt, w ramach którego sześć smaków charakteryzujących każdą potrawę – kwaśny, umami, słodki, gorzki, ostry i słony – zapisano w postaci danych na serwerach. Fizyczna forma przypomina smakowy tusz. Zestawione w odpowiednich proporcjach i w połączeniu z nośnikiem wykonanym z rozdrobnionej soi smaki odtworzą „obraz” tego, co było smaczne w przeszłości, a czego nie będą już znali ludzie przyszłości (Flisykowska, 2019, s. 76).

Zaprezentowane przykłady pozwalają postawić istotne pytanie: w jakim stopniu design (zarówno spekulatywny, jak i krytyczny czy społeczny) związany jest z diagnozowaniem zagrożenia, a w jakim pozostaje po prostu zjawiskiem estetycznym. Czy jego istotną funkcją jest stymulowanie społeczeństw do działania, czy chodzi tu raczej o „wyjście” artystów/projektantów z pracowni czy galerii sztuki i zaprezentowanie swojej wizji szerszej grupie odbiorców? Warto jednak zauważyć, że jedno z założeń designu spekulatywnego zakłada, że zaproponowane rozwiązania pozostaną w sferze projektowej i nie będą wymagały realizacji. Co więcej, ich realizacja (najprawdopodobniej) nie będzie możliwa (np. projektowane w ramach). Możemy zatem mówić o prewencyjnej czy edukacyjnej roli designu jako medium pozwalającego dostrzec pierwsze symptomy zbliżającego się zagrożenia. Futurystyczne wizje to artystyczna odpowiedź na ryzyko związane ze zjawiskami dostrzeganymi już dziś. Nie chodzi zatem o to, czy (i jak) smakować nam będzie pożywienie w postaci żelu – rzecz w tym, by już dziś reagować na negatywne zjawiska związane z produkcją i dystrybucją żywności oraz z jej marnowaniem. Odpowiadając na pytanie „co się stanie, gdy/jeśli...” twórcy

projektują alternatywną wersję rzeczywistości (przyszłości), która pozwoli nam – odbiorcom, potencjalnym użytkownikom czy tylko komentatorom – dostrzec ryzyko i podjąć działania zmierzające do jego zniwelowania.

LITERATURA

- BŁASZCZAK, Maciej – PRZYBYLSKI, Łukasz. 2010. *Rzeczy są dla ludzi. Niepełnosprawność i idea uniwersalnego projektowania*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe Scholar. 119 s. ISBN 978-83-7383-429-3.
- CIANCIARA, Dorota. 2010. Komunikowanie dotyczące ryzyka w sytuacjach kryzysowych. In: *Hygeia Public Health* 45 (1), 2010, s. 1 – 6. ISSN 1509-1945.
- FLEISCHER, Michał. 2017. Strategie postrzegania i komunikacyjnej asymilacji przedmiotów (na przykładzie krzesel). In: M. Grech, A. Siemes, M. Wszolek (ed.): *Badanie i Projektowanie Komunikacji* 6. Wrocław : Wydawnictwo LIBRON, 2017, s. 11 – 26. ISBN 978-83-65705-26-6.
- FLYSKOWSKA, Marta. 2019. *Design for the future*. Gdańsk : Wydawnictwo Akademii Sztuk Pięknych w Gdańsku. 105 s. ISBN 978-83-65366-59-7.
- GAWRON, Grzegorz. 2013. Design jako element rynkowej konkurencyjności firmy : opinie przedsiębiorców z obszaru województwa śląskiego Górnośląskie. In: *Studia Socjologiczne. Seria Nowa* 4, 2013, s. 248 – 265.
- GRZEGORCZYK, Adam – KOŚCIAŃCZUK, Adam. 2012. Komunikowanie w sytuacjach kryzysowych. In: K. Kubiak (ed.): *Zarządzanie w sytuacjach kryzysowych niepewności*. Warszawa : Wyższa Szkoła Promocji, 2012, s. 27 – 40. ISSN 1734-4468.
- OLEJNIK, Tomasz. 2017. Zarządzanie kryzysowe a komunikacja, czyli jak i kiedy informować ludzi. In: *Security, Economy & Law* 1, 2017 (XIV), s. 37 – 46. http://security-economy-law.pl/wp-content/uploads/2017/07/SEL_14_37-46.pdf (Online. 2021-12-10.)
- SKŁADANEK, Marcin. 2009. Wprowadzenie: design jako wyzwanie. In: *Kultura Współczesna. Teoria, Interpretacje, Praktyka* 3(61), 2009, s. 14 – 17. https://www.nck.pl/upload/archiwum_kw_files/artykuly/902.pdf (Online. 2021-12-10.)

Źródła internetowe:

- Mapa Trendów 2021. <https://infuture.institute/mapa-trendow> (2021-12-10.)
- Ekologiczna architektura i design przyszłości – Trendy – Sztuka Wnętrza. 2021. <https://www.sztuka-wnetrza.pl/6845/artikul/ekologiczna-architektura-i-design-przyszlosci> (2021-11-24).

prof. UAM dr hab. Magdalena GRAF

 <https://orcid.org/0000-0002-0540-355X>

Uniwersytet im. A. Mickiewicza

Wydział Filologii Polskiej i Klasycznej

Instytut Filologii Polskiej

Coll. Maius

ul. A. Fredry 10

61-701 Poznań

Polska

E-mail: m.graf@amu.edu.pl

SYMETRIA I ASYMETRIA W POWIEŚCIACH ITALA CALVINA

Paweł Graf

SYMMETRY AND ASYMMETRY IN THE PROSE OF ITALO CALVINO

The subject of the paper is theoretical analysis of the categories of symmetry and asymmetry. These concepts, originally derived from science, are confronted with the prose by Italo Calvino, which allows them to be understood in a completely different way. Modified, they become an analytical tool that enables its users to study art.

KEY WORDS:

Italo Calvino, asymmetry in literature and culture, symmetry in literature and culture, literary theory in the perspective of symmetry and asymmetry

Tytułowe pojęcia, a zatem symetria i asymetria, są jak najdalsze od oczywistości. Pisząc ten szkic uświadomiłem sobie, że najprawdopodobniej nie użyłem dotąd w napisanych przez siebie tekstach żadnego z nich. Tak, jakby myślenie przez nie organizowane było mi obce. Jakbym czytał świat w zupełnie odmienny sposób i ani symetryczność, ani jej przeciwieństwo (może nawet bardziej jej brak) nie były mi do niczego potrzebne. Były zbędne dla tworzonej przeze mnie teorii czy interpretacji. Mówiąc inaczej, idee stojące za tymi kategoriami zaskoczyły mnie swoją nieobecnością w mojej refleksji, bowiem, skoro już zacząłem się nad nimi zastanawiać, zauważyłem, jak powszechnie są stosowane w rozlicznych naukach, również w nienaukowych obszarach refleksji. Możemy zatem trafić na symetrię powiązaną z asymetrią, przeciwstawianą jej lub od niej niezależną w naukach społecznych i ścisłych, w ekonomii i prawie, matematyce, optyce czy biologii, językoznawstwie i psychologii, w wiedzy o sporcie, budownictwie i medycynie, sądownictwie i patologii. Trudno wręcz wskazać obszar wolny

od tych symetryczno-asymetrycznych wyobrażeń. Jednocześnie pojawiają się one w sztuce czesania włosów, sztuce układania niemowlaka do snu, sztuce dobrego życia, pielęgnacji ogrodu czy w codziennych relacjach międzyludzkich. Istnieją nawet rozważania o symetrii i asymetrii strzałów na bramkę. Wręcz jest tej symetryczności nazbyt wiele i można spytać czy w swej wszechobecności znaczy ona jeszcze cokolwiek, czy przeciwnie, jest już tylko językową kliszą pozbawioną istotności.

Podejście takie potęguje się, gdy spytamy, co takiego asymetryczność i jej oponentka znaczą, jak można je zdefiniować? Najpierw daje się zauważyć, że każdorazowe jej – naukowe czy potoczne – użycie albo generuje sens odmienny, nawet w ramach tej samej aczkolwiek szeroko rozumianej dyscypliny naukowej; albo jest synonimem banału, gdzie asymetria jest zaburzoną symetrią, zatem nie-równorzędnością czegoś, co powinno być symetryczne, zaburzeniem symetrii. Niewiele pomaga zajrzenie do leksykonów synonimów, tutaj bowiem natrafiamy na szeregi ciągnące się nieomal bez końca, by nie powiedzieć „bez sensu”. Symetria tedy to przykładowo: analogia, bliskość, równość, osiowość, postawność, miękkość, puls, rytm, równowaga, czystość, ład, bliźniaczość, przymierze czy nawet powłóczyństwo¹. Synonimem asymetrii natomiast może być: chimeryczność, labilność, bezpostaciowość, nienormalność, bezkształtność, fluktuacyjność lub kapryśność². Jak widać, prowadzi nas to donikąd.

Zobaczmy jeszcze kilka możliwych ujęć omawianych kategorii. W obszarze projektowania stron WWW, niesygnowany autor pisze: „To prowadzi nas z powrotem do idei symetrii. Zgodnie z definicją, symetria oznacza równowagę i harmonijną spójność. Obecna w projektowaniu jest wynikiem rodzaju konsystencji, porządku, i stabilności, które możemy znaleźć

¹ <https://synonim.net/synonim/symetria> . [Online.] (2021-12-10.)
Swoją drogą, kto i dlaczego uznał, że *powłóczyństwo* albo *miękkość* lub *czystość* to synonimy symetrii wie tylko autor przywoływanego słownika.

² <https://synonim.net/synonim/asymetria> . [Online.] (2021-12-10.)

w niektórych światowych markach. To nic dziwnego, że sukces takich firm jak Motorola, McDonald i mnóstwa innych (...) zależy od tego, że stosują symetrię w swoich projektach (...). Ale gdy symetria jest nieestetycznie przyjemna, a nawet wygodna, naraża się na ryzyko bycia zbyt przewidywalnej. Asymetria, z definicji, łamie z zasadą symetrii [sic!]. Charakteryzuje się brakiem równowagi i zaburzeniem, ten rodzaj rozwiązania może być niepokojący, ale także głęboko interesujący. Asymetria ma tendencję do przenoszenia rodzaju złożoności, która przekazuje emocje (...) projektant powinien skupić odpowiednią uwagę na podprogowych skojarzeniach, tego co symetryczna i asymetryczna konstrukcja potencjalnie niesie dla klienta. (...) stosowanie symetrii będzie naturalnie wywoływać poczucie spokoju i porządku, natomiast asymetria, z drugiej strony, tendencję do komunikowania emocji i ryzyka”³.

Odmienne myślenie prezentuje fizyk Herman Weyl, zainteresowany biologią i ludzką psychiką: „Symetria jest ideą, za pomocą której człowiek stara się od niepamiętnych czasów ogarnąć myślą i tworzyć porządek, piękno i doskonałość.

Z drugiej strony, jak obserwujemy, umysł człowieka ma wrodzoną tendencję do akceptowania symetrii obiektów (...) jako swojego rodzaju doskonałości. Tak było od najdawniejszych czasów. (...). Mówiąc o symetrii, bierzemy pod uwagę dwa elementy: przekształcenie i obiekt, który się przy tym przekształceniu nie zmienia, czyli jest względem tego przekształcenia symetryczny. Przykładami przekształceń mogą być obroty, przesunięcia, odbicia zwierciadlane, symetryczne względem nich obiekty to na przykład: koło, pas nieskończony, trójkąt równoramienny. (...). Można zapytać, dlaczego pozytywne odczucie symetrii zwierciadlanej było i jest tak głęboko zakorzenione w psychice ludzkiej. Niewątpliwie miała na to i ma wpływ obserwacja symetrii zewnętrznej ciała człowieka i otaczających go stworzeń. Najprostszy porządek,

³ <https://apkode.pl/symetria-i-asymetria-na-stronach-www/> . [Online.] (2021-12-10.)

zestawienie dwóch elementów, obrazu i odbicia zwierciadlanego, tworzących razem figurę zwierciadlanie symetryczną, w jakiś sposób odpowiada psychice człowieka. (...). Niezależnie od liczby wymiarów:

- figura jest symetryczna (achiralna), jeżeli jest nakładalna (przez przesunięcie lub obrót) na jej obraz zwierciadlany;
- figura jest asymetryczna (chiralna), jeżeli nie jest nakładalna na jej obraz zwierciadlany bez przechodzenia w przestrzeń o większej liczbie wymiarów.

Słowo „chiralny” pochodzi od greckiego słowa *cheir* = ręka. Figurę chiralną i jej obraz zwierciadlany nazywamy parą figur enancjomorficznych. Przykładami takich par w przestrzeni trójwymiarowej są: para rąk, para butów, śruby prawo- i lewoskrętne. Ciekawym przykładem figur enancjomorficznych są dwie połówki jabłka (...). Jedna forma będzie zawierała wyłącznie molekuly „prawoskrętne”, druga ich obrazy zwierciadlane – molekuly „lewoskrętne”. Takie asymetryczne cząsteczki istnieją i nazywa się je stereoisomerami” (Kowalska, 2005, s. 4 – 14).

Fizyk bardziej teoretyczny, zajmujący się tzw. przestrzenią Minkowskiego, wyraziłby te problemy inaczej, przykładowo w pracy o (a)symetrii czasu Adama Bednorza możemy przeczytać, że: „Jeśli odwrócimy wszystkie wielkości i stan początkowy $\rho \rightarrow \rho^T$, to symetria czasu dla pomiarów oznacza

$$Q(a_1(t_1), \dots, a_n(t_n)) = Q^T(a_1^T(-t_1), \dots, a_n^T(-t_n))$$

gdzie porównujemy normalne (Q) i odwrócone (Q^T) stany. W takiej formie, powyższy warunek jest niezależny od symetrii CPT. Ta symetria jest istotna np. w równowadze szczegółowej i symetriach krzyżowych”⁴

Zdaniem Tadeusza Koszczyca, zajmującego się dynamiką rozwojową dzieci i jej asymetrią: „Pojęcia *symetria* i *asymetria* łączą się nierozdzielnie, a jednocześnie są przeciwstawne. Graficznym, jak również filozoficznym, ujęciem tej jedności i sprzeczności jest religijny symbol Wschodu Yin-Yang. (...)

⁴ Adam Bednorz – (a)symetria czasu (www.fuw.edu.pl) [Online.] (2021-12-10.)

symetria jest pojęciem względnym. Istnieje, w zasadzie, tylko w założeniach ideowych. To, czy uznamy jakąś rzecz lub zjawisko za symetryczne, zależy od stopnia dokładności zastosowanych pomiarów – precyzji urządzeń pomiarowych” (Koszczyk, 1991, s. 3 – 5).

Coś podobnego występuje w językoznawstwie, gdzie, jak podkreśla Stanisław Grabias, badający język w zachowaniach społecznych: „Na uwagę zasługują relacje symetryczne i asymetryczne, w jakich pozostają pola leksykalne:

- Pole Bóg i zjawiska nadprzyrodzone oraz pole natura reprezentowane są tylko przez 12,5 % wyrazów i przeciwstawiają się asymetrycznie ogromnemu zbiorowi w polach dotyczących człowieka.

Drugą, analogiczną w swej asymetrii relację wyznacza mikroświat, w którym człowiek jest podmiotem i przedmiotem podstawowych czynności egzystencjalnych (liczy 37,9 % wyrazów), przeciwstawiające się reprezentowanemu niewielką liczbą wyrazów (5,9 %) makroświatu.

- Pozostałe relacje układają się w zadziwiająco dokładnej symetrii: człowiek jako jednostka (43,4 %) przeciwstawia się zbiorowości ludzkiej (społeczeństwo 43,9 %, a cechy i czynności fizyczne (16,7 %) tworzą pole symetryczne w stosunku do cech i czynności psychicznych (15,9 %)” (Grabias, 2019, s. 140 – 141).

Wreszcie, analizując myśl Petera Sloterdijka, Erazm Kuźma zauważa, że: „(...) globalizacja nie jest rajem. Ale jaka nas czeka przyszłość? (...). Rządzić będzie asymetria, bo oczywiście globalny obieg pieniądza i informacji nie ulegnie zmianie” (Kuźma, 2013, s. 132).

W moim odczuciu dalsze przykłady unaoczniające wyzyskiwanie potencji tkwiącej w symetrii, są nie tylko niepotrzebne, ale i ryzykowne, grożą bowiem – jak to przydarzyło się jednemu z badaczy prawa asymetryczną logoręą: „Bardzo trudno jest jednoznacznie zdefiniować termin zagrożenia asymetryczne. Wynika to ze stosowania wielu terminów w odniesieniu do różnych aspektów problemu

asymetrii. Prowadzi to do dowolności w użyciu słów „asymetria” i „asymetryczny”. Trudności te nie dotyczą każdego elementu koncepcji w tym samym stopniu. Większych wątpliwości nie budzi definicja konfliktu asymetrycznego bądź wojny, czy też strategii asymetrycznych lub sposobów prowadzenia wojny. Największy problem stanowi kwestia zdefiniowania dwóch kluczowych pojęć – asymetrycznych metod, technik lub taktyk oraz zagrożenia asymetrycznego. Wynika to z faktu, iż w dominującym zwłaszcza w USA nurcie badań nad asymetrią i zagrożeniami asymetrycznymi te dwa terminy utożsamiają się, definiując zagrożenia asymetryczne jako zastosowanie określonej, asymetrycznej metody lub techniki działania”.⁵

„Groza symetrii” – powiedział William Blake o tygrysie. „Groza symetrii” – rzekł Northrop Frye o Blake’u – te zawołania, powtórzone przez Ewę Thompson⁶, dobitnie ukazują problem. Definicji nie ma! Albo mówimy o swoistym, każdorazowo innym terminie specjalistycznym, albo chwytamy rzecz intuicyjnie, jednocześnie upraszczając.

Może dlatego właśnie w obszarze teoretycznoliterackim, w interpretacji literatury, pojęcia te pojawiają się relatywnie rzadko, rzadko w stosunku do innych rodzajów wglądów, także tych czynionych przez uczonych zainteresowanych kulturą i sztuką, badających działanie symetrii, począwszy od czasów antycznych.

Nie mam zamiaru proponować w tym miejscu wyjaśnienia analizowanych pojęć. Raczej chciałbym się do nich zbliżyć od strony literackiego tekstu, a mówiąc precyzyjniej od strony prozy Itala Calvina. W niej – jak chciałbym domniemywać – skryte są odpowiedzi związane z naturą symetryczności.

⁵ Zbigniew Ciekankowski, *Działania asymetryczne jako źródło zagrożeń bezpieczeństwa*, s. 51; <https://panel.sft.cnbop.pl/storage/46730e51-ab6c-4e41-83c8-e82249dbce2f> [Online.] (2021-12-10.)

⁶ Ewa Thompson: *Wielka amputacja. Język w dobie postmodernizmu* – Ewa Thompson (www.teologiapolityczna.pl) [Online.] (2021-12-10.)

Czy *Wicehrabia przepołowiony* reprezentuje sobą symetrię? Fabuła w pierwszej lekturze wydaje się dość prosta i krótka. *Wicehrabia* Medardo wyruszył na wojnę z Turkami. By zaimponować cesarzowi, w dniu bitwy „Rzucił się wprost ku wylotowi [armatniej – P.G.] lufy, z dobytą szpadą (...) oni posłali mu pocisk prosto w pierś. Medardo di Terralba wyleciał w powietrze” (Calvino, 2004, s.15). Oczywiście usłyszymy w opowieści o losach *wicehrabiego* zarówno echa *Don Kichota*, jak również średniowiecznego moralitetu o ludzkiej głupocie, wreszcie rozpoznanej alegorii dobra i zła. Cała ta intertekstualna warstwa oparta jest na głębokich schematach symetrycznych. Oto bowiem, gdy opowieść się kończy, bohater wylatuje bowiem w powietrze, czytelnik może zaś domniemywać, iż poniósł chwalebny śmierć, następuje pierwszy z dwóch równoległych początków. Po wybuchu *wicehrabiego* rozerwało na pół. Jedna połowa gdzieś przepadła, druga, składająca się z jednej nogi, jednej ręki, okaleczonej głowy, z której: „pozostało jedno oko, jedno ucho, jeden policzek, pół nosa, pół ust, pół podbródka i pół czoła” (Calvino, 2004, s.16) została odatowana przez lekarzy i: „Medardo żył, przepołowiony” (Calvino, 2004, s.16). Szybko się okazało, że z *wicehrabiego* ocalało jedynie zło, tkwiące immanentnie w człowieku. Jego pasją był od tej chwili podział: „Spojrzeli na gruszki (...) i ogarnęło ich przerażenie. Bo ani jeden owoc nie był cały, na ogonkach wisiły same tylko połówki przecięte równiutko wzdłuż. Z każdej gruszki pozostała tylko prawa połówka (albo lewa, zależne skąd się patrzyło, ale wszystkie z tej samej strony). Drugie połowy zniknęły, odcięte czy może odgryzione. (...). Trochę dalej szukający spostrzegli (...) połowę żaby (...), żyła jeszcze i próbowała skakać (...) napotkali grzyb koźlak przecięty na pół, dalej czerwony trujący muchomor” (Calvino, 2004, s. 24 – 25). Wkrótce poddanych ogarnia prawdziwe przerażenie, hrabia bowiem próbuje otruc swych bliskich, podcina mosty, podpala stogi, drzewa i wsie, skazuje ludzi przy każdej okazji na śmierć. „Gdziekolwiek zadźwięczały kopyta jego konia, wszyscy uciekali w popłochu gorszym, niż kiedy zbliżał się trędowny Galateo” (Calvino, 2004,

s. 33). Złowieszczy Medardo, zwany powszechnie Jednorękim, Półgłuchym czy Jednookim, ma marzenie, zarazem pragnienie boskości, które ujawnia dworskiemu chłopcu: „Gdyby można przepołowić tak wszystko, co jest całe (...). Gdyby tak każdy mógł wyjść ze swojej tępej, nieświadomej całkowitości. Kiedy byłem cały, wszystko było dla mnie naturalne a pomieszane, głupie jak powietrze; myślałem, że wszystko widzę, a to była tylko zewnętrzna powłoka. Jeśli ty kiedyś staniesz się połową siebie, a życzę ci tego, chłopcze, zrozumiesz rzeczy niedostępne dla pospolitej inteligencji mózgów całych. Utracisz połowę swojej osoby i świata, ale ta połowa, która ci pozostanie, będzie tysiącokrotnie głębsza i więcej warta. (...) będziesz pragnął, żeby wszystko było przepołowione, rozdarte na twój obraz i podobieństwo, gdyż piękno, mądrość i sprawiedliwość mieszczą się w tym tylko, co jest rozdarte” (Calvino, 2004, s. 54 – 55).

Powyższa uwaga pozwala spojrzeć na symetrię z zaskakującej strony. Nie byłaby ona lustrzanym odbiciem, możliwym złożeniem, nałożeniem na siebie tego samego. Przeciwnie, ujawniałaby się ona w linii cięcia, w braku dopełnienia, czy raczej w sumarycznym związku tego, co realne i tego, co potencjalne, reprezentowanych przez, kolejno, część istniejącą oraz utraconą. Jakby Calvino uprzedził odkrycia kosmologii, które przybliżyła nam współcześnie Dave Goldberg, badający ukryte symetrie wszechświata: „Skrzydła motyla są doskonałym wzajemnym odbiciem. Funkcję mają tę samą, ale bardzo przykro byłoby mi obserwować motyla z dwoma prawymi lub dwoma lewymi skrzydłami, żałośnie latającego po okręgach. W naturze symetria i asymetria są ze sobą skłócone. Symetria w ostatecznym rachunku okazuje się narzędziem, które nie tylko pozwala odkrywać zasady, ale także wyjaśniać, *dłaczego* one działają. Na przykład przestrzeń i czas nie są tak odmienne od siebie, jak moglibyśmy przypuszczać. Są jak prawe i lewe skrzydło motyla” (Goldberg, 2015, s. 13.)

Calvino poszedł w zasadzie o krok dalej, stanął bowiem w samym centrum symetrii, w miejscu, w jakim ona jednocześnie istnieje i nie istnieje, w punkcie rozdarcia bytu, w którym można

dostrzec istotę rzeczy skrywaną przez całość. Nie zatem skrzydła motyla, ale skrzydło połączone z brakiem skrzydła pozwalają dokonać głęboki i prawdziwy wgląd w motyla i w skryte w nim piękno. Problem w tym, zauważa Umberto Eco, „że nawet zwierciadła wertykalne nie odwracają stron ani nie zmieniają dołu z górą. Zwierciadło odbija prawą stronę dokładnie tam, gdzie znajduje się prawa strona, a lewą tam, gdzie znajduje się lewa. To obserwator (naiwny, nawet jeśli jest fizykiem) utożsamia się z człowiekiem wewnątrz zwierciadła i przyglądając odbiciu, odkrywa, że nosi, na przykład, zegarek na prawym przegubie” (Eco, 1999, s. 70). Nie miejsce tu, by rozwijać myśl włoskiego semiologa o zwierciadłach i odbiciach, zwrócić jednak należy uwagę na przywołaną figurę obserwatora. To on postrzega albo symetrię, albo postrzega poprzez symetrię to, co istotne i istotowe. Gdy widzimy byt doskonale symetryczny jesteśmy zanurzeni w tym, co oddaje tytuł książki Iana Stewarta *Dlaczego prawda jest piękna. O symetrii w matematyce i fizyce*, jesteśmy zatem zanurzeni w pięknie, które nas oślepia, sama zaś symetria staje się mamiącą ułudą, zasłaniającą byt. Dopiero rana, dowodzi Calvino, utrata, nieobecna obecność pozwala – poprzez symetrię – dojrzeć naturę piękna, mądrości i sprawiedliwości. Na tym jednak tekst włoskiego prozaika się nie kończy. Człowiek nie powinien nazbyt głęboko sięgać poza zasłonę, sugeruje Calvino, toteż, zupełnie nieoczekiwanie, poddani Medarda, natrafiają na zaskakujące zjawiska. Hrabia niekiedy niszczy, niekiedy skleja zniszczone, dorabia ptakom jednoskrzydłym protezy, pomaga potrzebującym. Otóż, czego, z być może pewnym zdziwieniem dowiaduje się czytelnik, „nie było prawdą, że kula armatnia zmiażdżyła połowę ciała” (Calvino, 2004, s. 79). Utraconą część Medarda odratowali pustelnicy, i druga połowa hrabiego, kuśtykając na jednej nodze, dotarła do swych włości, czyniąc po drodze wyłącznie dobro. I o ile zły władca napawał poddanych przerażeniem, dobry równie mocno ich irytuje, nakazując miłosierdzie, obniżanie cen, spieszenie z pomocą. Wyjście z tego symetrycznego impasu okazało się dość tradycyjne – obie połówki uległy niesymetrycznej emocji,

miłość do tej samej kobiety, dalej pojedynek, w wyniku którego nastąpiło połączenie i zarówno hrabia, jak otaczający go świat powróciły do swej normalnej, zarazem banalnej postaci: „Tak to mój wuj Medardo stał się znów całkowitym człowiekiem, ani złym, ani dobrym, mieszaniną złego i dobrego (...). Ale posiadał teraz doświadczenie obu swoich połów (...) musiał zatem teraz być bardzo mądry. Żył więc szczęśliwie, miał dużo dzieci i rządził dobrze i sprawiedliwie” (Calvino, 2004, s. 111 – 112). Wróćmy do pytania, czy nowela Calvina jest traktatem o naturze symetrii? Otóż nie! Obok bowiem obserwatora symetrycznego układu pojawia się w tej historii obserwator wyższego stopnia. To on stwarza symetrię. Właśnie tak, stwarza; symetria bowiem, zauważa pisarz, to specyficzny rodzaj wytworzonego wglądu, który musi zostać opowiedziany światu, ergo wmówiony w byt. W tym miejscu Calvino stoi w sprzeczności z fizykami, którzy uważają, że symetria istnieje sama przez się i jedynie należy ją odkrywać we wszechświecie. Humanista widzi rzecz odmiennie, symetria jest dla niego pochodną naszej kreacji, imaginacji, specyfiki myślenia. To my ją powołujemy do istnienia, a raczej opowiadamy, dając jej możliwość egzystencji oraz działania. Skąd bowiem wiemy to wszystko o perypetiach Medarda? Wiemy z opowieści chłopca, który jako jedyny – tak właśnie! – nie był świadkiem opowiadanych zdarzeń: „Ja jeden nic z tego nie widziałem. Siedziałem ukryty w lesie i opowiadałem sobie bajki” (Calvino, 2004, s. 113). Opowiadacz to z jednej strony sam autor – kreator opisanej symetrii, z drugiej łączy on językową kreację z, wpisaną w nią, naiwnością, z owym bajaniem, co podkreśla literackość wglądu w symetrię. Taki typ wglądu, warunkujący ironię, pozwala mówić o symetrii zarówno odmiennie od fizyków czy kosmologów, jak właśnie bezpośrednio wskazując na samego obserwatora z jego niewiedzą, ułomnością poznawczą, wyobraźnią pozwalającą symetrię wytworzyć, obserwować i zrozumieć. Obserwator taki wprowadza do symetrii stwarzający ją asymetryczny punkt odśrodkowy, miejsce powstawania symetrii, będące jednocześnie miejscem działania języka. To on sprawia, że

symetria – i w literaturze, i w nauce – może w ogóle zostać nazwana i ukazana. Ja, mówi narrator, „zostałem tu, w tym naszym świecie pełnym odpowiedzialności i błędnych ogników” (Calvino, 2004, s. 113). Ja, można by dopowiedzieć za niego, jestem tym, który umożliwił wam zobaczenie i zrozumienie symetrii, mocą artystycznego języka, co dobrze obrazują słowa Tomasa Różyckiego, opisującego *Błądną kartografię Europy*: „Unieść się, wzlecieć, aby zobaczyć w oddaleniu coś, czego nie widać z bardzo bliska. Zbliżyć się, zagłębić się maksymalnie, powiększyć obraz, aby w przybliżeniu zobaczyć coś, co ukrywa się w szczególe. Pojechać na koniec i spojrzeć stamtąd w głąb. Ale nie ma, przecież nie ma żadnego końca” (Różycki, 2020, s. 140).

Nie ma żadnej symetrii! Jest nasze widzenie symetrii, zdolność do widzenia niewidzialnego (zob. Nagel, 2021), nasza refleksja nad skrzydłami motyla i jest też język, który potrafi to wszystko nazwać i zamienić w obrazowe wyobrażenie.

W *Zamku krzyżujących się losów* Calvino przedstawia – w perspektywie symetrii i asymetrii – sytuację odwrotną, opisuje układ asymetryczny. Podróżni przybywający w pewne miejsce tracą głos. Jest ich wielu, pragną się komunikować, nie potrafią mówić. Na stole leżą karty tarota. Opowiadają zatem o sobie wykładając karty. Niestety talia zużywa się, zatem kolejny „mówca” znajduje się w sytuacji coraz bardziej asymetrycznej. Ma do dyspozycji coraz mniej znaków w obliczu rosnącej liczby istniejących już historii. Opowieść, w swej narracyjnej warstwie, zmierza do końca, to znaczy do nowego potasowania i wyłożenia kart. Te każdorazowo są interpretowane w kodach kultury. Kodach znanych, ale jedynie domyślanych, cóż bowiem w niemym świecie znaczy położenie czwórki buław, głupca, czy wisielca? Znaczący to, co wymyśli opowiadacz-narrator całej tej diatryby. On w tym asymetrycznym świecie próbuje nadać sens coraz bardziej zredukowanym historiom, próbuje odnaleźć symetrię między bohaterami i ich narracjami, będącymi wszak jego własnymi, asymetrycznymi w stosunku do niemych pragnień bohaterów, wyrażanych kartami, które kładą na stół. Dlaczego

uważam tę historię za asymetryczną? Ponieważ symetria chce być odszukaną regułą, swoistym *constans* bytu, tymczasem tutaj mamy do czynienia z nieustanną aktualnością, każda kolejna wyłożona karta zmienia sens całości i nie pozwala się jej ukonstytuować. Opowieść goni opowieść, sens umyka, pozostaje przyjemność narracji. Asymetryczny ruch. Filozofia przypadku i biesiadna rozrywka. Rozrywka (w poważnym, istotnościowym rozumieniu tego słowa, warunkującym i szczęście, i bytowanie, i sam akt komunikacji), a nie odkrycie reguły, która to (reguła) nie tyle nie istnieje, co raczej, stworzona na potrzeby samej egzystencji, pełni pomocnicze funkcje – pozwala żyć opowieści, odnoszącej się do zawsze asymetrycznej rzeczywistości. Karciana opowieść wymaga reguł, te wynikają z rodzaju kart, ich sens jest jednak poza nimi, mimo ich wykładania na stół. Symetryczne zasady istnieją zatem dla asymetrycznego sensu. Jak pisze Ryszard Przybylski: „Człowiek nie ma wyboru. Wrzucono go w rzekę, w której musi płynąć, jeśli chce żyć. Lepiej więc opanować zasady pływania” (Przybylski, 2002, s. 143) a dopowiada Henryk Paprocki, mierzący się z *Przestrzennym bezkresem*: „Wydaje się, że istnieją cząsteczki transsubelementarne i w niedługim czasie – po ich dramatycznym odkryciu – nastąpi całkowita zmiana obrazu świata” (Paprocki, 2021, s. 343).

Gra między symetrią a asymetrią się toczy. Wydaje się, iż ta pierwsza może być jedynie kolejnym zaistnieniem momentalnego stanu nierównowagi, co Calvino ukazuje ostatecznie na przykładzie Pana Palomara, który na orientalnym bazarze kupił pantofel nie do pary: „Może handlarz dobrze wiedział, co robi (...) dając mi ten pantofel nie do pary, wyrównywał zakłócenie równowagi, ukryte od stuleci w tej stercie pantofli (...). Nieznany towarzysz kuśtykał może w innej epoce, symetria ich kroków odbija się może nie tylko z kontynentu na kontynent, ale także na odległość wieków” (Calvino, 2004-b, s. 115).

Traktując prozę Calvina metaforycznie, możemy uznać, że pragniemy tych samych pantofli, te same wydają się nam bowiem i piękne, i właściwe, i oczywiste. Tym samym wierzymy w symetrię, którą usilnie wytwarzamy, wierzymy że ona właśnie

pozwoili nam dostrzec i zrozumieć; nasza egzystencja jednakże jest wciąż przeorganizowywana przez handlarza asymetrii, który sprawia, że zawsze znajdujemy się w sytuacji „nie do pary”.

LITERATURA

- CALVINO, Italo. 2000. *Zamek krzyżujących się losów*. Transl. A. Wasilewska, Warszawa: PIW.
- CALVINO, Italo. 2004. *Wicehrabia przepołowony*. Transl. B. Sieroszwaska, Warszawa: Cyklady.
- CALVINO, Italo. 2004-b. *Pan Palomar*. Transl. A. Kreisberg. Warszawa : Collegium Columbinum.
- ECO, Umberto. 1999. *Czytanie świata*. Transl. M. Woźniak. Kraków : Znak.
- GOLDBERG, Dave. 2015. *Wszecławiat w lustrzanym odbiciu*. Transl. T. Krzysztóń. Warszawa : Prószyński.
- GRABIAS, Stanisław. 2019. *Język w zachowaniach społecznych*. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- KOSZCZYC, Tadeusz. 1991. *Asymetria morfologiczna i dynamiczna oraz możliwości jej kształtowania u dzieci w młodszym wieku szkolnym*. Wrocław : Wydawnictwo AWF.
- KOWALSKA, Antonina. 2005. *Symetria i asymetria zwierciadlana*, „Foton” (89), lato.
- KUŹMA, Erazm. 2013. *Świat w oczach nowego filozofa*, „Autobiografia”, nr 1.
- NAGEL, Thomas. 2021. *Umysł i kosmos. Dlaczego neodarwinowski materializm jest niemal na pewno fałszywy*. Transl. M. Bartosik. Warszawa : En Arche.
- PAPROCKI, Henryk. 2021. *Przestrzenny bezkres*. Warszawa : Aletheia.
- PRZYBYLSKI, Ryszard. 2002. *Mityczna przestrzeń naszych uczuć*. Gdańsk : SIC!
- RÓŻYCKI, Tomasz. 2020. *Błędna kartografia Europy*. Syrakuzy : Austeria.

Źródła internetowe:

- <https://synonim.net/synonim/symetria> . [Online.] (2021-12-10.)
- <https://synonim.net/synonim/asymetria> . [Online.] (2021-12-10.)
- <https://panel.sft.cnbp.pl/storage/46730e51-ab6c-4e41-83c8-e82249dbce2f> . [Online.] (2021-12-10.)
- <https://apkode.pl/symetria-i-asymetria-na-stronach-www-i-logotypach> . [Online.] (2021-12-10.)
- Adam Bednorz - (a)symetria czasu (fuw.edu.pl) . [Online.] (2021-12-10.)
- Ewa Thompson: Wielka amputacja. Język w dobie postmodernizmu – Ewa Thompson (teologiapolityczna.pl) . [Online.] (2021-12-10.)

dr hab. Paweł GRAF prof. UAM

 <https://orcid.org/0000-0001-9725-8726>

Instytut Filologii Polskiej

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

ul. Fredry 10

61-701 Poznań

Polska

E-mail: lapsang3@amu.edu.pl

JAK SE MLUVÍ A PÍŠE O LIDECH S INTELKTOVÝM POSTIŽENÍM

Kamila Homolková

SPOKEN AND WRITTEN REFERENCES TO PEOPLE WITH INTELLECTUAL DISABILITY

The intellectual (and/or mental) disability belongs to health disabilities in general; there are approx. 14 per cent of adult population in the Czech Republic with such a condition. This article points out that some naming of members of this group may be correct, some of it may be not, especially in online communication. An important role is played by parents' views. People with disabilities can be humiliated, made fun of, and bullied this way. This article aims directly at people with intellectual/mental disabilities and draws attention to how we should call them properly and what names are sometimes given to them and why. It is based on professional literature, parents' testimonies, and web articles analysis.

KEY WORDS:

Communication, media communication, intellectual disability, intelligence

1. Lidé s intelektovým postižením

Pro pojem *intelligence* existuje mnoho definic; Cambridge Dictionary ji definuje jako „*the ability to learn, understand, and make judgments or have opinions that are based on reason*“.¹ Šustrová (2004, s. 170) popisuje, že „*inteligencia je všeobecná schopnosť prispôbiť sa pri účelnej dispozícii prostriedkov myslenia novým požiadavkám*“. Obecně se tedy jedná o dispozici pro učení, myšlení a porozumění, která se projevuje intelektovým výkonem.²

¹ INTELLIGENCE. Cambridge Dictionary. 2021. www.dictionary.cambridge.org/dictionary/english/intelligence. [Online.] (2021-09-02.)

² Tato část příspěvku částečně čerpá z HOMOLKOVÁ, Kamila. 2021. *Vývoj verbální a neverbální komunikace dětí s Downovým syndromem*. (Disertační práce.) Praha : Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českého jazyka a teorie komunikace, s. 23 – 24.

V případě snížení intelektu oproti stanoveným průměrům se jedná o intelektové (mentální) postižení, jímž je chápáno trvalé snížení inteligence důsledkem organického poškození mozku (Švarcová, 2001). Užívaných označení pro snížení intelektu je více a zahrnují různou širší vymezení: na českém území (ale i v jiných západoevropských kulturách) se opouští od pojmu mentální retardace³ (např. American Association for Mental Retardation vyměnila svůj název za American Association on Intellectual and Developmental Disabilities)⁴ a užívá se obecnějšího termínu *lidé se specifickými potřebami*, pod něž spadají obtíže pohybové, smyslové, komunikační nebo s učením.⁵ V anglické terminologii se nejčastěji užívá termínu *people with specific needs* nebo *people with learning difficulties*, příp. *intellectual disability*. Tyto termíny navíc nemají podle odborníků tak pejorativní a stigmatizující charakter jako např. *retardation* – retardace (Ainscow a kol., 2006).

Intelektové postižení je tedy souborné označení pro podprůměrnou úroveň obecné inteligence (tzn. IQ nižší než 70), která se projevuje již v útlém věku a jež způsobuje i poruchy přízpůsobování se. Etiologicky vzniká z organické poruchy mozku nebo je podmíněna sociálně (Lechta, 2010), bývá součástí projevu diagnóz jako autismus, jiné vývojové poruchy (např. Downův syndrom), epilepsie, závažné tělesné postižení apod. Požár (1987) uvádí, že „*při mentální retardaci jde o celkové snížení intelektových schopností pod průměr, které nastalo v období vývoje a je provázeno jednou nebo více poruchami*

³ Slovo *retardace* vyjadřuje naději, že se nejedná o úplné zastavení duševního vývinu, ale jen o jeho opoždění, což autorka publikace popírá (Šustrová, 2004, s. 168). S touto definicí se zde plně neztotožňujeme (viz metody pracující s myšlenkou, že s intelektem se dá hýbat i směrem nahoru, např. Feursteinova metoda instrumentálního obohacování). Navíc toto označení bývá společností často přijímáno jako příliš tvrdé a neucitivé.

⁴ *AMERICAN association on intellectual and developmental disabilities*. 2021. www.aaid.org. [Online.] (2021-09-02.)

⁵ *PROTECTION Risks. Emergency Handbook*. 2021. www.emergency.unhcr.org/entry/221444/persons-with-disabilities. [Online.] (2021-09-02.)

v oblasti zrání, učení a sociální přizpůsobivosti.“ (Nutno ovšem znovu upozornit, že pojem *retardace* se již dnes doporučuje nepoužívat.) Mezi hlavní znaky patří především nižší úroveň rozumových schopností (projevující se nedostatečným rozvojem myšlení, omezenou schopností učení a tím i ztíženou adaptací na běžné životní podmínky) a fakt, že je toto postižení trvalé (třebaže, v závislosti na etiologii, je možné zlepšení; Bartoňová, 2007). Přístupy k intelektovému postižení se liší také v závislosti na odborné orientaci jednotlivých autorů; např. z hlediska přístupu pedagogického se jedná o sníženou schopnost učit se navzdory využití specifických vzdělávacích metod a postupů (Hučík, 2010).

Pojem *intelektové* nebo *mentální postižení* (příp. *mentální retardace*) nesmí být zaměňován s pojmem *demence*; tou je stav, kdy k poruše inteligence došlo po druhém roce života (do věku dvou let vzniká již zmíněné intelektové postižení; Švarcová, 2001).

2. Přístup k lidem s intelektovým postižením

V současné době žije v České republice cca 172 000 dospělých lidí s intelektovým postižením nebo s duševní poruchou. Nějaký druh zdravotního postižení navíc má cca 1 400 000 lidí (údaj Českého statistického úřadu z r. 2018).

Stejně jako lidé bez handicapu, tak i lidé se sníženým intelektem jsou každý jedinečný a je důležité na ně také individuálně nahlížet. Lidé s intelektovým postižením jsou právoplatnými členy naší společnosti a mají svá občanská a lidská práva (zakotveno např. v Úmluvě o právech lidí se zdravotním postižením, 2006, Úmluvě o právech dítěte, 1991 atd.). Rovněž jako ostatní občané mají právo mít svůj vlastní soukromý život a zároveň se mohou účastnit života veřejného, což má velký význam pro ně samotné, ale také pro majoritní společnost. Ovšem právě ze strany většinové společnosti ne vždy dochází k chování takovému, jaké by si tito lidé zasloužili.

Obecně můžeme říci, že v přístupu k lidem s intelektovým postižením společnost zaujímá dva hlavní postoje – inkluzivní a exkluzivní. Inkluzivní postoj představuje přijetí a začlenění člověka do společnosti, postoj exkluzivní naopak vyčlenění ze společnosti, často se jedná až o dehonestaci člověka (např. odstup, výsměch, šikana). Přitom často jen člověk neví, jak s lidmi s handicapem jednat; v dnešní době již existují i různé kurzy, jak se k lidem s intelektovým postižením chovat, jak odhalit jejich potenciál a jak s ním pracovat.

Každopádně různorodý přístup k této skupině se odráží ve všech sférách života – ve školním, pracovním i volnočasovém prostředí, a tím samozřejmě také v komunikaci. Zde se zaměříme na vybraná označení, jakými bývají lidé s intelektovým postižením občas nazýváni, a to především v komunikaci elektronické.

3. Pojmenování lidí s intelektovým postižením

Následující část představí ukázky toho, jaká pojmenování lidí s intelektovým postižením (jednotlivců i skupin) se objevují v komunikaci internetové, méně také verbální. Východiskem jsou upozornění rodičů dětí s intelektovým postižením, internetové články a diskuse a výpovědi učitelek. Poukázáno bude také na to, zda se dané výrazy považují za korektní, či nikoli. Námětem k tomuto tématu byla právě vyjádření rodičů těchto dětí především na sociálních sítích, kteří obecně nesouhlasí s nálepkováním svých potomků a bojují za jejich důstojné postavení ve společnosti.

Typy pojmenování:⁶

1) *Označení podle toho, kdo poruchu pojmenoval*

- Down

⁶ Většina uvedených příkladů se v psaném projevu vyskytuje jak s velkým, tak malým počátečním písmenem.

„Nastala situace . je tady **down** . je tady tohle dítě jo . protože lhali u zápisu.“
(výpověď učitelky, viz diplomová práce, 2018)

„Ten kluk má **downa** . Ale předtím to nevěděli . Mohlo to být ještě horší.“
(výpověď učitelky)

➤ Asperger⁷

„Jako rozhodně jsou ty děti obohacením . ty co třeba mám . ten **asperger** . ten má spousta zajímavých nápadů.“ (výpověď učitelky, viz diplomová práce, 2018)

Jedná se o jednoslovná pojmenování vycházející z příjmení objevitele diagnózy. Bývají velmi neosobní a škatulkující. Označení „down/Down“ je přejato z jména anglického vědce Johna L. Downa, který v roce 1866 jako první popsal znaky Downova syndromu. V uvedených ukázkách se vyskytuje ve dvojnásobném významu – jako označení dítěte s diagnózou Downův syndrom a čistě označení diagnózy. Označení „asperger/Asperger“ pochází z jména rakouského pediatra Hanse Aspergera, jenž v první polovině 20. století pojmenoval Aspergerův syndrom.

2) Označení podle příslušnosti

➤ Down-ik

„**Downik** má ale 47 chromozomů, konkrétně má 3 21. chromozomy místo dvou.“ (studenty vypracované maturitní otázky, 2021)⁸

➤ Aut-ík

„Ja jsem například meho **autika** naucila spousta veci, jsem totiž nebojím se rict inteligentni a neco vim o psychologii.“ (reakce na článek časopisu *Reflex*)⁹

➤ Aut'-ák

⁷ Pokud se Aspergerův syndrom vyskytuje jako samostatná diagnóza člověka, intelektové postižení se neobjevuje. Jelikož se ale jedná o typ poruch autistického spektra, které s odchylkami s intelektem bývají často spojovány, byl do tohoto seznamu z důvodu větší pestrosti také zapojen.

⁸ *PSYCHOPEDIE*. 2021.

www.vysokeskoly.cz/maturitniotazky/pedagogika/psychopedie . [Online.] (2021-09-04.)

⁹ *MÁM doma autika. Kontroverzní článek Jiřího X. Doležala o autismu rozpoutal velkou čtenářskou diskuzi*. 2012.

www.reflex.cz/clanek/komentare/48648/mam-doma-autika-kontroverzni-clanek-jiriho-x-dolezala-o-autismu-rozpoutal-velkou-ctenarskou-diskuzi.html . [Online.] (2021-09-04.)

„**Auťáci** na Horníkové“ (název internetového článku městské části Brno – Líšeň)¹⁰

Do této kategorie byla zařazena pojmenování zakončená na sufix *-ik*, *-ík*, *-ák*. Vyjadřují příslušnost k dané komunitě. Často jsou užívána v pozitivním smyslu (zde zejména „aut-ík“, „aut-ák“); průzkum ze strany rodičů ale ukazuje, že ani tato označení nejsou zcela ve shodě s jejich názorem, protože se přílišná váha přisuzuje diagnóze. „Down-ik“ se v tomto kontextu jeví jako výraz neutrální, který má blízko až k lékařské terminologii; její pevnou součástí však není.

3) *Deminutiva*

➤ Downík

„Znám pár maminek **downíků** a mají to mnohem těžší a vyhlídky na budoucnost... samozřejmě pokud se **downík** narodí, jsou to úžasné děti, ale kdybych tu volbu měla, nešla bych do toho.“ (diskuse, www.emimino.cz, 2012)¹¹

„Já **downíka** mám a nelituju Je to moje srdíčko, sluníčko a já nevím, co ještě než nemít žádné děti tak **downíka** určitě ano...“ (diskuse, www.emimino.cz, 2012)¹²

➤ Downíček

„Takhle vypadá radost! Dvouletý Viteček je malý „Downíček“.“ (Patron dětí pro podporu dětem se zdravotním znevýhodněním)¹³

➤ Aspergřík

„Co k sobě může být a co k sobě nemůže být. Jo protože vidím . že funguje **aspergřík** . dyslektik . dysgrafik . že funguje aby k nim byl i to dítě s tou vývojovou dysfázií jo . ale stačí už tam hodit jedno masivní ADHD a už to rozbije všechno.“ (výpověď učitelky, viz diplomová práce, 2018)

¹⁰ AUŤÁCI na Horníkové. 2019. www.brno-lisen.cz/autaci-na-hornikove/t2754. [Online.] (2021-09-03.)

¹¹ NECHALI byste si dítě s Downovým syndromem? 2012. www.emimino.cz/diskuse/nechali-by-jste-si-dite-s-downovym-syndromem-115621/strankovani/7. [Online.] (2021-09-03.)

¹² NECHALI byste si dítě s Downovým syndromem? 2012. www.emimino.cz/diskuse/nechali-by-jste-si-dite-s-downovym-syndromem-115621/strankovani/7. [Online.] (2021-09-03.)

¹³ PATRONdětí.2021. www.facebook.com/PatronDeti/posts/2946251592296728. [Online.] (2021-09-08.)

Jedná se zdobnělá pojmenování vycházející z diagnózy a bývají zakončena na -ík, -iček. V kontextu mívají (velmi) pozitivní vyznění. Z pohledu rodičů se ale opět často stále jeví jako nálepky určité diagnózy.

4) *Složené tvary*

➤ Spoluautík

„Ahoj... hledám kamarádku... kamaráda... **spoluautika**... pro svého čtyřletého syna...“ (diskuse, www.emimino.cz, 2018)¹⁴

Složeniny tvoří nízké procento výskytů označení. V nadcházející ukázce se jedná o spojení výrazu „aut-ík“, který slouží k vyjádření příslušnosti k dané společnosti, a adverbia „spolu“. Autorem označení byla maminka dítěte s autismem a mělo kladné vyznění.

5) *Na základě různých typů podobnosti*

➤ Mongol

„Z těchto **mongolů** nikdy nic nebude – i takové věty někdy bohužel rodiče slyší ze strany nemocničního personálu.“ (blog, 2019)¹⁵

➤ Mentál, imbecil, idiot

„Stejně je to i s **mentály**. Zbavme se jich,“ vyzývá Škárka. Případem se zabývá policie. (internetová zpráva, 2020)¹⁶

„Já bych tu práci chtěla dělat. S **mentálkama** jsem ještě nepracovala.“ (výpověď studentky spec. pedagogiky, 2020)

Označení tohoto druhu se obecně považují za velmi hanlivá a nekorektní. Mimo označení lidí se sníženým intelektem se užívají hojně také jako urážky obecně. Jde o výrazy, které

¹⁴ ČTYŘLETÝ autík. 2018. www.emimino.cz/diskuse/ctyrylety-autik-322375 . [Online.] (2021-09-06.)

¹⁵ „Z těchto mongolů nikdy nic nebude“ – i takové věty někdy bohužel rodiče slyší ze strany nemocničního personálu. A přitom potřebují slyšet něco úplně jiného. Pravdu. Přečtěte si o důležitosti citlivého sdělení diagnózy. 2019. www.sarinhlas.com/2019/02/27/1310 . [Online.] (2021-09-04.)

¹⁶ NEVYVINUTÉ zrůdy, mentálové. Zbavme se zbytečných, hlásá exposlanec. Případ vyšetřuje policie. 2020. www.plzenska.drba.cz/zpravy/spolecnost/3777-nevyvinute-zrudymentalove-zbavme-se-zbytecnych-hlasa-exposlanec-pripad-vysetruje-policie.html . [Online.] (2021-09-05.)

vznikly přenesením původních významů: „mongol“ jako označení člověka s Downovým syndromem na základě fyzických charakteristik vykazuje podobnost s některými obyvateli Asie; „idiot“ a „imbecil“ jsou původně označení stupně hloubky mentálního postižení („idiot“ – hluboké intelektové postižení, „imbecil“ – středně těžké). Ani pojmenování „mentálek“ (jež je zároveň deminutivum) rozhodně není přijatelné, přestože jím studentka nikoho urazit nechtěla.

6) *Další typy pojmenování*

➤ Chudáčci

„Martine seš borec, to nemá chybu, takto udělat radost těm **chudáčkům** je fakt nad vše.“ (facebooková diskuse, 2021)¹⁷

➤ Tyhle lidičky

„Super a velká radost Martine a **tyhle lidičky** mám ráda a i to, jak jsou spontánní.“ (facebooková diskuse, 2021)¹⁸

Dalších možných pojmenování jednotlivců i celých skupin existuje velké množství. Zde byly zmíněny dvě varianty, které se objevily v téže internetové diskusi. Výraz „chudáčci“ je velmi subjektivní; už proto, že tento pojem v sobě evokuje utrpení, přičemž ne všichni lidé se sníženým intelektem mají i přidružené poruchy, které by jim bolest či utrpení způsobovaly. Vyjádření „tyhle lidičky“ se snaží být chápacím a soucitným, ale stále je z něj cítit sociální segregace. Ani tento typ pojmenování tedy není úplně vhodným.

4. Diskuse

Otázka pojmenování lidí s intelektovým postižením je velmi problematická a nejednotná, protože často záleží především na blízkém okolí zúčastněného člověka, jak se ke konkrétním označením staví, zda mu vadí, či je pokládá za přijatelné. Čili to, s čím souhlasí jedna rodina, se rozhodně nemusí ztotožňovat s názorem rodiny další.

¹⁷ Uzavřená facebooková skupina.

¹⁸ Uzavřená facebooková skupina.

Pojmenování, která můžeme považovat za zcela korektní, vycházejí z chápání lidské podstaty; primárně hovoříme o **člověku** a až následně se vyjadřujeme o specifiku, jehož je nositelem. Plně vyhovující je tedy hovořit např. o *člověku s autismem* (obecné vyjádření); *Pavlovi, který má Downův syndrom*, apod. Hučík (2010) uvádí, že tento typ označení by se měl uplatňovat i u ostatních druhů zdravotního znevýhodnění.

Existují výrazy, které se o korektnost snaží, ale v různém prostředí mohou být vnímány různými způsoby – jde zejména o slova zdobnělá: např. „downík“ se většinou vnímá jako pojmenování neutrální až kladně citově zabarvené, blízké okolí člověka s tímto typem postižení se s tímto názorem ale často neshoduje. Ještě znatelnější je tento fakt u výrazu „mentálek“, který naprosto postrádá vědomí individuality člověka.

Za zcela nekorektní se považují výrazy, které jsou často spjaty s přeneseným významem: označení diagnózou či stavem dle hloubky mentálního postižení („idiot“, „retard“ apod.) či fyzické charakteristiky („mongol“ jako označení člověka s Downovým syndromem). Za nevyhovující bývá pokládáno také označování „postižení“ („*Postižení mají nárok na stejná práva jako ostatní občani.*“). Také z nich naprosto vyprchává priorita – člověk.

Pojmenování, kterých se lidem s intelektovým postižením dostává, je velké množství a tento příspěvek si neklade za cíl postihnout všechna. To, zda jsou nějaké výrazy korektní – nekorektní, přijatelné – nepřijatelné apod. je velmi těžké posoudit a v tomto případě jsme vycházeli z opakujících se reakcí rodičů lidí, jichž se tato problematika přímo týká. Otázka jejich označování je zkrátka velmi subjektivní, a chceme-li si být jisti, že s naším vyjádřením recipient souhlasí, musíme **brát ohled na názor konkrétního člověka a jeho rodiny**.

LITERATURA

- AINSCOW, Mel. et al. 2006. *Improving schools, developing inclusion*. London : Routledge.
- BARTOŇOVÁ, Miroslava a kol. 2007. *Psychopedie*. Brno : Paido.
- HOMOLKOVÁ, Kamila. 2021. *Vývoj verbální a neverbální komunikace dětí s Downovým syndromem*. (Disertační práce.) Praha : Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českého jazyka a teorie komunikace.
- HUČÍK, Ján. 2010. *Kazuistika v speciálnej pedagogike*. Prešov : Prešovská univerzita.
- LECHTA, Viktor. 2010. *Základy inkluzivní pedagogiky*. Praha : Portál.
- LINDRALOVÁ, Dominika. 2018. *Problematika inkluzivního vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami z pohledu pedagogů*. (Diplomová práce.) Praha : Pražská vysoká škola psychosociálních studií.
- POŽÁR, Ladislav. 1987. *Patopsychológia postihnutého dieťaťa*. Bratislava : Univerzita Komenského.
- ŠUSTROVÁ, Mária a kol. 2004. *Diagnóza: Downov syndróm*. Bratislava : Spoločnosť Downovho syndrómu.
- ŠVARCOVÁ, Iva. 2001. *Mentální retardace*. Praha : Portál.

Citované elektronické zdroje:

- AMERICAN association on intellectual and developmental disabilities. 2021. www.aaid.org.
[Online.] (2021-09-02.)
- AUŤÁCI na Horníkové. 2019. www.brno-lisen.cz/autaci-na-hornikove/t2754 .
[Online.] (2021-09-03.)
- ČTYŘLETÝ autik. 2018. www.emimino.cz/diskuse/ctyrylety-autik-322375 .
[Online.] (2021-09-06.)
- NECHALI byste si dítě s Downovým syndromem? 2012.
www.emimino.cz/diskuse/nechali-by-jste-si-dite-s-downovym-syndromem-115621/strankovani/7 . [Online.] (2021-09-03.)
- PATRON dětí. 2021. www.facebook.com/PatronDeti/posts/2946251592296728 .
[Online.] (2021-09-08.)
- INTELLIGENCE. *Cambridge Dictionary*. 2021.
www.dictionary.cambridge.org/dictionary/english/intelligence. [Online.]
(2021-09-02.)
- NEVYVINUTÉ zrůdy, mentálové. *Zbavme se zbytečných, hlásá expozlanec. Případ vyšetřuje policie*. 2020.
www.plzenska.drbn.cz/zpravy/spolecnost/3777-nevyvinute-zrudy-mentalove-zbavme-se-zbytecnych-hlasa-exposlanec-pripad-vysetruje-policie.html . [Online.] (2021-09-05.)

PROTECTION Risks. Emergency Handbook. 2021.

www.emergency.unhcr.org/entry/221444/persons-with-disabilities . [Online.] (2021-09-02.)

MÁM doma autika. Kontroverzní článek Jiřího X. Doležala o autismu rozpoutal velkou čtenářskou diskuzi. 2012. www.reflex.cz/clanek/komentare/48648/mam-doma-autika-kontroverzni-clanek-jiriho-x-dolezala-o-autismu-rozpoutal-velkou-ctenarskou-diskuzi.html . [Online.] (2021-09-04.)

„Z těchto mongolů nikdy nic nebude“ – i takové věty někdy bohužel rodiče slyší ze strany nemocničního personálu. A přitom potřebují slyšet něco úplně jiného. Pravdu. Přečtěte si o důležitosti citlivého sdělení diagnózy. 2019. www.sarinhlas.com/2019/02/27/1310 . [Online.] (2021-09-04.)

PSYCHOPEDIE. 2021. www.vysokeskoly.cz/maturitniotazky/pedagogika/psychopedie .

[Online.] (2021-09-04.)

Legislativní dokumenty a předpisy:

Úmluva o právech dítěte (ve znění přijatém v ČR, zveřejněném ve Sbírce zákonů č. 104/1991).

Úmluva o právech osob se zdravotním postižením, 2006.

Mgr. Kamila HOMOLKOVÁ, Ph.D.

 <https://orcid.org/0000-0002-7472-8630>

Univerzita Karlova, Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

nám. Jana Palacha 2

116 38 PRAHA 1

Česká republika

E-mail: kamila.homolkova@ff.cuni.cz

ÚSTNA VIACJAZYČNÁ KOMUNIKÁCIA ÚČASTNÍKOV S ASYMETRICKOU KOMUNIKAČNOU KOMPETENCIOU

Katarína Chovancová

ORAL MULTILINGUAL COMMUNICATION OF SPEAKERS WITH ASYMMETRIC COMMUNICATIVE COMPETENCE

The paper focuses on communication between three speakers with limited access to a shared communication code. These exolingual communicators need to cope with the asymmetry of their competence. Speakers use several languages alternatively, or they construct an interlanguage. Metacommunicative competence and cooperative attitude are crucial. Mediation often becomes an accepted solution to overcome asymmetries. In this case, the activity of multilingual speakers (mediators) can take different directions. The paper identifies relevant features of mediators' communicative behaviour and gives evidence based on empirical study of the mediator speech in the asymmetric oral interactions observed in vitro.

KEY WORDS:

linguistics, communication, language, mediation, competence, speaker, interaction

V čase rastúcej úrovne mobility jednotlivcov a čoraz vyššej miery kontaktov medzi hovoriacimi z odlišných jazykových spoločností sa stretávame so situáciami, keď sú komunikanti konfrontovaní s jazykmi, ktoré neovládajú. Je možné v takýchto momentoch hodnotne participovať na komunikácii, najčastejšie ústnej a vopred nepripravenej? Aké komunikačné stratégie môžu hovoriaci aktivovať, ak sú konfrontovaní s potrebou prekonať kompetenčné bariéry, ktoré ich oddeľujú od interlokútorov? Môže byť ústna viacjazyčná komunikácia hovoriacich s rozdielnou mierou ovládania spoločného jazyka úspešná? Tieto otázky predstavujú východiská na výskum, ktorého čiastočné výsledky sú predstavené v tomto texte.

Teoretické východiská

Teoretický rámec pre naše uvažovanie sme našli v postštrukturalistických koncepciách výpovede (angl. *utterance*, fr. *énoncé*), ako je prezentovaná vo všeobecnojazykovedne zameraných prácach frankofónneho jazykovedca Émila Benvenistu (1966, 1973) a v nadväzujúcich prácach mladších francúzskych jazykovedkýň a jazykovedcov, spomedzi ktorých na tomto mieste uvediem teoretičky C. Kerbrat-Orecchioniovú a C. Platina (1995) alebo E. Richardovú, M.-C. Le Botovú a B. Pennecovú (2008, 2009). Tieto vedkyne, zaoberajúce sa subjektivitou v reči, sa zaraďujú do prúdu označovaného ako *théorie de l'énonciation* (Krásová, 2018, navrhuje prekladový terminologický ekvivalent *teória prehovoru*). Uvedený teoretický rámec sa zaoberá autentickou rečovou produkciou hovoriacich, často s parametrom vzájomnej interakcie, pričom sa zameriava špecificky na hľadanie a interpretovanie stôp hovoriaceho vo výpovedi, na vzájomný vzťah medzi komunikantmi v komunikačnej situácii vymedzenej istými časovo-priestorovými parametrami. Cieľom týchto štúdií je získať poznatky o tom, aké stratégie majú hovoriaci k dispozícii, a ktoré z nich sa rozhodnú využiť, aby spoločne dosiahli komunikačný úspech, teda aby sa dorozumeli.

V centre záujmu je spontánna ústna komunikácia hovoriacich, ktorí sa nachádzajú na tom istom mieste a v tom istom čase. Jednota miesta a času emisie a recepcie naznačuje, že by mohlo ísť o priamu, bezprostrednú komunikáciu. Nie je to však celkom tak, pretože situačná jednota, ktorú je možné vnímať ako predpoklad bezprostrednosti, je narušená asymetriou v komunikačných repertoároch hovoriacich.

Zaujímajú nás situácie, keď majú spolu komunikovať jednotlivci, ktorým je spoločný komunikačný kód prístupný v obmedzenej miere. Ide o situácie, v ktorých sa stretnú inojazyční komunikanti a na úspešné komunikovanie musia prekonať bariéru vyplývajúcu z nedostupnosti spoločného jazyka, resp. kompetenčnú asymetriu vyplývajúcu z nerovnakého ovládania

spoločného jazyka (k pojmu parciálnej kompetencie pozri cf. Ráčková – Schmitt, 2019).

Ide o komunikačné situácie, ktorým sa v niektorých chápaniach priznáva črta exolingválnosti. Tento atribút chápeme podobne ako Bernierová (2007) a Bange (1992). Títo autori uvádzajú, že exolingválna interakcia vznikne medzi aspoň jedným hovoriacim, pre ktorého je jazyk interakcie rodným jazykom, a medzi aloglotom, nerodeným hovoriacim, ktorý je vo väčšine prípadov zároveň príslušníkom iného sociokultúrneho spoločenstva (Bange, 1992; in Bernierová, 2007). V spojitosti s komunikovaním rodeného hovoriaceho s nerodeným hovoriacim alebo s komunikovaním bilinválnych komunikantov sa termín *exolingválna komunikácia* používa najčastejšie. Zásadná je skutočnosť, že hovoriaci nepatria do rovnakého jazykového spoločenstva.

Metodológia

V etape empirického výskumu boli inscenované stretnutia skupín 3 alebo 4 komunikantov, pričom ani v jednej trojici či štvorici sa nenachádzali takí komunikanti, z ktorých všetci by vedeli hovoriť rovnakým jazykom. Vždy niektorý z komunikantov nerozumel jazyku, ktorému rozumeli zostávajúci hovoriaci. Základný model participatívnej schémy zahŕňal jedného rodeného Slováka bez akejkoľvek znalosti alebo s veľmi nízkou úrovňou znalosti francúzštiny, jedného Francúza bez akejkoľvek znalosti alebo s veľmi nízkou úrovňou znalosti slovenčiny a jedného alebo dvoch či už Slovákov alebo Francúzov, ktorí dobre ovládali ten druhý komunikačný jazyk, než bol ich rodný z uvedenej dvojice komunikačných kódov (slovenčina a francúzština). Samozrejme, každý komunikant vstupoval do komunikačnej udalosti so širším jazykovým repertoárom, do ktorého zahrňame aj iné, než len dva zmienené skúmané jazyky. Komunikanti ovládali najmä anglický jazyk, ale niektorí aj španielsky alebo taliansky jazyk. Na experimente sa zúčastnili aj rodení Francúzi, ktorí dobre ovládali češtinu.

Úlohou komunikantov bolo rozprúdiť konverzáciu na bežné témy v slovenčine a pokúsiť sa vytrvať za použitia všetkých dostupných prostriedkov, v konverzácii v tomto jazyku. V súlade s inštrukciami, ktoré dostali, mali v prípade neporozumenia možnosť využiť rôzne stratégie, napríklad opakovanie, neverbálnu komunikáciu alebo využitie pomocných slov z iného jazyka. Jeden z komunikantov mal pridelenú úlohu mediátora, teda mal facilitovať komunikačnú výmenu a byť nápomocný v momentoch, keď by sa komunikácia dostala celkom do slepej uličky a hrozilo by, že uviazne. Prirodzene, mediátori boli vybavení viacjazyčnou kompetenciou a mali predpoklad na úspešné zvládnutie svojej facilitačnej roly. Takto modelovaná komunikačná situácia sa mala podobáť na „dinner-table conversations“ alebo na rozhovor priateľov pri káve a pod.

Z povahy analyzovaných komunikátov prirodzene vyplýva, že zvolený metodologický postup okrem primárne sociolingvistického zamerania zohľadňuje aj princípy konverzačnej analýzy. Jeho podstatou sa stal rozbor výňatkov – diskurzívnych vlákieň, resp. excerpovaných sekvencií definovaných prítomnosťou prvkov, identifikovaných ako relevantné pre manažovanie ústnej viacjazyčnej verbálnej interakcie. V rámci týchto reťazí prehovorov boli izolované minimálne spojenia, pracovne označované ako *mikrokontexty*. Tieto útvary slúžia na identifikáciu, deskripciu, komparáciu a interpretáciu príznakových pragramém, t. j. prvkov významných z hľadiska výstavby komunikátu, ale najmä z pohľadu jeho úspešnosti.

Pracovný súbor a výskumné predpoklady

Pri realizácii výskumnej sondy sme pracovali so sériou archivovaných, transkribovaných a anotovaných ústnych verbálnych interakcií charakterizovaných parametrami neoficiálnosti, nepripravenosti, synchronnosti a súkromnosti. Vo vzorke 4 transkribovaných audionahrávok s celkovou dĺžkou 2 h 53 min 5 s, vyselektovaných z 15-hodinového pracovného

korpusu, ktorá je predmetom analytického spracovania v tomto príspevku, vystupuje 13 komunikantov.

Predpokladali sme, že mediátor s viacjazyčnou komunikačnou kompetenciou bude mať významnú úlohu pre úspech komunikácie. Domnievali sme sa, že svoju komunikačnú kompetenciu uplatní pri aktivizovaní diskurzívnych operácií, akými sú napríklad preklad (ktorý sa ukáže minimálne v niektorých momentoch ako nevyhnutný) a reformulácia, teda modifikované alebo nemodifikované opakovanie. Reformulačnú aktivitu sme zároveň predpokladali u všetkých komunikantov, rovnako ako aj istú ich zručnosť v oblasti kontextovej predikcie a v oblasti metakomunikácie. Chceli sme zistiť: ktorý typ komunikačnej stratégie bude dominovať? Bude to preklad, bude to intralingválna reformulácia, bude to implicitné porozumenie aktivizujúce komplexný jazykový repertoár hovoriacich, bude to konštruovanie spoločnej interlingvy?

Analýza

Pri samotnej analýze sa ukázalo ako vhodné pomerne širokú škálu postupov, ktoré sú komunikantom k dispozícii, rozdeliť na dva hlavné typy stratégií. Stratégie založené na použití prvkov vo vzájomnom vzťahu koreferencie, explicitne prítomných v jazykovom kontexte (teda v prúde reči), a stratégie založené na odkrývaní implicitného významu bez prítomnosti koreferujúcich prvkov v texte. S istou mierou zjednodušenia možno povedať, že prvý typ stratégií reprezentuje najmä reformulujúce opakovanie; druhý typ stratégií zastupuje inferovanie a kontextová predikcia, ktoré si sčasti stotožňujeme v kontexte viacjazyčnosti s interkomprehenziou. Komunikačné stratégie sme rozčlenili aj z hľadiska zapojenia jedného alebo viacerých komunikačných kódov na intralingválne (reformuláciu a použitie pomocného jazyka) a interlingválne (preklad a interkomprehenziu). Pracovali sme tak s dvojitou opozíciou dištinktívnych parametrov.

Pracovný súbor sme podrobili analýze zameranej na zistenie prítomnosti stôp vyššie uvedených fenoménov. Následne sme skúmali príznakové segmenty z hľadiska formálnych a štruktúrnych vlastností a z hľadiska ich sémantických charakteristík s osobitným dôrazom na to, ako hovoriaci uplatňujú kooperatívne postupy pri konštruovaní interakcie. Čiastkové výsledky sú ideálne ilustrované v komunikovaní dvojice mediátorov označených iniciálami M a C, ktorí participujú na tej istej komunikačnej udalosti.

Z celkového počtu 1 032 prehovorov mediátorky M uskutočnených počas celého trvania komunikačnej udalosti U1, je možné identifikovať 218 príznakových prehovorov (21,1 %) a 814 bezpríznakových prehovorov z pohľadu prítomnosti stôp relevantných diskurzívnych operácií. V príznakových prehovoroch sme identifikovali spolu 276 stôp rozličných diskurzívnych operácií.

V množine príznakových prehovorov nesúcich stopy kontextovo viazaných diskurzívnych operácií, ktorých autorkou je mediátorka M, sú v najvýraznejšej miere zastúpené prehovory nesúce znaky modifikujúceho opakovania segmentov (121 výskytov, 43,8 %), v menšej miere sú zastúpené prehovory so znakmi doslovného opakovania segmentov (42 výskytov, 15,2 %), približne v rovnakom počte sa vyskytujú prehovory so znakmi uplatňovania operácie transkódovania, teda prekladu (41 výskytov, 14,9 %).

V množine príznakových prehovorov bez explicitného vyjadrenia kontextovej viazanosti, výrazne menej frekventovaných, ktorých autorkou je mediátorka M, sa najčastejšie vyskytujú prehovory s prepínaním kódov (36 výskytov, 13 %), menej často prehovory obsahujúce stopy autonynného referovania (23 výskytov, 8,3 %), najzriedkavejšie prehovory obsahujúce výpožičky (13 výskytov, 4,7 %). V celkovom porovnaní u mediátorky M dominuje komunikačná stratégia modifikujúcej reformulácie.

Na porovnanie uveďme, že z celkového počtu 460 prehovorov, ktorými do priebehu komunikačnej udalosti vstúpil

mediátor C, má príznakový charakter 71,9 %. Zvyšných 28,1 % prehovorov je bezpríznakových. Dominantnou stratégiou, ktorú využíva mediátor C, prítomnou v bežných dvoch tretinách (64,2 %) všetkých príznakových prvkov v jeho reči, je prepínanie kódov (CS). Tento komunikant vo veľkej miere využíva český jazyk, ktorý ovláda na vynikajúcej úrovni. Zároveň si je vedomý jeho tesnej genetickej blízkosti so slovenským jazykom, ktorý je v tejto komunikačnej udalosti hlavným komunikačným kódom. Približne polovica prehovorov mediátora C je v češtine. Ide o vstupnú voľbu kódu, ktorej sa pridrižiava počas celého stretnutia.

Pokiaľ ide o komunikačné stratégie s explicitnými stopami poukazujúcimi na ich kontextovú viazanosť, všimnime si, že mediátor C vo svojej rečovej činnosti takmer vôbec nevyužíva preklad (iba 4,9 % príznakových prvkov identifikovaných v jeho prehovoroch sa zaraďuje k aktivite prekladového typu), o niečo viac reformuluje (14,8 % nemodifikujúcej reformulácie, 11,1 % modifikujúcej reformulácie). Na rozdiel od mediátorky M, v tejto skupine diskurzívnych operácií u mediátora C prevláda opakovanie segmentov bez modifikácie. Konštatujeme uňho masívne využívanie implicitného medzijazykového porozumenia, založeného na podobnosti slovenčiny a češtiny. Dostupnosť tohto typu implicitného porozumenia potvrdzujú početné štúdie o pasívnom bilingvisme slovenčiny a češtiny. Táto komunikačná stratégia nesie so sebou isté riziko poruchovosti prenosu informácie, pretože rečový prejav mediátora C v češtine nie je dokonalý z hľadiska jazykovej normy spisovnej češtiny. Je silne poznačený medzijazykovým transferom z prvého (materinského) jazyka mediátora C, ktorým je francúzština. Zároveň obsahuje mimoriadne vysoký počet výplnkových slov a pragramém reflektujúcich prebiehajúci proces formulovania v inom než materinskom jazyku. Tieto prvky do istej miery zneprehľadňujú prejav mediátora C v českom jazyku a vzniká obava, že najmä vo vzťahu ku komunikantke A, rodenej Francúzke disponujúcej len bázovou znalosťou slovenčiny, by mohol pôsobiť do istej miery mätúco. Tento predpoklad sa však napokon nepotvrdzuje.

Mediátor C totiž zmienené nedostatky svojho prejavu v češtine kompenzuje komunikovaním vo svojom prvom jazyku, vo francúzštine. Tento komunikačný kód je prítomný v zostávajúcej polovici jeho prehovorov. V týchto prípadoch je stopercentné porozumenie medzi komunikantmi C a A zaistené. Spoločný prvý jazyk im umožňuje dokonca tematické odbočenia alebo osobitné pragmatické efekty, akými je napríklad irónia alebo slovná hra.

Ďalšou výraznou črtou komunikačného správania mediátora C, ktorou sa zásadne odlišuje od mediátorky M, je veľmi časté kombinovanie rozličných diskurzívnych operácií v rámci jedného a toho istého prehovoru. Tento jav potvrdzuje aj pomer medzi celkovým počtom prehovorov mediátora C a počtom označených príznakov v týchto prehovoroch. Všimneme si vysoký počet príznakov pri relatívne nízkom počte prehovorov.

Pri porovnaní dvoch zastúpenia príznakov sledovaných diskurzívnych operácií v reči dvoch komunikantov, ktorí v rámci komunikačnej udalosti U1 majú potenciál ašpirovať na pozíciu viacjazyčne kompetentných sprostredkovateľov komunikácie, konštatujeme, že máme pred sebou dva rozdielne prístupy k mediátorskej úlohe. Mediátorka M veľa reformuluje, opakuje a prekladá. Mediátor C hovorí premost'ovacím jazykom, potom najmä opakuje, menej reformuluje.

Diskusia

Na základe podrobného zhodnotenia všetkých sledovaných komunikačných udalostí sa potvrdila dominancia reformulácie ako intralingválnej kontextualizujúcej stratégie a na druhom mieste využitie interkomprehenzie ako interlingválnej stratégie bez explicitnej väzby na jazykový kontext interakcie. Preklad a výber iného spoločného jazyka boli využívané v malej miere.

V komunikáte U1, ktorý v tomto prípade slúži ako vzorka ilustrujúca celkové zistenia aplikovateľné na celý pracovný súbor, ktorý sme mali k dispozícii, výskum zároveň ukázal zaujímavé súvislosti medzi voľbou stratégie a komunikačnou

rolou mediátora. Okrem oficiálne určených mediátorov (viacjazyčne kompetentných jednotlivcov, ktorých sme vopred požiadali, aby zastrešili túto rolu) sa v konverzáciách objavili aj mediátori, ktorí sa mediátorskej roly zhostili prirodzene, z vlastnej iniciatívy, vďaka svojej viacjazyčnej kompetencii. To sa dialo pri štvorčlenných skupinách komunikantov, z ktorých dvaja boli viacjazyčne kompetentní.

Ukázalo sa, že spontánne ustanovení, resp. „samozvaní“ mediátori využívali viac stratégie aktivizujúce implicitné porozumenie bez koreferencie prvkov v texte, zatiaľ čo „oficiálni“ mediátori sa oveľa viac spoliehali na použitie explicitného reformulovania.

Potvrdilo sa, že pokiaľ ústna spontánna komunikácia má parameter viacjazyčnosti (dokonca asymetrickej viacjazyčnosti, teda exolingválnosti), je ovplyvnená jej dynamika. Táto komunikácia nadobúda špecifická vyplývajúce zo širšieho spektra rozličných komunikačných stratégií a z potreby venovať zvýšenú pozornosť manažovaniu verbálnej interakcie tak, aby bola zaistená jej úspešnosť.

Mediácia zohráva v tomto komunikovaní významnú úlohu. Komunikačná kompetencia mediátora prekračuje medze bilingválnosti, ale smeruje k aktivizovaniu celého jazykového inventára jednotlivca a k facilitácii takejto aktivizácie aj u ostatných komunikantov, ktorí nevystupujú v úlohe mediátora.

Záver

Komunikačné udalosti, ktoré sa vyznačujú prítomnosťou viacjazyčne kompetentných komunikantov, či striedavým používaním viacerých jazykov alebo konštruovaním interlingvy, si vyžadujú zvýšenú mieru kooperatívneho prístupu zo strany kompetentnejších komunikantov voči menej kompetentným a uplatňovanie paliatívnych stratégií rozličnej povahy. Takýto typ viacjazyčného komunikovania je špecifický a závisí aj od rozvinutia metakomunikačných schopností účastníkov. V prípade, že sa centrálnym riešením

v interakcii s atribútom asymetrickej viacjazyčnosti stane mediácia, komunikačná aktivita viacjazyčne kompetentných sprostredkovateľov-mediátorov sa môže uberať rozličným smerom. Radi by sme do budúcnosti získali ďalší, rozsiahlejší autentický materiál, ktorý by potvrdil naše súčasné zistenia poukazujúce na rolu opakovania či reformulácie a potrebu štúdia tohto fenoménu.

LITERATÚRA

RICHARD, Elisabeth – LE BOT, Marie-Claude. 2008. Pour une définition stricte de la parenthèse à l'oral. In: *Verbum*, 30, 2008, č. 1, s. 103 – 117. ISSN 0182-5887.

RICHARD, Elisabeth – PENNEC, Blandine. 2009. La relance syntaxique : le rattrapage d'une rupture ? In: I. Evrard – M. Pierrard – L. Rosier (eds.): *Représentation du sens linguistique 3*. Bruxelles : De Boeck-Duculot, 2009, s. 241 – 251. ISBN 9782801116043.

KERBRAT-ORECCHIONI, Catherine – PLANTIN, Christian. 1995 (eds.). *Le Trilogue*. Lyon : Presses universitaires de Lyon, 1995. ISBN 2-7297-0517-1.

BERNIER, Marie. 2007. Obstacles à la communication dans une situation de communication exolingue en contexte de clavardage. In: J. Boissonneault – M. Bernier (eds.): *Actes de la 13e Journée Sciences et Savoirs*. Sudbury : Acfas-Sudbury, 2007, s. 201 – 229. ISBN 978-0-88667-071-9.

BENVENISTE, Émile. 1966. *Problèmes de linguistique générale 1*. Paris : Gallimard, 1966.

BENVENISTE, Émile. 1966. *Problèmes de linguistique générale 2*. Paris : Gallimard, 1973.

BANGE, Pierre. 1992. À propos de la communication et de l'apprentissage de L2 (notamment dans ses formes institutionnelles). In: *Acquisition et interaction en langue étrangère*, 1, 1992, p. 53 – 85. 1778-7432.

KRÁSOVÁ, Eva. 2018. Z hlediska smyslu...: Émile Benveniste a zrod strukturalismu. Praha: Vydavatelství FF UK. 412 s. ISBN 978-80-7308-769-2.

RÁČKOVÁ, Lucia – SCHMITT, François. 2019. *Les interférences linguistiques du français sur le slovaque*. L'exemple du système verbal. Paris : L'Harmattan. 146 s. ISBN 978-2-343-18000-7.

prof. PhDr. Katarína CHOVANCOVÁ, PhD.

 <https://orcid.org/0000-0002-7259-4739>

Filozofická fakulta UMB

P. O. Box 263

Katedra romanistiky

Tajovského 40

974 01 BANSKÁ BYSTRICA

Slovenská republika

E-mail: katarina.chovancova@umb.sk

K INTONAČNÝM SIGNÁLOM ASYMETRIE FORMY A OBSAHU PRI IRÓNII

Lena Ivančová

ON THE INTONATION SIGNALS OF ASYMMETRY IN FORM AND CONTENT OF IRONY

Irony can be perceived as an extension, an abstract way of expressing ideas, an intelligent way of indicating hidden or selectively hidden ideas, which depends on intellectual skills of the percipients and their ability to recognize the context. On the ground of general linguistics and the relationships between symmetry and asymmetry of referent, concept and representation, the aim of the paper is to present the possible ways of using irony in journalistic discourse. Particular attention is paid to the signals of this inherent antonymy on the suprasegmental level of speech signal (also with reference to the experiments on the radio comments conducted in the Laboratory of Experimental Phonetics and Phonology, Faculty of Arts, Pavol Jozef Šafárik University in Košice – LICOLAB), and on the differentiated levels of language perception specified by cognitive psychology.

KEY WORDS:

irony, relationship of form and content, semantic triangle, suprasegments

Vzťah významu a výrazu

Vzťah formy a obsahu predstavuje univerzálnu, interdisciplinárnu problematiku, ktorá zasahuje otázky jazykového vyjadrenia (podrobne Sabol, 2011), ale aj ľudského myslenia, vnímania, bytia všeobecne. Tento vzťah možno skúmať na viacerých úrovniach abstrakcie (v jazyku napr. na pozadí porovnávania súmerateľných jednotiek z oblasti formy a obsahu – slabiky a morfémy – podrobne Ivančová, 2011; Sabol – Ivančová, 2014; tvaru a slova, taktu a slova, verša a vety, vety a elementárnej textovej jednotky a pod.), z rôznych odborných hľadísk (z pohľadu kognitívnej lingvistiky, lexikálnej sémantiky, psycholingvistiky, vývinovej psychológie, filozofie

jazyka a pod.), diferencovanými metodicko-aplikačnými postupmi. Kým symetria vedie (nielen) v jazyku k usporiadaniu, štruktúrnosti, invariantnosti, asymetria smeruje naopak k dynamike, variantnosti, nekonečnu kombinačných možností.

Vzťah významu a jeho jazykového vyjadrenia, výrazu, slova, dominantne skúma *sémantika* (o modeli sémantického trojuholníka podrobne napr. Ondruš – Sabol, 1987, s. 58 – 65); neurofyziologické aspekty tohto vzťahu zas predstavujú zásadný objekt skúmania pre *psychológiu*. „Z hľadiska staré psychologie je spojenie slova a významu prostým asociačným spojením vytvárajúcim se v dôsledku mnohonásobné shody vjemu slova a vjemu věci označované daným slovom v našem vědomí“ (Vygotskij, 2017, s. 108 – pôvodné vydanie v ruštine z roku 1934). Slovo a vec ním označená tvoria z kognitívno-psychologického hľadiska jedinú štruktúru, analogickú akejkol'vek štruktúrnej spojitosti medzi dvomi vecami (Vygotskij, 2017, s. 110).

Vzťah výrazu a významu v jazyku nie je vždy symetrický. Jednak rozsah niektorých všeobecných pojmov pripúšťa veľký konotačný, resp. asociačný rozptyl a jednak v jazyku nastávajú prípady, keď jednej forme zodpovedá viacero významov (polysémia, homonymia) a naopak, jeden význam môže byť vyjadrený viacerými formami (synonymia). Navyše v jazyku ešte existujú prípady, keď vyjadrená forma nereprezentuje svoj ustálený význam, ale naopak – paradoxne – dochádza k sémantickému posunu k významovému protipólu – ide o prípady inherentnej antonymie, ktorú v jazyku predstavuje *irónia*. Jediným formálnym indikátorom takéhoto zásadného sémantického posunu k svojmu významovému protipólu býva – popri tematických indíciách vyplývajúcich z kontextu – v jazyku *intonácia* (pojem vnímame v najširšom význame – súbor všetkých suprasegmentálnych javov zvukovej reči – porov. napr. Ondruš – Sabol, 1987, s. 151). Možno konštatovať, že z formálnych ukazovateľov práve intonácia v takýchto prípadoch plní dištinktivnú funkciu v súvislosti s identifikovaním skutočného významu. (Poznamenávame, že formálnym indikátorom irónie môže byť aj grafické vyčlenenie úvodzovkami, nebyva však

obligátne, sprevádza skôr ustálené, frekventované ironické spojenia v jazyku.)

Vzťah formy a obsahu na úrovni porozumenia výpovedi teda nemožno vnímať „mechanicky“ – iba cez lexikálne významy konkrétnych pomenovacích jednotiek, slov – význam vety nerovná sa (len) súčtu významov konkrétnych slov –; dôležité je vnímať informáciu zakódovanú do komunikátu na pozadí väčších významových jednotiek (rytmické úseky, vety) a na pozadí kontextu. Ako uvádza G. T. M. Altmann: „... sice známe významy pouze konečného počtu slov, ale zato rozumíme nekonečnému počtu různých vět“ (Altmann, 2005, s. 102; pôv. vydanie v angličtine z roku 1997). Pripomíname, že pri interpersonálnej komunikácii zohrávajú dôležitú úlohu aj prvky nonverbálnej komunikácie.

Intonácia na úrovni langue

Problematiku intonácie, ktorá sa dominantne prirodzene spája so zvukovými (rečovými) komunikátmi, s analýzou suprasegmentálnych javov tónovej, silovej, časovej a kvalitatívnej modulácie, možno (aj na pozadí dôležitosti jej funkcie pri identifikácii významu v ironických výpovediach) ešte rozšíriť a na kognitívningvistickom, resp. kognitívnopsychologickom základe uvažovať – popri hovorených prejavoch – o intonačných signáloch usmerňujúcich sémantiku aj univerzálnejšie, a to na úrovni myslenia, tichého čítania, členenia myšlienok do logických celkov, teda *na úrovni jazyka ako nástroja poznávania a myslenia*.

Čitateľ, ktorý dokáže pri čítaní prirodzene dekodovať sémantiku textu, si ho v mysli logicky člení a diferencuje v ňom kľúčové informácie od tých menej podstatných, jadra výpovedí od synsémantických konštrukčných častí viet a pod. Možno predpokladať, že implicitne vníma *intonačný model vety* (aj na pozadí rozloženia východiska a jadra výpovede), logicky pri čítaní zrakom „mapuje“ vetné dôrazy, sémantické pauzy ako signály končiacich textových motívov a jednotlivé vetné

úseky sa mu sprehľadňujú rámcovými melodickými kontúrami. Zásadnú rolu pri selektovaní informačnej podstaty na ploche textu zohrávajú suprasegmenty *dôraz, pauza a melódia*, ktoré majú v jazyku gramatizujúcu funkciu (podrobne Ondruš – Sabol, 1987, s. 151; porov. Sabol – Zimmermann, 2014). Popri týchto – na ploche textu azda najvýraznejších suprasegmentoch – sa však prirodzene uplatňujú aj suprasegmenty zásadné na úrovni menších jazykových jednotiek – v slovenčine najmä kvantita so svojou fonologicko-dištingtívnou funkciou a prízvuk s fonologicko-delimitačnou funkciou ako signál začiatkov nových slov, teda významovo fixovaných jazykových jednotiek.

Vzhľadom na to, že miera zdôraznenia jednotlivých slov predstavuje ďalšiu významovú informáciu, ktorú slová samy nevyjadrujú, že hovoriaci môže pomocou dôrazu k doslovnému významu vety vlastne *pridať ďalší význam*, sa G. T. M. Altmann zamýšľa nad otázkou: „Rozlišuje dôraz alternatívni významy alebo ďalší alternatívni významy dodáva?“ (Altmann, 2005, s. 117). Následne formuluje názor – podporujúci významovú dištingtívnosť dôrazu – že pravdepodobne sa správa raz jedným, raz druhým spôsobom.

Dôležitosť intonácie na úrovni poznávania jazyka a rozvoja myslenia sa potvrdzuje aj pri skúmaní raného štádia rozvoja komunikačných schopností u detí. „Prozodické vlastnosti reči obklopujúci dítě, zejména rytmické struktury reči, mohou usnadňovat dítěti základní segmentace řečového proudu. Jak se domnívají někteří autoři, prozodické vlastnosti reči (jazykového inputu) jsou jakýmiisi markery vyznačujícími hranice jazykových jednotek, tedy segmentují řečový proud“ (Průcha, 2011, s. 38 – predpoklad, že tieto akustické markery sú pre dieťa prvým kľúčom k počiatočnému učeniu sa jazyka, sa opiera predovšetkým o experimenty s dospelými subjektmi učiacimi sa umelo skonštruovaný jazyk, no rola segmentácie bola potvrdená aj experimentmi s deťmi; o detskom „džavotaní“ porov. aj Bónová, 2018, s. 84). Dieťa už veľmi skoro reaguje na zmeny v intonácii (melódii) hlasu rodičov a snaží sa imitovať intonáciu hlasu (porov. Ruisel, 2004, s. 106).

O dôležitosti zvukovej podoby grafických znakov pri úplnom začiatku čítania, pri učení sa čítať, podrobne píše J. Mistrík (1982), odvolávajúc sa na Z. Matějčka (1974). Vysvetľujú, že čítanie je vlastne zložitý kognitívny proces, ktorý pozostáva z 3 zásadných fáz: v 1. fáze sa zostava grafických znakov zachytí zrakom, v 2. fáze sa táto zostava znakov pretransformuje vo vedomí čitateľa do zvukových podôb a až v 3. fáze sa zvukové podoby naplnia významom, čo vedie k priradeniu príslušného denotátu východiskovej grafickej forme. Tieto fázy možno dobre pozorovať u detí, ktoré sa učia čítať: čítané slovo si v začiatočných etapách musia povedať nahlas, resp. si ho pošepkať, podobne možno tento proces pozorovať pri cudzincoch, ktorí sa učia jazyk s inou grafickou sústavou (napr. písaný azbukou). Nositeľom významu teda v prvotných etapách čítania nie je sústava grafických znakov slova, ale jeho *zvukový korelát* (pozri Mistrík, 1982, s. 43; Matějček, 1974, s. 10). Až postupne (čitateľskou praxou, skúsenosťou) dochádza pri čítaní k automatizácii – 2. fáza, teda fáza zvukovej podoby slova sa organicky zatláča –, a význam sa začne bezprostredne spájať s grafickým znakom; slová a stávajú „obrázkami“, ktoré majú svoj obsah, nie sú to už iba rady hlások.

O náročnosti „písanej reči“ – vyžadujúcej si vysoký stupeň abstrakcie – podrobne píše L. S. Vygotskij: „Je to reč v myšlení, v predstavách, ale reč; zbavená nejpodstatnějšího znaku mluvené reči – materiálního zvuku.“ Dieťa musí „abstrahovať od pocitové stránky reči, musí prejsť k abstraktní reči užívající nikoli slov, ale jejich představ“ (Vygotskij, 2017, s. 92). Je otázne, do akej miery pomáha v týchto predstavách intonačný pôdorys výpovedí. Na túto otázku zatiaľ, ako konštatuje aj G. T. M. Altmann, nie sú dostupné uspokojivé odpovede: „Existují sice velmi kvalitní analýzy toho, co všechno prozodie může nebo nemůže signalizovat, badatelé se však nemohou shodnout, kdy se tyto signály uplatňují. Využívá je posluchač až po vyřešení všech ostatních problémů, jako je dvojznačnost nebo doslovný význam? Nebo může právě prozodie způsob řešení těchto problémů ovlivnit?“ (Altmann, 2005, s. 117).

Irónia a možnosti exaktného skúmania jej intonácie

Ako uvádzame v prvej časti tejto štúdie, irónia predstavuje v jazyku inherentnú antonymiu, ktorej formálnym indikátorom býva intonácia. Predstavuje preto zaujímavý a podnetný východiskový materiál na experimentálny foneticko-intonačný výskum.

Pojem *irónia* pochádza z gréckeho výrazu *eiróneia* – pretvarovanie; je to výrazový prostriedok, vyjadrovanie pomocou protikladu, a to v tom zmysle, že sa myslí na opak vysloveného (Harpáň, 2004, s. 106). T. Žilka definuje iróniu ako posun významu do opačného pólu, ktorý sa realizuje na podklade antonymie substitúciou významových prvkov, a to tak, že slovo s kladnou konotáciou sa použije v negatívnom kontexte (Žilka, 1987, s. 109). D. Slančová pripomína, že princíp irónie dovoľuje autorovi uplatniť istú mieru nezdvorilosti, spoločensky prijateľne, v podstate zdvorilostnou formou, vyjadriť aj nepríjemné skutočnosti (Slančová, 1994, s. 79). Podľa P. Karvaša je irónia „tým účinnejšia, čím je jemnejšia“, t. j. čím je predstieraný súhlas na pohľad bližší skutočnému súhlasu a čím neskôr sa jeho domnelosť odhalí“ (Karvaš, 1980, s. 36). Poznamenávame, že skrytá irónia môže predstavovať veľmi dômyselný prostriedok vyjadrenia ideí v obdobiach cenzúry. Irónia je vždy niekomu určená, potrebuje čitateľa, poslucháča, ktorý jej porozumie (o typoch príjemcov irónie podrobne v ďalšej kapitole).

Hoci iróniu najčastejšie definuje vzťah vnútornej antonymie – keď pomenovanie nekorešponduje s ustáleným významom, „obrazom“, ktorý sa vo vedomí percipienta s týmto pomenovaním spája, ale pomenúva vec, ktorá je významovým protipólom, M. Ivanová a Z. Oslovičová pripomínajú, že popri substitúcii môže byť irónia vybudovaná aj na redukcii (ide o prípady ironického podhodnotenia, ktorého podstatou nie je opak doslovného významu, ale znížená miera, redukcia intenzity pomenovanej kvality; Ivanová – Oslovičová, 2012, s. 77).

V. Borecký člení komiku na štyri hlavné „orientácie“: naivitu, iróniu, humor a absurditu (Borecký, 2005, s. 156). Podľa H. Bergsona je humor opakom irónie (Bergson, 1993, s. 60).

V Laboratóriu experimentálnej fonetiky a komunikácie v Košiciach (LICOLAB) boli v rámci viacerých záverečných prác realizované experimenty skúmajúce intonačnú podobu zvukových komunikátov z mediálneho prostredia. Konkrétne bola realizovaná aj *zvuková analýza glos* vysielaných v Rádiu Slovensko – tieto experimenty realizovala F. Ihnátová (2017)¹. Experimentálna analýza bola dominantne zameraná na zisťovanie melódie, teda frekvencie sonantických jadier slabík, no autorka vyhodnocovala aj spôsoby silového a časového zdôrazňovania expresívnych častí výpovedí (k metodike porov. aj Ivančová, 2018).

Ako univerzálnejšie aplikovateľné sa javia závery o zdôrazňovaní nových myšlienkových celkov: „Všetky glosy skúmané v tejto práci sa vyznačovali dôraznejším, melodicky vyšším začiatkom nového myšlienkového celku. Najmä na miestach, na ktorých autori prechádzali k ironickým či satirickým vyjadreniam, teda transformovali svoj text z neutrálneho na expresívny, sa často stávalo, že prvá slabika mala o niekoľko desiatok hertzov vyššiu frekvenciu ako nasledujúce. (...) Napriek týmto frekvenčne vysokým, „prudkým“ nástupom nových myšlienkových celkov sa ako tendenčný ukazuje rovnomernejší melodický priebeh v ironických vetách, a to či už ide o ironický dodatok (...) alebo o celú ironickú vetu (...) rovnakého textu“ (Ihnátová, 2017, s. 78).

Experimenty potvrdili rozdiely medzi iróniou a satirou. Kým pri melodickej realizácii satiry možno obvykle pozorovať veľa melodických zlomov a výkyvov, irónia býva realizovaná zvukovo nenápadnejšie, „skrytejšie“ (niekedy

¹ Experimentálna analýza bola realizovaná v programe MultiSpeech na materiáli 4 rozhlasových glos: Peter Šrank: *O cudzovravcoch* (531 slabík, vysielané 8. 9. 2016), Ondrej Kalamár: *Nakupovanie alias shopping* (816 slabík, vysielané 3. 10. 2016), Ján Cíger: *Super* (427 slabík, vysielané 4. 10. 2016), Jozef Kaščák: *Múdrejší ustúpi* (464 slabík, vysielané 7. 10. 2016).

na seba – paradoxne – práve štylizovanou, neštandardnou „nenápadnosťou“ upozorní). „Opakovane sa objavuje aj výrazné prízvukovanie prvej slabiky, často aj v niekoľkých slovách za sebou, a to najmä v expresívnych výrazoch“ (Ihnátová, 2017, s. 79). V jednej z glos dojem veselosti, hravosti, predstavu, že si autor len utáhuje, umocňovalo výrazné prízvukovanie prvej slabiky slov idúcich po sebe (porov. na s. 79).

V zdôrazňovaní ironických a satirických výrazov zohrávajú dôležitú úlohu hlasová intenzita a kvantita. Analyzované nahrávky mali nadpriemerne vysoké tempo reči. Aby autori zaistili percipientovo porozumenie, spomaľovali niektoré časti predlžovaním trvania sonantických jadier či zvýšenou intenzitou slabík, nie pauzami (porov. na s. 84).

Experimentálne preverené postrehy F. Ihnátovej uvádzame najmä ako ukážku toho, akým spôsobom možno dekodovať a vyhodnocovať *intonačné signály* vnímateľné v reči zvyčajne skôr približne, pocitovo, niekedy len intuitívne. Ich fyzikálny základ umožňuje „materiálne“ ich uchopiť a exaktne preveriť. Táto výskumná oblasť predstavuje zaujímavý a perspektívny priestor na ďalší výskum (aj v psycholingvistických súvislostiach).

Typy percipientov (aj) v závislosti od ich schopností vnímať iróniu v texte

Odborné psychologické zdroje uvádzajú, že vzťah myslenia a slova je relatívne dynamický: „Vztah myšlení ke slovu je nikoli věcí, ale především procesem; tento vztah je pohybem od myšlení ke slovu a naopak od slova k myšlence. Představuje ve světle psychologického rozboru rozvíjející se proces, který prochází řadou fází a stadií a podléhá změnám...“ (Vygotskij, 2017, s. 112).

Schopnosť vnímať v texte iróniu, pracovať teda s nadstavbovým plánom jazyka, je nepochybne determinovaná aj intelektuálnymi dispozíciami, vlohami percipientov. V závislosti na nich a v napojení na dialektický vzťah jednotlivého

a všeobecného v jazyku možno vymedziť *diferencované úrovne vnímania sémantiky textu*. Modelom, ktorý nás nepriamo inšpiroval pri uvažovaní o týchto „hladinách“, je model vzťahu hypofóny, fóny, fonémy, morfofonémy a hypermorfofonémy v syntetickej fonologickej teórii J. Sabola (1989), ktorý diferencuje zvukové javy v závislosti od miery ich abstrakcie:

1. za najbazálnejšiu úroveň vnímania textu možno považovať úroveň poznávania obrázkov, ktorými sú písmená – po identifikácii izolovaného tvaru sa deti učia spájať písmená do slabík a slabiky do slov. Pri mechanickom (detskom) čítaní často uniká obsah (ako sa vyjadril J. Mistrík, deti v začiatkoch čítania pre stromy nevidia les – Mistrík, 1982, s. 43); na tejto úrovni začínajú analfabeti a mnohokrát na nej ostávajú dyslektici alebo mentálne zaostali nevzdelateľní jedinci; z textovej štruktúry nie sú schopní vnímať intonačné indicie (pozíciu dôrazu, významovej pauzy a pod.);
2. na abstraktnejšej úrovni percipienti vnímajú konkrétne slová s ich významom, vnímajú, **čo autor textu povedal**; môžeme hovoriť o jednoduchom **doslovnom** vnímaní, no bez hlbšieho prepojenia na sémantiku väčších celkov, neschopnosť postrehnúť nadstavbový zámer textu; na túto úroveň možno dať percipientov, ktorí majú problém čítať s porozumením; intonačné indicie textu dekodujú iba obmedzene (nie vždy v súlade so sémantikou);
3. na vyššej, možno povedať štandardnej úrovni percepcie príjemcovia dokážu vnímať text aj v širších vnútrotextových súvislostiach, v systéme asociácií, dokážu porozumieť aj matematickým, symbolickým textom, no ostávajú dominantne na úrovni plochy textu: vedia odhaliť, **čo autor chcel povedať** použitými výrazovými prostriedkami, postrehnú aj jednoduchú **vnútrotextovú iróniu a satiru** ako prvky významovo nekorešpondujúce s rozvíjanou sémantikou; správne vnímajú intonačné modely textových štruktúr (najmä umiestnenie dôrazu, významovej pauzy, primeranej melódie);

4. na túto nadštandardnú, abstraktnú úroveň vnímania možno postaviť percipientov, ktorí majú schopnosti zachytiť aj mimotextové okolnosti, **skrytú iróniu**, inotaje, metaforické vyjadrovanie, zložitejšiu symboliku; sú schopní vnímať zatextový priestor – autorovu motiváciu, skúsenosť; dokážu odhaliť, čo sa skrýva za konaním postáv, aký typ postava reprezentuje, **prečo autor povedal, čo povedal** (v časoch cenzúry mnohokrát zašifrované textové alúzie cenzori neodhalia); citlivo vnímajú aj jemné intonačné odtienky výpovedí;
5. v syntetickej fonologickej teórii J. Sabola je vymedzených 5 úrovní vnímania textu; existuje ešte vyššia, abstraktnejšia možnosť vnímania textu? Tu možno uvažovať o tzv. „nadinterpretácii“, o vnímaní „nadrozumových“, vizionárskych téz; táto úroveň vnímania textu predstavuje skôr priestor na esej ako na exaktnejšie vymedzenie.

Ako konštatuje L. S. Vygotskij: „Reč svou konstrukcí není přímočarým zrcadlovým obrazem myšlenkové konstrukce. (...) Myšlenka se ve slove nevyjadřuje, ale realizuje“ (Vygotskij, 2017, s. 114). A zhmotnenie myšlienky zďaleka nie je v procese komunikácie triviálny proces.

LITERATÚRA

- ALTMANN, Gerry T. M. 2005. *Výstup na babylonskou věž. Otázky jazyka, mysli a porozumění*. Praha : Triáda (z angl. orig. *The Ascent of Babel. An Exploration of Language, Mind, and Understanding*, 1997, prel. Milena Turbová). 312 s. ISBN 80-86138-70-4.
- BERGSON, Henri. 1993. *Smích*. Praha : Naše vojsko (z franc. orig. *Le rire. Essai sur la signification du comique*, 1929, prel. Eva Majorová a Ladislav Major). 96 s. ISBN 80-206-0404-9.
- BORECKÝ, Vladimír. 2005. *Imaginace, hra a komika*. 2. rozš. a oprav. vyd. Praha : Triton. 350 s. ISBN 80-7254-503-5.
- BÓNOVÁ, Iveta. 2018. *Fonologická ontogenéza v detskej reči*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. 132 s. ISBN 978-80-8152-656-5.

- IHNÁTOVÁ, Františka. 2017. *Intonačné špecifiká irónie a satiry*. [Diplomová práca.] Košice : Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. 87 s. + 30 s. príloh.
- IVANČOVÁ, Lena. 2011. Symetria a asymetria medzi formou a obsahom v slovenčine. In: R. Rybanský – S. Magál – P. Rónai (eds.): *Zborník z Medziuniverzitnej študentskej vedecko-odbornej a umeleckej konferencie*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2011, s. 409 – 433. ISBN 978-80-8105-258-3.
- IVANČOVÁ, Lena. 2018. K intonologickej charakteristike slabiky v slovenčine. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 69, 2018, č. 2, s. 125 – 139. ISSN 0021-5597.
- IVANOVÁ, Martina – OSLOVIČOVÁ, Zuzana. 2012. Podoby irónie v publicistickom texte. In: M. Bočák – J. Rusnák (eds.): *Médiá a text 3. Mediálny text: lingvistika – kultúra – literatúra*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2012, s. 77 – 88. ISBN 978-80-555-0666-1.
- KARVAŠ, Peter. 1980. *K problematike estetickéj kategórie komického*. Bratislava : Výskumný ústav kultúry v Bratislave. 168 s.
- HARPÁŇ, Michal. 2004. *Teória literatúry*. 3. vyd. Bratislava : Tigr. 288 s. ISBN 80-88869-36-6.
- MATĚJČEK, Zdeněk. 1974. *Vývojové poruchy čtení*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství. 248 s.
- MISTRÍK, Jozef. 1982. *Rýchle čítanie*. 2. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 120 s.
- ONDRUŠ, Šimon – SABOL, Ján. 1987. *Úvod do štúdia jazykov*. 3. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 343 s.
- PRŮCHA, Jan. 2011. *Dětská řeč a komunikace. Poznatky vývojové psycholingvistiky*. Praha : Grada. 200 s. ISBN 978-80-247-3181-0.
- RUISEL, Imrich. 2004. *Inteligencia a myslenie*. Bratislava : Ikar. 432 s. ISBN 80-551-0766-1.
- SABOL, Ján. 1989. *Syntetická fonologická teória*. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. 253 s.
- SABOL, Ján. 2011. Symetria a asymetria v jazyku. In: M. Ološtiak – M. Ivanová – D. Slančová (ed.): *Vidy jazyka a jazykovedy*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011, s. 31 – 40. ISBN 978-80-555-0335-6.
- SABOL, Ján – IVANČOVÁ, Lena. 2014. Symetria a asymetria vo vzťahu slabiky a morfémy v slovenčine. In: *Slovenská reč*, roč. 79, 2014, č. 3 – 4, s. 131 – 144. ISSN 0037-6981.
- SABOL, Ján – ZIMMERMANN, Július. 2014. *Akusticko-auditívna komunikácia*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. 168 s. ISBN 978-80-8152-116-4.
- SLANČOVÁ, Dana. 1994. *Praktická štylistika*. Prešov : Slovacontact. 180 s. ISBN 80-901417-3-0.

VYGOTSKIJ, Lev Semjonovič. 2017. *Psychologie myšlení a řeči*. Druhé, upr. vyd. Praha : Portál (z rus. výberu *Izbrannyje psichologičeskije issledovanija*, 1956, prel. Ján Průcha; prvé vyd. 1934). 152 s. ISBN 978-80-262-1258-4.
ŽILKA, Tibor. 1987. *Poetický slovník*. 2. vyd. Bratislava : Tatran. 440 s.

Mgr. Lena IVANČOVÁ, PhD.

 <https://orcid.org/0000-0003-0240-1505>

Filozofická fakulta UPJŠ

Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie

Moyzesova 9

040 01 KOŠICE

Slovenská republika

E-mail: lena.ivancova@upjs.sk

SLOVESNÉ PODSTATNÉ MENO A JEHO STATUS V JAZYKOVEJ KOMUNIKÁCI

Lucia Jasinská

VERBAL NOUN AND ITS STATUS IN LANGUAGE COMMUNICATION

The subject of the paper is the use of the verbal noun in contemporary language communication and its status in the language system. On the background of our research into the corpus material, we focus on the verbal noun as a form of a verbal paradigm and aim to verify its occurrence and contextual meaning. The verbal noun can be a means to indicate action in a condensed form but also a means to name a substance when it comes to its lexicalisation and related phenomena. Methodologically, it is research into the frequency of the verbal noun, an analysis of its collocations, and more complex characteristics as well.

KEY WORDS:

verbal noun, verbal paradigm, lexicalisation, frequency

1. Asymetria formy a významu slovesného podstatného mena

1.1 Problematika statusu slovesného podstatného mena

Slovesné podstatné meno je špecifický výrazový prostriedok, ktorý možno charakterizovať vlastnosťami typickými pre dva odlišné slovné druhy, navyše s diferencovanou paradigmou – nominálnou aj verbálnou. Táto „dvojdomosť“ verbálneho substantíva v lingvistike vyvolávala niekoľko otázok súvisiacich nielen s jeho zaradením v systéme jazyka, ale aj s vymedzením či identifikáciou sémantických a gramatických kategórií.

Na potrebu hlbšieho prepracovania klasifikácie slovesného podstatného mena upozornil vo svojich prácach J. Furdík (1967; 2005), uvažujúc, či ide o postup slovotvorný alebo tvarotvorný.

J. Furdík, odvolávajúc sa na produktivitu slovotvorného postupu, ako aj na porovnávanie aspektuálnosti motivantov, t. j. verb, a motivátov, t. j. verbálnych substantív, pokladal tvorenie slovesného podstatného mena za slovotvorný proces. K totožnej názorovej platforme patrí aj L. Ďurovič, ktorý hodnotí verbálne substantíva ako substantíva, hoci uvádza ich funkciu pomenovať presne tú skutočnosť, akú pomenúvajú finitné tvary alebo menné tvary sloviess, napr. *zabúdanie – zabúdam – zabúdajúc* (bližšie Ďurovič, 1953). Rovnako za slovotvorný postup pokladá tvorenie verbálneho substantíva M. Dokulil (1962).

Naopak, slovesné podstatné meno ako tvar slovesnej paradigmy vníma L. Dvonč, ktorý zdôrazňuje odvodzovanie tohto tvaru od kmeňa trpného prítčastia, čo je v spisovnej slovenčine produktívne (bližšie Dvonč, 1962, s. 277). Navyše slovesné podstatné meno na rozdiel od tvaru pasívneho participia možno utvoriť od každého slovesa, t. j. ide o tvorenie paradigmatického, nie slovotvorného charakteru; zároveň je sémanticky úzko previazané na sloveso, teda medzi slovesom a slovesným podstatným menom v zásade niet významového rozdielu. Na uvedené konštatovania, zdôrazňujúc sémantiku a paradigmatickú verbálneho substantíva, sa odvoláva aj F. Buffa (1966). Slovesné podstatné meno spája s paradigmou sloviess aj kategória slovesného vidu a väzby, ako aj prítomnosť zvratného komponentu *sa/si*, ak je utvorené od zvratného slovesa (bližšie k zvratnému komponentu Furdík, 1967). Osobitý názor má J. Ružička (1956), ktorý na jednej strane poukazuje na odlišnosti medzi slovesným podstatným menom a inými slovesnými tvarmi, na druhej strane ho hodnotí ako gramatický tvar.

1.2 Vlastnosti slovesného podstatného mena

Z názorov niektorých lingvistov na zaradenie verbálneho substantíva vyplýva, že táto problematika spočíva predovšetkým vo vlastnostiach, ktoré majú slovesá, ale aj vo vlastnostiach charakteristických pre substantíva. Slovesné podstatné meno je definované ako „slovesná forma, ktorá má nielen vlastnosti slovesa, ale aj podstatného mena“ (Ondrus, 1964, s. 61). P. Ondrus

(1964) podporuje jeho zaradenie k tvarom slovesa argumentom, že verbálne substantívum si zachováva kategóriu slovesného vidu. M. Dokulil však konštatuje, že vid pri verbálnych substantívach nemusí byť ich vlastnou kategóriou, naopak, môžeme ho vnímať ako vlastnosť slovotvorného základu.

V slovenčine je tvorenie slovesných podstatných mien produktívne, preto ich môžeme utvoriť takmer od všetkých sloviess; obmedzenia sú len minimálne. Fundujúcim slovom môže byť sloveso v oboch vidových formách (*zastúpiť* – *zastúpenie/zastupovať* – *zastupovanie*). V porovnaní so slovesami slovesné podstatné mená utvorené od sloviess vo vidovom páre nevytvárajú vidovú dvojicu, ale sú samostatnými jednotkami (*zastúpenie, zastupovanie*). Vidová opozícia medzi dvoma slovesnými podstatnými menami zodpovedá vidovej opozícii fundujúcich sloviess len vtedy, ak je zároveň sémantická stavba sloviess a slovesných podstatných mien rovnaká (Furdík, 1967; 2005).

V novších výskumoch sa na problematiku vidu zameriava N. Janočková (2009), ktorá preveruje verbálny aspekt slovesných podstatných mien ako činiteľ motivačného potenciálu, pričom uvádza aj také lexikálne jednotky, pri ktorých upozorňuje na nezhody medzi aspektom fundujúceho verba a substantíva (napr. *podozrenie, pokušenie*). Z uvedenej disproporcie vyplýva, že v prípade substantív s odlišnou aspektuálnosťou v porovnaní s fundujúcimi verbami nejde o verbálne substantíva, ale o deverbatíva, čoho dôsledkom je aj ich lexikalizácia. Problematiku klasifikácie slovesného podstatného mena s prihliadnutím na jeho vlastnosti nateraz uzatvára M. Sokolová (2013), ktorá výskumne potvrdzuje jeho zaradenie do slovesnej paradigmy.

1.3 Slovesné podstatné meno ako súčasť paradigmy slovesa

Slovesné podstatné meno považujeme za súčasť slovesnej paradigmy a pri výskume sa opierame o argumenty v prospech tejto slovnodruhovej kategorizácie (bližšie MSJ, 1966). Vychádzame predovšetkým zo skutočnosti, že verbálne substantívum je tvorené zo základu trpného prídavia jednotne

príponou -ie (*chytan-ý* → *chytan-ie*, *kupovan-ý* → *kupovan-ie*). V prípade, že má trpné prídavné slovesa variantnú formu, dochádza k tvarovej variantnosti aj pri tvorení slovesného podstatného mena (*prihranie/prihratie*, *napätie/napnutie*, *vypätie/vypnutie*).

Vo vzťahu k intencii sloves je potrebné si uvedomiť, že pri verbálnom substantíve sa neutralizuje protiklad medzi agensom a paciensom. V dôsledku tejto neutralizácie možno pri prechodných činnostných slovesách iba na základe kontextu zistiť, či genitívny prívlastok slovesného podstatného mena je agensom alebo paciensom deja (napr. *prenasledovanie zbohatlíkov* = 1. zbohatlíci prenasledujú, 2. zbohatlíci sú prenasledovaní), s čím súvisí aj vyjadrenie priameho objektu¹ slovesa genitívnym prívlastkom podstatného mena (*čítanie listu*, *vrtanie dierok*, *prišívanie gombíkov*). Iná väzba ako väzba s bezpredložkovým akuzatívom ostáva však nepozmenená aj pri slovesnom podstatnom mene (*vzdorovanie útoku*, *odporovanie zlému*, *smerovanie k pravde*, *dúfanie v záchranu*, *orodovanie za hriešnikov*, *striehnutie na príležitosť*, *baženie po sláve*, *pátranie po páchatel'och*, *referovanie o priebehu*, *oboznámenie sa s podmienkami*). Spredmetňovanie vplýva na okrajové postavenie slovesného podstatného mena v systéme slovesných tvarov, ako aj na častý presun slovesného podstatného mena k substantívam.²

Pokiaľ ide o možnosť tvorenia verbálneho substantíva, tento tvar slovesnej paradigmy je možné utvoriť od väčšieho počtu sloves v porovnaní s trpným prídavným, keďže tvorba prídavných je determinovaná sémantikou slovesa. Preto v súbore tvarov niektorých nedokonavých sloves nie je trpné prídavné, ale jeho

¹ Akuzatívna väzba je základná predmetová väzba. Pri slovesnom podstatnom mene sa nahrádza základnou adnominálnou väzbou.

² Napríklad k slovesu *osloviť* patrí slovesné podstatné meno *oslovenie*, ktoré však znamená činnosť ako takú, ale aj pomenovanie, titul ap., ktorým sa v reči obraciame na niekoho. K takýmto prípadom patria aj slová *ospravedlnenie*, *občerstvenie*, *osvetlenie*, *osvojenie*, *oznámenie*, *oblečenie*, *objatie* a i. (MSJ, 1966, s. 504).

súčasťou je tvar slovesného podstatného mena. Ide predovšetkým o nedokonavé procesné a statické slovesá (v MSJ označené ako „stavové slovesá“), výnimočne akčné slovesá, napr.: *byť, šedivieť, červiviieť, hynúť, mrieť, bohatnúť, rednúť, hasnúť, hniť, snažiť sa, bolieť, šumieť* → *bytie, šedivenie, červivenie, hynutie, mretie, bohatnutie, rednutie, hasnutie, hnitie, snaženie (sa), bolenie, šumenie* (bližšie MSJ, 1966, s. 503). Rovnako ani pri lexémach *ísť, môcť, smieť, báť sa, stačiť, dať, dozvedieť sa, chutiť, hodiť* „nie je možné utvoriť verbálne substantíva“ (Isačenko, 1960).

Keďže jazyk je dynamický systém, môžeme predpokladať určité zmeny vyplývajúce z komunikačných potrieb jeho používateľov, čo sa s ohľadom na spracúvanú problematiku odráža v utvorení tvarov verbálneho substantíva aj v prípade uvedených sloviess. Predpokladaný výskyt slovesných podstatných mien niektorých procesných a statických nedokonavých sloviess sme overovali v korpusovom materiáli a zistenia uvádzame v tabuľke 1. Všimli sme si výskyt afirmatívnych aj negovaných tvarov v štýlovo diferencovaných komunikátoch.

Tab. 1: Overenie výskytu niektorých slovesných podstatných mien v textoch Slovenského národného korpusu (prim-9.0-public-sane³)

	Prim-9.0-public-sane
<i>bytie/ne-</i>	27 770/1 587
<i>šedivenie/ne-</i>	91/0
<i>červivenie/ne-</i>	0
<i>hynutie/ne-</i>	224/0
<i>mretie/ne-</i>	1/0
<i>bohatnutie/ne-</i>	163/0
<i>rednutie/ne-</i>	493/0

³ Prim-9.0-public-sane – bez textov s nesprávnou diakritikou a z oblastí mimo Slovenska (73,69 % publicistické, 16,21 % umelecké, 9,23 % odborné, 0,87 % iné texty), 1 620 900 802 tokenov, 1 256 679 127 slov.

	Prim-9.0-public-sane
<i>hasnutie/ne-</i>	2/0
<i>snaženie (sa)/ne-</i>	8 593/1
<i>hnutie/ne-</i>	262/0
<i>bolenie/ne-</i>	1 006/0
<i>šumenie/ne-</i>	1 457/0
<i>idenie/ne-</i>	15/0
<i>môženie/ne-</i>	0/0
<i>smenie/ne-</i>	1/0
<i>bátie (sa)/ne-</i>	24/0
<i>stačenie/ne-</i>	0/1
<i>danie/ne-</i>	90/558
<i>dozvedenie/ne-</i>	2/0
<i>chutenie/ne-</i>	0/1
<i>hodenie/ne-</i>	658/0

Ako vyplýva z uvedených výsledkov, nulový alebo minimálny výskyt majú iba niektoré hľadané verbálne substantíva, napr. *červivenie* (nulový výskyt súvisí so sémantikou slova; samotné sloveso *červiviť* má v celom korpuse iba 13 výskytov), *mretie*, *hasnutie*, *stačenie*, *smenie*, *dozvedenie*, *chutenie*, *môženie*, *smenie*, čo je spôsobené sémantikou hľadaných slovies, ale aj ich funkciou vo vete. Naopak, nezanedbateľný výskyt majú verbálne substantíva *bolenie*, *šumenie*, *snaženie (sa)*, ale aj tvary viazané na konkrétne kolokácie, ako *hodenie* („*hodenie uteráka*“) a *danie* („*nedanie prednosti*“; tu je výskyt negovaných tvarov výrazne vyšší ako výskyt afirmatívnych tvarov). Výrazný výskyt tvaru *bytie* súvisí s jeho slovnodruhovým statusom, keďže ide o lexikalizované substantívum. Ak je frekvencia používania verbálnych substantív vyššia, ide o „indikátor ich

častého prechodu k substantívam, porov. *myslenie, hlásenie, bytie*“ (Sokolová, 2013, s. 98).

2. Slovesné podstatné meno v jazykovej komunikácii

2.1 Lexikalizované verbálne substantíva

V rámci skúmania slovesného podstatného mena v komunikácii sme sa zamerali na nelexikalizované verbálne substantíva, ale prihliadame aj na výsledky korpusového výskumu lexikalizovaných substantív s totožnou formou (272 lexém), odvodených od sloviac (bližšie Jasinská, 2015). Vychádzame pritom z vlastných zistení, v ktorých sme naznačili 2 tendencie:

- „1. Slovesné podstatné meno so zreteľným významom pomenovania deja, resp. priebehovosti deja, má sémantický príznak abstraktnosti a v textovej realizácii sa jeho sémantika zhoduje so sémantikou motivujúceho verba, napr.: *balenie kníh, opatrenie detí, zlátenie kníh*;
2. Podstatné meno s významom označenia, resp. pojmového označenia veci má sémantický príznak konkrétnosti a v textovej realizácii je substituovateľné iným jednoznačne vymedzeným substantívom, napr. *balenie* = obal, *opatrenie* = zákrok“ (Jasinská, 2015, s. 19). Rovnako sa ukazuje, že konkretizácia a substantívnosť determinujú výskyt plurálových tvarov, kým abstraktnosť vedie k používaniu skúmaných lexém v singulárnej paradigme.

2.2 Nelexikalizované verbálne substantíva

Na základe niektorých vlastností lexikalizovaných verbálnych substantív sa zameriavame na výskum nelexikalizovaných verbálnych substantív vrátane takých, ktoré majú aj lexikalizovaný variant. Ako východisko výskumu nelexikalizovaných verbálnych substantív uplatňujeme frekvenčné hľadisko, keďže – ako sme uviedli v kap. 1.3 –, frekvencia môže byť indikátorom ich častého prechodu k substantívam. V korpusovom materiáli sme

vyhľadávali všetky verbálne substantíva⁴ a usporiadali sme ich podľa absolútneho výskytu zostupne. K najfrekventovanejším lexémam (s výskytom viac ako 50 000) patria verbálne substantíva *riešenie, rokovanie, oddelenie, zvýšenie, porovnanie, vystúpenie, zníženie, vzdelávanie, hodnotenie, podanie, predstavenie, financovanie, zabezpečenie, pôsobenie, hlasovanie, ocenenie, vyšetrovanie, prijatie, odvolanie, podnikanie, plnenie, ukončenie, umiestnenie, otvorenie, vytvorenie, zrušenie, obvinenie, bývanie, zavedenie, vysielanie, predĺženie, využitie, zlepšenie, obmedzenie, riadenie, použitie, spracovanie*, pričom lexémy *hodnotenie* a *hlasovanie* majú aj substantívny, tzn. lexikalizovaný, variant⁵. Pri takýchto (verbálnych) substantívach sme sa zamerali na ich význam v diferencovanom kontexte, pričom sme vychádzali z významu substantíva v slovníku. V prípade, ak daný výraz významovo nekorešpondoval so slovníkovým výkladom, uplatnili sme substitúciu inými slovesnými tvarmi či útvormi (infinitívom; vedľajšou vetou), príp. negáciu, čím sa potvrdzuje koexistencia verbálneho substantíva popri lexikalizovanom substantíve. Na ilustráciu uvádzame príklad vyhľadávaných lexém (*ubytovanie* a *podanie*).

1. *ubytovanie* – miesto na bývanie; bydlisko (KSSJ, 2004)

S: *Vždy im pripomínam, že mať **ubytovanie** u nás je len dočasné riešenie.*

VS: *Prijmeme domovníčku, možnosť **ubytovania**.*

Význam: možnosť ubytovať sa => VS

*Pred samotným **ubytovaním** mačičky zisťuje majiteľka hotela od chovateľa podrobnosti o nej. Na vstupný pohovor si treba vyhradiť približne hodinku.*

Význam: predtým, ako sa ubytuje => VS

*Konzultácie a informácie o **ubytovaní** sa poskytujú v ubytovni Fortuna.*

Význam: o tom, ako sa ubytovať (+ zvratnosť) => VS

⁴ Na vyhľadávanie sme použili reťazce

[word=".*tie"&tag="S.n.*"] a [word=".*nie"&tag="S.n.*"].

⁵ Druhé najfrekventovanejšie verbálne substantívum *rokovanie* (214 475 výskytov) nemá lexikalizovaný variant (KSSJ, 2003; 2020), ale jeho lexikalizácia je predpokladaná – uvádza sa pri nespisovnej lexéme *jednanie* ako jej spisovný ekvivalent (SSSJ, 2011).

2. podanie

S: 1. list, oznámenie podané úradu (KSSJ, 2004)

*Ústavný súd odteraz od začiatku roka eviduje 970 nevybavených **podaní**.*

2. spôsob (umel.) stvárnenia, spracovania (KSSJ, 2004)

*Vokálna hudba zaznela ešte v **podaní** súboru Piano vocal, ktorý interpretoval predovšetkým muzikálové kusy pod umeleckým vedením Lívie Kalmárovej.*

3. uvedenie lopty do hry (KSSJ, 2004)

*V konečnej štatistike predstihol štvornásobného víťaza turnaja v percentuálnej úspešnosti prvého **podania** (66:58).*

V uvedených príkladoch je substantívum *podanie* použité v tvaroch singuláru aj plurálu a zároveň platí, že ho nemožno *negovať*.

Pri uplatnení verbálneho substantíva je negácia možná:

VS: *Trichomoniáza sa lieči **podaním** antibiotík.* → nepodanie antibiotík

*Konečný oficiálny termín **podania** prihlášky bol 20. jún.* → nepodanie prihlášky

*MsZ vyjadrilo súhlas: 1. s vypracovaním a **podaním** projektov na rekonštrukciu budov MŠ Čsl. armády, MŠ Palárikova a MŠ Duk. hrdinov, 2. s vypracovaním*

*a **podaním** projektu na rekonštrukciu budovy ZUŠ.* → nepodanie projektov/projektu.

Možnosť negácie potvrdzuje sémantiku verbálneho substantíva ako tvaru slovesa.

V ďalšej časti výskumu sme sa zamerali na kolokácie najfrekvencovanejších verbálnych substantív a sledovali sme kolokáty na pozícii -1; 1. Na ilustráciu uvádzame najčastejšie sa vyskytujúce typovo odlišné kolokáty dvoch verbálnych substantív, ktoré signalizujú vlastnosti danej lexémy (tabuľka 2).

Tab. 2: Kolokácie verbálnych substantív *rokovanie* (214 475)

najfrekvencovanejšia kolokácia	<i>na rokovaní</i> (27 020 výskytov)
ADJ + VS	27 %
KOL _{ADJ} : <i>dnešný, ďalší, prístupový, včerajší, mimoriadny</i>	
VS + S _G	15 %
KOL _{SG} : <i>vláda, zastupiteľstvo, parlament, Rada, výbor</i>	

VS + S _L	9 %
KOL _{SL} : <i>vstup, nový, zostavenie, návrh, vytvorenie</i>	
sg : pl	GT pl. – 46 %

VS: *zvýšenie* (129 376)

najfrekvencovanejšia kolokácia	<i>na zvýšenie/-i</i> (14 257 výskytov)
ADJ + VS	13 %
KOL _{ADJ} : <i>percentný, výrazný, ďalší, medziročný, mierny</i>	
VS + S _G	64 %
KOL _{SG} : <i>cena, plat, daň, počet, bezpečnosť</i>	
sg : pl	GT pl. – ↓ 1 %

Z porovnania kolokátov uvedených verbálnych substantív je zrejmé, že sa z hľadiska kolokácií odlišujú. Zhodným je iba najfrekvencovanejšie spojenie s prepozíciou (*na*), ostatné typy kolokátov sú rozdielne. Lexéma *rokovanie* sa vyskytuje prevažne v spojení s adjektívnym prívlastkom, kým pri lexéme *zvýšenie* je takého spojenie nevýrazné. Naopak, lexéma *zvýšenie* sa vyskytuje v kolokácii s genitívnym objektom. Rozdiely v kolokátoch poukazujú na niektoré zásadné vlastnosti slovesných podstatných mien.

3. Záver

Na základe korpusového výskumu môžeme konštatovať, že v súčasnej komunikácii je výskyt verbálnych substantív výrazný, pričom popri afirmatívnych tvaroch sa vyskytujú aj negované tvary (*neriešenie, nezniženie, nehlasovanie*). Pri väčšine skúmaných lexém sme zaznamenali prevahu singulárnych tvarov, čo je odrazom významového priblíženia sa k slovesu; na druhej strane v prípade zvýšeného výskytu tvarov plurálu je možné uvažovať o ich lexikalizácii (*riešenie, rokovanie,*

vystúpenie). V prospech lexikalizácie je aj výskyt verbálneho substantíva v pozícii nadradeného člena mennej syntagmy s adjektívnym prívlastkom (*d'alšie pôsobenie, tajné hlasovanie*). Naopak, výskyt v kolokácii so substantívom v genitive s funkciou sémantického subjektu alebo objektu je dôkazom zachovania intencie, aj keď s modifikovanou rekciovou (*žadovanie zákazky, zvýšenie cien, zníženie počtu, priznávanie dôchodku, financovanie projektu*). Syntetizujúci zistenia, môžeme potvrdiť potrebu diferencovania významu slovesného podstatného mena v kontexte, ako aj jeho status v paradigme slovesa.

LITERATÚRA

- BUFFA, Ferdinand. 1966. Slovesné podstatné mená z hľadiska slovtvorného. In: *Slovenská reč*, roč. 31, 1966, č. 4, s. 225 – 228.
- DOKULIL, Miloslav. 1962. *Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov*. Praha : Nakladatelství ČSAV. 264 s.
- ĎUROVIČ, Eubomír. 1953. Homonymá v slovníku. In: Š. Peciar (red.): *Lexikografický sborník*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1953, s. 63 – 75.
- DVONČ, Ladislav. 1962. Deriváty z kmeňa niektorých trpných prídavných. In: *Slovenská reč*, roč. 27, 1962, č. 5, s. 276 – 285.
- FURDÍK, Juraj. 1967. O vide a väzbe pri slovesných podstatných menách. In: *Slovenská reč*, roč. 32, 1967, č. 2, s. 65 – 74.
- FURDÍK, Juraj. 2005. O vide a väzbe pri slovesných podstatných menách. In: M. Ološtiak, L. Gianitsová-Ološtiaková (eds.): *Život so slovtvorbou a lexikológiou*. Košice : Vydavateľstvo LG, 2005, s. 229 – 239. ISBN 80-969447-5-4.
- ISACENKO, Alexander. 1960. Slovesný vid, slovesná akce a obecný charakter slovesného děje. In: *Slovo a slovesnost*, roč. 21, 1960, č. 4, s. 9 – 16.
- JANOČKOVÁ, Nikol. 2009. Verbálny aspekt a motivačné možnosti slovesa (na príklade slovesných podstatných mien). In: M. Ivanová (ed.): *Aspektuálnosť a modálnosť v slovenčine*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2009, s. 113 – 144. ISBN 978-80-555-0052-2.
- JASINSKÁ, Lucia. 2015. Miera gramatického a slovtvorného významu sufixálnej morfémy v slovesnom podstatnom mene. In: S. Mizerová, L. Plesník (eds.): *Slavica Iuvenum XVI*. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě : Filozofická fakulta, 2015, s. 8 – 21. ISBN 978-80-7464-784-0.
- Krátký slovník slovenského jazyka*. 2003. 4. vyd. Bratislava : Veda. 985 s. ISBN 80-224-0750-X. [Online.]
- Krátký slovník slovenského jazyka*. 2020. 5. vyd. Martin : Matica slovenská. 960 s. ISBN: 978-80-8128-261-4.

- Morfológia slovenského jazyka*. 1966. Red. J. Ružička. Bratislava : Vydavateľstvo SAV. 896 s.
- ONDRUS, Pavel. 1964. *Morfológia spisovnej slovenčiny*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 108 s.
- RUŽIČKA, Jozef. 1956. Sporné otázky slovenskej morfológie. In: *Slovenská reč*, roč. 21, 1956, č. 1 – 2, s. 3 – 19.
- Slovenský národný korpus* – prim-9.0-public-sane. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2021. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk> [Online.]
- Slovník súčasného slovenského jazyka*. A – G. 2006. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava : Veda. 1 134 s. ISBN 978-80-224-0932-4. Dostupný na: <https://slovník.juls.savba.sk> [Online.]
- Slovník súčasného slovenského jazyka*. H – L. 2011. Ved. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava : Veda. 1 087 s. ISBN 978-80-224-1172-1. Dostupný na: <https://slovník.juls.savba.sk> [Online.]
- Slovník súčasného slovenského jazyka*. M – N. 2015. Ved. red. A. Jarošová, Bratislava : Veda. 1 100 s. ISBN 978-80-224-1485-2. Dostupný na: <https://slovník.juls.savba.sk> [Online.]
- SOKOLOVÁ, Miloslava. 2013. Návrat k verbálnemu substantívu ako verbálnemu tvaru. In: M. Imrichová, J. Kesselová (eds.): *Jazyk je zázračný organizmus... Metamorfózy jazyka a jazykovedy*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, s. 79 – 101. ISBN 978-80-555-1054-5.

PhDr. Lucia JASINSKÁ, PhD.

 <https://orcid.org/0000-0003-3078-9930>

Filozofická fakulta UPJŠ

Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie

Moyzesova 9

040 01 KOŠICE

Slovenská republika

E-mail: lucia.jasinska@upjs.sk

AXIOLOGICKÝ VHLAD DO POST-BREXITOVÉHO NARATÍVU VO VYBRANÝCH BRITSKÝCH MÉDIÁCH

Petra Jesenská

AXIOLOGICAL INSIGHT INTO THE POST-BREXIT NARRATIVE IN SELECTED BRITISH MEDIA

Brexit remains a lively and controversial topic polarizing British society. In the pre-Brexit period, optimistic sentiments prevailed, especially in Britain, reflected by the media emphasizing the expected positive effects on British society. Everyday practice runs counter to these expectations. The study examines the expectations of the impact of Brexit on British society, the real effects of Brexit on the EU and the British citizens after Brexit, and the use of Brexit-related evaluative expressions on the axis positive – neutral – negative in the post-Brexit period, as presented in selected British media between January and late March 2021. The objective is to determine whether positive expectations from the pre-Brexit period are reflected in the post-Brexit narrative.

Key words:

Brexit, media, post-Brexit, *The Independent*, *The Guardian*, *The Mirror*, *The Sun*

Úvod

Európsku úniu tvorí dobrovoľné zoskupenie 27 členských krajín vyznávajúcich spoločné hodnoty stojace na pilieroch slobody prejavu a pohybu, demokracie, rovnosti a vzájomnej mierovej spolupráce. Kultúrna a jazyková rôznorodosť sa prejavuje aj v rozdieloch na vnímanie členstva v EÚ v rámci jednotlivých krajín. Grónsko vstúpilo do EÚ spolu s Dánskom v roku 1973 a v roku 1985 vystúpilo vtedy ešte z EHS (Európskeho hospodárskeho spoločenstva) z dôvodu nespokojnosti s obmedzeniami spojenými s rybolovom (Jesenská, 2019). Pretože Grónsko neprestavuje politickú ani ekonomickú silu,

zaobišlo sa jeho vystúpenie bez väčšieho povšimnutia. Mnohí sa preto počas brexitu domnievali, že v prípade Spojeného kráľovstva ide o prvý takýto prípad. Británia sa niekoľko rokov nedokázala s EÚ dohodnúť na podmienkach odchodu. Napokon EÚ opustila 31. 1. 2020 s prechodným obdobím do 31. 12. 2020.

Ciele a metódy

Príspevok skúma tri hlavné momenty:

- a) očakávania dopadu brexitu na britskú spoločnosť,
- b) reálne dopady brexitu na občanov EÚ a najmä na občanov Británie po brexite;
- c) používanie hodnotiacich výrazov brexitu v post-brexítovom období.

Súčasnú médiu významne ovplyvňujú tvorbu verejnej mienky a zároveň poskytujú platformu pre politikov na šírenie ich myšlienok a zámerov. Z tohto dôvodu bola na naplnenie cieľov zvolená kombinácia pozorovania, výberu, excerptovania a analýzy prevažne britských elektronických mediálnych výstupov zameraných na danú problematiku vo vybraných mienkotvorných a bulvárnych britských denníkoch. Centrom záujmu sa stali mediálne texty informujúce, hodnotiace a komentujúce problematiku brexitu. V záujme objektivít boli vybrané dva seriózne a dva bulvárne denníky, ktoré priblížime v príspevku nižšie. V prípade hodnotiacich výrazov brexitu sme sa zamerali na osi *pozitívne – neutrálne – negatívne* tak, ako boli prezentované vo vybraných britských médiách od začiatku januára do konca marca roka 2021 s cieľom zistiť, či sa pozitívne očakávania z pred-brexítového obdobia odrážajú aj v post-brexítovom naratíve. Z mienkotvorných denníkov boli vybrané *The Independent* a *The Guardian* a bulvár reprezentuje *The Mirror* a *The Sun*. Zároveň sme informácie čerpali aj z iných médií, napr. z BBC (www.bbc.com). Medzi pred-brexítovými očakávaniami a reálnym ne/naplnením brexitu pozorujeme istú mieru asymetrie ústiacej do spoločenskej frustrácie, ktorá má základ v hospodárskych a iných problémoch danej krajiny.

Hypotéza je, že reakcie a zhodnotenie post-brexitevej situácie v britských médiách bude smerovať skôr k negatívnym postojom a hodnoteniam.

Priebeh výskumu a charakteristika skúmaného materiálu

S ohľadom na kontextualizáciu problematiky sme sa zamerali prevažne na žurnalistické texty spomínaných denníkov. Dovedna sme sledovali, zozbierali a analyzovali viac ako 600 článkov na približne 1 275 normovaných stranách v dobe od januára do konca marca 2021. Elektronické modifikácie všetkých štyroch vybraných denníkov dosahujú vysokú dennú návštevnosť s ohľadom na prehľad správ, ako aj s ohľadom na zobrazenie celých príspevkov.

The Independent (založený v roku 1986) predstavuje mienkotvorný denník a v súčasnosti je vydávaný výlučne v onlinovom priestore. Vyznáva liberálne stredo-pravé postoje obhajujúce trhové hospodárstvo. Za jeho hlavného konkurenta na mediálnom trhu je považovaný *The Guardian*. Celkovo sme počas sledovaného obdobia prečítali viac ako 260 príspevkov na viac ako 500 normovaných stranách, ktoré boli včlenené do výskumného súboru. V texte naň odkazujeme [1].

The Guardian (založený v roku 1821) predstavuje najčítanejší mienkotvorný onlinový denník zo sledovaných médií. Zastáva postoje naľavo od stredu a je považovaný za denník strednej vrstvy. Pred parlamentnými voľbami zvykne odporúčať čitateľskej obci, aby volila pro-európsky orientované politické strany. Celkovo sme do výskumu v sledovanom období zaradili 180 príspevkov na viac ako 456 normovaných stranách. V texte naň odkazujeme [2].

The Mirror (založený v roku 1903) ako bulvárne médium v sledovanom období venovalo téme brexitu viac ako 60 článkov na vyše 140 normovaných stranách. V texte naň odkazujeme [3].

The Sun (založený v roku 1964) v súčasnosti predstavuje typický bulvárny britský denník. Do výskumného súboru sme

zaradili viac ako 90 článkov na viac ako 160 normovaných stranách. V texte naň odkazujeme [4].

Výskumné zistenia

a) Očakávania britskej spoločnosti

Mediálna kampaň v prospech brexitu prebiehala v britských (najmä) bulvárnych médiách dlhší čas pred referendum volajúc po skončení s *(nad)vládou Bruselu, znovuzískaním kontroly nad domácimi financiami, daňami, spravovaním vecí verejných, migráciou* a pod. ([3], [4]). Toto boli najčastejšie a najhlasnejšie výhrady. I napriek intenzívnej mediálnej kampani pred britským referendum v roku 2016 nikto neočakával výsledok v prospech brexitu. Istý čas trvalo, kým sa Británia aj EÚ spamätali z referendového šoku. Očakávalo sa rýchle riešenie a rovnako rýchly odchod – opäť nikto nepredpokladal, že krajinu čaká niekoľkoročné obdobie intenzívnych rokovaní. Za Britániu ich viedla premiérka Theresa May, s ktorej výsledkami však britský parlament nikdy nebol spokojný; napokon svoj post opustila. Ukázalo sa, že Británia nie je schopná definovať svoje požiadavky jasne a vecne tak, aby boli spokojné obe zúčastnené strany.

Pred-brexitové obdobie bolo plné očakávaní najmä preto, že bolo presýtené sľubmi politických zástancov brexitu prezentujúcich sa v britských i svetových médiách. Brexiteri sľubovali hospodársku prosperitu a zvýšenie kvality života občanov. Argumentovali negatívnymi ekonomickými dopadmi na britskú spoločnosť (najmä zdravotníctvo a azylovú politiku) v prípade ďalšieho zotrvávania krajiny v EÚ. Hlavnými predstaviteľmi brexitu boli Nigel Farage a Boris Johnson, ktorých zámerom pred referendum v roku 2016 bolo presvedčiť britský elektorát o ekonomických nevýhodách ich členstva v EÚ. Ako sa neskôr ukázalo, nehovorili pravdu (pozri obr. 1), ak tvrdili, že po brexite nebude ich krajina posielat' do EÚ 350 miliónov libier týždenne. Tieto prostriedky sa stali jedným z hlavných argumentov brexiterov v predreferendovom období v Británii.

Obr. 1: *Guardian* v 16. 9. 2017 spochybil tvrdenia brexiterov (zdroj: [2])

Boris Johnson: we will still claw back £350m a week after Brexit

Foreign secretary revives Vote Leave's controversial campaign message, insisting cash should go to NHS

b) Reálne dopady brexitu na Britániu

Neustále sa objavujú nové nepredvídateľné dopady brexitu na krajinu a jej obyvateľov. Británia neodišla z mapy Európy, len opustila Úniu. Dôsledky tohto kroku sú dvojakého charakteru: jazykové a mimojazykové, ktoré prevládajú a sú rôznorodé, a to spoločenské, politické, bezpečnostné, migračné, hospodárske, finančné, technické a pod.

Celospoločenský dopad. Téma výrazným spôsobom polarizovala celú britskú spoločnosť, čo sa prejavovalo aj v sledovaných médiách. Tie výrazne zasahovali do debaty na danú tému, ktorá bola intenzívne medializovaná. Profesor politológie Sir J. Curtice (2020) sa na stránkach www.bbc.com odvoláva na výskum agentúr *ComRes*, *Deltapoll* a *YouGov*, podľa ktorého bolo za zotrvanie v EÚ 53 % a za brexit 47 % respondentov.

Politické dôsledky sa prejavili nielen v odchode premiérky T. May, ale aj v otvorení otázky odchodu Škótska zo Spojeného kráľovstva (*devolution*), ktoré sa jasne vyjadrilo za zotrvanie v EÚ. Preto by chcelo zorganizovať ďalšie referendum o vystúpení z kráľovstva (posledné sa konalo v r. 2014 – referendum o brexite vtedy ešte nebolo na programe dňa), čo však britská vláda striktné odmieta. Vystúpenie z kráľovstva by však bolo problematické najmä z dôvodu tesného prepojenia škótskej ekonomiky s anglickou a s ostatnými časťami kráľovstva. Na druhej strane však disponujú zásobami ropy potrebnej na chod britskej ekonomiky. Odchod Británie zároveň oslabil aj EÚ, pretože v Británii stráca vplyvného politického a silného ekonomického partnera.

Bezpečnostné dôsledky. Británia zostáva členom NATO a OSN. To sa po odchode z EÚ nemení. Avšak môže sa to odraziť v znížení prostriedkov, ktoré Británia vynakladala na bezpečnosť Európy. Rovnako sa jej odchod môže negatívne odraziť na znížení intenzity spolupráce jej tajných služieb s EÚ. V súčasnej situácii, keď EÚ čelí covidovej pandémie spojenej s protestmi proti pandemickým opatreniam a očkovacím kampaniam a pod., dezinformačným a konšpiračným teóriám, organizovanému zločinu, hybridnej vojne, hrozbe terorizmu, migračným výzvam atď., do popredia vystupuje otázka európskej bezpečnosti, ktorá je zaistená prostredníctvom Frontexu a členstva (jednotlivých krajín) v NATO.

Migrácia je v Británii silnou mediálnou témou, pretože do krajiny ročne prichádza približne štvrt' milióna prisťahovalcov hľadajúcich prácu. Napr. v anglickom Coventry pôsobí strojárská spoločnosť *MNB Precision Ltd.*, ktorej 35 % zamestnancov pochádza z krajín EÚ (z Čiech, Slovenska, Poľska, Rumunska a pod.), na ktorých je firma odkázaná. Plánuje si zamestnancov udržať a zamestnávať ďalších migrantov, pretože Británia nemá dostatok kvalifikovaných pracovníkov strojárstva. *MNB Precision Ltd.* dokonca v Čechách robila nábor pracovných síl a neplánuje zmeniť svoj prístup (Müller, 2020).

Hospodárske a finančné dopady. Británia ako člen nadnárodnej skupiny G7 patrí k najvyspelejším ekonomikám sveta. I napriek tomu spôsobil brexit pokles hodnoty libry a prepad akcií. V roku 2018 predstavoval britský vývoz do EÚ polovicu exportu krajiny (Baloga, 2020). Začiatkom roka 2021 chýbal v britských obchodoch tovar z EÚ v dôsledku nedostatku vodičov kamiónov a iných (dovozných a vývozných) problémov. Pôvodne sľubované „ušetrené“ prostriedky nebude možné použiť na plánovaný rozvoj britskej ekonomiky, najmä zdravotnej starostlivosti (obr. 1). Súčasný premiér B. Johnson ohlásil ukončenie spolupráce mobility Erasmus pre vysokoškolských študentov, akademikov a ostatných zamestnancov. Negatívny dopad pre zahraničných študentov sa prejavil v nemožnosti financovať zvyšujúce sa náklady na štúdium v Británii. Dopady na britské hospodárstvo v oblasti zdravotníctva, školstva, dovozu/vývozu ešte nie sú všetky jasné.

Technické dopady sa prejavili napríklad v strate domény .eu a k zmene názvov webových stránok a e-mailových adries do marca 2021. To má dopad na zvýšené náklady pre firmy, inštitúcie a spoločnosti pôvodne disponujúce danou doménou.

Jazykové dopady možno pozorovať najmä v lexikálnej (novotvary a významové posuny) a syntaktickej rovine (vznik nových syntagiem a kolokácií). V súvislosti s brexitom išlo v britskej spoločnosti o novú situáciu, ktorá sa reflektovala aj v britskej angličtine. Výraz *brexit* bol vytvorený na základe analógie s *grexitom*, ktorý vznikol v dobe, kedy sa uvažovalo o vynútenom odchode Grécka z EÚ v dôsledku ekonomických problémov tejto členskej krajiny. Úvahy o odchode Grécka z EÚ boli inej povahy ako v Británii. Kým v prípade Grécka o jeho odchode uvažovali ostatné členské štáty, v prípade Británie išlo o rozhodnutie vo vnútri krajiny. V angličtine sa tak okrem brexitu objavujú výrazy ako *no deal* (žiadna dohoda/bez dohody), *Article 50* (Článok 50, resp. jeho aktivovanie s cieľom opustiť EÚ) alebo *hard border* (tvrdý brexit, dosl. tvrdá hranica medzi Severným Írskom a Írskom), pričom „no“ a „hard“ nadobúdali v brexitovom kontexte negatívne významy. Do opozície vstupovali aj pôvodne

synonymické výrazy odkazujúce na **dohodu**: *deal – agreement*. V prípade *deal* vznikali syntagmy ako *no deal* či *no deal is better than a bad deal*. V prípade *agreement* vznikali syntagmy ako *withdrawal agreement* či *future agreement*, ktoré preferoval najmä francúzsky politik a hlavný vyjednávač EÚ v otázkach brexitu Michel Barnier.

(<https://theconversation.com/how-brexit-changed-the-english-language-151549>)

The Guardian použil januári 2021 v titulku hapax legomenon, *Internexit*, odkazujúci na nielen na stratu domény pre Britániu, ale aj odstránenie webových stránok skupiny Leave.EU: “*Internexit*” for Leave.EU as domain name temporarily suspended (Internexit pre Leave.EU z dôvodu dočasne pozastavenej domény; prekl. P. J.). Použitie úvodzoviek naznačuje, že ide o neologický výraz utvorený križením (**internet** + **exit**):

Error message greets visitors to site registered in name of Irish businessman who claims he does not know campaign group

Leave.EU has been forced to “Internexit” after the group’s EU domain name was temporarily suspended. It comes after the Irish businessman in whose name the pro-Brexit campaign group’s domain name is registered denied having any involvement with the organisation.

Now visitors to the site are greeted with an error message, and the EU’s online registry marks the domain as under a server hold, meaning it is “temporarily inactive and under investigation”. [2]

Prekl. P. J.:

Hlásenie a chybe víta návštevníkov stránok registrovaných na meno írkeho podnikateľa, ktorý tvrdí, že nepozná kampaňovú skupinu za odchod z EÚ

Po dočasnom pozastavení názvu domény skupiny v EÚ bola stránka Leave.EU nútená „internexitovať“. Stalo sa to potom, čo írskemu podnikateľovi, v ktorého mene je zaregistrovaný názov domény pro-brexitovej kampane, poprel akékoľvek napojenie na kampaň.

Návštevníkov týchto stránok teraz víta hlásenie o chybe a online register EÚ eviduje doménu ako pozastavenú, čo znamená, že je táto „dočasne neaktívna a predmetom vyšetrovania“.

c) Hodnotiace výrazy v sledovaných médiách v post-brexítovom období

Británia oficiálne opustila EÚ v roku 2020, ktorý predstavoval isté prechodné obdobie. Počas tohto obdobia neplatili niektoré pravidlá, ktoré vstupujú do hry práve začiatkom roka 2021, teda po skončení skúšobného (prechodného) obdobia. Občania Británie a EÚ tak čelia dopadu brexitu v celej intenzite. Túto skutočnosť reflektujú v sledovanom období aj médiá. Z nich sme excerpovali hodnotiace slová, pomocou ktorých sme sledovali lexikálnu rovinu výrazov na osi *pozitívne – neutrálne – negatívne* pri hodnotení brexitu z hľadiska kvalitatívnej i kvantitatívnej analýzy (pozri tabuľku **1, 2 a 3**).

V sledovanom období (január – marec 2021) sa v britských médiách pertraktujú dve ťažiskové témy, ktoré sa vzájomne prekrývajú. Ide o tému brexitu a covidovú pandémiu. V prípade brexitu sme sa sústredili na vyhľadanie výrazov spojených s pozitívnymi konotáciami a hodnoteniami (tabuľka **1**), ako *deal, agreement* (synonymá *dohody*) alebo *health* (zdravie). Všetky uvedené výrazy mohli byť uvedené aj v súvislosti s pandemickou situáciou. Výrazy ako „dohoda“ a „zdravie“ sme zaradili medzi pozitívne výrazy, pretože ide o hodnoty, ktoré si európska spoločnosť cení. Pôvodne sme do tejto skupiny začlenili výraz *vaccine* (vakcína), pretože ide o hodnotu, ktorá pomáha udržať, resp. dosiahnuť zdravie. Vyskytuje sa v (pozitívnych) spojeniach ako *Covid-19 vaccines; new vaccines* [1], ***Covid vaccine given to more than one million Brits as Matt Hancock reveals the 'end is in sight'*** (Vakcínu proti covidu dostalo viac ako milión Britov a Matt Hancock potvrdil, že koniec pandémie sa blíži; prekl. P. J.) [4]. Brexit v istom období skomplikoval dovozné podmienky britsko-švédskej očkovacej látky AstraZeneca z Británie do EÚ. Nachádzali sme nielen pozitívne spojenia, ale aj syntagmy s neutrálnym významom, napr. *vaccine suppliers* (dodávatelia vakcín) [3] alebo s negatívnym významom, napr. *vaccine border* [2] alebo *EU's vaccine blunder reopens Brexit battle over Irish border* (Chybná vakcína v EÚ opäť otvára brexitový boj o írsku hranicu; prekl. P. J.) [2] či *Seeking to control*

the export of vaccines undercuts the EU's basic ethics (Snaha kontrolovať vývoz vakcín je v rozpore so základnou etikou EÚ; prekl. P. J.) [3].

V kontexte zamerania príspevku sme sústredili pozornosť na excerpovanie výrazov s pozitívnym významom (dohoda o brexite, zdravie a pod.). Ukázalo sa, že v danom kontexte sa vyskytuje viac negatívne (tab. 3) ladených výrazov, resp. neutrálnych výrazov (tab. 2) v hodnotiacich spojeniach, či už použitých v kladnom alebo zápornom význame. Vysoký výskyt sledovaných výrazov v danom období (tab. 1) naznačuje zvýšenú pozornosť venovanú danej problematike v mediálne sprostredkovanej komunikácii. Išlo o obdobie, v ktorom sa diskutovalo o fungovaní dohody medzi Veľkou Britániou a EÚ s dopadom na rozličné oblasti života obyvateľov na oboch stranách.

Tabuľka 1: Pozitívne hodnotiace výrazy spojené s brexitom v sledovaných britských médiách s počtom výskytov (x)

	<i>The Independent</i>	<i>The Guardian</i>	<i>The Mirror</i>	<i>The Sun</i>	Spolu
good	90	88	20	24	222
deal	535	348	129	128	3 164
agreement	327	152	44	33	556
health	116	69	30	37	252

Neutrálne spojenia (tab. 2) ako EÚ, brexit alebo post-brexit sa nachádzali v príspevkoch vo zvýšenej miere vzhľadom na ich zameranie. Nachádzali sme pozitívne, neutrálne aj negatívne kontextualizované príspevky:

Britain should have world-leading animal welfare standards post-Brexit (Británia by sa v oblasti životných podmienok zvierat mala v post-brexitovom období stať svetovým lídrom; prekl. P. J.) [1];

Northern Ireland's post-Brexit status (Postavenie Severného Írska po brexite; prekl. P. J.) [2]

Under post-Brexit rules you pay VAT on gifts worth more than £39 on arrival in the UK (Pri príchode do Veľkej Británie podľa post-brexitových pravidiel zaplatíte DPH za darčeky v hodnote viac ako 39 libier; prekl. P. J.) [3];
Meanwhile, the first post-Brexit Eurostar arrived from London at the Gare du Nord train station in Paris today (Po brexite medzitým na parížsku železničnú stanicu Gare du Nord dnes z Londýna dorazil prvý Eurostar; prekl. P. J.) [4].

Tabuľka 2: Neutrálne výrazy spojené s brexitom v sledovaných britských médiách s počtom výskytov (x)

	<i>The Independent</i>	<i>The Guardian</i>	<i>The Mirror</i>	<i>The Sun</i>	Spolu
Brexit	1 034	838	261	294	2 427
post-Brexit	133	130	36	36	335
transition period ¹	87	55	25	9	176
trade	654	471	142	99	1 366
business	344	477	160	61	1 042
import (-s, -ed, -ing)	119	213	67	23	422
export (-s, -ed, -ing)	307	380	108	44	839
financ (-e, -ial)	80	94	19	11	204
The EU	1 066	957	322	281	2 626
Northern Ireland	543	381	142	43	1 109
vaccine	91	34	39	114	278

Keďže ekonomické dopady vyvolávali najčastejšie obavy, zamerali sme sa na použitie výrazov ako *trade* (obchod, obchodovanie), *business* (obchod, obchodovanie, firma, prevádzka), *financ(-e, -ial)* – financie, finančný a pod. Zaznamenali sme ich vysoký výskyt vo všetkých sledovaných denníkoch, najmä v mienkotvorných, ktoré sa hospodársko-ekonomickými otázkami primárne zaoberajú. Niektoré výrazy sa vyskytovali častejšie v mienkotvorných denníkoch ako

¹ Prechodné obdobie v roku 2020.

v bulvárnych, napr. *transition period*, čo vychádza už z povahy daných médií ako aj z rozsahu ich príspevkov (teda dlhšie a objektívnejšie články v [1] a [2] a kratšie príspevky v [3] a [4] orientované viac na senzácie v zábavnom priemysle ako hospodárske témy).

Do tabuľky 3 (nižšie) sme zaradili výrazy s primárne negatívnym významovým nábojom. Najčastejšie sa vyskytovali *red tape* a *paperwork* (byrokracia, doklady, „papierovačky“). Zintenzívnenie byrokracie nastalo práve dôsledkom brexitu. Všimli sme si výskyt výrazov ako *problem* a *trouble*, príp. *tariff* (poplatok, clo), *no deal* (žiadna dohoda) alebo *hard border* (riadna hranica medzi severným Írskom a Britániou), pretože boli počas rokovaní v brexitovom období častým zdrojom nezhôd medzi EÚ a Britániou. Podobne *border check* (hraničná kontrola) alebo *barrier* (bariéra – myslí sa obchodná, dovozná a pod.). Napríklad:

Companies face new expense and red tape, including customs declarations and border checks (Firmy čelia novým výdavkom a byrokracii vrátane colných vyhlásení a hraničných kontrol; prekl. P. J.) [1];

Friday's poll by Savanta ComRes showed that 39 per cent thought Brexit had so far been bad for trade, against just 18 per cent who said it had been good, while 37 per cent rated it bad for the UK economy, compared to 25 per cent who said its effects have been beneficial. (Piatkový prieskum Savanta ComRes ukázal, že 39 percent si myslí, že brexit bol doteraz zlý pre obchod, pričom iba 18 percent uviedlo, že je dobrý, zatiaľ čo 37 percent ho hodnotilo ako zlé pre britskú ekonomiku, v porovnaní s 25 percentami. uviedol, že jeho účinky sú prospešné; prekl. P. J.)[1];

As the Brexit transition period drew to an end in 2019, the British owners of .EU domain names – of which there were estimated to be about 340,000 – started to express alarm that no deal had been made, meaning that they would have to give up their websites when Britain left the EU. (Ako sa prechodné obdobie brexitu v roku 2019 chýlilo ku koncu, britskí majitelia domény .EU – ktorých bolo odhadovaných asi 340 000 – začali vyjadrovať znepokojenie nad tým, že nedošlo k dohode, čo znamená, že sa budú musieť vzdať svojich webových stránok po odchode Británie z EÚ; prekl. P. J.) [2];

With the Brexit deal fishermen have ended up with the worst of all worlds. "It's as bad as it's ever been. At least with a no deal we'd have had our 12-mile rights. At the moment, we've lost everything." (S brexitovou dohodou skončili rybári najhoršie ako sa len dalo. „Je to najhoršie než kedykoľvek predtým.

Bez dohody by sme mali možnosť loviť 12 míľ od brehu. V tejto chvíli sme stratili všetko.” prekl. P. J.) [2];

„...I think that even a **bad** deal would be better than no deal“ (Aj zlá dohoda by bola lepšia ako žiadna dohoda.; prekl. P. J.) [3];

*Under the Brexit deal, firms moving foodstuffs east to west across the Irish Sea must make customs declarations, open them up to sanitary checks, and may have to **pay tariffs** if they're at risk of moving into the EU later on.* (Podľa dohody o brexite musia firmy presúvajúce potraviny z východu na západ cez Írske more vydávať colné vyhlásenia, sprístupniť ich hygienickým kontrolám a v prípade, že im hrozí neskoršie presťahovanie sa do EÚ, budú musieť pravdepodobne zaplatiť clá; prekl. P. J.) [3];

*But with the clock running down UK officials have moved to ensure if negotiations don't succeed **new barriers** to trade won't be imposed right away.* (Ale ako čas beží, britskí predstavitelia sa zaistili, že ak rokovania nebudú úspešné, nové nebudú hneď uvalené obchodné prekážky; prekl. P. J.) [4];

„We don't know if we face fines, a **bad stamp** in our passports and being banned from entering the Schengen area.“ (Nevieme, či nám hrozia pokuty, zlá pečiatka v pase a zákaz vstupu do schengenského priestoru prekl. PJ) [4]

Tabuľka 3: Negatívne hodnotiace výrazy spojené s brexitom v sledovaných britských médiách s počtom výskytov (x)

	<i>The Independent</i>	<i>The Guardian</i>	<i>The Mirror</i>	<i>The Sun</i>	Spolu
bad	25	20	6	8	59
crisis	47	31	9	15	102
red tape	127	70	43	19	259
paperwork	135	117	34	18	304
no deal	10	10	5	2	27
hard border	22	7	10	7	46
barrier	75	49	5	4	133
border check	24	19	-	4	47
problem	263	182	43	30	518
trouble	8	8	-	2	18
tariff	111	81	28	27	247
Covid	103	113	26	62	304
virus	65	29	21	19	134

Sledované výrazy fungovali ako idiómy, napr. *hard border* (hranica podliehajúca kontrolám a dovozným clám) alebo *red tape* (byrokracia; vláda; administratíva). Niektoré sú už považované za kliše (*red tape*, *paperwork*, *teething troubles*² a pod.). Iné sa v jazyku objavili nedávno (*hard border*). Podrobnejšie sa budeme problematike frazém venovať v ďalšom výskume.

Nachádzali sme aj iné výrazy a slovné spojenia s negatívnym hodnotiacim významom, napr. *anger* (hnev), *disruption* (narušenie), *frustrating* (frustrujúci), *chaos*, *loss of confidence* (strata dôvery), *regret* (oľutovať), *ridiculous* (smiešny, absurdný), *U-turn* (obrat o 180 stupňov v dôsledku slabosti alebo omylu, v angl. s negatívnym významom) a pod.

Záver

V príspevku sme si stanovili tieto ciele: preskúmať brexitové očakávania britskej spoločnosti a porovnať ich s reálnymi dopadmi na občanov EÚ a najmä na občanov Británie po brexite. Ukázalo sa, že kým očakávania britskej verejnosti boli prevažne pozitívne, dopady brexitu boli prevažne negatívne, a to vo viacerých oblastiach (v hospodárskej, dopravnej a pod.). Používanie hodnotiacich výrazov brexitu v post-brexitovom období v mediálnom priestore sme skúmali prostredníctvom sledovania dvoch mienkotvorných a dvoch bulvárnych britských denníkov, z ktorých sme dané výrazy excerpovali z vyše 600 článkov (na cca 1 275 NS) v období od januára do konca marca 2021. Náš výskum ukázal, že očakávania britskej verejnosti počas referendového obdobia (teda z roku 2016) sa nielenže nenaplnili, ale sú v rozpore so súčasnou náladou v britskej spoločnosti. Prevláda nespokojnosť, rozčarovanie a frustrácia, ktoré pozorujeme i na výsledkoch prieskumu uskutočnenom v roku 2020 v súčinnosti troch britských agentúr *ComRes*, *Deltapoll*

² *Teething troubles* alebo aj *teething problems* v zmysle malých alebo krátkodobých problémov, keď prvýkrát začnete vykonávať novú prácu, projekt alebo používať nový systém, aplikáciu a pod.

a *YouGov*, podľa ktorých bolo pred rokom (teda v prechodnom brexitovom období) za zotrvanie v EÚ 53 % a za brexit 47 % respondentov. Pozitívnu výnimku predstavuje oblasť anglického jazyka, obohateného o nové významy a novotvary. Nadmerný výskyt niektorých sledovaných výrazov (*brexit, deal, Northern Ireland*) dokazuje intenzívny záujem o problematiku brexitu predstavujúcu živú tému, ktorá sa bude ďalej vyvíjať a bude hodna skúmania. Zároveň sa potvrdilo, že mienkotvorná tlač (v porovnaní s bulvárom) kladie dôraz na iné témy, čo sa odráža aj vo výbere jazykových prostriedkov.

Z priebehu nášho výskumu vyplynulo, že problematika si zasluhuje pozornejšie a hlbšie skúmanie. Zároveň sme si uvedomili, že treba detailnejšie prepracovať aj metodiku skúmania danej problematiky s ohľadom na podrobnejšiu kontextualizáciu vybraných výrazov, ktoré sú súčasťou syntagmiem dotvárajúcich sémantické pole daných spojení. V tomto smere príspevok naráža na kapacitné a časové obmedzenia. Výskum zároveň poukázal na vznik nových výrazov (*hard border, Internexit*) či využívanie zaužívaných metafor (*red tape, U-turn* a pod.), ktoré sa v blízkej budúcnosti stanú predmetom nášho ďalšieho výskumného záujmu.

*Príspevok bol vytvorený v rámci projektu
VEGA 1/0748/21 Lexikogenetický potenciál mediálneho
politického diskurzu o kríze.*

LITERATÚRA

- BALOGA, Lukáš. 2020. *Mäkky brexit je už takmer na dosah. Kto ustúpi?* <https://blog.sme.sk/lukasbaloga/ekonomika/makky-brexit-je-uz-takmer-na-dosah-kto-ustupi> [Online.] (08-09-2021).
- CURTICE, John. 2020. *Brexit: How do voters now feel about it?* <https://www.bbc.com/news/explainers-55416939> [Online.] (08-09-2021).
- DOLNÍK, Juraj. 1999. *Jazyk a hodnotenie*. Banská Bystrica : Filologická fakulta UMB. 240 s. ISBN 80-80-55-301-7.

- GENČIOVÁ, Annamária. 2020. *Krízová sféra a sociopragmatické determinanty mediálne stvárňovaného komunikátu*. Banská Bystrica : Belianum. 316 s. ISBN 978-80-557-1722-7.
<https://theconversation.com/how-brexít-changed-the-english-language-151549> [Online.] (07-09-2021).
<https://www.ft.com/content/366432ce-9741-11e9-8cfb-30c211dcd229> [Online.] (8/9/2021)
https://www.bbc.co.uk/news/politics/eu_referendum/results [Online.] (07-09-2021).
<https://www.politico.eu/?s=brexít> [Online.] (08-09-2021).
- JESENSKÁ, Petra. 2018. *Jazyková politika a jazyková situácia v EÚ s ohľadom na angličtinu ako jazyk lingua franca*. Banská Bystrica : Belianum. 110 s. ISBN 978-80-557-1411-0.
- JESENSKÁ, Petra. 2019. The future of English after brexít – tendencies. In: *Ist Nitra postgraduate conference in English studies: trends and perspectives : conference proceedings*, Nitra 24. október 2019. 1. vyd. Praha : Verbum, 2019, s. 18 – 32. ISBN 978-80-87800-65-2.
- MÜLLER, Vladimír. 2020. *Brexít: jízdenka bez návratu?* <https://www.ceskatelevize.cz/porady/13272352331-brexít-jízdenka-bez-návratu/22056226849/> [Online.] (08-09-2021).
- PIROSKOVÁ, Dominika. 2021. *Post-brexítový naratív z lexikálo-axiologického hľadiska*. KAA FF UMB v Banskej Bystrici. 62 s. [Diplomová práca.]
- TRAMPOTA, Tomáš – VOJTĚCHOVSKÁ, Martina. 2010. *Metody výzkumu médií*. Praha : Portál. 296 s. ISBN 978-80-7367-683-4.

Pramene

- [1] *The Independent* <https://www.independent.co.uk/topic/brexít>
[2] *The Guardian* <https://www.theguardian.com/politics/eu-referendum>
[3] *The Mirror* <https://www.mirror.co.uk/all-about/brexít>
[4] *The Sun* <https://www.thesun.co.uk/news/brexít>

doc. PaedDr. Petra JESENSKÁ, PhD.

 <https://orcid.org/0000-0001-8655-2671>

Filozofická fakulta UMB

P. O. Box 263

Katedra anglistiky a amerikanistiky

Tajovského 40

974 01 BANSKÁ BYSTRICA

Slovenská republika

E-mail: petra.jesenska@umb.sk

„COVIDOVÉ DISKUSE“ NA INTERNETU

Bohumila Junková

„COVID DISCUSSION“ ON THE INTERNET

The internet discussion provides a lot of interesting material which can help us to identify the form and quality of language of the current population. Despite the fact the texts are primarily written, their spontaneity results in using the devices of non-standard language. A phonological level is not an exception, its sound devices can be indicated by punctuation marks and graphics in written texts. While non-standard language is frequently used in the internet discussions, most of the participants use common Czech. In this paper I would like to aim at newly formed words connected with covid, its global expansion and pandemic solutions in the Czech Republic and in the world. I am also interested in the written discussion text syntax, special features of sentence formation, contact devices with regard to their function in the text. Language material was collected from the discussion on www.novinky.cz between March 2020 and September 2021.

KEY WORDS:

internet discussion, covid, colloquial language, non-standard language, contact devices, expressive devices

V příspěvku jsme se zaměřili na komunikaci, která se vztahuje k jedinému tématu – onemocnění covidem. Jde o téma aktuální, proto se k němu vyjadřuje nebývale velký počet diskutujících, zaznamenali jsme i počty nad 2 000.

Pokud jde o dílčí témata, některá se pravidelně opakují, jiná přinášejí informace nové, např. (21. 8. 2021): kolik přibylo nově nakažených, třetí dávka vakcín, podmínky cestování do zahraničí a situace v jednotlivých zemích, číslo R a jeho momentální hodnota, „covidový semafor“, covidové odměny pro zdravotníky, kam jít na testy na covid, kapacita lůžek a hospitalizovaných, nákaza v obcích, počty očkovaných v různých věkových kategoriích apod. Nejčastěji se diskutující vyjadřují k očkování. Někteří si myslí, že by se lidé neměli očkovat a uvádějí důvody,

proč očkování lidem škodí. Tento názor je v rozporu se skutečným stavem; většina občanů České republiky očkovaná je.

Třebaže jde o primárně psané texty, vzhledem k jejich spontánnosti a nepřipravenosti jsou zde užívány mluvenostní prostředky, a to ve všech jazykových rovinách. Zajímavá je rovina fonologická, obsahující zvukové prostředky v psané podobě. Zápisy různých zvuků většinou doplňují nesouhlas buď s obsahem úvodního článku, nebo jde o expresivní reakci na jiný příspěvek, např. *Hloupým lidem nelze nic vysvětlit... považují se za nedotknutelné ničím. Píší samé bububu, budliky, já se nebojím.*

Občas je užít pouze zápis zvuků bez dalšího textu, např. *Budliky budliky budliky budliky bu bu bu...*, jimiž pisatel s nadsázkou imituje strašení koronavirem, nebo *Ťuk, ťuk...* – kdy ťukáním si na čelo hodnotíme negativně duševní stav někoho, s kým nesouhlasíme.

Humorně působí analogie úrovně některých diskutujících s dětmi a s jejich nesouhlasnými projevy, např. *Tady je to až na výjimky, jak na píškovišti u MŠ. Vyjadřování jedinců proti vakcíně, zní jakoby děti měly mít k obědu ovesnou kaši. Bu bu bubu, brrrrr bleee šmakuláda fuj fuj nene a ne. Blé. – Kykyrykyyyy... Dobře rano, pusinky moje – Pssst! Nic takového přeci není. Zdá se, že se diskutující baví a patrně chtějí humornou nadsázkou bavit ostatní.*

V souvislosti s výskytem covidu se objevila nová pojmenování. Je to především slovo *covid* ve funkci substantiva, kromě toho se užívá i jako adjektivum v mnoha spojeních, buď jako nesklonné nebo s adjektivní koncovkou -ový, tedy *covid/covidový*, popř. *kovid/kovidový*, výjimečně -í – *covidí*. Způsob zápisu je nejednotný. Výjimečně je užita podoba adjektiva přivlastňovacího, např. *Svědci Covidovi dejte nám už pokoj!!!* Ve spojení se substantivem má funkci přivlastku, např. *Covidový Bůh vládne světu; covidí zabeďněnci; Covid hysterici, kupředu levá zpátky ni krok; Covid fašismus pokračuje dál; Covid blázní tomu ještě tleskají; Kovid odpůrci zalezte do díry a už tam zůstaňte; Hlásná covidová trouba se probudila apod.*

V převážné většině příkladů se slovo *covid* vyskytuje jako součást složeného pojmenování, vždy tvoří jeho první část, např. *Každý rok opouští svět spousta lidí. Do covidhysterie na ně nikdo ani nevzdechl; v té nechutné covitahanici; Covidzpravy. cz šíří poplašné zprávy; covidpanikáře to kosí jak u Verdunu; R“ je pouze nástroj Covidteroristů; Covidmafie se vrátila z dovolených; Tenhle kovidfašismus bude trvat tak dlouho, dokud ho sami neukončíme aj.*

K mluvenostním prostředkům lze řadit výraz *covidáci/covidaci*; jde o univerbizované pojmenování pro nemocné covidem, např. *Lide s jinými chorobami budou ve velkém umírat později, protože se jim nedostalo péče, kterou si pro sebe usurpovali covidaci.* Součástí komunikace v diskusích jsou i výrazy, které napodobují spojení ustálená, např. *Ano, ale za to že jsme Best in Covid skutečně může Babiš; Umírat budou i dál. Covid necovid.*

Snad nejvíc diskutujících se vyjadřuje k článkům, v nichž se píše o očkování. Jde o téma vyskytující se denně v různých podobách. Nejčastěji se objevují názory na to, zda je očkování prospěšné a zda pomůže situaci řešit. Diskutující se prezentují vyhraněnými názory a rozdělují se do skupin na ty, kteří s očkováním souhlasí, a ty, kteří nesouhlasí (*vaxeři* a *antivaxeři*), dále pak na očkované a neočkované (*očko* a *neočko*). Do které skupiny sami sebe řadí, je jasné už při oslovení, např. *Ano, vážení přátelé, i vy, antivaxeři.* Svůj názor na očkování se snaží zdůvodnit, aby přesvědčili i ostatní, např. *Antivaxerský postoj je především problém lidí neinformovaných (příčinou může být jejich nižší inteligence nebo naopak neschopnost odlišit realitu od fake news).*

Některé diskusní příspěvky působí agresivně, jejich autoři nepřipustí jiný názor než svůj, např. *Antivax pomatenci sabotují očkování a pak budou vyřvávat, že očkování nefunguje. Doufám v exemplární trest.*

Humorná je naopak snaha odlehčit závažné téma vtipnými poznámkami, např. *Vojtěch bude mít koncert -očkoparty; A ony i ty články jsou už rozdělené pro očko a pro neočko.* Podobně

tomu bylo v diskusních příspěvcích, které reagovaly na článek „Slovensko spouští očkovací loterii o 100 000 eur“ ze dne 4. 8. 2021, jehož obsah byl pro české čtenáře patrně překvapením, např. *Jdu vynadat tátovi, že se po válce přestěhoval do Čech; Vy už jste někdy slyšel o očkovací loterii? Já ještě ne; Zkrátka, taková malá slovenská Športka... Vklad je „jen“ očkování a výhry nedosažitelné! Výhercům srdečně blahopřeji!; Vsadím boty, že to vyhraje sputnikovič Matovič; Slováci, doufám, že neprodáte svou duši, za prašivých 100 000 eur!* Pro objektivitu je třeba dodat, že v některých příspěvcích se diskutující vyjadřovali k tomuto tématu s vážností, mnozí i se závistí, že se nemohou akce účastnit.

V návaznosti na „covidové téma“ se především odpírači očkování obraceli ve svých příspěvcích na politiky, které obviňovali z nekompetentních přístupů k řešení současné situace. Kritika se zaměřila na Andreje Babiše, jehož jméno se objevilo v mnoha inovativních pojmenováních. Jde o příspěvky jeho odpůrců, např. *Ano, to je skutečně absurdní a na hlavu postavené. Jako všechno v tomhle Babišstánu; Můžete nám prozradit jak je to v jiných zemích? Tam mají také **Babišistán** nebo jste pouze hloupá?; ...skvěle dovysvětleno zdejším babišistům! Je to marné je to marné!; Tohle bychom si měli přečíst každé ráno, abychom nezapomněli jaký Nikdoš nás vede do záhuby a mezinárodní izolace; Tak to zase holt Zlostébák všechno zavře; kdyby otevřeli vsichni, **hamackobabismus** se sesype jak dum z karet; (Andrej Babiš) ... je to prostě slovenská liška v českém kurníku.*

Zcela výjimečné jsou reakce diskutujících, kteří se vyjadřují k nevhodnosti uvedených příspěvků a jejich autory napomínají, např. *Pane Tomáši Hanačku, především ne „Babiš“, ale „pan Ing. Andrej Babiš“ – to je o vašem vychování a vaší úctě k jinému člověku.*

Předmětem kritiky byli i další politici, kteří podle názoru mnohých nesou vinu za nesprávné řešení koronavirové pandemie. Nekompetentní přístup byl kritizován nejčastěji u ministrů zdravotnictví, kteří se během jednoho roku v této funkci vystřídali. Často je v diskusních příspěvcích zmiňován bývalý

ministr Roman Prymula, jehož neobvyklé příjmení (vyskytuje se v ČR pouze 10x) je zdrojem inovativních obměn, většinou se zápornou konotací, např. *Běž do háje, Prymulo! Roušku venku nosit nebudu!*; *Posílám ti prostředníček Prybambulo*; *otitulovaný expert Prymula*; *Soudruhu Prymulo*, ... apod. Podobné reakce se týkají i dalších českých politiků, např. *reichsführer SS Usama bin Hamacek a jeho gestapo algemeine SS už nedělá nic jiného, než terorizuje celý český národ jako za Reichsprotektorat Böhmen und Mähren!!!* Kritiku veřejnosti sklidila Jana Maláčová v reakcích na článek „Maláčová řekla o Babišovi, že je debil“ (19. 10. 20), např. *Maláčová je pipka a megabachyne co si nevidí do drzky*.

V diskusních příspěvcích je kritizována řada nepopulárních opatření, která s covidem souvisí. Patří sem nošení roušek a respirátorů, což mnozí považují za omezování, nošení roušek je irituje, jak je zřejmé z expresivních pojmenování, kterými je nazývají, např. *Jsem zásadně proti rouchám a respicům*; *Kolik let ještě budeme žít podle čísla R s tlamohadry a testováním*; *Presne, v nemocnici prd a my máme chodit s nahubkama, jeste, ze na to lidi prdi a nosi to nekdo sem tam*; *Slintáky už nikdo soudný nenosí*.

Na Novinkách.cz je zákaz používat vulgární prostředky, protože příspěvek by mohl být smazán. Někteří diskutující se snaží tento zákaz obejít a využívají grafické prostředky, které umožní nevhodné slovo pouze naznačit, např. *Ach boze, na vas jsme tu cekali. Litat budu tam, kde na ty 3,14coviny nehraji, treba do Karibiku... a uz se nemuzu dockat, az z tohohle psycha na tri tydny zmizim*. Jak je vidět, často se jim to daří. Mnozí nacházejí řešení v tom, že vulgární slovo pouze naznačí a chybějící grafémy nahradí tečkami nebo jinými grafickými prostředky, např. *Na roušku venku ti s..e Bílý Tesák holoubku*; *Bezskrupulozni k-á-a, která jde akorát za kariérou*.

Při dlouhodobém sledování internetových diskusí zjistíme, že mnozí se znají podle jmen a komunikují mezi sebou. K nejčastějším kontaktním prostředkům patří oslovení, která mají mnoho podob, a to od přátelského, až po agresivní, výjimečně i vulgární, např. *Paní hloupá Šeflová, takže, když umírají lidé*

i na jiné choroby, tak proč by nemohli z vesela umírat i na covid. Skočte si na Karlák, ať vám změří IQ. Jen se obávám, že budou mít testy i na mikrohodnoty. Možná, že už se na to sama těšíte. Ať žije Darwin. – V tom davu lidí v Kauflandu je ve vzduchu tolik covidu, o kterém si jedno kadeřnictví může nechat jenom zdát, vy namydlená hlavo! – Ty stupido, tak ty budeš rozdmýchávat tady nenávisť mezi očkovaným člověkem a neočkovaným. Následuje odpověď: Ty obludo to rozdmýcháváte hlavně vy očkovaní. – Kuno, nechlastej před spaním, potom nebudeš mít katastrofické sny... Prostřednictvím agresivních oslovení lze vyjádřit názor jak na obsah diskusního příspěvku, tak na jeho autora.

Někdy se diskutující obrací na celou skupinu, s jejímž názorem nesouhlasí, např. *Je mi z Vás, covidistů, zle!* Často jde o rádoby humornou nadsázku prostřednictvím fiktivního příběhu, např. *Už jste slyšeli příběh že po Praze jezdí černá sanitka která odchytává neočkované a okamžitě je naočkuje?!* Jindy volí formu napomenutí a odsouzení, např. *Neuvěřitelné divadlo. Každý rok opouští svět spousta lidí. Do covidhysterie na ně nikdo ani nevzdechl. A nyní tady bude plakat nad kříži. Jste pokrytci. To je jako fotka mrtvolý dítěte uprchlíků na pláži. Přestaňte baštit tyto manipulace.*

Užívání mluvenostních prostředků se týká i roviny syntaktické. Souvisí to s psanými texty, jejichž některé vlastnosti (nepřipravenost, spontánnost, snaha rychle se zapojit do diskuse) jsou blízké textům primárně mluveným.

K frekventovaným patří přerušované věty, vyznačené v psaném textu tečkami, např. *Tento článek je čistá propaganda... Vrchol trapnosti je, že se na děti chystají jít přes prodejny Youtubery, nenechají mladou generaci si udělat vlastní názor..... ať už podporují nebo nepodporují očkovaní, tak zde vláda ukazuje, jak si podle nich skoro vše jde koupit....* Kromě teček jsou to i vykřičníky a otazníky, jimiž diskutující vyjadřují naléhavost nebo rozhořčení, např. *Nevážení písálkové, jaká pandemie???? Za tohle byste měli dostat flastr!!! Pokud není vyhlášena ministerstvem zdravotnictví, tak tu jen dáváte lživé informace!!!!*

Vliv mluvené komunikace je dobře patrný ve formě otázek, kdy tázací zájmeno či příslovce je umístěno na konci výpovědi, např. *A ta odpovědnost vypadá jak? – Vyloučil byste to proč?*

Někteří diskutující se snaží o úsporné vyjádření formou jednočlenných vět jmenných nebo užijí několikanásobných větných členů, např. *Šestnáct kousků navíc. Antivaxové nástup na vakcinaci. Okamžitě. – Roky soudů, vyjádření znalců, hledání jiných důvodů...* Pro rychlé reakce na názory jiných mohou sloužit výpůjčky znamének užívaných v matematice, např. *Oekovany = slusny clovek s odpovednosti za spolecnost! Odmitac = jeho pravy opak!*

Oblíbená je kumulace řečnických otázek, např. *A vy již dnes víte, co je dezinformace a co pravda? Vy už dnes umíte popsat dlouhodobé účinky vakcíny? Vy už dnes víte, kolik dávek a jak často bude třeba? Nebo jen máte také potřebo dávat najevo svoji moudrost? Občas si na ně autor sám odpoví, chce totiž podnitit ostatní diskutující k zamyšlení nad problémem, o němž se diskutuje, např. *Plánujete lámat? A proč? Že jste se zavázali k nákupu sajrajtu, který je nutné spotřebovat? Chcete lámat tj. donutit k účasti na experimentu? A kolikrát? Zatím stačí dvakrát, ale bude potřeba třikrát a víc, dokud kšeftaři nebudou mít dost?**

Někdy si diskutující v průběhu psaní svého příspěvku uvědomí, podobně jako při spontánní mluvené komunikaci, že zapomněl sdělit něco důležitého. Řeší to tak, že text přeruší, doplní sdělení a pokračuje dál. Dodatečná sdělení mohou mít různou povahu: upřesnění sdělované (často obecně přijímané) informace, např. *Nejdříve vymítit ty (např globalistické ministry vojtěch plaga hamacek) co s covid plánované pandémie profitují. – Kolik lidí zemře s covidem (nena covid) je určitě zajímavé. Mě by spíše zajímala průměrná váha těch co zemřeli. 120 kg a více. – Toto jsou fakta, ta mi něco říkají o účinnosti a prospěšnosti očkování (to je prospěšné pro výrobce těchto šmejdů). Plán jak zlomit váhavé, jindy jde o vyjádření vlastního soukromého názoru, osobní zkušenosti s něčím nebo někým, např. *Paráda. Doufám, že se to bude týkat i ostatních a pak to přijde i k nám a očkování ovce (nepočítám ty, kteří se fakt bojí) podstoupili**

píchance úplně zbytečně. – Takže: mojí mamí bude 89 let, nový (v pořadí už 3.!) počítač dostala k 85. narozeninám, umí s ním dobře, ale registrace nepřichází v úvahu a očkování vůbec ne. Jednak jí více lékařů očkování nedoporučilo (než těch, co jí nutilo), za další dost seniorů v jejím věku dostalo vakcínu a už nejsou. Neříkám, že museli zemřít „po vakcíně“, ale v tomto věku mají senioři řadu zdrav. problémů, tak pak je ta vakcinace veliký problém.

Mnohé příspěvky jsou formulovány s humornou nadsázkou, často se tímto způsobem diskutující vyjadřují k obsahu článků, hodnotí jejich kvalitu a úroveň, např. *Alzheimer a průjem je nejhorší kombinace. Běžíš a nevíš kam!*

Závěr

Sledování internetových diskusí přináší informace o stavu současného jazyka a o vzniku nových pojmenování, která souvisí s tématem, o němž se diskutuje. Jsou dokladem aktivního přístupu současných uživatelů k jazyku a snahy používat jej v nových souvislostech.

Příklady v textu uvádíme bez jakýchkoli úprav včetně pravopisných. Z příkladů je zřejmé, že mnozí český pravopis nezvládají. Někdy může jít pouze o laxní přístup k jeho dodržování – nepovažují jej za důležitý. Špatná úroveň (nejen) pravopisu však mnohým diskutujícím vadí a ve svých příspěvcích to dávají (často vtipně) najevo, např. *Děkuji všem místním váženým odborníkům na koronaviry. Vědci jim nesahají ani po paty. Domnívám se, že u většiny z nich je neznalost českého pravopisu důsledkem usilovného studia různých virů hned od dětství, z nichž většinu zřejmě poznávali na vlastní kůži. Sice tím zřejmě v jejich případě padlo za oběť studium všeho ostatního, což jim však naštěstí nebrání v obohacování ostatních jejich neumělými, leč jistě upřímně míněnými komentáři. Je radost číst si zasvěcené příspěvky od takových myslitelů, co se nenechali odradit od svého bádání ani mozkovými dysfunkcemi.*

LITERATURA

- ČECHOVÁ, Marie. 2000. Některé společné funkce věcných stylů. In: *Stylistyka IX*. Opole : Uniwersytet Opolski, 2000, s. 85 – 91. ISSN 1230-2287.
- ČECHOVÁ, Marie – KRČMOVÁ, Marie – MINÁŘOVÁ, Eva. 2003. *Současná česká stylistika*. Praha : ISV nakladatelství. 342 s. ISBN 80-86642-00-3.
- ČMEJRKOVÁ, Světlá – HOFFMANNOVÁ, Jana. 2011. *Mluvená čeština:hledání funkčního rozpětí*. Praha : Academia. 491 s. ISBN 978-80-200-1970-7.
- HOFFMANNOVÁ, Jana – HOMOLÁČ, Jiří – MRÁZKOVÁ, Kamila. 2019 (eds.). *Syntax mluvené češtiny*. Praha : Academia. 392 s. ISBN 978-80-200-2961-4.
- CHLOUPEK, Jan. 1994. Funkční styly dnes. In: *Naše řeč*, 1994, 77, 1994, č. 2, s. 57 – 66.
- JUNKOVÁ Bohumila. 2013. Způsoby reprezentace názorů v psaných textech funkčního stylu prostěsdělovacího na internetu. In: K. Klímová, I. Kolářová, J. M. Tušková (eds.): *Stylistika v kontextu historie a současnosti*. Brno : Masarykova univerzita, 2013, s. 209 – 214. ISBN 978-80-210-6114-9.
- JUNKOVÁ, Bohumila. 2017. Agresivita v diskusích na internetu. In: *Nová čeština doma a ve světě*, 2017, č. 1, s. 39 – 44. ISSN 1804-367X.
- JUNKOVÁ, Bohumila. 2020. Vlastní jména v diskusích na internetu. In: I. Kolářová, H. Svobodová (eds.): *Variantnost v onymii a dialektech*. Sborník příspěvků z konference uspořádané při příležitosti životního jubilea prof. PhDr. Rudolfa Šrámka, CSc., ve dnech 18. – 19. 1. 2019. Brno : MU, 2020, s. 91 – 100. ISBN 978-80-210-9820-6.
- ŠTĚPÁN Josef. 2019. Asyntaktická spojení vět v složitém nadsouvětném celku. In: *Nová čeština doma a ve světě*, 2019, č. 1, s. 49 – 54. ISSN 1805-367X.

doc. PaedDr. Bohumila JUNKOVÁ, CSc.

 <https://orcid.org/0000-0002-4323-5147>

Filozofická fakulta JU

Ústav bohemistiky

Branišovská 31a

370 05 ČESKÉ BUDĚJOVICE

Česká republika

E-mail: junkova@jcu.cz

REFORMULÁCIA AKO OSOBITÝ JAZYKOVÝ PROSTRIEDOK V KONTEXTE ČETOVEJ KOMUNIKÁCIE MLADÝCH

Simona Krafcíková

REFORMULATION AS A SPECIAL LANGUAGE TOOL IN THE CONTEXT OF YOUTH CHAT COMMUNICATION

Reformulation – as means of a narrative construction - in its core represents any kind of reproduced narration. Its studies have foundation within francofonic linguistic milieu. Its essence lies in speaker's regression towards original narration aiming at modification of one of its aspects in order to describe narrative reality accurately. On behalf of the speaker, it provides means of search for symmetry in relation to symbol – correspondent. Co-referential relation between original and contemporary narration is one of its dominant traits. When regressing towards original narration, a speaker aims at formulation of various discourses practices and strategies (e.g. explanation, paraphrasing, exemplification or correction) in order to formulate new narration – in terms of content and formality. With regards to this, it is similar to the original narration, however, it is better suited for the needs of communication. The concept of this paper is divided into two sections. The first section focuses on the context of modern communication and theoretical specification of reformulation as a unique tool within the text level. In addition to this, the second section is practical with focus on the analysis of this phenomenon within chat communication among Secondary Medical School's students via free communication platform Messenger. The analysed material consists of a number of selected micro-contexts of chat communication of the Secondary Medical School students in Banská Bystrica. The aim of the paper is to identify traces of reformulation activity within selected micro-contexts of chat communication. Thus, we identify used discourses procedures and categorize reformulation in terms of typology in every micro-context. Furthermore, this paper also approaches the reformulation process of the written context regarding some distinctive spontaneity traits and pragmatic character, since this is closely associated with youth identity as a specific socio-professional community.

KEY WORDS:

pragmacommunication aspects, reformulation, youth language, electronic discourse, chat communication

Úvodná poznámka

Predkladaný konferenčný príspevok sa zameriava na analýzu procesu reformulácie v četovej komunikácii študentov Strednej zdravotníckej školy v Banskej Bystrici. Fenomén reformulácie vzbudzuje pozornosť vedcov posledných päť desaťročí, pričom ich záujem je podmienený názorovou variabilitou na to, čo možno v teoretickom vymedzení pojmu považovať za akúsi normu. Extenzia v reformulácii vzniká v dôsledku zvoleného vedeckého prístupu a uchopení problematiky v rozličných vedeckých smeroch. V kontexte spomenutého je potrebné upozorniť čitateľa, že na fenomén reformulácie je potrebné nazeráť s určitým odstupom a otvorenou mysl'ou. V teoreticky zameranom úvode príspevku ponúkame zvolený teoretický rámec a vymedzenie reformulácie ako osobitého jazykového prostriedku v elektronickej komunikácii mládeže. Následne pristúpime k analytickej sonde vybraných mikrokontextov, v rámci ktorých sa zameriame na identifikáciu vybraných typov reformulácie.

Teoretický rámec

Fenomén reformulovania vstúpil do pozornosti jazykovedcov približne v 80. rokoch minulého storočia. Prvotné výskumy chápu reformuláciu ako reprodukováný rečový prejav, ktorého podstatou je sémantická ekvivalencia pôvodnej a nanovo formulovanej výpovede (Gülich – Kotschi, 1983). Neskoršie výskumy (Roulet, 1987; Rossari, 1994; Martinot, 1997) už za reformuláciu nepovažujú iba sémanticky ekvivalentné výpovede, ale akýkoľvek rečový prejav, ktorého podstatou je návrat hovoriaceho k pôvodnej výpovedi s cieľom modifikovať niektorý jej aspekt tak, aby čo najlepšie svojimi

slovami vystihol opisovanú realitu. C. Martinot (1994) chápe pod pojmom *reformulácia* každý postup opätovnej interpretácie predchádzajúcej výpovede, ktorá uchováva v reformulovanej výpovedi nemennú časť, ku ktorej sa pripája vzhľadom na pôvodnú výpoveď zmenená časť, pričom typologicky vyčleňuje reformuláciu, parafrastickú reformuláciu a sémanticky totožné výpovede. Miera ekvivalencie v kontexte reformulovania odzrkadľuje, v akej miere ostane zachovaný sémantický invariant v reformulovanej výpovedi a v akej jazykovej rovine sa prejaví modifikácia v porovnaní s pôvodnou výpoveďou. Pod *modifikovanou časťou* (variantom) sa myslí lexikálna, resp. syntaktická štruktúra výpovede.

V rámci súčasných vedeckých výskumov (Kanaan, 2011) zaoberajúcich sa reformuláciou sa stretneme už s extenzívnejším teoretickým vymedzením pojmu. Reformulácia je chápaná ako jazykový postup zahŕňajúci v sebe viaceré diskurzívne postupy a stratégie (napr. vysvetlenie, exemplifikáciu a pod.), teda všetky diskurzívne operácie uplatniteľné a aplikovateľné na pôvodnú výpoveď a zároveň odkazujú na ten istý referent. Stopy takéhoto transferu informácie medzi pôvodnou a reformulovanou výpoveďou nachádzame najčastejšie v referenčnej lexike použitej v prejave sprostredkovateľa a zároveň v modalizujúcich prvkoch, ktoré sa vo väčšine prípadov k reprodukovánemu obsahu nevyhnutne pridávajú (Chovancová, 2020). V podobných intenciách uvažuje aj B. Pennec (2017), ktorá reformuláciu pokladá za komunikačnú stratégiu patriacu do vyjadrovacích prostriedkov umožňujúcich hovoriacemu prispôbovať si svoju výpoveď vždy, keď si uvedomí, že zvolené výrazové prostriedky neboli vhodné a je potrebné, aby na úspešné naplnenie komunikačnej situácie svoju výpoveď modifikoval. Vzájomný vzťah medzi pôvodnou a reformulovanou výpoveďou má najčastejšie sémantickú podstatu, pričom transfer informácie od expedienta k percipientovi, ktorého podstatou je hľadanie adekvátneho výrazu, na úrovni *symbol – referent* odzrkadľuje symetriu medzi výpoveďami. Rôznorodosť ponúkaných teoreticko-metodologických vymedzení pojmu, špecifická

funkcia a odlišnosti v povahe a počte jazykových operácií, ktoré by bolo možné považovať za reformuláciu, nás viedli k nazeraniu na reformuláciu ako na diskurzívny proces charakteristický svojou vysokou mierou použitia v rôznych typoch diskurzu. V príspevku sa zameriavame na identifikáciu, signalizovanie a charakteristiku dvoch typov reformulácie – heteroreformuláciu a autoreformuláciu – v kontexte elektronického diskurzu.

Materiál a analýza

Analyzovaný materiál predstavuje súbor komunikátov, ktoré vznikli v sprostredkovaných spontánnych písomných interakciách komunikantov s rôznymi sociálno-vzdelanostnými profilmi a s rôznou jazykovou výbavou. Ide o originálny súbor dát, ktorý je svojím charakterom vhodný na kvalitatívnu analýzu. Ide o prevažne synchrónnu četovú komunikáciu študentov Strednej zdravotníckej školy v Banskej Bystrici v 4. ročníku študijného odboru farmaceutický laborant, ktorú realizovali prostredníctvom aplikácie Messenger. Aplikácia Messenger predstavuje v súčasnosti jednu z najpopulárnejších platforiem na rýchlu, bezprostrednú komunikáciu najmä medzi mladými ľuďmi. Textový materiál sme z Messengeru prepísali do textového editoru Microsoft Office Word takým spôsobom, aby bola zachovaná časová stopa jednotlivých replík a všetci autori replík boli anonymizovaní. Konečný textový materiál, ktorý sme od študentov získali, je pomerne rozsiahleho charakteru, preto sme sa pre potreby napĺňania zámeru konferenčného príspevku v rámci analýzy rozhodli vyselektovať iba reprezentatívnu vzorku mikrokontextov, ilustrujúc tak vybrané typy reformulácie. Následne sme vybrané mikrokontexty četovej komunikácie študentov podrobili analýze. Sústredili sme sa pritom na identifikáciu reformulácie podľa naznačeného teoretického rámca, t. j. stopy/signály reformulácie, pragmatickú funkciu či podnety, ktoré viedli hovoriaceho k reformulovaniu. Nami uvedené teoretické vymedzenie reformulácie v kontexte elektronickej (četovej) komunikácie naznačuje,

že stopy reformulácie budú dobre viditeľné vo vybraných mikrokontextoch analyzovaného materiálu, pričom snaha hovoriaceho reformulovať, teda modifikovať a prispôbovať si výpoveď, bude spočívať v tom, aby sa dosiahla symetria v hľadaní adekvátneho výrazu na osi symbol – referent, čo súvisí s viacerými jazykovými a diskurzívnymi postupmi.

Analytická výskumná sonda

Četová komunikácia nadobúda v rámci charakteru komunikácie špecifické atribúty, keďže ide vo svojej podstate o sprostredkovanú komunikáciu prebiehajúcu prostredníctvom elektronického média. Okrem toho je v nami skúmanom súbore niekoľko komunikujúcich navzájom, čím môže vzniknúť komunikačný šum (nedorozumenie, neistota, a pod.) medzi odosielateľom a prijímateľom/prijímateľmi informácie. V rámci komunikačnej situácie vzniká teda priestor, keď prijímateľ informácie má z určitého dôvodu potrebu pôvodnú formuláciu modifikovať, pričom najčastejšie ide o reformulovanie slov iného hovoriaceho s cieľom upraviť zvolené výrazové prostriedky takým spôsobom, aby sa úspešne naplnil zámer komunikačnej situácie. V prípade, že hovoriaci reformuluje slová (pôvodnú výpoveď) niekoho iného, hovoríme o tzv. heteroreformulácii. V prvom príklade (1) vidíme, že komunikant K modifikuje pomocou modalizácie slovom *isto* výpoveď realizovanú jeho (v kontexte četovej komunikácie) priamym komunikačným partnerom S. V druhom príklade (2) komunikant N odpovedá pomocou otázky na otázku, ktorú položil komunikant L s cieľom ponúknuť mu vhodnú odpoveď a zároveň sa uistiť o správnosti tej svojej. Ide teda o reformuláciu, ktorá je signalizovaná slovami *nie je to* a *niečo take*. V oboch prípadoch (1) aj (2) ide o reformulovanie prehovoru niekoho iného, pričom autor pôvodnej výpovede patrí do uzavretej skupiny komunikantov, t. j. študentov tej istej triedy.

- (1) 9. 2. 2018, 16:19 S: V pondelok myslím
9. 2. 2018, 16:20 K: **isto** v pondelok
- (2) 13. 3. 2018, 6:15 L: Cafte čo znamená enumeracia vlastnosti osoby vo vzťahu k sebe?
13. 3. 2018, 6:16 N: **Nieje to niake zhrnutie** alebo **niečo take ako zapis?**

Nasledujúce príklady ilustrujú heteroreformulácie, v ktorých síce hovoriaci modifikuje slová inej osoby, táto osoba však nie je na rozdiel od príkladov (1) a (2) súčasťou uzavretej skupiny študentov. Príklad (3) je názorný ukázkou, keď komunikant T reformuluje slová iného hovoriaceho, ktorý však nepatrí do uzavretej skupiny komunikantov. Táto skutočnosť nie je explicitne naznačená, ale možno ju vydedukovať zo situačného kontextu. Odpoveď komunikanta T *ze ešte suplo nevidela* naznačujú, že pôjde o výpoveď vyučujúcej. Účastníkmi analyzovanej četovej komunikácie sú však iba študenti, preto ide o príklad reformulovania slov osoby mimo uzavretej skupiny komunikantov. Reformulácia je tu naznačená opakovaním konektora *že* na začiatku každej vety. Príklad (4) ilustruje špecifický typ heteroreformulácie, a to najmä z hľadiska syntaktickej štruktúry výpovede. Formulácia výpovede a použitý výraz *mládež* naznačuje, že hovoriaci, ktorému patria reformulované slová, by mohol byť súčasťou uzavretej skupiny hovoriacich, no z kontextu vyplýva, že hovoriacim je pravdepodobne niekto zo zamestnancov školy. Syntaktická štruktúra výpovede zároveň naznačuje, že medzi pôvodnou a reformulovanou výpoveďou možno predpokladať vysokú mieru ekvivalencie, resp. považovať pôvodnú a reformulovanú výpoveď za sémanticky totožné.

- (3) 6. 4. 2018, 11:05 M: Super čo povedala
6. 4. 2018, 11:06 T: **Ze ešte suplo nevidela** a **ze ak nám to nebude vadiť v stredu ostat' tak v kl'ude si napíšeme tak ako sme sa dohodli....**

- (4) 8. 2. 2018, 15:36 V: **Vasa chyba mladez, nas hodnotil riaditel a sprosta janigova s betkovou na koberceku preto sa ku vam nespravame lepsie.. nikdy vam to nezabudnem !!**

Opakom heteroreformulácie je autoreformulácia, keď hovoriaci modifikuje svoju vlastnú výpoveď s cieľom zvoliť iné, adekvátnejšie výrazové prostriedky a vytvoriť tak novú reformulovanú výpoveď. Motivácia hovoriaceho vrátiť sa k svojmu predchádzajúcemu prehovoru môže byť rôzna (spresniť ju, opraviť sa a pod.), pričom cieľom je naplniť svoj pôvodný komunikačný zámer. V príklade (5) a (6) vidíme autoreformuláciu, v rámci ktorej sa autor pôvodnej výpovede rozhodol za účelom spresnenia modifikovať svoju pôvodnú výpoveď a obohatiť ju o spresňujúce informácie. V príklade (5) komunikant V modifikuje výraz *farko* v pôvodnej výpovedi na presnejší výraz *tie dezinf*. V druhom príklade (6) komunikant E modifikuje časť pôvodnej výpovede *veci len z protokolu* a modifikuje ju na extenzívnejšie a konkrétnejšie informácie *tie isté látky, vzorce, rovnice atd'.*?. V oboch uvedených prípadoch sa autori vracajú k svojim pôvodným výpovediam a reformulujú ich s cieľom lepšie a presnejšie vyjadriť svoje myšlienky a získať tak požadovanú odpoveď.

- (5) 9. 2. 2018, 15:26 V: Ano presne tak
9. 2. 2018, 15:26 V: A idete sa ucit to farko? **Tie dezinf**
- (6) 3. 5. 2018, 20:12 E: Baby? ešte raz pre istotu :) na fcl mature budú věci len z protokolu? **tie isté látky, vzorce, rovnice atd'.**?

V nasledujúcich príkladoch analyzujeme autoreformuláciu z hľadiska podnetov, ktoré viedli hovoriaceho k tomu, aby začal reformulovať. Rozlišujeme tu reformuláciu z podnetu samotného autora, teda keď sa autor sám od seba rozhodne modifikovať svoju pôvodnú výpoveď a autoreformuláciu z podnetu niekoho iného, teda keď hovoriaceho k modifikovaniu pôvodnej výpovede vyzve niekto iný. Príklady (7) a (8) ilustrujú autoreformulácie, v ktorých

sa autori rozhodli vrátiť k svojim pôvodným výpovediam a modifikovať ich z ich vlastného popudu. V príklade (7) sa komunikant R vracia k svojej pôvodnej výpovedi *Mr. Hacker* opakovane, pričom jeho zámerom je poskytnúť v reformulovanej výpovedi bližšie informácie o spomínanej osobe. Meno použité v pôvodnej výpovedi je pravdepodobne prezývka osoby, ktorú má komunikant R na mysli. Prvou reformuláciou komunikant R svoju pôvodnú výpoveď spresňuje použitím už konkrétneho mena *Peter*. Následne túto reformulovanú výpoveď znova reformuluje pridaním priezviska *Brunovský!*. Ide o opakovanú reformuláciu, pričom každá reformulovaná výpoveď sa každou novou reformuláciou stáva pôvodnou výpoveďou vo vzťahu k novej reformulovanej výpovedi. Ukážka (8) ilustruje autoreformuláciu, v ktorej sa komunikant V rozhodol reformulovať pôvodnú formuláciu sám od seba, na základe pravdepodobne preklepu v slove *beusiskom*. Reformulácia spočíva teda v oprave nesprávneho výrazu *beusiskom* v pôvodnej výpovedi na správny *brusiskom*.

- (7) 2. 5. 2018, 17:40 E: Za kým mam v skole ist ked potrebujem heslo
na edu
2. 5. 2018, 17:40 R: Mr Hacker
2. 5. 2018, 17:40 R: **Pet'o**
2. 5. 2018, 17:41 R: **Brunovský!**
- (8) 10. 3. 2018, 14:04 V: A aspon chodila do skoly
10. 3. 2018, 14:04 D: Hej aj s beusiskom ako svet
10. 3. 2018, 14:04 D: **Brusiskom ako svet**

Nasledujúce príklady (9) a (10) sú ukážkou autoreformulácie, keď sa hovoriaci rozhodnú pristúpiť k reformulácii až vtedy, keď ich na to vyzvú ich komunikační partneri. V príklade (9) vyzýva komunikant P otázkou *Co je to?* svojho komunikačného partnera A na to, aby svoju výpoveď modifikoval a vysvetlil mu, čo je to *klofenamid*. Na základe tejto otázky komunikant A svoju výpoveď reformuluje a použije jednoduchší pojem *diuretikum*. V príklade (10) sa komunikant M zaujíma o rozsah

učiva, ktoré sa potrebuje naučiť. Jeho komunikačný partner Z mu síce odpovedá, ale komunikant M si nie je istý odpoveďou, preto otázkou *Tak?* vyzýva svojho komunikačného partnera Z na to, aby svoju pôvodnú výpoveď nejakým spôsobom modifikoval. Komunikant Z teda svoju pôvodnú výpoveď reformuluje s poskytnutím konkrétnejšej informácie *netreba, len zhruba*.

- (9) 17. 4. 2018, 19:38 A: Nie že ma vyhodia, za to že neviem, čo je klofenamid
17. 4. 2018, 19:39 P: *Co to je?*
17. 4. 2018, 19:40 A: **Diuretikum**.... sulfonamidove Nepouziva sa v 21. storoci uz...malo
- (10) 15. 4. 2018, 19:17 M: PROSÍM, TREBA VEDIETĚ AJ PODROBNE DEJE K DIELAM?
15. 4. 2018, 19:18 Z: My s miskou to už uuplne v skratke
15. 4. 2018, 19:18 M: *Tak?*
15. 4. 2018, 19:19 Z: **Netreba, len zhruba**

Závery

V rámci vybraných mikrokontextov četovej komunikácie mladých sme sa zamerali na osobitý jazykový prostriedok – reformuláciu. Pozornosť sme venovali najmä typológii reformulácie, pričom nás zaujímalo, či hovoriaci reformuluje svoje vlastné slová alebo slová niekoho iného. Na základe toho sme identifikovali heteroreformuláciu, v rámci ktorej sme vyčlenili reformuláciu prehovoru inej osoby, ktorá nie je členom uzavretej skupiny komunikantov, a reformuláciu prehovoru iného študenta, člena uzavretej skupiny komunikantov. Druhým typom reformulácie, na ktorú sme sa v príspevku zamerali, je autoreformulácia, ktorou hovoriaci modifikuje svoju vlastnú výpoveď s cieľom tú pôvodnú zlepšiť, spresniť či doplniť. Okrem samotnej typológie reformulácie na hetero- a autoreformuláciu sme sa v analýze zamerali aj na podnety, ktoré viedli hovoriacich k reformulovaniu. Na jednej strane sme identifikovali reformulácie, keď hovoriaci reformuloval zo svojho

vlastného popudu, na strane druhej bol k reformulácii priamo, resp. nepriamo vyzvaný svojím komunikačným partnerom. Reformulácia teda patrí k osobitému jazykovému prostriedku, ktorý je v kontexte četovej komunikácie mládeže bohato zastúpený, pričom aspekty, ktoré možno skúmať a na základe ktorých možno reformuláciu typologicky rozčleniť, sú bohaté a predstavujú inšpiratívny námet na ďalšie vedecké spracovanie.

LITERATÚRA

- AUTHIER-REVUZ, Jacqueline. 2004. La représentation du discours autre: un champ multiplement hétérogène. In: *Le discours rapporté dans tous ses états*. Paris : L'Harmattan, 2004, s. 35 – 53.
- BOUCHARD, Robert – PARPETTE, Chantal. 2008. Reformulation et co-formulation dans la communication scientifique avec support écrit. In: *Pragmatique de la reformulation*. Zost. Schuwer, M. – Claude Le Bot, M. – Richard, E. Rennes : Presses universitaires de Rennes, 2008, s. 55 – 72.
- DEMČIŠÁKOVÁ, Eva. 2001. Jazyk účastníkov internetových dialógov. In: *Kultúra slova*, 2001, roč. 35, č. 3, s. 129 – 143. ISSN 0023-5202.
- FINDRA, Ján. 1997. Štylistika internetových textov. In: *Slovenská reč*, 1997, roč. 62, č. 5, s. 257 – 268. ISSN 1338-4279
- GÜLICH, Elisabeth – KOTSCHI, Thomas. 1983. Les marqueurs de la reformulation paraphrastique. In: *Cahiers de linguistique*, N° 5, 1983, s. 305 – 351.
- CHOVANCOVÁ, Katarína. 2020. *Komunikačné trojčlenky*. Banská Bystrica : Belianum – vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela. 253 s. ISBN 978-80-557-1767-8
- KANAAN, Loyal. 2011. *Reformulations, contacts de langues et compétence de communication* : analyse linguistique et interactionnelle dans des discussions entre jeunes Libanais francophones. Orléans : Université d'Orléans.
- MARTINOT, Claire. 1994. La reformulation dans des productions orales de définitions et explications. Enfants de maternelle. Paris : Université Paris VIII.
- PENNEC, Blandine. 2017. Réajustement(s) du discours en anglais contemporain. London : Hermes Science Publishing Ltd. 378 s. ISBN 978-1-78406-299-6.
- ROSSARI, Corinne. 1997. Les opérations de reformulation. Analyse de processus et de marques dans une perspective contrastive français-italien. Berne : Editions Peter Lang. 220 s. ISBN 978-3-90675-786-5.
- ROULET, Eddy. 1987. Complétude interactive et connecteurs reformulatifs. In: *Cahiers de linguistique française*, N° 8, 1987, s. 111 – 140.

Mgr. Simona KRAFČÍKOVÁ, PhD.

Katedra romanistiky

Filozofická fakulta UMB

Tajovského 40

974 01 BANSKÁ BYSTRICA

Slovenská republika

E-mail: simona.sedovicova@umb.sk

SPEKTRUM SYMETRIE A ASYMETRIE VO VYUČOVANÍ MATERINSKÉHO JAZYKA

Milan Ligoš

SPECTRUM OF SYMMETRY AND ASYMMETRY IN MOTHER TONGUE LANGUAGE TEACHING

Pedagogical phenomena have a complex nature, and the educational process at school essentially fulfills the multifaceted dimensions of human communication. In terms of symmetry and asymmetry of school communication, the author opens up a whole spectrum of views on this issue. With regard to the print space in these proceedings, it mainly offers selected specifics of symmetry and asymmetry in the context of language-communicative aspects in the teaching of the mother tongue, which frame on the one hand the particularities of intentional school communication, and on the other hand take into account the unique socio-cultural dimensions of educational action in the teaching of the mother tongue.

KEY WORDS:

symmetry, asymmetry, school communication, teaching Slovak language and literature, spectrum, language, communication, context

Tematika symetrie a asymetrie v školskej komunikácii a osobitne vo vyučovaní materinského jazyka nebola predmetom hlbšieho vedeckého záujmu. Doteraz sa objavili čiastkové výstupy v priamej alebo nepriamej súvislosti s výchovno-vzdelávacím procesom. Už len z tohto dôvodu ma tematika konferencie oslovila a rád som participoval na jej rokovaní. Ved' napokon výchovno-vzdelávací proces a život školy je v podstate cieľeným jazykovo-komunikačným procesom, v ktorom sú evidentné také ontologické parametre, ako entropia, hľadanie zmyslu a porozumeniu svetu, symetria a asymetria či harmónia a disharmónia, starého, známeho a nového, dobra a zla, kvantita a kvalita a iných kategórií. Vzhľadom na to, že pedagogické javy majú komplexnú a holistickú povahu, zo spektra symetrie a asymetrie vo vyučovaní materinského jazyka vo svojom

príspevku vyberiem 3 aspekty, z ktorých kľúčový pohľad budú stručnejšie rámcovať, jednak špecifiká školskej komunikácie a jednak isté rozmery sociokultúrneho kontextu výchovno-vzdelávacieho pôsobenia.

Na úvod vyzdvihnem tri tézy ako východiskové opory pri uvažovaní o danej problematike. Po prvé podčiarkujem, že v súčasnosti vyučovanie slovenského jazyka a literatúry ako profilovaný školský predmet patrí do základnej vzdelávacej oblasti *Jazyk a komunikácia*, ktorý má ambíciu participovať na rozvíjaní kľúčových kompetencií a pilierov v duchu moderného európskeho vzdelávania (pozri Štátny vzdelávací program – ŠVP, 2015; Liptáková a kol., 2015; Ligoš, 2019). Po druhé, výsledky výskumu ľudskej komunikácie potvrdzujú asymetriu medzi aktivitami vysielateľa a príjemcu (pozri Janoušek, 2007, s. 145), pričom sa dimenzie symetrie a asymetrie osobitne roztvárajú v kontexte hľadania spoločnej reči, takisto medzi dialogickou a sociálnou komunikáciou. Tretia myšlienka smeruje k reflexii o symetrii a asymetrii v reláciách so synergiou, komplementárnosťou, harmóniou či disharmóniou, jednotou v alterite, ktoré v kontexte istej dynamiky a inovácie sveta smerujú k novej kvalite a vyšším finalitám kultúry (porov. Hanus, 1997).

Vybrané aspekty symetrie a asymetrie v pedagogickej komunikácii

V škole ide o špecifickú inštitucionálnu sociálnu komunikáciu zväčša intencionálneho charakteru s parametrom sekundárnej socializácie dieťaťa, v rámci ktorej východiskovo o polohe symetrie a asymetrie rozhodujú základné zložky, a to od kontextu a situácie, komunikačných zámerov a aktov, semiotickej heterogénnosti komunikácie až k účastníkom s ich komunikačnými rolami, veľkosťou skupín (najmä školských tried, ich diferenciacie), s organizačnými formami, pravidlami pedagogického komunikovania, charakterom učebného programu a špecifikami učebného predmetu v systéme vzdelávacieho

programu školy a jej profilácie. V rámcovom kontexte nám do popredia vystupujú najmä 3 základné roviny pedagogickej komunikácie, a to obsahová, procesuálna a vzťahová (pozri Gavora a kol., 1988; Gavora, 2005; Nelešovská, 2005; Tišťanová, 2012 a i.). Z týchto rovín sa v súvislosti s našou témou najmarkantnejšie prejavuje oblasť vzťahová, ktorá sa primárne odvíja od postavenia učiteľa ako riadiaceho činiteľa a žiakov ako riadených účastníkov. Z pozície učiteľa potom vo vzťahu k žiakom vychádza spektrum asymetrických konfigurácií a vzťahy medzi žiakmi v triede sú principiálne symetrické. Prírodzene, celé spektrum konfigurácií symetrie a asymetrie sa roztvára jednak pri rôznych typoch učebných textov (od učiteľa, žiakov, učebníc, moderných médií až po intervenčné vstupy zvonku, napr. vedenia školy, školského psychológa, rodiča a i.), jednak v rámci vnútornej diferenciacie vyučovania. Iným rozmerom sa vyznačuje jednak oficiálna (výučbová), jednak konverzačná komunikácia ako doplnková a voľnejšia, výraznejšie emocionálne podfarbená (pozri Svobodová, 2000, s. 54), nehovoriac o aspektoch kognitívnych, afektívnych, sociokultúrnych alebo regulatívnych a operacionalizovaných informáciách i posolstvách komunikácie v zmysle Hamburskej školy zrozumiteľnosti (Schulz von Thun, 2005; Dolník, 2012; Ligoš, 2019). Celkove platí tendencia o smerovaní vzťahovej roviny od asymetrie k približovaniu k symetrii vo výchovno-vzdelávacom pôsobení (pozri napr. Svobodová, 2000) v reláciách s modernými koncepciami a princípmi vyučovania (žiak ako participant, partner učiteľa, autonómny subjekt s akceptáciou interakčného rešpektu a pod.). Táto intencia však preniká skrz-naskrz celým pedagogicko-didaktickým systémom s dosahovaním istej harmónie, súzvuku, resp. súladu, kooperácie či synchronizácie so vzostupnou alebo aj s upadajúcou i odstredivou, opozičnou či únikovou tendenciou, ako to už býva v reálnej komunikácii a so vzťahmi v živote na podloží spomínaného princípu komplementarity, synergie, jednoty alterity a istých ontologických kategórií.

Vo vyučovaní je príznačný aspekt zastúpenia monológu učiteľa a žiakov na jednej strane a dialógu na úrovni viacerých vzťahov a foriem výchovno-vzdelávacej činnosti, pričom osobitnú pozornosť si zaslúži priamy a nepriamy vplyv učiteľa, ako je vysvetľovanie, hodnotenie učiteľa, dávanie pokynov, kritizovanie žiaka, kladenie otázok, akceptovanie pocitov žiaka, pochvala a povzbudenie žiaka. V tejto súvislosti sa nedá opomenúť otázka špecifik školského dialógu a kladenia otázok na rôznej úrovni psychických funkcií, ale dlhodobo takisto problém disproporcie medzi verbálnym prejavom učiteľa a žiaka, vrátane dĺžky replík, pričom je tu o. i. zaujímavá problematika tzv. dvojitej väzby alebo naučenej pasivity žiaka vo vyučovaní.¹ Celkove výskumy potvrdzujú fakt, že v triede počas vyučovania učiteľ hovorí 60 – 80 % a žiaci 10 – 20 %, pričom explicitná komunikácia zaberá približne 80 % času výučby.

V našom programe motivačného pôsobenia sme experimentálne sledovali i tieto proporcie a podľa upravených Flandersových kategórií sme zisťovali indexy vzťahu komunikácie a interakcie, direktivity a indirektivity v reči učiteľa a taktiež zastúpenie reči učiteľa a žiakov vo vyučovaní SJL. Môžem potvrdiť, že v rámci pôsobenia tohto programu sa o. i. v experimentálnych triedach nielen zvýšila pozitívna motivácia, ale i komunikačno-interakčná oblasť. Na cielenom pozorovaní v jednej triede na gymnáziu som bol svedkom radikálnej transformácie štýlu učiteľa so zmenou komunikácie a interakcie do takej miery, že prevažne diferencovane komunikovali žiaci a učiteľ bol v pozícii partnera, manažéra a facilitátora (výška indexov až na úrovni 8,00 – 9,00 a zastúpenie reči učiteľa cca 30 %, pričom veľmi direktívny učiteľ má index v rozpätí 0,00 – 0,50, do 1,00 je ešte prevaha direktivity; pozri Ligoš a kol., 2011, s. 150 – 153 a i.), a to všetko v prepojení na súzvuk,

¹ Nevšimam si tu oblasť jednotlivých druhov a modalít komunikácie, napr. disproporcie medzi ústnym a písomným prejavom, priamou a nepriamou komunikáciou, pozitívnu a negatívnu, vecnou a emocionálnou, estetickou a pod.

harmóniu, jednotu aktivít, kooperácie a spoločných cieľov. Tu sa vynára zaujímavý a relevantný problém uplatnenia princípov kooperácie a zdvorilosti, pri ktorých by bolo možné roztvoriť otázku symetrie a asymetrie jednotlivých maxim, parametrov či foriem kooperácie na báze teórií hier, napr. stratégia *porazený – porazený, porazený – víťaz, víťaz – víťaz*, takisto rôznych efektov. Tu sa už dostávame do spektra ďalších disproporcií v školskej komunikácii.

Enumeratívne spomeniem aspoň niektoré parametre. Ide o rôznu mieru počutia a počúvania (ušami, očami, srdcom, od percepcie, recepcie k apercepcii, pasívneho, aktívneho, kritického počúvania, počúvania pre relax, pobavenie a pod.), podobne i pri ďalších základných komunikačných činnostiach a zručnostiach, evalvácii alebo devalvácii, konfliktoch, dysfunkčnej komunikácii a ďalších parametroch komunikácie, a to najmä v dimenziách zdravej vs. nezdravej komunikácie, facilitačnej a terapeutickkej vs. diskvalifikačnej a poruchovej, komunikácie na podloží hier, transakčnej analýzy (osobitne symetrické a asymetrické transakcie typov správania: rodič, dospelý a dieťa). Výrazné diskrepancie môžu nastávať pri používaní verbálnych a neverbálnych výrazových prostriedkov. Svoju rolu tu zohrávajú i mentálne schémy a prekoncepty, koncepty a miskoncepty, stereotypy, mýty, ilúzie, predsudky, kulturémy, symboly, zvyky a rituály, hodnoty, takisto osobné mentálne nastavenia, archetypy a konštrukty, typy osobností, temperamentu a charakteru, aktuálne stavy komunikantov a pod. Tu patrí repertoár rôznych komunikačných manévrov a stratégií, ako sugerovanie, mystifikácia, degradácia, dvojité väzba, egocentrické a sociocentrické tendencie; aspektov kognitívnych disonancií a základných atribučných chýb alebo narážok. Relevantnou oblasťou je tu otázka narážok, humoru a ironie, ale najmä dôležitosť spoločného či rozdielneho jazyka v širšom zmysle (porov. Vybíral, 2005). Nielen v škole, ale i v bežnej alebo verejnej komunikácii sme totiž často svedkami toho, že síce používame jednotný jazyk ako kód (napr. slovenčinu v istej

forme a variete) a hovoríme o tom istom, ale nerozumieme si, a nefunguje komunikácia či porozumenie.

Jazykovo-komunikačné aspekty symetrie a asymetrie vo vyučovaní materinského jazyka

Daná problematika sa špecificky prejavuje v miere zastúpenia i statusu jazyka a komunikácie na jednej strane a metajazyka a metakomunikácie na strane druhej. M. Čechová v tejto súvislosti na nejednom mieste zdôrazňovala problém ich vyváženosti, t. j. istej symetrie, súhre a zjednotení v podobe obrazu spojených nádob. V ostatnom období tento rozmer podčiarkla, vyzdvihujúc o. i. princíp jazykovo-systémového a sémanticko-funkčného prístupu.

Problematikou školskej komunikácie sa v ostatných rokoch zaoberali viacerí bádatelia (Gavora, Nelešovská, Mareš, Křivohlavý, Zelina a i.) na všeobecnej úrovni a niektorí sa orientovali i na oblasť výučby materinského jazyka (ďalej aj MJ). K takým patria okrem spomenutej M. Čechovej aj J. Svobodová, E. Höflerová, J. Hoffmannová, M. Krčmová, O. Müllerová, K. Šebesta, J. Palenčárová a i. V súvislosti s témou môjho príspevku mi prichodí poukázať na nedávny reprezentatívny výskum o komunikácii v školskej triede, ktorý bol uskutočnený v rámci projektu s rovnomenným názvom pod vedením autorov K. Šed'ovej – R. Švaříčka a Z. Šalamonovej (2012). Získané výsledky ich viedli k návrhu progresívneho modelu výučbovej komunikácie a ku kritériám kvalitnej výučbovej komunikácie. Pri kritériách dobrej komunikácie sa v schéme pyramídy uvádzajú postupne od základne k vrcholu tieto položky: cirkulácia moci medzi učiteľom a žiakmi, žiak a učiteľ zdieľajú spoločné ciele, flexibilita komunikačnej štruktúry, prehovory žiakov sú rozvité a majú vymedzenú značnú časovú dotáciu, učiteľ kladie otvorené otázky a zamerané na vyššie kognitívne úrovne, žiakove odpovede sú tvorivé (Šed'ová – Švaříček – Šalamonová, 2012, s. 267 – 270).

V pootvorenom priestore sú pre našu tému inšpiratívne uhly pohľadu na komunikáciu vo vyučovaní MJ na báze rôznych koncepcií, modelov a systémov výučby. K učivu môžeme pristupovať nevyvážene teoreticko-akademicky, resp. informačne alebo iba ilustračne, prípadne integračne kognitívno-komunikačne, t. j. vtedy, keď didaktická komunikácia je v súzvuku, symetrii či v apozičnom vzťahu s jazykovo-komunikačnou a literárno-komunikačnou oblasťou. Tento model uvádza aj V. Obert vo svojom syntetickom diele k rozvíjaniu literárnej kultúry žiakov. Na báze troch rozdielnych prístupov k literárnemu textu ako prostriedku i cieľu výchovno-vzdelávacieho procesu predkladá tri rozdielne vzťahy, a to: determináčny, koordinačný a apozičný, čo v kontexte pedagogickej, didaktickej a estetickej komunikácie prakticky znamená, že môže ísť o podradenú pozíciu estetickej informácie až po istú symetriu a komplementaritu s pedagogicko-didaktickou informáciou i komunikáciou. V. Obert pritom akceptuje minimálne tri rozmery týchto informácií: kognitívne, afektívne a regulatívne, ako ich na viacerých miestach predkladá P. Gavora (pozri Gavora a kol., 1988 a iní autori). Tieto aspekty osobitne približuje aj M. Germušková v emblémovom diele *Literárny text v didaktickej komunikácii* (1995). Tu čitateľ nájde inšpiratívne náčrty asymetrie v prístupe k vyučovaniu literatúry pri čitateľských premenách žiaka a najmä z pozície snímania čitateľských masiek dnešných žiakov a takisto v oblasti čitateľských mánk v proporciách gratifikačnej hodnoty čítania poézie a prózy. Publikácia približuje tiež svetlá a tieň súčasnej osobnosti učiteľa, rozpory pri problematike skúšania a hodnotenia, resp. diagnostikovaní vo vyučovaní literatúry, ale v intenciách riešenia otázky symetrie a asymetrie aj špecifickú oblasť zastúpenia i rozvíjania tvorivosti v tejto zložke učebného predmetu.

Na tomto mieste sa ešte stručne zmienim o sémantickom pozadí symetrie a asymetrie v jazyku, slohu, komunikácii a literatúre. Symetriou a asymetriou v jazyku sa cielene dlhoročne zaoberal J. Sabol (pozri Sabol, 2011, s. 31 – 39). Tieto

kategórie vidí ako základnú podobu „súžitia“ medzi formou a obsahom jazykových a jazykovo-semiotických jednotiek na báze súčinnosti a protipôsobenia ikonicko-symbolického a arbitrárneho semiotického princípu, ktoré sa prierezovo premieta do celého systému a skrz-naskrz medzi jednotlivými jazykovými rovinami. Zistenia tohto autora svedčia o prevládajúcej tendencii asymetrie vzťahu slabiky a slova na jednej strane, čo na druhej strane na úrovni syntagmatického taktu zasa výrazne smeruje k symetrii, pričom sa kreujú i nadstavbové kvalitatívne asymetrické takty tiež pri paradigmatickom štruktúrovaní s tenziou ich kontinuálnej i nekontinuálnej podoby. V zhode s autorom konkrétne konštatujem jeho slovami (Sabol, 2011, s. 38): „Funkčnú uspôsobenosť a efektivitu jazykových prvkov účelne usmerňuje tendencia k homeostáze oboch štruktúrnych vzťahov (symetrie, vedúcej k usporiadaniu, a asymetrie, smerujúcej k dynamike) ako odlesku dispozície k vyvažovaniu (vyvolávanej prienikovým vzťahom) ikonicko-symbolickej a arbitrárnej „tonality“ jazykových jednotiek.“

V slohu a komunikácii sa evidentne núka otázka napätia medzi rozvíjaním a manifestáciou jazykového i slohového systému a pragmaticko-lingvistickým uchopením učiva so získavaním jazykovo-komunikačných kompetencií žiaka (porov. Šebesta, 2005). Iný problém sa črtá v tendencii stierania vymedzenia slohových postupov, štýlov, žánrov a žánrových foriem smerom k istej flexibilitě, hybridnosti a komunikačno-pragmatickej funkcii, tvorivosti, takisto v oblasti intertextovosti a diskurzu v jednotlivých sférach komunikácie komunity i spoločnosti, navyše, v reláciách s globalizáciou a uplatnením moderných informačno-komunikačných technológií vo svete, a to aj v zmysle stavu objektívnej jednoty a neurčitosti sveta v reláciách s princípom komplementarity. V spektre dynamiky života sa prezentujú nielen originálne a neopakovateľné komunikačné situácie, nehovoriac o neodkrytých intrakomunikačných situáciách jednotlivcov, takisto komunikačné udalosti a diskurzy, ale i nové výrazové postupy, prístupy a stvárnenie novej reality. Či už ide o priamu komunikáciu, fiktívny alebo virtuálny svet,

žánre ako *hard longform* text, investigatíva, svedectvo, fenomén, klebety, upútavka, fotoreportáž, ohlasy čitateľov, antiromán, absurdná dráma, abstraktná poézia, nonsense a pod., nehovoriac už o rôznych školách a štýloch umenia v širokom zmysle slova. Ako inšpiratívna sa tu ponúka oblasť konverzačných situácií, rôznych typov nepriamych charakteristík, taktiež polysémie, frazém, synonym a iných javov. Problematiku asymetrie a symetrie možno vo vyučovaní slovenského jazyka a literatúry rozohrať a otvoriť na podloží uvedených pohybov, pričom osobitne tu vystupuje už všeobecne naznačená oblasť rečových aktov, komunikačných princípov a základných modelov ľudskej komunikácie v relácii s výchovno-vzdelávacím procesom.

Vo všetkých zložkách a tematických okruhoch vyučovania materinského jazyka sa dá otvoriť i princíp tvorivosti, komiky, humoru a kritického myslenia i hodnotenia. Z uskutočnených výskumov je zrejmé, že tvorivosť možno uplatniť a rozvíjať až na cca 75 % v slohovo-komunikačnej a literárnej zložke (pozri Zelina, 1999). Tvorivosť v jazyku principiálne vychádza z prechodne narušenej rovnováhy v zmysle jeho konvenčného a štandardizovaného používania a mieri na objavnú, originálnu i osviežujúcu reflexiu života s ambíciou tvorby novej skutočnosti ako kultúrneho skutku na ceste duchovného vzostupu človeka i spoločnosti. Nedá sa tu obísť celé spektrum spontánneho i ustáleného obrazného vyjadrovania na úrovni frazeologizmov, polysémie, tróпов, figúr, osobitne v produkčnom slohu z hľadiska témy, procesu, štruktúry, kompozície i výstupu v rôznych sférach komunikácie, špecificky v odbornom, publicistickom, rečníckom a umeleckom štýle, nevylučujúc ani bežnú, najmä interakčnú dialogickú komunikáciu alebo novšie i občiansku komunikáciu (pozri Orgoňová, 2020).

Vo vyučovaní materinského jazyka sa pri asymetrii otvára priestor na reflexiu a používanie univerzálneho metaforického a metonymického stvárňovania sveta. Podľa V. Krupu (1989, s. 55): „Predstava doslovnosti, rovnomernosti súvisí s predstavou symetrie, kým predstava metaforickosti, nerovnomernosti, naopak, navádza na myšlienku o porušovaní symetrie. Toto

porušovanie symetrie je z diachronického hľadiska v jazyku nevyhnutnosťou, lebo umožňuje existujúcim štruktúram meniť sa a opätovne sa prispôbovať novým podmienkam. Pritom existencia systémových vzťahov v jazyku, vnútorná koherentnosť jazyka spôsobuje, že porušovanie rovnováhy sa vždy pohybuje v istom intervale, aby sa predišlo poruchám v komunikácii.“ V zhode s J. Sabolom (pozri vyššie) na inom mieste sa V. Krupa (1989, s. 55) vyjadruje takto: „Symetria v jazyku je teda dočasná, pretože opätovné zmeny ju neprestajne narušujú, ale súčasne je ideálom, lebo po každom narušení rovnováhy sa uplatňuje úsilie o jej obnovenie, i keď na inej rovine v súlade s podmienkami a požiadavkami aktuálnej komunikácie.“ Metaforické (aj metonymické, synekdochické) porušovanie symetrie smeruje teda k tvorivosti, ktorá v podstate znamená neobmedzenú hru medzi formou a obsahom, resp. medzi znakmi a referentmi, denotáciami a konotáciami v spektre jazykového obrazu sveta a kultúry spoločnosti. V tomto zmysle je ideálny priestor na prácu s frazeologizmami, v ktorých sa zdanlivo naruša súlad medzi sémantickými a syntaktickými pravidlami (pozri Krupa, 1989, s. 54).

Otázka symetrie a najmä asymetrie je zaujímavá a dôležitá pri výrazovej kategórii zábavnosti alebo komickosti v texte, ktorá sa rozvetvuje do oblasti humoru, smiešnosti, satiry, irónie či sarkazmu, ktoré sa vyskytujú vo viacerých sférach subjektívnej, resp. subjektívno-objektívnej komunikácie, osobitne v publicistike, bežnej komunikácii, umení, zábavných programoch, v anekdotách, vtipoch, epigramoch, satirických románoch, paródiách, groteskách, gag-show, fraškách a i. žánroch. Aj tu sa otvára široké spektrum rôznej miery rozporov i asymetrií medzi vonkajšími znakmi a vnútorným obsahom, medzi predkladaným a skutočným obsahom či použitou formou, a to v hre otvorených modalít, protirečení so sviežou výpovednou hodnotou, t. j. v jednote pôsobenia istých protirečení a alterite v intenciách inovácií a vzostupu kultúry. Kým metafora sa zakladá na princípe homonymie, irónia vzniká na báze antonymie, pričom tu ide o hru posúvať význam do opačného pólu substitúciou

kladnej hodnoty za zápornú a opačne². Napr. „Ty si mi urobil radosť!“ Sokratov výrok: „Viem, že nič neviem.“ Vystupňovaná antonymia sa uplatňuje v sarkazme. Pri konštruktivisticko-zážitkovej koncepcii vyučovania slovenčiny takto nemožno obísť komunikačný princíp humoru a irónie, ktorý sa úzko viaže s „vnímaním a prežívaním toho, čo je „smiešne“ (Heretik, 2919), navyše, „umožňuje spoločensky prijateľne vyjadriť aj nepríjemné skutočnosti“ (Slančová, 1994, s. 79). Aj tu sa pracuje s nezhodou formy a obsahu. Na tejto dimenzii možno vo vyučovaní sledovať nielen oblasť situačného či konfiguračného humoru (tzv. humoru šmyku, banánovej šupky, do čoho patria napr. sitkomédie, gagy-grotesky), vizuálneho, osobitne kresleného a komiksového humoru, ale najmä slovné vtipy a anekdoty, filmové komédie, filmy absurdného humoru a i. Na ilustráciu tu uvediem jeden z aforizmov T. Janovica, ktorý uviedol v knihe *Pinkanie* (2012): „Hamlet po našom: Dať? Či udať?“ Do diskusie z viacerých smerov humánnej teórie by sa v súvislosti s témou konferencie hodili napr. rozmery kongruencie, empatie či akceptácie podľa C. R. Rogersa alebo koncepcia potreby zmyslu života, existenciálnej analýzy životnej cesty a logoterapie súčasného človeka V. E. Frankla. Tieto otázky sú aktuálne i na pozadí pandemickej krízy vo svete a rôznych problémov žiakov v súvislosti s absenciou prirodzeného sociálneho kontaktu, svetom informačných technológií, šírením konšpirácií a lží, v kontexte onlinového vzdelávania a pod.

Niektoré zo sociokultúrnych aspektov

Harmónia alebo nesúlad sa osobitným spôsobom vynára v kontinuu socio-kultúrnych aspektov komunikácie v školskej triede. Nejde iba o oblasť jazykovú, ale o celé spektrum dimenzií v polohe komunikačných kompetencií špecifickej verejne organizovanej komunity a jej členov. Totiž rozlišujeme

² Nespomínam tu už otázku hry polysémie, synonymie alebo kulturém, interkulturém, denotácií, konotácií a pod.

kultúru a interkultúrne vzťahy na úrovni veľkých skupín, ako sú národy a spoločnosti, i v podobe istých subkultúr, t. j. existuje istá subkultúra školy, triedy, žiakov, učiteľa, vedenia školy, zamestnancov a pod. Pritom načim hovoriť aj o interkultúrnych dimenziách ich fungovania, a to v podobe rozdielov v hodnotách, postojoch, ideológiách, stereotypoch a predsudkoch, takisto o adaptácii a akulturácii, identite, tendenciách etnocentrizmu i egocentrizmu, cudzosti, vzťahoch, harmónii, zhodách, o súlade i konfliktoch pri súžití, do čoho nevyhnutne patrí i otázka komunikácie v kontexte istých socio-interkultúrnych pravidiel alebo štandardov na rôznej úrovni (pozri podrobnejšie Gavora, 2005; Průcha, 2007).

Všeobecne možno povedať, že žiaci prichádzajú zo svojho súkromného prostredia do školy v rôznej miere nastavenia a prekonceptov, často v značne diferencovanom potenciáli vo vzťahu k pravidlám, cieľom a celkovej kultúre konkrétneho verejného inštitucionálneho zariadenia v danej lokalite i regióne so svojimi oficiálnymi i skrytými pravidlami organizácie a fungovania, resp. kultúrou a klímou. Takže tendenčne vo všetkých týchto oblastiach by malo ísť o proces istej adekvátnej adaptácie, akulturácie a k znižovaniu miery asymetrie. Jednotliví účastníci vstupujú do každodenných situácií s istými rolovými očakávaniami, vlastnými predstavami, potrebami, názormi, hodnotami, mentálnymi schémami a postojmi, čo sa prejavuje i v spôsobe ich správania a špecificky vo vystupovaní v rámci jazykovo-komunikačných aktivít či interakcií. Ako je známe, v ostatnom období sa touto problematikou zaoberá školská etnografia a etnografia školskej komunikácie. Podľa P. Gavoru (2005, s. 22) ústredným pojmom etnografie komunikácie je komunikačná kompetencia, do ktorej patrí nielen jazyková kompetencia, ale najmä sociokultúrne (písané i nepísané, neformálne) pravidlá školskej komunikácie v reláciách istej regulácie, čo je v danej komunikačnej situácii vhodné, nevhodné, slušné, zdvorilé, taktné, funkčné a nefunkčné, možné z hľadiska určitého spôsobu vyjadrovania, podľa statusu svojej roly, rozdelenia moci pri kontrole správania, ďalej záležitosť

odovzdávania slova, oslovovania a i. Táto oblasť sociálneho správania má otvorenú povahu, lebo obsahuje nielen oficiálne, písané pravidlá, ale i tzv. skryté kurikulum, a to je preto, lebo komunikačný „repertoár komunikačných situácií je prakticky nekonečný“ (Gavora, 2005, s. 22) a celkove v mozaike preniku mnohotvárných situácií je budovaná istá atmosféra a špecifická klíma danej komunity a školy, a to s istým efektom pôsobenia na potenciálnych absolventov.

V naznačenom kontexte sa nám pri tematike pedagogickej komunikácie roztvára celé spektrum parametrov symetrií a asymetrií vs. harmónie a disharmónie. Na podloží pedagogicko-didaktických kategórií a výchovno-vzdelávacieho programu školy i učebného predmetu slovenský jazyk a literatúra (aj skrytého kurikula i značného kontinua nemerateľných aspektov) možno vidieť špecifické aspekty sociokultúrnej komunikácie v školskej triede, symetrické a asymetrické vzťahy vo vyučovaní, preferenčné i nepreferenčné vzťahy, vrátane rôznych efektov pozitívneho i negatívneho rozmeru, konkrétnu klímu triedy či explicitných aj implicitných sociálnych konštrukcií. Na úrovni istej komunikácie a interakcie je v tejto súvislosti na stole otázka školskej integrácie a inklúzie na Slovensku i vo víziách moderného európskeho vzdelávania (pozri projekty a dokumenty z ostatného obdobia, napr. *Správa o stave školstva*, 2015; *Učiace sa Slovensko*, 2017; *Stratégia Európa 2020*, 2010; *Národný program rozvoja výchovy a vzdelávania 2018 – 2027*, 2018).

V intenciách ďalšieho bádania danej problematiky sa mi javia ako fundamentálne najmä tieto oblasti alebo piliere: 1. Model dobrej výchovno-vzdelávacej komunikácie, aký rámcovo predstavili českí autori Šed'ová – Švaříček – Šalamounová (2012). 2. Štvorcový model Hamburskej školy zrozumiteľnosti, v ktorom ide o aspekty sebaaprejavu, vecného obsahu, vzťahov a výzvy v recipročných aj interakčných reflexiách (Schulz von Thun, 2005; Dolník, 2012; Ligoš, 2019). 3. Teória jazykového obrazu sveta v relácii s egocentrizmom, etnocentrizmom a sociocentrizmom a ďalšími otvorenými dimenziami (Vaňková – Nebeská – Římalová – Šlédrová, 2005 a i.). 4. Rozvinutá teória

výrazových kategórií reči a textotvorby F. Miku, aplikovaná a syntetizovaná v Nitrianskej škole literárnej komunikácie, profilujúca sa do sféry literárnej a umeleckej komunikácie (Plesník a kol., 2011). Tieto východiská majú potencialitu, aby sa nielen sémantické kategórie symetrie a asymetrie plodne uplatnili v rámci perspektívnej (zatiaľ viac-menej deklarovanej) integrovanej kognitívno-komunikačnej zážitkovej koncepcie vyučovania slovenského jazyka a literatúry. Otvorené spektrum dimenzie a asymetrie v prestupovaní s harmóniou a disharmóniou vo vyučovaní materinského jazyka ukázalo najmä pohyb od asymetrie k približovaniu sa k symetrii v relácii istého vyvažovania, súladu či homeostázy. Ide pritom o permanentný proces dynamiky a protipohybu k novým kvalitám v komplexnom zmysle, osobitne v oblasti tvorivosti, inovácií a vývinu nielen jazyka, ale najmä k celkovému poslaniu vyučovania slovenčiny v intenciách osvojovania adekvátnej jazykovo-komunikačnej kompetencie so zreteľom na integrovaný, holistický rozvoj osobnosti žiaka.

LITERATÚRA

- DOLNÍK, Juraj. 2012. *Sila jazyka*. Bratislava : Kalligram.
- GAVORA, Peter a kol. 1988. *Pedagogická komunikácia v základnej škole*. Bratislava : Veda SAV.
- GAVORA, Peter. 2005. *Učiteľ a žáci v komunikaci*. Brno : Paido.
- GERMUŠKOVÁ, Marta. 1995. *Literárny text v didaktickej komunikácii (na 2. stupni základnej školy)*. Prešov : Pedagogická fakulta UPJŠ.
- HANUS, Ladislav. 1997. *Človek a kultúra*. Bratislava : Lúč.
- HERETIK, Anton. 2019. *Humor. Psychológia a psychopatológia komiky*. Bratislava : Ikar.
- KRUPA, Viktor. 1989. K otázke tvorivosti v jazyku. In: *Studia Slovaca*, 24, 1989, č. 1, s. 51 – 56.
- LIGOŠ, Milan a kol. 2011. *Rozvíjanie motivácie u žiakov vo vyučovaní slovenčiny*. Ružomberok : Verbum KU.
- LIGOŠ, Milan. 2019. *Vyučovanie slovenčiny ako materinského jazyka v minulosti, prítomnosti a budúcnosti*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV.
- LIPTÁKOVÁ, Eudmila a kol. 2015. *Integrovaná didaktika slovenského jazyka a literatúry pre primárne vzdelávanie*. Prešov : Prešovská univerzita.
- OBERT, Viliam. 2003. *Rozvíjanie literárnej kultúry žiakov*. Bratislava : Poľana.

- ORGOŇOVÁ, Oľga. 2020. Jazyk – reč – sociálna inklúzia. In: *Jazykovedný časopis*, 71, 2020, č. 2, s. 269 – 280.
- PLESNÍK, Ľubomír a kol. 2011. *Tezaurus estetických výrazových kvalít*. Nitra : UKF.
- PRŮCHA, Jan. 2007. *Interkulturní psychologie*. Praha : Portál.
- SABOL, Ján. 2011. Symetria a asymetria v jazyku. In: *Vidy jazyka a jazykovedy. Acta Facultatis Philosophiae Universitatis Prešoviensis. Jazykovedný zborník. 34 (AFPh 304/386)*. Ed. M. Ološtiak – M. Ivanová – D. Slančová. Prešov : PU, 2011, s. 31 – 40.
- SLANČOVÁ, Dana. 1994. *Praktická štylistika*. Prešov : FF UPJŠ.
- SCHULZ von Thun, Friedemann: 2005. *Jak spolu komunikujeme?* Praha : Grada.
- SVOBODOVÁ, Jana. 2000. *Jazyková špecifika školskej komunikácie a výuka mateřštiny. (Spisy OU 133/2000.)* Ostrava : Pedagogická fakulta OU.
- ŠEBESTA, Karel. 2005. *Od jazyka ke komunikaci. Didaktika českého jazyka a komunikační výchova*. Praha : UK Karolinum.
- ŠEĐOVÁ, Klára – ŠVAŘÍČEK, Roman – ŠALAMOUNOVÁ, Zuzana. 2012. *Komunikace ve školní třídě*. Praha : Portál.
- TIŠŤANOVÁ, Katarína. 2012. *Špecifika pedagogického komunikovania*. Ružomberok : Verbum KU.
- VAŇKOVÁ, Irena – NEBESKÁ, Iva – ŘÍMALOVÁ, Lucie Saicová – ŠLÉDROVÁ, Jasňa. 2005. *Co na srdci, to na jazyku*. Praha : UK Karolinum.
- VYBÍRAL, Zbyněk. 2005. *Psychologie komunikace*. Praha : Portál.
- Vzdelávací štandard zo slovenského jazyka a literatúry – nižšie sekundárne vzdelávanie*. [Online.] http://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/sjl_nsv_2014.pdf.
- Vzdelávací štandard Slovenský jazyk a literatúra – gymnázium so štvorročným a päťročným vzdelávacím programom*. [Online.] http://www.statpedu.sk/svp/inovovany-statny-vzdelavaci-program/inovovany-svp-gymnazia-so-stvorrocny-patrocnym-vzdelavacim-programom/jazyk-komunikacia/slovensky_jazyk_a_literatura_g_4_5_r_novy.pdf.
- ZELINA, Miron. 1999. *Rozvíjanie tvorivosti žiakov v slovenskom jazyku*. Banská Bystrica : Metodické centrum, 1999.
- ŽILKA, Tibor. 1987. *Poetický slovník*. Bratislava : Tatran, 1987.

prof. PaedDr. Milan LIGOŠ, CSc.

 <https://orcid.org/0000-0002-0221-2619>

Filozofická fakulta

Katolícka univerzita v Ružomberku

Hrabovská cesta 1

034 01 Ružomberok

Slovenská republika

E-mail: milan.ligos@ku.sk

INTERDISCIPLINÁRNOSŤ AKO TEORETICKO-METODOLOGICKÉ VÝCHODISKO LINGVISTICKEJ ANALÝZY

Lucia Miháliková

INTERDISCIPLINARITY AS A THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF LINGUISTIC ANALYSIS

A current development in language research is drawing attention to interdisciplinary interpretations of linguistic phenomena. The reason for these interpretations is the complex nature of language manifested by the complexity of language material and the complexity of its further analysis and description. In such a case, complexity can be perceived in two ways: as an essential part of linguistic research based on the nature of the language itself, and at the same time as a possible problem due to the extension and (qualitative) diversity of the existing language material. The interdisciplinary approach in language research offers a theoretical and methodological basis, through which we can grasp, explain or reduce the complexity of language material. In this paper, we will try to outline the areas of interaction and the contribution of interdisciplinarity for the needs of linguistic and word formation analysis.

KEY WORDS:

interdisciplinarity, complex nature of language, word formation, prefix verbs

1. Úvod

Centrálnymi pojmami príspevku sú pojmy *komplexnosť* a *interdisciplinárnosť*, ktorých pôsobenie intenzívne vnímame pri svojej lexikografickej práci na výkladovom Slovníku súčasného slovenského jazyka. Oba pojmy sa výrazným spôsobom dotýkajú lexikálnej roviny jazyka a tak i oblasti slovotvorby. Z tohto pohľadu formulujeme interdisciplinárnosť ako teoretické a metodologické východisko, ktoré možno zakomponovať a zohľadniť pri výskume a analýze tvorenia

slov. Príspevok má koncepčný a interpretačný charakter; snažíme sa v ňom naznačiť synergiu takých oblastí lingvistiky, akými sú napríklad psycholingvistika, kognitívna lingvistika či korpusová lingvistika. Zároveň pozorujeme aj prepojenie s inými vedeckými disciplínami – v našom konkrétnom prípade sa odvolávame na niektoré hľadiská filozofie. V príspevku zdôrazňujeme i vzťah derivatológie a lexikografie, ktorý sa v našom prebiehajúcom výskume snažíme ukázať na príklade sloviess utvorených viacnásobnou prefixáciou.

1.1 Vymedzenie pojmu *interdisciplinárnosť*

Samotná definícia interdisciplinárnosti je pomerne rozvetvená. Na základe citovaných zdrojov môžeme vidieť, že sa na vysvetlenie pojmu interdisciplinárnosti používajú výrazy ako *metóda*, *synergia* či *integrácia*. Interdisciplinárnosť ukazuje aktuálnu líniu výskumu, spája teóriu s praxou a súčasne reflektuje vzťah medzi vedou a spoločnosťou:

„interdisciplinárny, medziodborový ráz niečoho, mnohoaspektovosť; syn. interdisciplinarita“ (*Slovník súčasného slovenského jazyka H – L*, 2011¹);

„metoda propojení a aktivní spolupráce mezi různými vědami za účelem dosažení integrovaného a synergického výsledku v teoretické i praktické odborné činnosti, ve vědě i výzkumu“ (*ABZ.cz: slovník cizích slov*²);

„[...] předmětem zájmu teorie vědy, metodologie vědy [...]“; „[...] označuje vzájemné působení mezi dvěma či více různými disciplínami, přičemž jejich vztah může variovat od prosté výměny idejí až po vzájemnou integraci koncepcí, metodologie, procedur či terminologie“; „[...] jeden z ústředních ukazatelů aktuálního vztahu vědy a společnosti. V takto orientovaných výzkumech se pod hlavičkou i. často spojují všechny aspekty

¹ <https://slovník.juls.savba.sk/?w=interdisciplin%C3%A1lnos%C5%A5&s=exact&c=h33d&cs=&d=sssj#> (Online. 2021-10-01).

² <https://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/interdisciplinarita> (Online. 2021-10-01).

s-gického, fil., psychol. a metodol. zkoumání vědy [...]“ (*Sociologická encyklopedie*³).

Interdisciplinárnosť so sebou prináša komplexnosť výskumu a táto následnosť platí aj opačne: komplexnosť predpokladá interdisciplinárny prístup. V súlade so Sekaninovou (1993, s. 7) môžeme povedať, že súčasný vývoj vo výskume jazyka nazerá na komplexnosť ako na „všeobecnú črtu výskumu“. „Ukazuje sa stále výraznejšie nutnosť skúmať problémy z rozličných aspektov a aj z pozícií rozličných vied“ (Sekaninová, 1993, s. 7). Hlavná téza nášho príspevku má podobné kontúry. Interdisciplinárnosť vnímame ako teoretické a metodologické východisko lingvistického výskumu, ktoré smeruje k pochopeniu a vysvetleniu komplexnej povahy jazyka, ako i k následnému zmiernovaniu komplexnosti jazykového materiálu pri jeho opise a analýze.

1.2 Vymedzenie pojmu *komplexnosť*

Pojem komplexnosti spájame vzhľadom na predmet nášho výskumu s dvomi perspektívami. V prvej perspektíve charakterizujeme komplexnosť ako výskumný postup, pretože samotná povaha jazyka je komplexná, zložitá (porov. napr. Sekaninová, 1993, s. 7), a tak sa komplexnosť stáva esenciálnou súčasťou lingvistického výskumu. Zohľadnenie mnohoaspektovosti sa, napríklad, premieta do stanovenia metodologických a teoretických východísk výskumnej činnosti. Tu narážame na skutočnosť, že čím viac spoznáваме jazyk a jeho prvky, tým úmerne narastá potenciál výskumných otázok, podnetov či teoretických zdrojov a rámcov: „Na jednej strane existuje a rozrastá sa nesmierne množstvo výskumných otázok, podnetov a zdrojov, rozširuje sa poznanie o jednotlivých aspektoch jednotlivých jazykov, na druhej strane [...] je potrebné uvažovať aj o teoretických rámcoch, v ktorých sa toto rozširovanie poznania odohráva“ (Zumrík, 2020, s. 7).

Jazyk (a svet) (s)poznávame pomocou „kognitívnych rámcov a modelov“ (Zumrík, 2020, s. 22), pričom takéto poznávanie

³ <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Interdisciplinarita> (Online. 2021-10-01).

vedie k rôznorodému zastúpeniu jazykových dát v tradičnom rozpätí (a napätí) medzi systémovosťou (pravidelnosti, analógie) a nesystémovosťou (nepravidelnosti, anomálie). V tomto smere sa približujeme k druhej perspektíve definovania komplexnosti, keď sa komplexnosť môže javiť a aj sa javí ako výskumný problém. Väčšia či menšia miera prípadnej problémovosti môže prameniť z kvantitatívnej a kvalitatívnej rôznorodosti existujúceho jazykového materiálu a zo samotného množstva informácií a poznatkov o jazyku, ktoré sa k nám dostávajú. Súhlasíme s konštatovaním M. Zumríka (2020, s. 9), keď tvrdí, že jazyk sa môže ukazovať „aj ako problém, keď prijímame priveľa (alebo primálo) informácií“.

2. Lingvistika a interdisciplinárne interpretácie

Na vyššie spomenuté perspektívy – komplexnosť ako výskumný postup na jednej strane a komplexnosť ako výskumný problém na druhej strane – sa pozrieme z hľadiska filozofie, psychológie (psycholingvistiky), kognitívnej lingvistiky a korpusovej lingvistiky. Poznatky týchto disciplín majú interdisciplinárnu platnosť a interdisciplinárne využitie, napr. aj pri výskume a analýze slootovorb, kde ich možno zohľadniť ako súčasť teoreticko-metodologického podložia. Takéto interdisciplinárne podložie naznačujú a podporujú vo svojich prácach napr. Jarošová (2018a, 2018b), Vužňáková (2006, 2015, 2018) a Zumrík (2020), z ktorých sme pri písaní tohto príspevku vychádzali.

2.1 Filozofické východiská a korpusovolingvistická perspektíva

Filozofické nazeranie na komplexnosť prezentuje vo svojej monografii M. Zumrík (2020). Autor v publikácii s názvom *Filozofické aspekty korpusovej lingvistiky* opisuje a približuje komplexnosť reality jednak z pozície filozofie a jednak z pozície „vedeckého spracovania dát“ (Zumrík, 2020, s. 7), teda z pozície korpusovej lingvistiky. V úvode publikácie sa

formuluje téza, „že realita, ktorá nás obklopuje, je komplexná“, čo sa potom odráža aj vo „vzťahu medzi svetom, myslením a jazykom“ (Zumrík, 2020, s. 7). Ide tu o antropologický pohľad na komplexnosť, ako i na korpusovú lingvistiku, súvisiaci s otázkou nášho orientovania sa vo svete: „ako sa orientujeme v javovej skutočnosti a vo svete, kedy sa v realite začíname orientovať a kedy sa už orientovať prestávame, a pomocou čoho sa v javovej skutočnosti orientujeme?“ (Zumrík, 2020, s. 9). M. Zumrík uvažuje o korpusovej lingvistike ako o empiricistickej disciplíne vychádzajúcej z „filozofického empiricizmu“ (2020, s. 33). Empirickosť korpusovej lingvistiky potvrdzuje skutočnosť, že jazyk spoznávame skúsenostne, jeho formy a prejavy sa nám ukazujú v texte a cez text, pričom text predstavuje „materiálnu podobu jazyka“ (Zumrík, 2020, s. 23, odvolávajúc sa na Findru, 1996, s. 9). Autor ďalej prirovnáva korpusovú lingvistiku ku „kognitívnej mape jazykovej reality“ (Zumrík, 2020, s. 30), hodnotí ju ako „metodologickú a epistemologickú pozíciu“ (Zumrík, 2020, s. 11), ktorej prínos spočíva v redukovaní a zjednodušovaní komplexnosti „jazykových dát pomocou matematických a štatistických metód“ (Zumrík, 2020, s. 11). Z tohto hľadiska môžeme hovoriť o „technologizácii slova“ (Zumrík, 2020, s. 33, odkazujúc na Onga, 2006) či o „matematizácii lingvistiky“ (Zumrík, 2020, s. 58, odkazujúc na Dolníka, 2009, s. 12).

Empirickosť korpusovej lingvistiky zdôrazňuje vo svojej práci aj A. Jarošová (Jarošová, 2018a, 2018b). Korpusovú lingvistiku považuje za „organizujúci princíp“ (Jarošová, 2018b, s. 296), dopĺňajúci a zblížujúci štrukturalistický a kognitivistický rámec: „Zbližovaniu funkčného štrukturalizmu a kognitivismu prospieva aj fakt, že nielen štrukturalisti, ale aj kognitivisty sa čoraz častejšie obracajú ku korpusovej analýze dát, ktorá zvyšuje empirický realizmus kognitivistickej explanácie javov“ (2018a, s. 135). Tak možno vysvetliť i orientáciu korpusovej lingvistiky, ktorá sa podľa autorky pohybuje v smere „forma – význam – funkcia“ (Jarošová, 2018b, s. 298).

Nástroje korpusovej lingvistiky majú svoje opodstatnenie aj pri výskume formálnej stránky tvorenia slov. Skúmať sa

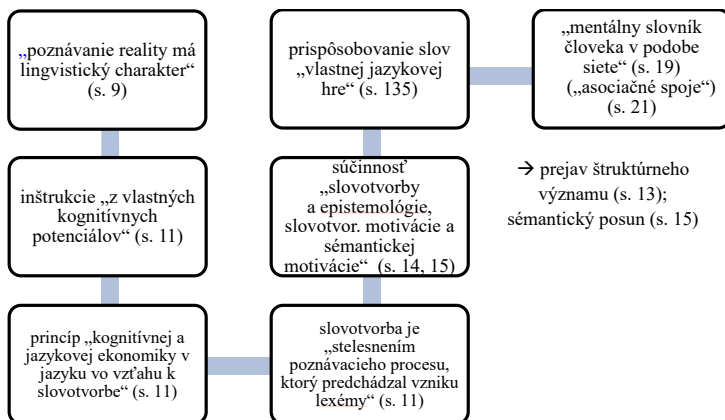
môžu napríklad slovotvorné formanty a modely z hľadiska ich produktivity či konkurenčnosti (konkurenčné môžu byť slovotvorné formanty); (porov. Ivanová, Kysel'ová, 2015, s. 978). V našom konkrétnom výskumnom prípade sa dá takýto postup aplikovať pri analýze slovíet utvorených viacnásobnou prefixáciou.

2.2 Filozofické a psycholingvistické aspekty slovotvorby

Samotnú oblasť tvorenia slov, čiže derivatológiu, možno podľa Vužňákovvej (2006, s. 7) charakterizovať ako „interdisciplinárny odbor“, pretože reflektuje viacero oblastí jazykovedy. Komplexne a interdisciplinárne tak môžeme nahliadať na povahu jazyka a jeho štruktúr (aj tých slovotvorných) či na význam. Význam sa utvára „za účasti slovotvorby“ (Jarošová, 2018b, s. 282), preto jeho problematika predstavuje samostatný „interdisciplinárny problém“, keďže ide o „komplexnú tému a v kognitívnych prístupoch k jazyku o kľúčový jav v prepojenosti jazyka a kognície“ (Vužňáková, 2018, s. 7 odkazujúc na Langackera 1987, s. 12; in: Saicová-Římalová 2016, s. 53).

Vužňáková (2006) pri opise slovotvorných javov prihliada na filozofické, psycholingvistické, sociolingvistické a pedagogické aspekty. Schematicky sa pristavíme pri niektorých z nich:

Schéma 1: Vybrané filozofické a psycholingvistické aspekty slovotvorby (Vužňáková, 2006)

Autorka nadväzuje na skutočnosť, že realitu (s)poznávame prostredníctvom jazyka, čo má vplyv i na tvorenie a existenciu odvodených slov. Pri (s)poznávaní reality, ktorá zrkadlí aj proces tvorenia slov, vychádzame z vlastnej kognície, pričom sa pri tvorení slov a komunikácii snažíme postupovať jazykovo ekonomicky a efektívne. Slovo tvorba takýmto spôsobom predstavuje poznávaciu líniu definujúcu vznik a použitie konkrétneho slova. Pri tomto procese je prítomná slovo tvorná a sémantická motivácia, ktorá osvetľuje štruktúrny význam slova a prípadný sémantický posun. Pri tvorení slov zohráva kľúčovú úlohu komunikačný zámer používateľa jazyka, ktorý si pre svoj konkrétny jazykový prejav prispôsobuje slová „vlastnej jazykovej hre“ (Vužňáková, 2006, s. 135). V tomto smere môžeme ľudskú myseľ pripodobniť k sieti, kde sú slová pospájané rôznymi asociačnými vzťahmi.

2.3 Lexikografická perspektíva

Interdisciplinárnosť ako teoretické a metodologické východisko možno koncepčne uplatniť i pri výskume a analýze predponových slovies. V našom výskume sa zameriavame na špecifickú skupinu slovies utvorených viacnásobnou prefixáciou – polyprefixáciou (napr. slovesami s predponami *po-do-*, *po-na-*, *po-ob-*, *po-od-*, *po-o-*, *po-po-*, *po-pre-*, *po-roz-*, *po-vy-* a iné). Predpona vo funkcii slovo tvorného formantu vystupuje ako „kognitívny znak“ (k pomenovaniu porov. Vužňáková, 2006, s. 15) zrkadliaci poznávanie a kategorizovanie sveta. Ukazovateľom tohto poznávania a kategorizovania sú napr. slovo tvorné parafrázy (porov. Vužňáková, 2006, s. 16). Slovo tvorná parafráza reflektuje slovo tvorný význam a obsahuje prvok, ktorý tento význam reprezentuje. V prípade predponových slovies sú týmito prvkami adverbiá. Ako príklad môžeme zvoliť slovesnú predponu *po-*, ktorá sa z hľadiska polyprefixácie javí ako veľmi produktívna. Slovesná predpona *po-* sa sémanticky viaže na modalitný spôsob slovesného deja a uplatňuje sa pri séme kvantity, intenzity a totality (Sekaninová, 1980, s. 104; porov. k tomu Miháliková, 2021, s. 73 – 74). Ak sú tieto modalitné

sémy vyjadrené formálne explicitne prostredníctvom predpony *po-*, ide z typologického hľadiska o syntetickú realizáciu modalitného spôsobu slovesného deja. Syntetické (S) vyjadrenie modalitného spôsobu slovesného deja pomocou predpony *po-* má kondenzačný⁴ charakter či „kondenzačnú funkciu“ (Vužňáková, 2006, s. 101) predstavujúcu jednu z primárnych funkcií slovotvornej motivácie umožňujúcu „skracovanie slov a zefektívňovanie vyjadrovania“ (Vužňáková, 2006, s. 101). Slovotvorná parafráza, ktorej súčasťou sú adverbiá zastupujúce predponu, má opisný charakter a ide o analytické (A) vyjadrenie spôsobu slovesného deja. Napríklad:

poodchýliť (S) → trochu, čiastočne odchýliť (A); *poodbehnúť* (S) → na krátky čas, na krátku vzdialenosť sa vzdialiť (A); *poodpiľovať* (S) → postupne, rad-radom, jedno po druhom odpíliť.

Súvislosť medzi prefixáciou ako slovotvorným postupom a problematikou slovesného vidu a spôsobu slovesného deja na jednej strane a vnímanie syntetizmu a analytizmu na druhej strane, sú zaujímavé a podnetné aj z hľadiska porovnávacieho výskumu, pretože jazyková typológia ovplyvňuje slovotvorný typ a naopak (k porovnávacej analýze slovies s predponou *po-* v slovenčine a ich ekvivalentov v nemčine pozri Miháliková, 2021).

Výústením vzťahu derivatológie a lexikografie, lexikológie sú výkladové perifrázy slov, t. j. opis lexikálneho významu slov. Pri lexikografickom opise, výklade významu slova je dôležité „uvedomovanie si vplyvu utvorenosti slova na jeho lexikálnu sémantiku“ (Vužňáková, 2015, s. 913), pričom proces utvorenia slovesa otvára priestor pre interdisciplinárne interpretácie. K princípom (s)poznávania jazyka možno dospieť pomocou analýzy slovotvorného a lexikálneho významu slova, čím

⁴ Janočková (2004, s. 251) vysvetľuje kondenzačný charakter distributívnych slovies s predponou *po-* takto: „[...] rozčlenenosť deja je vlastnosť slovesa spájajúca lexikálno-gramatickú stránku (vid) so syntaktickou stránkou jazyka, pretože istým spôsobom predstavuje kondenzačný (syntetický) prostriedok na vyjadrenie postupnej opakovanosti deja.“

derivatológia obohacuje sémantiku, ako konštatuje vo svojej práci Vužňáková (2015, s. 958): „[...] analýza slovotvorného a lexikálneho významu lexikálnych jednotiek je prostriedkom odкрývania poznania používateľov jazyka premietajúceho sa do tvorby pomenovaní. V tomto zmysle derivatologické výskumy prinášajú poznanie aj do oblasti sémantiky.“ Slovotvornú motiváciu možno v tomto smere označiť ako spoj derivatológie, lexikológie, sémantiky, didaktiky materinského a cudzieho jazyka (porov. Vužňáková, 2015, s. 959).

Výskum a analýza slovies utvorených viacnásobnou prefixáciou môže z lexikografického hľadiska prispieť a dopomôcť k typizácii výkladových perifráz tejto skupiny slovesných hesiel.

3. Záver

Komplexný a interdisciplinárny prístup k skúmaniu jazyka môže vzhľadom na svoju hĺbku pôsobiť vyčerpávajúco. Zhmotnenie mnohoaspektovosti napríklad do podoby výkladu významu slova v slovníku je na jednej strane príspevkom k exaktnejšiemu spracovaniu sémantiky a slovotvorných činiteľov, ktoré na ňu vplyvajú, na strane druhej je rovnako dôležité, aby sa faktor zhmotnenej mnohoaspektovosti vhodne a efektívne ustrážil, aby výklad slova nepôsobil zaťažujúco. Jednou z ciest je typizácia výkladových perifráz a ich zjednocovanie v rámci slovotvorne a sémanticky podobnej skupiny slov (v našom konkrétnom prípade slovies utvorených viacnásobnou prefixáciou).

Na záver dodávame, že viacaspektové východisko pri skúmaní jazyka a jeho štruktúr nepredstavuje „bojové pole“, ale skôr „paletu rozličných akcentov“ (Zumrík, 2020, s. 72), z ktorých môže profitovať aj lexikológia a lexikografia (porov. Jarošová, 2018a, 2018b).

Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 2/0016/21 Slovník súčasného slovenského jazyka – 7. etapa

(Koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum).

LITERATÚRA

- DOLNÍK, Juraj. 2009. *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka*. Bratislava : Veda. 375 s. ISBN 978-80-224-1078-6.
- FINDRA, Ján. 1996. *Jazyk, reč, človek*. Bratislava : Q111. 111s.
- IVANOVÁ, Martina – KYSEĽOVÁ, Miroslava. 2015. Interdisciplinárne aspekty slovtvornej motivácie. In: M. Ološtiak (ed.): *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2015, s. 963 – 985. ISBN 978-80-555-1406-2 (print), 978-80-555-2476-4 [Online.] (2021-10-04.)
<https://www.pulib.sk/web/pdf/web/viewer.html?file=/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak18/subor/9788055524764.pdf>
- JANOČKOVÁ, Nicol. 2004. Tretia tvár distributívnosti. In: M. Šimková (ed.): *Varia 11: zborník materiálov z XI. kolokvia mladých jazykovedcov (Spišská Nová Ves 28. – 30. 11. 2001)*. Bratislava : Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 2004, s. 246 – 252. ISBN 80-89037-04-6. Dostupné na: <https://www.juls.savba.sk/ediela/varia/11/Varia11.pdf> [Online.] (2021-10-12.)
- JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.). 2011. *Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L*. [2. zv.]. Bratislava : Veda. 1 088 s. ISBN 978-80-224-1172-1. Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/> [Online.] (2021-10-01.)
- JAROŠOVÁ, Alexandra. 2018a. Špirála poznania alebo funkcionalizmus a kognitívizmus (v lexikológii) cez optiku dvoch kongresových jubileí. In: *Slovenská reč*, roč. 83, 2018, č. 2, s. 123 – 142. ISSN 0037-6981. Dostupné na: <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/2018/2/sr18-2.pdf> [Online.] (2021-10-05.)
- JAROŠOVÁ, Alexandra. 2018b. Pohľad na pomenovanie cez prizmu teoretických rámcov a slovníkového hesla. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 69, 2018, č. 3, s. 277 – 301. ISSN 0021-5597. Dostupné na: <https://www.juls.savba.sk/ediela/jc/2018/3/jc18-03.pdf> [Online.] (2021-10-05.)
- MIHÁLIKOVÁ, Lucia. 2021. Problematika slovies s predponou po- v slovenčine a ich ekvivalentov v nemčine. In: R. Kvapil (ed.): *Cudzie jazyky v premenách času XI : recenzovaný zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Bratislava : Ekonóm, 2021, s. 71 – 82. ISBN 978-80-225-4823-6. Dostupné na: https://faj.euba.sk/www_write/files/veda-vyskum/2021_cudzie_jazyky_v_premenach_casu_112020_opravene_zmensene.pdf [Online.] (2021-10-12.)
- ONG, Walter J. 2006. *Technologizace slova*. 1. vydání. Praha : Karolinum. 238 s. ISBN 80-246-1124-4.
- SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie. 2016. *Osvojování jazyka dítětem*. Praha : Karolinum. 90 s. ISBN 978-80-246-3341-1.

SEKANINOVÁ, Ella. 1980. *Sémantická analýza predponového slovesa v ruštine a slovenčine*. Bratislava : Veda. 200 s.

SEKANINOVÁ, Ella. 1993. *Dvojazyčná lexikografia v teórii a praxi*. Bratislava : Veda. 256 s. ISBN 80-224-0373-3.

VUŽŇÁKOVÁ, Katarína. 2006. *Problémy lexikografického zachytenia slovtvorného systému slovenčiny*. 1. vyd. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove. 163 s. ISBN 80-8068-460-X.

Dostupné na:

<https://www.pulib.sk/web/pdf/web/viewer.html?file=/web/kniznica/elpub/dokument/Vuznakova1/subor/808068460X.pdf> [Online.] (2021-10-04.)

VUŽŇÁKOVÁ, Katarína. 2015. Lexikografické aspekty slovtvornej motivácie. In: M. Ološtiak (ed.): *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2015, s. 909 – 962. ISBN 978-80-555-1406-2 (print). 978-80-555-2476-4 (online). Dostupné na:

<https://www.pulib.sk/web/pdf/web/viewer.html?file=/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak18/subor/9788055524764.pdf> [Online.] (2021-10-05.)

VUŽŇÁKOVÁ, Katarína. 2018. Teoreticko-metodologické východiská skúmania osvojovania si významov slov. In: *O dieľati, jazyku, literatúre* : časopis pre otázky rozvíjania komunikačnej a literárnej kompetencie, roč. VI, 2018, č. 1., s. 6 – 28. ISSN 1339-3200. Dostupné na: <https://www.unipo.sk/public/media/21334/2018-odjl-01.pdf> [Online.] (2021-10-06.)

ZUMRÍK, Miroslav. 2020. *Filozofické aspekty korpusovej lingvistiky*. 1. vyd. Bratislava : Veda. 80 s. ISBN 978-80-224-1826-3.

Elektronické zdroje (e-mail, CD, internet):

ABZ.cz: slovník cizích slov. <https://slovník-cizich-slov.abz.cz/>. [Online.] (2021-10-01.)

Sociologická encyklopedie. https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Hlavn%C3%AD_strana. [Online.] (2021-10-01.)

Mgr. Lucia MIHÁLIKOVÁ, PhD.

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV

Oddelenie súčasnej lexikológie a lexikografie

Panská 26

811 01 Bratislava 1

Slovenská republika

E-mail: lucia.mihalikova@juls.sav

EXPRESÍVNOSŤ V OBRAZE NEPRIATEĽA V STRANÍCKOM DISKURZE (1948 – 1956)

Patricia Molnárová

EXPRESSIVENESS IN THE IMAGE OF THE ENEMY IN PARTY DISCOURSE 1948 – 1956

The research focuses on contextual expressiveness in the denomination of a political entity as a stylistic-pragmatic aspect in the ideologically conditioned media in Czechoslovakia. This paper concentrates on expressive vocabulary that denotes the enemy. The main aim of the paper is to define pragmatic-stylistic manifestations of the ideological component on the basis of the analysis and categorization of the expressive lexicon. The source material consists of thematically oriented May Day and New Year's editorials from the daily *Pravda* in 1948 – 1956. Additionally, the stylistic-pragmatic aspects of expressiveness in socialist media discourse support the geopolitical stereotype of *us and the others* in the Cold War society.

KEY WORDS:

contextual expressiveness, ideology, image of the enemy, socialism, *Pravda* daily, stereotype

Politická ideológia v období totality je z perspektívy súčasného bádateľa reflektovaná v zápornom, pejoratívnom význame, často v kontrastnej interpretácii dvoch súperiacich strán. Pri výskume ideologicky ovplyvneného jazyka pracujeme s definíciou ideológie ako hotových, vopred upravených myšlienkových schém neovplyvniteľných novými postojmi a skúsenosťami. Predstavujú tak dogmatický, uzavretý systém zachovávaný kolektívom s cieľom získať alebo udržať existujúce mocenské, politické a spoločenské konfigurácie (Šaradín, 2001, s. 80). Charakterizuje ho dominancia jedného politického subjektu, čiže aktérov priamo i nepriamo zúčastnených pri tvorbe a realizácii verejnej politiky s kľúčovým postavením pri definovaní individuálnej a spoločenskej genézy verejných záujmov (Kováčová – Králik, 2017, s. 98 – 99). V skúmanom

období túto úlohu plnila komunistická strana, jej výbory a vedúci činitelia, v opozícii ktorých stáli:

- a) politicko-ekonomický systém (kapitalizmus, imperializmus),
- b) jeho vedúci predstavitelia/podporovatelia/spojenci doma i v zahraničí.

Zohľadniac extralingválne východiská, je prirodzená transformácia povojnovej polarizovanej spoločnosti (Východ – Západ) do podoby stereotypu, ktorého jazykový obraz sa reflektoval v mediálnom diskurze a vplyvom ideológie sa stal oficiálnou mienkotvornou interpretáciou skutočnosti.

Stereotyp ako budovateľ obrazu o komunite, komunikačný aj kognitívny aj výrazový prostriedok sa podieľa na de/humanizácii vybraných javov, udalostí či politických subjektov, a to zvolenými jazykovými prostriedkami (Dolník – Orgoňová, 2010, s. 72; Sipko, 2011, s. 13), keďže význam je odraz skutočnosti stvárněný formou lexémy a prostredníctvom nej vzťahom k iným jednotkám jazyka. Nielen z lingvistického, ale tiež zo psychosociálneho hľadiska je v danom období charakteristický kontrastný výskyt pozitívne aj negatívne zaznamenaných politických subjektov v stereotype Východ – Západ, ktorý súvisí s hodnotením politicko-ideologického usporiadania prostredníctvom expresívnych lexikálnych jednotiek (Uhlíková, 2011, s. 13). V príspevku spracovávame expresívne pomenovania nepriateľských politických subjektov voči socializmu. Vzťahovo-interpretačné vektory sa sústreďujú okolo pojmu *nepriateľ* ako kultúrno-sociálne formovanej a na základe kontextu premenlivej diskurzívnej figúry založenej na opozícii *konfliktnosť* ↔ *kolektívna jednota*. Vo svojom jadre zdôrazňuje *inakosť/cudzosť*, vymedzuje domáce spoločenstvo od *tých druhých* a podieľa sa na formovaní hodnotového systému (porov. Nečasová, 2020, s. 12; Eco, 2013, s. 10; Kmeť, 2021).

Vybrané expresívne lexikálne jednotky analyzujeme s cieľom určiť jazykovo-komunikačné a pragmaštylistické prejavy ideologického kontextu v slovnej zásobe mediálnych komunikátov na úrovni čiastkového hodnotenia politického

subjektu. Výskumnú vzorku tvorí 22 prvomájových a novoročných úvodníkov z denníka *Pravda* v rokoch 1948 – 1956. V dôsledku príslušnosti periodika k strane (KSS) zobrazuje pramenný materiál jazykový obraz skúmaných javov v súlade s oficiálnou ideologickou líniou. *Expresívnosť* (podľa Mistrík, 1993, s. 134 – 135) je pri výskume mediálnych komunikátov prejavom subjektivity vo vzťahu *adresát – recipient*, ktorý v danom období podlieha vplyvu silného extralingválneho faktoru (ideológie). Potvrdzuje sa názor K. W. Deutscha o ideológii ako filtra determinujúceho a udržiavajúceho koherentnú hodnotovú stabilitu politického systému – a tým aj názory a postoje prenikajúce do verejnej mienky.¹ V mediálnom diskurze je expresívnosť prejavom racionálnej, zámernej a vopred pripravenej činnosti podnecujúcej pragmatický aspekt v kontexte aj komunikáte, čo rozvíja žiadaný komunikačný efekt (Klingová, 2018, s. 145; Slančová, 1996, s. 98 – 99). Zároveň platí, že kvantitatívne i kvalitatívne bohatšie zastúpenie má negatívna lexika, čo je podmienené snahou ovplyvniť čitateľa k prijatiu záporného postoja k predkladaným záporným spoločenským skutočnostiam (Findra, 2013, s. 53; Junková, 2010, s. 101). Hoci Junkovej konštatovanie vychádza zo skúmania súčasnej publicistiky, rovnako platí aj v textoch z 50. rokov, kde bola hodnota spoločenskej skutočnosti kreovaná oficiálnou ideológiou. Do hry preto vstupujú aj vzájomne prepojené komunikačné vektory evaluácie a persúázie.

V expresívne podmienenej denominácii politického subjektu nepriateľa sme identifikovali šesť motivických kategórií – *zrada, agresia/zločinnosť, cudzosť, úpadok, nad/podradenosť a fašizmus*. Vychádzame pritom z Findrovej (2013, s. 144) definície *motívu* ako najmenšieho obsahovo-tematického segmentu, ktorý vytvára logicko-významový pôdorys textu, resp.

¹ „(...) ideológie sú tým, kto určuje význam vstupnej informácie pre konkrétny systém, či bude rozpoznaná ako systému zodpovedajúca, či naopak, odhalená ako systém porušujúca, a teda neprijateľná“ (Podľa Řichová, 2000, s. 92).

pomenovania.² Prostredníctvom nich vnímame obraz nepriateľa optikou oficiálnej straníckej línie. Expresívne výrazy zdôrazňujú jeho charakterové a charakteristické vlastnosti/zájmy, ktoré mu prisudzuje socialistická ideológia, čím dochádza k akcentácii ideologicky korektného názoru a obrazu politického subjektu a k uplatňovaniu persúázie. Takáto výstavba komunikátu korešponduje s ambíciou médií po roku 1948 vychovávať čitateľa a formovať verejnú mienku (Bednařík – Jiráková – Köpplová, 2011, s. 254). Zaznamenané expresívne pomenovania sa vyskytovali v podobe substantív (*špióni*) alebo v spojení adjektívum + substantívum (*vojnoví podpaľáči*), pričom v takom prípade mohlo dochádzať k motivickému prelínaniu (*imperialistickí otrokári* – cudzosť + pod/nadradenosť). Ojedinele sa v textoch objavili aj popisné expresívne konštrukcie (*popletajúce sa postavy s ovisnutými hlavami, s nabrzlými obličajmi a so zlostnými pohľadmi*).

Pristúpiac k analýze jednotlivých motívov si môžeme všimnúť niektoré vlastnosti expresívnych komponentov vystupujúce do popredia:

1. Motív **zrada** sa uplatnil najmä (ale nie nevyhnutne) v označení domáceho nepriateľa. Lexikálna jednotka *zrada* pritom nadobúda rôzne variácie (*zradcovia, zradcovská buržoázia, zradná vysoká cirkevná hierarchia*). Synonymne k nej sa vyskytuje niekoľko výrazov:
 - *zrada* = *reakcia*, vo význame spiatočníctva a odporu spoločenských tried voči pokroku a napredovaniu k socializmu, ktorá sa spájala s prívlastkami *rozvratná, domáca* alebo tvorila súčasť slovných spojení *reakční korisťníci, reakcionárska klika*;
 - *zradcovia* = *špióni, záškodníci, agenti, sabotéri, rozvratníci* atď. v charakteristickej plurálvej forme odkazujúcej

² V teórii literatúry označuje pojem najmenšiu, nerozložiteľnú obsahovú jednotku, najmenšiu jednotku podávajúcu vecnú informáciu o situácii (Harpáň, 2009, s. 204 – 205). Uvedené chápanie považujeme za uplatniteľné aj pri vecných, publicistických textoch.

na kolektívneho nepriateľa. Menovité vyčlenenie jednej politicky alebo verejne činne osoby zosobňujúcej spoločenské, politické a zároveň ideové negatíva bola zriedkavým, ale nie výnimočným prípadom.³ Ako príklad možno uviesť spojenia *hlavný zloduch* (Slánský) alebo *vyvrheli typu Slánského, Šlinga, Husáka*⁴ v súvislosti s politickými procesmi v 50. rokoch.

2. Motív **agresia**, resp. **zločinnosť** vystupoval v komplementárnom vzťahu k ideologickej interpretácii Sovietskeho zväzu a socialistického zriadenia ako ríše mieru (Macura, 2008). Korešponduje tak s ideologickým stereotypom *militarizmus – pacifizmus*, ale aj s konceptuálnou metaforou boja (Molnárová, 2021).⁵ V porovnaní s predchádzajúcim motívom ide v tomto prípade zvyčajne o pomenovanie externého nepriateľa; príznak expresívnosti sa nachádzal tak v substantívnej (*štváči, útočníci, korisťníci*), ako aj v adjektívnej rovine (*vojnoví, zločineckí, krvilační*) zdôrazňujúcej záporné charakterové vlastnosti spojené s násilím. V kontraste k pacifisticky prezentovanej politike socializmu so základným heslom „boj za mier“, sa lexikálna jednotka *vojna* spájala s obrazom nepriateľa, ktorý bol reflektovaný v pozícii agresora (*podpaľači vojny, podnecovatelia vojny, strojcovia bakteriologickej vojny*). Stranická tlač reagovala prostredníctvom expresívnej lexiky na vojnu v Kórei (1950 – 1953) a svojho protivníka označovala výrazmi *vrahovia kórejských detí, lúpežní žoldnieri z Kórey, americkí vzdušní piráti*, a to aj napriek faktu, že prvotným agresorom v tomto konflikte bola KĽDR pod vplyvom komunistického režimu. Najmä v spojeniach *vrahovia kórejských detí* alebo *vrahovia nevinných detí, žien*

³ Napr. u osobností, akými boli R. Slánský, M. Horáková či V. Clementis.

⁴ K tejto problematike v oblasti proprií pozri David, Davidová Glogarová, Místecký, 2021.

⁵ „Svět socialismu byl bohatě dekorován atributy míru, byl představen jak svět poklidné mírové práce se stejnou jednoznačností, jako byl Západ představován jako svět válečných příprav a války.“ Podľa: Macura, 2008, s. 36.

- a starcov si možno všímať psychologicko-emocionálny apel na recipienta zdôraznením slabosti a bezbrannosti obetí.
3. Motív **cudzosť** explicitne podporuje vyčlenenie politického subjektu, a to na úrovni všeobecnej (*cudzí, cudzácki*), politicko-ideologickej (*kapitalistickí, imperialistickí*) i geografickej (*zahraniční, západní, angloamerickí, americkí*). Hoci zaradenie politického subjektu k nepriateľskému bloku prostredníctvom rôznych prívlastkov nemožno, stojac osamotene, vnímať negatívne, záporné hodnotenie je zreteľné v spojení so substantívom (*vtrelci, okupanti, uchvatitelia, interveni, agenti*). Motív cudzosti, vyčleňujúci jedincov z kolektívu „budovateľov svetlých komunistických zajtrajškov“, sa nachádzal aj v spojení s mentálnou nestabilitou pripisovanou nepriateľovi (*šialenci spoza oceána*) alebo pri označení domáceho subjektu spolupracujúceho so zahraničím (*spojenci imperialistov, predĺžená ruka medzinárodnej reakcie, agentúra západných imperialistov, americká piata kolóna*⁶).
 4. Motív **úpadok** patril k menej zastúpeným, ale rovnako dôležitým na vytvorenie uceleného jazykového obrazu nepriateľa. Zaznamenali sme kratšie pomenovania (*žalostné tiene minulosti, umierajúci kapitalizmus, zpiatočníci*), ale aj rozvité konštrukcie (*krachujúci nástupca skrachovaného generála MacArthura Riddgway, skrachovaní rytieri ťahajúci káru amerických dolárových magnátov*). Opakovane je prítomný finančný rozmer zdôrazňujúci upadajúce postavenie nepriateľského subjektu, ako aj jeho ideový, ekonomický a politický regres.
 5. S predchádzajúcim motívom súvisí motív **nad/podradenosť** jedného politického subjektu nad druhým. Ideová nadradenosť socializmu sa jazykovo realizovala zdôraznením negatívnej, utláčajúcej a vykorisťovateľskej

⁶ *Piata kolóna* označuje skupinu ľudí, ktorá navonok vystupuje ako súčasť štátneho zriadenia, ale v skutočnosti smeruje svoje aktivity proti nemu s cieľom štát oslabiť alebo aj zničiť.

vlády západného bloku nad socialistickými, resp. so socializmom sympatizujúcimi krajinami. Aj tu nachádzame finančný a mocenský aspekt (*cudzácka kapitalistická nadvláda, mocnári kapitálu, monopolitickí generáli*), ako aj asymetrický vzťah ku krajinami tretieho sveta (*imperialistickí otrokári*). Motív odkazuje na politickú a hospodársku závislosť od kapitalistických krajín (*jarmo kapitalizmu, zmarshalizované prívesky, vazali amerického imperialismu*). Politicko-ideologický a ekonomický systém kapitalizmu tak vystupuje v kontexte obrazu nepriateľa ako utláčajúci subjekt poškodzujúci rozvoj a napredovanie socialistických krajín.

6. Posledný motív **fašizmus** odkazoval na tému druhej svetovej vojny a v skúmanom období sa uplatnil najmä v kontexte vojnových konfliktov v Ázii. Zaraďujeme sem spojenia ako *americkí gaulajteri*⁷, *armáda esesáckych vrahov, fašisti na Západe*, v ktorých sa nacistická/fašistická terminológia kombinuje s odkazmi na západný svet a kapitalizmus. Uvedené výrazy pomenúvajú nepriateľskú, zvyčajne vojenskú činnosť podporovanú USA alebo kapitalistickými veľmocami v Európe, čo korešponduje s dobovo platným významom slova *fašizmus*.⁸

Analýza a motivická kategorizácia vybraných jazykových jednotiek viedla k nasledujúcim záverom:

- a) Na jazykovo-komunikačnej úrovni dobového mediálneho textu je prítomná pestrá, motivicky diferencovaná paleta expresívnych výrazov, ktorá reflektuje obraz nepriateľa v jeho rôznych podobách. Ukazuje, že napriek ideologicky podmienenej jednoznačnosti (*západ = kapitalizmus = nepriateľ*) nemožno daný subjekt vnímať ako nemenný útvar, ale skôr v podobe koláže vytvorenej z viacerých

⁷ Označenie vysokého funkcionára v štátnej správe v nacistickom Nemecku.

⁸ Slovník identifikuje pojem *fašizmus* ako diktatúru buržoázie spájanú s adjektívami *najreakčnejšia, šovinistická* a *obmedzujúca najzákladnejšie demokratické slobody*. Nehovorí sa priamo o spojení s Nemeckom, hoci ako príklad je na prvom mieste uvedený *hitlerovský fašizmus*.

- súčasťou, čím sa potvrdzuje premenlivosť a prispôsobivosť obrazu nepriateľa, ako sme ho definovali v úvode.
- b) Zo štylistického hľadiska sa v skúmaných denomináciách politického subjektu nepriateľa uplatňuje inherentná aj adherentná negatívna expresivita, ktorej význam možno určiť až v kontexte. Z toho vyplýva, že v skúmanom období a v rámci problematiky konštruovania obrazu nepriateľa hovoríme o kontextovej expresivite, ktorej význam aj funkcia, a tým aj interpretácia samotného textu by sa elimináciou spoločensko-historického a ideologického zázemia vytratila.
- c) V oficiálnom straníckom diskurze sa nachádza kontrast rozvíjajúci politicko-ideologickú stereotypnosť (*naše – cudzie, pokrok – úpadok, vojna – mier*) a s tým spojenú evalváciu politických sústav. Vzhľadom na orientáciu k obrazu nepriateľa je jeho hodnotenie explicitné, pričom implicitne možno identifikovať aj nazeranie na domáci socialistický režim. Celkový obraz nepriateľa reflektovaný v médiu je ideologicky „provýchodne“ determinovaný vo vzťahu k orientácii periodika. Výsledok analýzy tak reflektuje subjektívny dobový pohľad predkladaný recipientovi v rámci ideologickej propagandy.
- d) Pragmaštylisticky tak expresivita podporuje ovplyvňovanie adresáta. Predkladá potenciál na hodnotenie, persuzívne pôsobí na kreovanie postojov a ponúka spoločensky (ideologicky) „vhodné“ názory. Potvrdzuje sa findrovské chápanie expresívnosti ako diferencujúceho prostriedku vo vzťahu k funkcii textu od informatívnej k persuzívnej funkcii (Findra, 2013, s. 262). V súvislosti s expresivitou v komunikácii možno pripomenúť, že „pragmatický aspekt sa manifestuje závislosťou textu od adresáta, od prostredia, od situácie, od rozličných sociologických momentov – text slúži praxi“ (Mistrík, 2021, s. 274) – v tomto prípade oficiálnej stránickej línie.
- e) Expresívnosť preto považujeme za jeden z prejavov ideologizácie jazyka s perspektívou rozvíjať ďalšie súvisiace

aspekty, ktoré z toho vyplývajú, medzi nimi funkčnosť a využitie kontrastu, ako aj vývin analytickej publicistiky ako žánru. Negatívnu expresívnu lexiku v denominácii politického subjektu považujeme za prejav ideologickej intolerancie voči „inakosti“. Kým tolerancia je jednou zo základných spoločensko-kultúrnych hodnôt, neschopnosť a neochota prijať odlišné názory predstavuje tzv. hodnotovo zabetónovaný či uzamknutý, stagnujúci systém odsúdený na zánik, čo sa z pohľadu dejinného vývoja potvrdilo aj v prípade československého socializmu (Dupkala, 2013).

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 1/0662/22 Hodnotový potenciál kontextovej expresivity v onlinových novinách a časopisoch.

LITERATÚRA

- BEDNAŘÍK, Petr – JIRÁK, Jan – KÖPPLOVÁ, Barbara. 2011. *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*. Praha : Grada. 439 s.
- DAVID, Jaroslav – DAVIDOVÁ GLOGAROVÁ, Jana – MÍSTECKÝ, Michal. 2021. A Two-Man Show: Stylometric Analysis of Personal Names in Rudolf Slánský's Staged Trial Newspaper Reports. In: *Studies about Languages*, 38/2021, s. 115 – 130.
- DOLNÍK, Juraj – ORGOŇOVÁ, Oľga. 2010. *Používanie jazyka*. Bratislava : Univerzita Komenského. 229 s.
- DUPKALA, Rudolf. 2013. *Idea tolerancie – jej pôvod, význam a funkcia*. In: R. Dupkala, I. Dudinská, P. Halčín (eds.): *Idea tolerancie 1*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, s. 11 – 25.
- ECO, Umberto. 2013. Vytváření nepřítelé. In: Eco, Umberto. *Vytváření nepřítelé a jiné příležitostné texty*. Praha : Argo, s. 9 – 28.
- FINDRA, Ján. 2013. *Štylistika súčasnej slovenčiny*. Martin : Osveta. 319 s.
- HARPÁŇ, Michal. 2009. *Teória literatúry*. Bratislava : ESA. 283 s.
- JUNKOVÁ, Bohumila. 2010. *Jazyková dynamika súčasnej publicistiky*. Praha : ARSCI. 238 s.
- KLINGOVÁ, Jana. 2018. Emócie a emocionálnosť v mediálnej interakcii (so zameraním na jazyk športu). In: *Jazykovedný časopis*, 2018, roč. 69, č. 2, s. 141 – 174.
- KMEŤ, Norbert. 2021. „Iné“ nemusí znamenať nepriateľské. In: *Politické vedy*, 2021, roč. 24, č. 1, s. 113 – 134.

- KOVÁČOVÁ, Natália – KRÁLIK, Ján. 2017. *Úvod do štúdia verejnej politiky*. Sládkovičovo : Vysoká škola Danubius, Fakulta verejnej politiky a verejnej správy. 166 s.
- MACURA, Vladimír. 2008. *Šťastný vek (a jiné studie o socialistické kultuře)*. Praha : Academia. 315 s.
- MISTRÍK, Jozef. 1993. *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava : VEDA. 515 s.
- MOLNÁROVÁ, Patrícia. 2021. Vývin obrazu ideológie socializmu v tematickom diskurze: na príklade politicko-ideologickej konceptuálnej metafory. In: *Nová filologická revue*, 2021, roč. XII, č. 1, s. 147 – 165.
- NEČASOVÁ, Denisa. 2020. *Obrazy nepřítele v Československu 1948 – 1956*. Brno : Host. 271 s.
- ŘÍCHOVÁ, Blanka – JIRÁK, Jan. 2000. *Politická komunikace*. Praha : Karolinum. 163 s.
- SIPKO, Jozef. 2011. *Teoretické a sociálno-komunikačné východiská lingvokulturologie*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity. 320 s.
- SLANČOVÁ, Daniela. 1996. *Praktická štylistika*. Prešov : Slovacontact. 127 s.
- Slovník slovenského jazyka I – V*. Red. Š. Peciar. Bratislava : Veda, 1959 – 1965. Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk> [Online.]
- ŠARADÍN, Pavel. 2001. *Historické proměny pojmu ideologie*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury. 131 s.
- UHLÍKOVÁ, Lucie. 2005. Kulturní stereotypy v etnologii a v dalších společenských vědách. In: Tyllner, L. – Uhrek, Z. (eds.). *Kultura – společnost – tradice I*. Praha : Etnologický ústav AVČR, 2005, s. 9 – 34.

Mgr. Patrícia Molnárová, PhD.

 <https://orcid.org/0000-0002-6043-325X>

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Filozofická fakulta

Katedra slovenského jazyka a komunikácie

Tajovského 51

974 01 Banská Bystrica

Slovenská republika

E-mail: patricia.molnarova@umb.sk

SYMETRIA A ASYMETRIA V MODELOVANÍ CHRÉMATIONÝM

Pavol Odaloš

SYMMETRY AND ASYMMETRY IN CHREMATONYMS MODELING

The aim of this paper is to present perception of symmetry and asymmetry with regard to chrematonyms modelling that is based on the binary profiled modelling formula A1. The one-member model provides a synthetic way to study chrematonymy. It contains an element of symmetry and asymmetry. The two-member model is balanced by the number of functional members and is symmetric. The three-membered, four-membered, and five-membered models are unbalanced in the number of functional members, since more functional members express additional semantic features. This asymmetry serves functional purposes in order to name more complex aspects of human creation. The binarity of symmetry and asymmetry concerning chrematonyms modelling is a functional determinant typical of differentiated and heterogeneous chrematonyms, since they denote chrematonymic objects in society.

KEY WORDS:

symmetry, asymmetry, modeling, chrematonym models

1. Vstupná myšlienka

Symetria a asymetria ako opozitné kategórie nemajú v lingvistike tradičné ukotvenie, ako napr. kategórie *synchronia* – *diachronia*, *langue* – *parole*, *centrum* – *periféria*, príp. *príznakovosť* – *bezpríznakovosť*, *apelatívnosť* – *propriálnosť*, *singulárovosť* – *plurálovosť* či iné kategórie.

Symetria sa zvyčajne chápe ako usporiadanie a rozloženie podľa osi súmernosti na rovnaké časti, teda ako súmernosť. *Asymetria* je nesúmernosť. Ľahšie aplikovateľná je v praxi súmernosť pri objektoch zmyslovo vnímaných a pri jazykových

abstraktoch prostredníctvom binarít, dichotómií či iných zaužívaných jazykových súmerností.

Symetriu chápeme na ploche tohto textu ako určitú podobu realizácie pravidelnosti, vyváženosti a proporčnosti, asymetriu zase ako určitú formu nepravidelnosti, nevyváženosti a neproporčnosti. Proporčnosť aj neproporčnosť môže však slúžiť funkčným lingvistickým cieľom, v našom prípade systematizovaniu modelovania chrématóným.

Symetrickosť a asymetrickosť preto funguje ako funkčná binarita pri modelovaní chrématóným, ktorá sa realizuje prostredníctvom termínov a pojmov *onymický model*, *sémantické pole onyma*, *typ onymického modelu*, *kategória onymického modelu*, *paradigmatika druhu modelu onyma* a *paradigmatika modelov chrématóným*. V tomto texte sa zameriame na aplikovanie uvedenej funkčnej binarity na termín *onymický model* a na termín *sémantické pole onyma*.

2. Modely a modelovanie v onomastike

2.1 Terminológia modelovania

Modelačný prístup v slovenskej onomastike rozpracoval V. Blanár a jeho pokračovatelia v rámci modelovania živých osobných mien na základe zaznamenávania sémantických príznakov (Blanár, 1972, s. 7 – 50; 1996, s. 132 – 133). V českej onomastike modeloval ojkonymá R. Šrámek (1972, 1999) na základe zaznamenávania v modeloch obsahovo-sémantických kategórií, neskoršie teóriu aplikovala na anojkonymá J. Pleskalová (1992).

P. Odaloš (2017) modeloval na základe zaznamenávania sémantických príznakov chrématónymá. Svoje chápanie modelovania chrématóným predstavil v roku 2017 (Odaloš, 2017, aj Odaloš, 2020, 2021a). Termín (*onymický*) *model* vstúpil do onomastiky so S. Rospondom (1951) ako tvorcom štruktúrno-gramatickej klasifikácie toponým (1951).

Modelové chápanie onymie je založené na predstavovaní onyma na základe modelu. Pojem a termín *model onyma* je

v centre modelového chápania onymie. *Model* (Jarošová, 2015, s. 321) je schéma javu alebo predmetu slúžiaca na jeho skúmanie a vysvetľovanie jeho podstaty.

Onymický model je základná onymická štruktúra, ktorá je tvorená funkčnými členmi, na zaznamenávanie onymických príznakov vo vlastnom mene. Onymický model má v rámci systémovo-lingvistického prístupu k onymii centrálné postavenie, pretože je abstraktnou jednotkou onymického systému. Lexikálne naplnený model funkčnými členmi a onymickými príznakmi vytvára konkrétne onymum (V. Blanár používal *onymický znak*).

Modelovanie je činnosť, prostredníctvom ktorej vznikajú modely. Modelovanie (Jarošová, 2015, s. 322) je vytváranie modelov pomocou zjednodušenej, zovšeobecnenej schémy skutočného javu alebo procesu, ktoré slúži na jeho skúmanie a vysvetľovanie.

Modelovosť je vlastnosť onomastiky, ktorá sa prejavuje vytváraním modelov a ich skúmaním (klasifikovaním, komparovaním) za účelom modelového predstavenia onymie (Odaloš 2014, 2015).

Model A1

Na označenie modelu používame termín *model A1* (Odaloš, 2017). Je to model mapujúci obsahovú/významovú stránku chrématonyma, resp. ho možno pokladať za určitý pojmový ekvivalent obsahového modelu V. Blanára a vzťahového modelu R. Šrámka.

Model A1 profilujeme ako model mapujúci chrématonymické príznaky vzťahov spoločnosti prostredníctvom abstraktných a konkrétnych chrématonym (pozri Odaloš, 2017). Chrématonymické príznaky vzťahov spoločnosti sa budú premietiť do funkčných členov s onymickou hodnotou.

V modeli A1 budeme funkčné členy označovať:

- funkčné členy, ktoré vyjadrujú sémantický príznak signalizujúci typ chrématonymického vzťahu: Pi – pinakonymum, L – literáronymum, M – muzikonymum,

Šo/No – štátna/neštátna organizácia, Ge – gemeronymum, Se – sérionymum, Cr – chrononymum, F – falernonymum, A – akcionymum, D – dokumentonymum;

- funkčné členy, ktoré vyjadrujú ďalšie sémantické príznaky: ČD – činiteľ deja, ZD – zásah deja, PÚ – príslušnosť k územiu, PČ – príslušnosť/prináležitosť k času, VL – vlastnosť, NCH – numerická charakteristika, PN – príslušnosť k národu, OČ – oblasť činnosti, OR – orientácia, HCH – honorifikačná charakteristika, DON – donátor.

2.2 Terminológia modelovania onyma

V rámci modelovania chrématonym budeme pracovať s nasledujúcou terminológiou:

Onymický model vo vlastnom mene je reálna onymická štruktúra, ktorá obsahuje konkrétne onymické príznaky zaznamenané vo funkčných členoch, napr. v pinakonyme *Košické slečny* má model podobu $A1 = (Pi) + PÚ + ČD$.

Sémantické pole onyma je kombinácia sémantických príznakov vo vlastnom mene, ktoré je vyjadrením prostredníctvom funkčných členov, napr. v pinakonyme *Turiec v máji* je sémantické pole $(Pi) + PÚ + PČ$. Sémantické pole onyma mu štrukturalistický súčtový charakter a je východiskovým pojmom slúžiacim prostredníctvom variácií na zovšeobecňovanie.

Typ onymického modelu vzniká na základe používania sémantického poľa príznakov vo viacerých modeloch. Typ onymického modelu obsahuje sémantické pole v rôznych kombináciách sémantických príznakov. Typ onymického modelu reprezentuje forma vyjadrenia najfrekventovanejšieho onymického modelu s použitým sémantickým poľom.

Kategória onymického modelu vzniká existenciou a používaním typov chrématonymických modelov v troch druhoch chrématonym. Kategóriu chrématonymického modelu reprezentuje frekventovanejší typ chrématonymického modelu.

Paradigma modelov druhu onyma je vytváraná súhrnom modelov, typov modelov a kategórií modelov, ktorý vzniká pri modelačnom spracovaní druhu onyma.

Paradigmatika modelov, typov modelov a kategórií modelov vzniká na základe realizácie modelačného prístupu v systéme druhov onymie.

2.3 Doterajšie výsledky nášho modelovania môžeme zhrnúť:

2.3.1. Vyprofilovanie modelov chrématoným na základe vytvorenej techniky modelovania, ktorá zaznamenáva sémantické príznaky v jednotlivých druhoch abstraktných a konkrétnych chrématoným.

2.3.2. Zovšeobecňovanie modelových výsledkov v postupnosti *model – typ modelu – kategória modelu* so zámerom vytvoriť komplexnejšie štruktúry, ktoré by obsahovali viacej modelov.

2.3.3. Zisťovanie fungovania chrématoným v modeloch vrátane ich kvantifikovania, predstavenie frekvencie modelov v štruktúrach od jednočlenných až po viacčlenné modely, resp. aj v absolútnej frekvencii modelov bez uvedenia štruktúrnej charakteristiky.

2.3.4. Rozvíjanie modelovanie chrématoným v grante VEGA 1/0040/18, napr. P. Odaloša (2015, 2020, 2021a – v tlači, 2021b – v tlači, 2021c – v tlači, 2021d – v tlači, 2021e – v tlači, 2021f – v tlači), A. Chomevej (2020a, 2020b), V. Gondekovej (2020, 2021a – v tlači, 2021b – v tlači), N. Kolenčíkovej (2020, 2021a – v tlači, 2021b – v tlači, 2021c – v tlači), G. Rožaiia (2020, 2021a – v tlači, 2021b – v tlači).

2.4 Symetria a asymetria v modeloch

Symetriu a asymetriu budeme aplikovať na formálnu klasifikáciu oným, ktorá obsahuje rozčlenenie modelov chrématoným na jednočlenné, dvojčlenné, trojčlenné, štvorčlenné a päťčlenné modely.

Predpokladom na uvažovanie o symetrii a asymetrii v rámci modelu je rozdelenie funkčných členov do dvoch skupín. Prvú skupinu vytvára funkčný člen, ktorý vyjadruje typ chrématonymického vzťahu signalizujúci pomenovaný

druh chrématonyma. Druhú skupinu vytvárajú funkčné členy, ktoré označujú sémantické príznaky. Onomastika sa začala výraznejšie formovať počas štrukturalizmu, aj termín *model* je výsledkom štrukturalistických výskumných aktivít, preto binárna stavba modelu chrématoným A1 nám umožňuje predstavené úvahy.

2.4.1. Jednočlenné modely

Jednočlenné modely majú len jeden člen: A1 = Pi (*Krajina, Portrét, Karikatúra*), A1 = L (*Verše, Bájky, Selanky, Žalospev, Povest', Sonety, Fejtón*), A1 = M (*Serenáda*). Uvedený jeden funkčný člen podáva základnú informáciu o ideonyme/chrématonyme na základe žánrovej špecifikácie diela. Model je preto syntetický, pretože jedným členom vyjadruje obidve časti modelu. Alternatívne ako ilustráciu možno považovať žáner za vlastnosť a pridať druh onyma; potom vznikne model A1 = (Pi) + VL. Tento alternatívny model je symetrický a následne sa kumuluje do syntetického modelu A1 = Pi, ktorý môžeme pokladať za asymetrický, no funkčne pomenúvajúci ideonymum/chrématonymum.

2.4.2. Prechodným modelom medzi jednočlennými a dvojčlennými modelmi je model A1 = L1 + L2 (*Žalmy a hymny, Spevy a piesne, Piesne a balady*), ktorý viacnásobným spôsobom vyjadruje typ chrématonymického vzťahu.

2.4.3. Dvojčlenné modely

Dvojčlenné modely obsahujú dva členy. Jeden člen vyjadruje typ chrématonymického vzťahu a druhý člen ďalší sémantický príznak. Modely sú vyvážené a symetrické, pretože každá časť je vyjadrená jedným funkčným členom, napr. A1 = D + OČ (*Zákonník práce*), A1 = F + HCH (*Rad Bieleho dvojkríža*), A1 = PÚ + D (*Kutnohorský dekrét*), A1 = PÚ + A (*Stalingradská bitka*).

Väčšina dvojčlenných modelov je však slovné jednočlenná, pretože typ chrématonymického vzťahu sa dopĺňa do vzorca, lebo chrématonymum neobsahuje vyjadrenie druhy onyma, ktorého význam sa dešifruje z kontextu vety či celej komunikačnej situácie.

Predstavená modelová dvojčlennosť a slovná jednočlennosť je dobrým príkladom komunikačnej zrozumiteľnosti chrématónym a oným na základe našich naučených encyklopedických poznatkov a kultúrneho kontextu minulosti a súčasnosti v medziľudskej komunikácii.

Ľavá strana symetrického modelu obsahuje označenie na druhové označenie pinakonoma, literáronoma, muzikonoma, sérionoma, štátnej organizácie/neštátnej organizácie, akcionoma, dokumentonoma, faleronoma, gemeronoma, chrononoma. Pravá strana symetrického modelu obsahuje vyjadrenie sémantického príznaku činiteľa deja, zásahu deja, príslušnosti k času, príslušnosti k územia, vlastnosti, numerickej charakteristiky, príslušnosti k národu, oblasti činnosti, orientácie, honorifikačnej charakteristiky a donátora.

A1 = (Pi) + ČD (*Oráč*), A1 = (L) + ČD (*Junák*), A1 = (M) + ČD (*Anča*),

A1 = (Pi) + ZD (*Slnečnice*), A1 = (L) + ZD (*Topole*), A1 = (M) + ZD (*Tenisky*),

A1 = (Pi) + PČ (*Jar*), A1 = (L) + PČ (*Nedeľa*), A1 = (M) + PČ (*Svitanie*), A1 = (Se) + PČ (*Podzimní úlet*), A1 = PČ + A (*Októbrová revolúcia*), A1 = PČ + D (*Októbrový diplom*),

A1 = (Pi) + PÚ (*Kriváň*), A1 = (L) + PÚ (*Kráľovohoľská*), A1 = PÚ + L (*Malomestské rozprávky*), A1 = (M) + PÚ (*Atlantída*), A1 = PÚ + Šo/No (*Slovenská filharmónia*), A1 = Šo/No + PÚ (*Divadlo na korze*), A1 = PÚ + A (*Parížska komúna*), A1 = D + PÚ (*Ústava Slovenskej republiky*), A1 = PÚ + Se (*Třeboňské pivo*),

A1 = (Pi) + VL (*Smútiaca*), typ A1 = (L) + VL (*Neprebudený*), A1 = VL + L (*Krvavé sonety*), typ A1 = (M) + VL (*Drahá*), typ (Se) + VL (*Plavčík*),

A1 = (Pi) + NCH (*Dvaja*), A1 = (M) + NCH (*Prvá*), A1 = (Se) + NCH (*Osvald*)

A1 = (Pi) + PN (*Slovenská*), A1 = (Se) + PN (*Bohemia*), A1 = PN + Šo (*Národná opera*), A1 = Šo + PN (*Matica slovenská*), A1 = PN + A (*Francúzska revolúcia*), A1 = D + PN (*Charta Spojených národov*),

A1 = Šo/No + OČ (*Podnik výpočtovej techniky*), A1 = (No) + OČ (*Benzinol*), A1 = OČ + No (*Komická opera*), A1 = (F) + OČ (*Za statočnosť*), A1 = OČ + A (*Vitiazny február*), A1 = OČ + D (*Tolerančný patent*), A1 = D + OČ (*Zákonník práce*), A1 = (Ge) + OČ (*Cyklistika*), A1 = Ge + OČ (*Denník Šport*),

A1 = No/Šo + OR (*Strana demokratickej ľavice*), A1 = OR + No (*Demokratická strana*), A1 = OR + (No) (*Za ľudí*),

A1 = Cr + HCH (*Deň zápasu za ľudské práva*), A1 = F + HCH (*Križ Milana Rastislava Štefánika*), A1 = HCH + D (*Magna Charta*),

A1 = F + DON (*Medaila prezidenta Slovenskej republiky*).

Predstavenú modelovú dvojčlennosť a reálnu onymickú slovnú jednočlennosť dvojčlenných modelov chrématoným chápeme ako funkčnú realizáciu binarity symetria a asymetria jednak pri vedeckom modelovaní s využitím pólu symetrickosti a jednak pri komunikačnom uplatnení chrématoným v medziľudskej komunikácii s využitím pólu symetrickosti a asymetrickosti.

2.4.4 Trojčlenné modely

Trojčlenné modely obsahujú tri funkčné členy. Jedným funkčným členom je vyjadrený typ chrématonymického vzťahu a dvoma funkčnými členmi ďalšie dva sémantické príznaky, napr. model A1 = M + VL + PČ označuje muzikononym *Pieseň dobrého rána*.

Trojčlenný model v porovnaní s dvojčlenným modelom je asymetrický, pretože oproti jednému funkčnému členu stoja dva funkčné členy. Je to však funkčná asymetria, ktorá slúži na zložitejšie vyjadrenie pomenovania ľudského výtvoru. Ak bionymá a geonymá majú relatívne kratšie onymické formy na označenie bionymického a geonymického objektu, tak chrématonymické formy sú relatívne dlhšie, čo potvrdzuje aj početnosť trojčlenných foriem a existencia viacčlenných foriem (štvor-, päť- či ešte rozsiahlejších chrématonymických foriem).

Trojčlenné modely sú špecifickejšie v tom, že určité funkčné členy sa vyskytujú len pri niektorých druhoch. Táto tendencia

sa objavuje aj pri dvojčlenných modeloch, no pri trojčlenných modeloch je výraznejšia.

Dobrym príkladom sú trojčlenné modely pri ideonymách, t. j. pri pinakononymách, literárononymách a muzikononymách, pri ktorých sa uplatňujú funkčné členy činiteľ deja (ČD) a zásah deja (ZD).

- Trojčlenné modely s viacnásobným funkčným členom ČD a ZD:

$A1 = (Pi) + ČD1 + ČD2$ (*Adam a Eva*), $A1 = (L) + ČD1 + ČD2$ (*Živí a mŕtvi*), $A1 = (M) + ČD1 + ČD2$ (*Dr. Jekyll a Mr. Hyde*),

$A1 = (Pi) + ČD1a + ČD1a$ (*Drotári, drotári*), $A1 = (M) + ČD1a + ČD1a$ (*Hana, Hana*),

$A1 = (Pi) + ZD1 + ZD2$ (*Pieseň a práca*), $A1 = (L) + ZD1 + ZD2$ (*O úhoroch a včelách*), $A1 = (M) + ZD1 + ZD2$ (*Luk a šípy*).

- Trojčlenné modely s dvoma rôznymi funkčnými členmi:

$A1 = (Pi) + ČD + ZD$ (*Žofia sa zbavila strachu*), $A1 = (L) + ČD + ZD$ (*Zrušil slovo*), typ $A1 = (M) + ČD + ZD$ (*To nemá chybu*), $A1 = (M) + ČD + ZD$ (*Niečo vymyslím*),

Typ $A1 = (Pi) + ČD + PÚ$ (*Muž z Kiripolca*), $A1 = (Pi) + PÚ + ČD$ (*Košické slečny*), $A1 = (L) + PÚ + ČD$ (*Likavský väzeň*), $A1 = (L) + ČD + PÚ$ (*Jašek Kutliak spod Bučinky*), $A1 = (M) + ČD + PÚ$ (*Cigáni idú do neba*), $A1 = (M) + PÚ + ČD$ (*Za mnou sa neďívaj*),

$A1 = (Pi) + ČD + NCH$ (*Žofia I.*), $A1 = (Pi) + NCH + ČD$ (*Dve ženy*),

$A1 = (M) + PČ + ČD$ (*Ked' muži plačú*), $A1 = (M) + ČD + PČ$ (*Pôjdeme dnes*),

$A1 = (Pi) + VL + ČD$ (*Partizánska mať*), $A1 = (L) + VL + ČD$ (*Statočný zlodej*), $A1 = (M) + ČD + VL$ (*Cigáňa počúvam rád*),

$A1 = (Pi) + ZD + PÚ$ (*Lodčky na Balte*), $A1 = (Pi) + PÚ + ZD$ (*Pouličný súboj*), $A1 = (M) + PÚ + ZD$ (*Modranská keramika*), $A1 = (M) + ZD + PÚ$ (*Dedinka v údolí*),

$A1 = (Pi) + ZD + PČ$ (*Pol'nohospodárstvo kedysi*), $A1 = (M) + PČ + ZD$ (*Jesenná láska*),

$A1 = (P i) + VL + ZD$ (*Ranený kôň*), $A1 = (M) + VL + ZD$ (*Biely kvet*), $A1 = (M) + ZD + VL$ (*Hodina angličtiny*),
 $A1 = (Pi) + ZD + NCH$ (*Spomienka II.*), $A1 = (M) + NCH + ZD$ (*Jedenáste príkazanie*).

V rámci trojčlenných modelov pri sérionymách je výraznejšie využívanie sémantického príznaku *numerická charakteristika* (NCH):

$A1 = (Se) + PÚ + NCH$ (*Šariš 10 %*), $A1 = PÚ + Se + NCH$ (*Šuriarsky ležiak II,5 %*),

$A1 = (Se) + HCH + NCH$ (*Kapral 10 %*),

$A1 = (Se) + PN + NCH$ (*Kelt 10 %*),

$A1 = (Se) + PÚ + NCH$ (*Litovel Václav*).

V rámci trojčlenných modelov pri štátnych a neštátnych organizáciách vrátane politických strán sa početnejšie uplatňuje *oblasť činnosti* (OČ), *orientácia* (OR), *príslušnosť k organizácii* (PO) a *domicil* (DOM):

$A1 = PÚ + OČ + Šo$ (*Slovenská technická univerzita*), $A1 = OČ + Šo + PÚ$ (*Poslanecká snemovňa Českej republiky*), $A1 = PÚ + Šo + OČ$ (*Slovenská akadémia vied*), $A1 = Šo + OČ + PÚ$ (*Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky*),

$A1 = Šo + OČ1 + OČ2$ (*Centrum pre medzinárodnú ochranu detí a mládeže*), $A1 = OČ1 + Šo + OČ2$ (*Rehabilitačné stredisko pre zrakovo postihnutých*),

$A1 = OČ + Šo/No + PO$ (*Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela*), $A1 = Šo + OČ + PO$ (*Katedra jazykov Právnickej fakulty Univerzity Komenského*), $A1 = Šo + PO + OČ$ (*Rada vlády Slovenskej republiky pre národnosti*),

$A1 = OČ + Šo + DOM$ (*Šarišská galéria v Prešove*), $A1 = Šo + OČ + DOM$ (*Liečebňa pre dlhodobu chorých Štiavnička*),

$A1 = PÚ + Šo + DOM$ (*Psychiatrická nemocnica v Hronove*),

$A1 = Šo + PÚ + DOM$ (*Materská škola Astrová ulica, Bratislava*),

$A1 = Šo + DOM + PÚ$ (*Základná škola v Pezinku, Fándlyho ul.*),

$A1 = PN + OR + No$ (*Slovenská národná strana*), $A1 = No + PN + OR$ (*Strana maďarskej koalície*),

$A1 = OR + No + PÚ$ (*Komunistická strana Slovenska*),

$A1 = No + OR + PÚ$ (*Strana zelených Slovenska*), $A1 = (No)$

+ PÚ + OR (*Československí demokrati*), A1 = (No) + OR + PÚ (*Progresívne Slovensko*), A1 = PÚ + OR + No (*Bratislavská občianska strana*),

A1 = (No) + OR1 + OR2 (*Sloboda a Solidarita*), A1 = No + OR1 + OR2 (*Strana dôchodcov a sociálne odkázaných*), A1 = OR1 + OR2 + No (*Kresťansko-sociálna únia*), A1 = OR1 + No + OR2 (*Vzdor – strana práce*).

V rámci trojčlenných modelov chrononým a faleroným sa frekventovanejšie uplatňuje sémantický príznak *honorifikačná charakteristika*:

A1 = NCH + Cr + HCH (*Prvý sviatok vianočný*),

A1 = PN + Cr + HCH (*Medzinárodný deň detí*),

A1 = F + HCH + NCH (*Rad Andreja Hlinku I. triedy*),

A1 = HCH + F + DON (*Pamätná medaila ministra obrany Slovenskej republiky*).

2.4.5. Viacčlenné modely

Z viacčlenných modelov sa zameriame na štvorčlenné a päťčlenné modely. V dvojčlenných modeloch sa uplatňovala funkčná symetria a v trojčlenných modeloch funkčná asymetria. Funkčná asymetria sa realizuje aj vo viacčlenných modeloch, pretože oproti ľavej strane modelu reprezentovanej jedným členom sa nachádzajú na pravej strane modelu v štvorčlenných modeloch tri funkčné členy a v päťčlenných modeloch štyri funkčné členy. Funkčná asymetria uvedených modelov umožňuje vyjadrovať zložitejšie pomenovacie súvislosti či až kontexty v prezentovaných chrématonýmách.

Už prezentovaná tendencia realizácie niektorých sémantických príznakov len v určitých druhoch chrématoným sa vo viacčlenných modeloch ešte posilňuje.

- Štvorčlenné modely

V štvorčlenných modeloch ideoným (pinakoným, muzikoným) sa uplatňuje sémantický príznak *činiteľ deja* a *zásah deja*:

A1 = (Pi) + ČD + PÚ + ZD (*Nepríde do lesa koničkom*), A1 = (M) + ČD + PÚ + ZD, (*Zažeňme preč trápenie*), A1 = (M) + ČD + ZD + PÚ (*Cigánka mi vyveštila z dlane*),

$A1 = (M) + P\check{C} + \check{C}D + ZD$ (*Už mám ťa*),

$A1 = (Pi) + \check{C}D + ZD + NCH$ (*Bojovali za vlasť X.*).

V štvorčlenných modeloch sérioným, faleroným a akcioným sa uplatňuje sémantický príznak *honorifikačná charakteristika*:

$A1 = (Se) + HCH + VL + NCH$ (*Richtár Jakub Karamelka 13,5%*),

$A1 = HCH + F + HCH + O\check{C}$ (*Zlatá medaila Miloša Obiliča Za chrabrosť*),

$A1 = HCH + P\check{C} + OR + A$ (*Veľká októbrová socialistická revolúcia*).

V štvorčlenných modeloch štátnych a neštátnych organizácií sa uplatňujú sémantické príznaky *oblasť činnosti, orientácie, príslušnosti k organizácii a domicilu*; mnoho ráz sa časť sémantických príznakov realizuje v jednom modeli:

$A1 = PN + \check{S}o + O\check{C} + P\check{U}$ (*Ludový komisariát zahraničných vecí ZSSR*),

$A1 = O\check{C} + \check{S}o + HCH + PO$ (*Jazykovedný ústav L. Štúra Slovenskej akadémie vied*),

$A1 = P\check{U} + \check{S}o + O\check{C} + DOM$ (*Štátny komorný orchester v Žiline*),

$A1 = P\check{U} + O\check{C} + \check{S}o + DOM$ (*Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici*),

$A1 = O\check{C} + \check{S}o + PO + DOM$ (*Symfonický orchester Slovenského rozhlasu v Bratislave*),

$A1 = No + OR + PN + P\check{U}$ (*Strana integrácie Rómov na Slovensku*),

$A1 = No + PN + OR + P\check{U}$ (*Strana rómskych demokratov v Slovenskej republike*),

$A1 = OR + No + PN + P\check{U}$ (*Demokratické hnutie Rómov v Slovenskej republike*),

$A1 = PN + OR + No + P\check{U}$ (*Rómska občianska iniciatíva Slovenskej republiky*).

- Päťčlenné modely

V päťčlenných modeloch chrématoným sa pri pinakonómách a muzikonómách realizujú sémantické príznaky *činiteľ deja a zásah deja*, pri štátnych/neštátnych organizáciách sa uplatňujú

sémantické príznaky *oblasť činnosti, domicil a orientácia* a pri falernonymách a sérionymách sa nachádzajú v modeloch
sémantické príznaky *honorifikačná a numerická charakteristika*:

A1 = (Pi) + ČD + PN + VL + ZD (*Žena v slovenskom ľudovom kroji*), A1 = (M) + ZD + VL + ČD + PÚ (*Písala mi moja milá z Ružomberka*),

A1 = PÚ + Šo + OČ1 + OČ2 + OCH (*Stredoslovenský ústav srdcových a cievnych chorôb, a. s.*), A1 = PO + Šo1 + Šo2 + HCH + DOM (*Fakultná nemocnica s poliklinikou F. D. Roosevelta Banská Bystrica*), A1 = Šo + OČ1 + OČ2 + OČ3 + DOM (*Úrad práce, sociálnych vecí a rodiny Banská Bystrica*), A1 = PN + OR1 + OR2 + No + PÚ (*Rómske kresťansko-demokratické hnutie v Slovenskej republike*),

A1 = F + HCH + PÚ + OČ + NCH (*Medaila Jana Žižku z Trocnova Za slobodu II. stupňa*), A1 = (Se) + HCH + PÚ + VL + NCH (*Richtár Jakub Levický Castor 12 %*).

3. Záver

Zámerom textu bolo predstaviť chápanie symetrie a asymetrie pri modelovaní chrématoným na základe binárne profilovaného modelačného vzorca A1. *Jednočlenný model* podáva syntetickým spôsobom základnú informáciu o chrématonyme. Nesie v sebe prvok symetrickosti a asymetrickosti. *Dvojčlenný model* je vyvážený počtom funkčných členov a je symetrický. *Trojčlenný, štvorčlenný a päťčlenný model* je počtom funkčných členov nevyvážený, pretože väčší počet funkčných členov vyjadruje ďalšie sémantické príznaky ako sémantický príznak vyjadrujúci typ chrématonymického vzťahu; uvedená asymetria však slúži funkčným cieľom na pomenovanie zložitejších aspektov ľudského výtvoru. Binarita *symetria a asymetria pri modelovaní chrématoným* je funkčným determinantom vzniku diferencovaných a heterogénnych chrématoným, ktoré pomenávajú chrématonymické objekty v spoločnosti.

Príspevok vyšiel v rámci riešenia grantového projektu VEGA 1/0040/19.

LITERATÚRA

- BLANÁR, Vincent. 1972. Problematika výskumu živých mien. In: *Acta Facultatis Paedagogicae Banská Bystrica. Zborník materiálov z III. slovenskej onomastickej konferencie 4. XI. – 6. XI. 1970*. Ed. V. Blanár. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta 1972, s. 7 – 50.
- BLANÁR, Vincent. 1996. *Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii)*. Bratislava : Veda. 250 s.
- GONDEKOVÁ, Veronika. 2020. Synchronne modely a modelovanie inštitucioným v rámci Ministerstva vnútra Slovenskej republiky. In: *Tradycja i nowoczesność w badaniach języków słowiańskich, seria Synchronia i Diachronia – Zbliżenia i Dialogi*. Toruń : Univerzita Mikuláša Kopernika, 2020, s. 231 – 240.
- GONDEKOVÁ, Veronika. 2021a. Synchronne modely a modelovanie vlastných mien čaju, kávy a cukrovíniiek. In: *Nová filologická revue*, XII, 2021a, č. 1, s. 208 – 222. ISSN 1338-0583
- GONDEKOVÁ, Veronika. 2021b: Modelová analýza vlastných mien novín, časopisov a knižných vydavateľstiev na Slovensku. In: *Zborník z 21. slovenskej onomastickej konferencie. Vlastné mená v interdisciplinárnom kontexte*. Nitra 10. – 12. 9. 2019. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2021b (v tlači).
- GONDEKOVÁ, Veronika. 2021c. Modelová analýza vlastných mien internetových médií na Slovensku. In: *Súčasná slovakistika – súradnice a vektory*. Medzinárodná vedecká konferencia pri príležitosti 30. výročia slovakistiky na Univerzite sv. Klimenta Ochridského v Sofii, 29. 4. 2021. Sofia : Univerzita Klimenta Ochridského, 2021 (v tlači).
- GONDEKOVÁ, Veronika – IMRICHOVÁ, Mária, 2021. *Research of Slovak chrematonymy*. Kraków : ICOS, 2021 (v tlači).
- CHOMOVÁ, Alexandra. 2020a. Motivácia a modelovanie chrématoným so skratkou (na materiáli názvov slovenských poisťovní a bánk). In: *Jazyk a kultúra*, 11, 2020a, č. 41 – 42, s. 32 – 45. ISSN 1338-1148. [Online.] (19. 11. 2020).
- CHOMOVÁ, Alexandra. 2020b. Synchronne modely a modelovanie názvov poisťovacích a bankových produktov. In: *Nová filologická revue*, 11, 2020b, č. 12, s. 139 – 155. ISSN 1338-0583.
- KOLENČIKOVÁ, Natália. 2020. Synchronne modely a modelovanie názvov inštitúcií v správe Ministerstva kultúry Slovenskej republiky. In: *Tradycja i nowoczesność w badaniach języków słowiańskich, seria Synchronia i Diachronia – Zbliżenia i Dialogi*. Toruń : Univerzita Mikuláša Kopernika, 2020, s. 277 – 291.

- KOLENČÍKOVÁ, Natália. 2021a. Synchronne modely a modelovanie názvov vodiek. In: *Nová filologická revue*, XII, 2021a, č. 1, s. 195 – 207. ISSN 1338-0583.
- KOLENČÍKOVÁ, Natália. 2021b. Synchronne modely a modelovanie názvov slovenských politických strán. In: *Zborník z 21. slovenskej onomastickej konferencie. Vlastné mená v interdisciplinárnom kontexte*. Nitra 10. – 12. 9. 2019. Nitra, 2021b (v tlači).
- KOLENČÍKOVÁ, Natália. 2021c. The Synchronous Models and Modelling in Perfume Names. Kraków : ICOS, 2021c (v tlači).
- ODALOŠ, Pavol. 2015. Modelovanie a modely chrématonym. In: *19. slovenská onomastická konferencia*. Bratislava : Veda, 2015, s. 464 – 462. ISBN 978-80-224-1426-5.
- ODALOŠ, Pavol. 2020. Modelovanie a modely chrématonym. Chrématonymá abstraktných ľudských výtvorov (chrononymum, faleronymum, akcionymum, dokumentonymum). In: *Tradycja i nowoczesność w badaniach języków słowiańskich*, séria *Synchronia i Diachronia – Zbliżenia i Dialogi*. Toruń : Uniwerszita Mikuláša Kopernika, 2020, s. 313 – 332.
- ODALOŠ, Pavol. 2021a. Synchronne modely a modelovanie vlastných mien piva. In: *Nová filologická revue*, 12, 2021a, č. 1, 180 – 194. ISSN 1338-0583.
- ODALOŠ, Pavol. 2021b. Synchronne modely a modelovanie ideonym. In: *Folia onomastica Croatica*, 30, 2021b (v tlači).
- ODALOŠ, Pavol. 2021c. Modelovanie, modely a sémantické príznaky vlastných mien spoločenských organizácií. In: *Zborník z 21. slovenskej onomastickej konferencie. Vlastné mená v interdisciplinárnom kontexte*. Nitra 10. – 12. 9. 2019. Nitra, 2021c (v tlači).
- ODALOŠ, Pavol. 2021d. Synchronne modely a modelovanie literáronym. In: *Festschrift Diana Stolac*. Rijeka : Sveučilište u Rijeci, 2021b (v tlači).
- ODALOŠ, Pavol. 2021e. Synchronne modely a modelovanie pinakonym z webovej stránky o umení. In: *Médiá a text 7. Hráme jubilantovi Jurajovi Rusnákovi*. Prešov : Prešovská univerzita, 2021c (v tlači).
- ODALOŠ, Pavol. 2021f. Synchronne modely a modelovanie literáronym. In: *Súčasná slovakistika – súradnice a vektory*. Medzinárodná vedecká konferencia pri príležitosti 30. výročia slovakistiky na Univerzite sv. Klimenta Ochridského v Sofii, 29. 4. 2021. Sofia : Univerzita Klimenta Ochridského, 2021 (v tlači).
- ODALOŠ, Pavol – VALLOVÁ, Elena. 2021. *The Czechoslovak school of onomastic modeling. Chrematonym modeling*. Kraków : ICOS, 2021 (v tlači).
- PLESKALOVÁ, Jana. 1992. *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*. Jinočany : H&H, 1992. 151 s.
- ROSPOND, Stanisław. 1951. *Słownik nazw geograficznych Polski zachodniej i północnej*. Cz. I: polsko-niemiecka, s. 1 – 417. Cz. II: niemiecko-polska, s. 419 – 794. Wrocław : Wrocławskie Towarzystwo Naukowe.
- ROŽAI, Gabriel. 2020. Modelovanie slovenských inštitucioným z oblasti zdravotníctva a sociálnych vecí. In: *Tradycja i nowoczesność w badaniach*

języków słowiańskich, séria *Synchronia i Diachronia – Zbliżenia i Dialogi*. Toruń : Univerzita Mikuláša Kopernika, 2020, s. 333 – 345.

ROŽAI, Gabriel. 2021a: Synchronne modely a modelovanie vlastných mien nealkoholických nápojov. In: *Nová filologická revue*, XII, 2021a, č. 1, s. 166 – 179. ISSN 1338-0583.

ROŽAI, Gabriel. 2021b: Synchronne modely a modelovanie vlastných mien plemien hospodárskych zvierat (koní a oviec). In: *Súčasná slovakistika – súradnice a vektory*. Medzinárodná vedecká konferencia pri príležitosti 30. výročia slovakistiky na Univerzite sv. Klimenta Ochridského v Sofii, 29. 4. 2021. Sofia : Univerzita Klimenta Ochridského, 2021 (v tlači).

ŠRÁMEK, Rudolf. 1999. *Úvod do obecné onomastiky*. Brno : Masarykova univerzita. 191 s. ISBN 80-210-2027-X.

VRAJOVÁ, Vladimíra. 2021a. Názvy vybraných výživových doplnkov a voľne predajných liekov a na Slovensku. In: *Súčasná slovakistika – súradnice a vektory*. Medzinárodná vedecká konferencia pri príležitosti 30. výročia slovakistiky na Univerzite sv. Klimenta Ochridského v Sofii, 29. 4. 2021. Sofia : Univerzita Klimenta Ochridského, 2021a (v tlači).

VRAJOVÁ, Vladimíra, 2021b. Vlastné mená výživových doplnkov a voľne predajných liekov pre dospelých. In: *Nová filologická revue*, 2021, č. 2, v tlači. ISSN 1338-0583.

Dr. h. c. prof. PaedDr. Pavol ODALOŠ, CSc.

 <https://orcid.org/0000-0003-2238-5434>

Filozofická fakulta UMB

P. O. Box 263

Katedra slovenského jazyka a komunikácie

Tajovského 40

974 01 BANSKÁ BYSTRICA

Slovenská republika

E-mail: pavol.odalos@umb.sk

SYMETRIZÁCIA VZŤAHOV EXPERTOV A LAIKOV CEZ POUŽÍVANIE (PROFESIONÁLNEHO) JAZYKA. NA POZADÍ VZŤAHU POLICAJTOV S VEREJNOSŤOU

Oľga Orgoňová

THE SYMMETRIZATION OF EXPERT AND LAYMAN RELATIONS THROUGH USE OF (A PROFESSIONAL) LANGUAGE. DEPICTED IN THE RELATION BETWEEN POLICEMEN AND THE PUBLIC

A new communication situation in the professional-lay constellation of the digital era might be observed. The members of the liberalized society that incline to consumerism and entertainment are engaged in public activities beyond their profession. Professionals are opening up to the world of laymen, especially in the virtual environment of social media. Linguists enter these communication formations in an effort to support and deepen the symmetrization of the relations between experts and engaged lay amateurs who discuss public matters (for example in the field of health science, information science, etc.). One of the linguistic tools for supporting the inclusion of laymen into the linguistic world of professionals is illustrated in this study – a dictionary of professionalisms. This issue is depicted through the material that focuses on the speaking manners of policemen.

KEY WORDS:

digital era, professionalism, symmetrization of relations, gradual language inclusion

1. Doba súčasnej komunikácie – digitálna éra a jej societa

Posledné decénium je obdobie významne ovplyvnené rozvojom digitálnych technológií. Život ľudí sprevádzajú technické objavy v oblastiach, ako je umelá inteligencia, robotika, drony, autonómne (samoriadené) vozidlá, tlač 3-D, nanotechnológie či smart technológie pre bežných ľudí na každodenné používanie (Floridi, 2019). Tie do veľkej miery

uľahčujú ľudskú prácu, resp. odbremeňujú ľudí nielen od fyzicky, príp. i mentálne náročnej (profesionálnej či domácej) práce a vytvárajú priestor na angažovanie sa v nových aktivitách.

Špecifickú situáciu možno konštatovať v sociálnom kontexte tejto doby. Napĺňa ho liberalizovaná spoločnosť, v ktorej sa – aj vďaka vyššie načrtnutým technologickým vymoženostiam – posilňuje priestor na interakcie laickej verejnosti s elitami (napríklad formou neobmedzených reťazcov komentárov cez sociálne siete, internetové stránky periodík, youtubové kanály). To vedie k symetrizácii aktérov, pričom príslušníci z radov laikov sa emancipujú, stávajú sa z nich angažovaní partneri profesionálov, ktorí si uplatňujú právo na vyjadrenie svojho názoru na rôzne verejné otázky. Tak napríklad nelingvisti na ľudových fórach (napríklad na facebooku) diskutujú o otázkach spisovnosti či o aspektoch jazykového prekladu – porov. jazyková poradňa ASAP –, prípadne tvoria ľudové lexikóny – porov. napríklad fb stránku doslovníčka.sk zameranú na zber a tvorbu okazionalizmov. V tomto „deprofesionalizujúcom sa“ vyrovnávaní pozícií neprofesionálov s profesionálmi treba ešte rátať s dobovou väčšinou preferenciou zjednodušenej komunikácie a vyhľadávania zábavy, resp. preferencie hravého prístupu aj k vážnym námetom (porov. Dolník, 2021, s. 93)¹.

Takéto profesionálno-laické vyrovnávanie síce neutralizuje riziko (asymetrického) mocenského presadzovania sa elit – tých, čo sú „znalí“ –, ale na druhej strane prináša so sebou nové riziká zanášania plodov nekompetentnosti laikov do odborného kontextu a zlievania prípadných dezinformácií či deformácií s kvalitnými obsahmi či formami. Optimálnu cestu k vzťahovo vyváženým interakciám garantujúcim súčasne optimálnu materializáciu komunikácie núka premostovanie takýchto kompetenčne polarizovaných aktérov („znalých s neznalými“) cez osobnosti vedcov usmerňujúcich občianske

¹ J. Dolník v tejto súvislosti poukazuje na dezintelektualizáciu jazykovej komunikácie a jej simplifikáciu ako sprievodné znaky konzumnosti (Dolník, 2021, s. 93).

aktivity neodborníkov tak, aby sa minimalizovali de(zin)formácie. Vzniká tak symetrizovaná konštelácia minimálne trojice komunikantov: tradičného profesionála, angažovaného neprofesionála a sprostredkujúceho vedca.

Treba si pritom uvedomiť emancipujúcu „dvojrôlovosť“ a s tým spojenú vzájomnú závislosť aktérov takýchto interakčných zoskupení. Kým vedec je „odborník“ (vzhľadom na výskum, ktorý realizuje vo sfére danej profesie), ale neodborník vzhľadom na spoznávaný „výsek sveta“ (napríklad vedcom je lingvista skúmajúci reč profesionála – lekára), profesionál je odborníkom z daného odborného „výseku sveta“, ale laik vo výskumnej disciplíne kooperujúceho vedca (napríklad lekár je odborníkom na zdravotvedu, ale laikom vzhľadom na prácu lingvistu sprístupňujúceho zdravotnícky jazykový svet). Angažovaný neprofesionál a súčasne nevedec (napríklad „nelekár“ a „nelingvista“) sa stáva recipientom popularizovanej informácie napríklad o reči zdravotníkov, ktorý liberálne a vďaka sprístupneným informáciám vedca poučene (pritom autonómne) verejne pertraktuje zdravotnícke témy. Výsledok na sociálnej úrovni je spoločenstvo ľudí, ktorí majú rôzne sociálne a profesionálne identity, ale súčasne sa flexibilne začleňujú do zoskupenia ľudí so spoločným záujmom o istý výsek sveta, hoci s rôznou úrovňou poznatkov o ňom, prípadne s odlišnými postojmi k nemu. Pozitívom tohto profesijne heterogénneho zoskupenia je jeho otvorenosť, umožňujúca neobmedzený prístup všetkým záujemcom a dávajúca šancu na porozumenie obsahu daného výseku sveta širšej komunite nad rámec pôvodného okruhu expertov.

2. Profesionálny jazyk a jeho znaky

Čo sa deje v tomto spoločenskom kontexte digitálnej éry s jazykom? Reč je pritom o národnom jazyku ako stratifikovanom útvaru, ktorého variety naplňajú komunikačné potreby „heterogénnych“ societ diferencovaných vekom, rodom, teritoriálnym či profesionálnym zaradením a pod. J. Dolník vo

svojej štúdií z r. 2019 venuje pozornosť kultivácii spisovného jazyka, pričom sa zmieňuje aj o tom, ako predstavitelia mladogramatickej školy vyzdvihovali význam „ľudového jazyka“ (nárečia) pre jazykovedné bádanie s odôvodnením, že ide o jazyk v jeho prirodzenom vývoji. (Implicitne je v tom naznačené konštatovanie, že následné štrukturalistické obdobie zúžilo záber len na spisovný jazyk ako predmet skúmaní.)

Tu bude pozornosť venovaná inému útvaru národného jazyka (teda nie spisovnému jazyku, ani nárečiam), a síce jeho profesionálnej časti. Motívov na sústredenie sa na túto oblasť národného jazyka je viac. Napríklad ide o (semi)varietu, ktorej odokrývanie si vyžaduje terénny výskum medzi odborníkmi z rôznych profesií, je to spisovno-nespisovná nekodifikovaná varieta odbremeňujúca používateľov od rizika sankcií za chyby voči preskripcii a najmä je to priestor na spoznávanie a zblížovanie ľudí rôznych profesií v liberalizovanej komunite digitálnej éry. Nezanedbateľným faktom je to, že v prípade profesionálneho útvaru národného jazyka ide o varietu, ktorá sa uplatňuje prevažne v ústnej komunikácii, teda jej podoby sa dajú sledovať len cez empirickú komunikáciu s praktikmi. Pravda, o čo náročnejší je prístup výskumníka k tomuto útvaru, o to významnejšia je jeho prítomnosť v praktickej komunikácii.

Pripomeniem kľúčové informácie o profesionálnych slovách ako opornej matérii na deformalizovanú komunikáciu odborníkov (teoretikov i praktikov) v príslušnej profesii. Opiem sa pritom o koncízne vymedzenie jadra profesionálnej variety – jej lexiky – podľa J. Hoffmannovej: *Měly by to být výrazy nociónální, neexpresivní, sémanticky stabilní a jednoznačné; více transparentní než termíny; proti slangismům neužívané se snahou o výrazovou exkluzivitu či záměrnou deformaci výrazu; jsou projevem vyjadřovací ekonomie (...) Problém je s jejich příslušností k určité varietě; někdy bývají považovány za nespisovné, jindy za ‚ne plně spisovné‘, jindy spíše za ‚hovorové‘(...) (Hoffmannová, 2019, s. 418). Profesionálny jazyk pritom nie je jednoliaty útvar, ale akýsi konglomerát*

množstva podjazykov, ktoré sa používajú v diferencovaných vedných či pracovných odboroch, službách či remeslách.

Takéto prostriedky sa stávajú mostom k nerušenej interakcii a predpokladom graduálneho zblížovania ľudí v rôznych záujmovo-profesijných societách, napr. v tej „okolo polície“. Pomáha tomu aj bezbariérová virtuálna komunikácia.

3. Profesionálno-občianska komunikácia policajtov s verejnosťou

Za posledných desať rokov Polícia SR vyvinula veľa aktivít na priblíženie policajnej praxe k širokej verejnosti v snahe dostať do povedomia bežných ľudí isté užitočné preventívne opatrenia, ktorými sa dá predchádzať páchaniu trestných činov. Kým pre tradičné bezpečnostné sily v krajine (vrátane nich aj polície) bolo typické zachovávať si od laikov odstup a nadradenosť v hyperohyponymickom vzťahu (tu „policajt – civil“), v tomto období možno konštatovať programové úsilie orgánov polície pôsobiť na laikov motivačne, partnersky, priateľsky.

Polícia využíva pritom moderné informačno-komunikačné technológie. Založila si na všeobecne dostupnom médiu (internete) – viaceré stránky pre verejnosť, a to na úrovni stránky ministerstva vnútra – <https://www.minv.sk/?pre-siroku-verejnost> ; od roku 2019 boli aj na sociálnych sieťach vytvorené facebookové stránky krajských riaditeľstiev PZ Slovenskej republiky (porov. napr. <https://m.facebook.com/policiaslovakia/photos/a.1522428691120681/3034273803269488/?type=3&source=48> s polmiliónom sledovateľov) či instagramové konto <https://www.instagram.com/policiaslovakia> , ktoré má štvrt' milióna sledovateľov.¹ Ponúkajú sa tam okrem informácií z aktuálneho každodenného verejného diania zložiek PZ isté preventívne kampane zacielené na špecifikované okruhy

¹ Na titulnej snímke fb konta má polícia informáciu, že slovenská polícia je najväčšmi onlinovo sledovaná polícia v Európe.

adresátov, napríklad „Nezabudni na mňa v aute“ (pre rodičov s malými deťmi v aute).

Najvýraznejším priblížením sa polície k verejnosti sú živé aktivity, ktoré realizuje formou príležitostných „Krimi-info-stánkov“ v nákupných centrách. Táto posledná forma je nielen nastavená na kontaktné živé interakcie so všetkými vekovými kategóriami (kým facebook alebo instagram nemajú dosah na celú populáciu), ale pôsobí aj výrazne zážitkovo a s ponúkanými aktivitami či hrami vlastne ľudí aj najviac zabáva. Tak vznikol intertextuálny variant známeho policajného sloganu „Pomáhať a chrániť“, a síce „*Pomáhať a baviť*“. Týmto úsilím spojeným s pôsobením na emócie verejnosti polícia smeruje k evokovaniu pozitívneho obrazu o sebe s navodzovaním atmosféry symetrickosti a partnerstva vo vedomí adresátov.

To, pravda, neznamená, že sa polícii nateraz celkom jednoznačne darí celoplošne získať si sympatie a dôveru verejnosti. Komentáre verejnosti na posty prevádzkovateľa danej policajnej stránky sú škálované od pochvalných a uznanlivých cez kritické, občas priam nepriateľské, po odmietavé, ironické či zosmiešňujúce príspevky. Napríklad pri návšteve pápeža v Bratislave 12. 9. 2021 pri informáciách o stave v bratislavskej doprave sa objavili takéto komentáre: *A my máme akože lietať na metle, keď chceme ísť do práce? Nie všade sú električky.* (V reakcii na informáciu o obmedzení dopravy a uzáverách na trase prejazdu pápežovho konvoja.) Alebo: *Tolko komédie kvôli mafíanovi* (pri správe, že polícia má za sebou prvý deň návštevy pápeža... so stretnutiami s politikmi aj verejnosťou). Z kladných reakcií: *Ten debilko z občianskeho tribunálu tam zasa kričal po policajtoch, fakt veľký obdiv, že toto musia stále trpieť a že sa udržia a nevláknu mu cez tú hubu.* Vidno pritom, že komunikácia verejnosti v prípade celej škály komentárov je neformálna, uvoľnená, expresívna, teda prejavujúca symetrický rolový vzťah k prevádzkovateľovi stránky. Ukazuje sa tak, že symetrizácia vzťahu verejnosti k polícii sa vo virtuálnom priestore usadzuje.

4. Slovník policajných profesionalizmov

V dobe vyššie spomenutej liberalizácie spoločnosti digitálnej éry (s angažovaním sa ľudí „zdola“ do aktivít mimo ich profesie) sme s tímom kolegov na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty UK v Bratislave začali venovať pozornosť možnostiam podpory inklúzie takýchto ľudí do vzájomne prospešnej komunikácie s tradičnými uzavretejšími komunitami napríklad odborníkov, znalých. Ako lingvisti, pravda, hľadáme cesty podpory tejto inklúzie prostredníctvom jazyka. Pritom spracúvame slovníky z ústnej komunikácie špecifických profesijných societ: divadelníkov (O. Orgoňová, A. Bohunická), informatikov (K. Piatková, P. Bartalošová), vo výhlade je ešte slovník zdravotníckych pracovníkov.

V štvorčlennom tíme dvoch lingvistiek z Univerzity Komenského a dvoch policajtov pod odbornou kuratelou Akadémie Policajného zboru SR je pripravený a zverejnený *Slovník policajných profesionalizmov* (Bartalošová – Džúr – Orgoňová – Vajsábel, 2021). Na vytvorenie predstavy o jeho podobe uvediem pár charakteristík.

V slovníku sú výrazy z oblasti policajnej kynológie, dopravnej, poriadkovej, diaľničnej, hraničnej a cudzineckej, kriminálnej, finančnej, železničnej polície, ako aj z oblasti kriminalisticko-expertíznych činností. Je medzi nimi veľa skratkových slov (porov. *čévéesko* – „číslo vyšetrovacieho spisu, z iniciálovej skratky ČVS“, *enpéjéčka* – „národná protidrogová jednotka, z iniciálovej skratky NPJ“) či číselných výrazov, napríklad v spojení s označením zákonov: *dvestojedenástka* – „žiadosť o poskytnutie informácií podľa Zákona č. 211/2000 Z. z. o slobodnom prístupe k informáciám“, či *pät'desiatka* – „majetkový priestupok podľa § 50 ods. 1 Zákona č. 372/1990 Zb. o priestupkoch“. Keďže komunikácia profesionálov v práci nie je nikým cenzurovaná, prirodzene sa v ich reči objavujú aj nespisovné slová. Neprekvapí preto, že aj v našom slovníku sa nájdú výrazy ako *pachoš* (páchatel'), *čorkár* (zlodej), *bobri ocas* (výčnelok na pištoli) a iné. Pravda, sú v ňom aj veselé a vtipné

výrazy, ktoré svedčia o kreativite ich používateľov. Tak sa v slovníku nájdu slová ako *kolobežka* (výstupný list policajta) či *krmítko* (poštový priečinok s pridelenými pracovnými úlohami policajtov).

V slovníku sa pritom ukazuje prirodzené štruktúrovanie výrazových prostriedkov, čiže to, že výrazy sú medzi sebou intenzívne poprepájané vzťahmi. Potenciálnym laickým čitateľom sa to snažíme čo najjednoduchšie znázorniť. Jedným z takých vzťahov je synonymia (napríklad putám na spútavanie rúk sa hovorí aj *retiazky* či *klepetá*). Na takéto slová sa odkazuje v heslách symbolom „► **Syn.**“. Tiež jestvujú dvojice s opačným významom – antonymá (napríklad *rozborka* vs. *zborka* – čiže rozoberanie a skladanie zbrane). Na antonymá odkazujeme symbolom „► **Opak:**“. V slovníku sú aj polysémanty – napr. *autičkár/autičkar* je 1. zloděj áut, ale aj 2. vyšetrovateľ krádeží áut. Napokon tam možno nájsť aj významovo nesúvisiace slová (homonymá). V slovníku sú v takom prípade zapísané – tak ako to býva štandardne lexikograficky stvárnené – za sebou dvakrát alebo aj viackrát rovnaké heslové slová s pridaným číslovaním. Nájďme tam napr. päťkrát heslo *áčko*. Totiž *áčko 1* je druh prekážky na cvičisku psov v policajnej kynológii, *áčko 2* je zbrojný preukaz skupiny A, *áčko 3* je označenie jazdy pod vplyvom alkoholu v reči dopravných policajtov, *áčko 4* je označenie diferenciacnej skupiny A vo väznici a *áčko 5* je najvyšší stupeň v 6-stupňovom hodnotiacom systéme príslušníkov PZ, teda hodnotenie „výborne“. Napokon sa vo výkladoch používa symbol „► **Pozri aj:**“, pomocou ktorého odkazujeme na tematicky súvisiace slová a tiež na neznáme slová, ktoré boli použité vo výklade. Výsledné heslo môže vyzeráť napríklad takto:

inštinktvka ▪ **strelba s krátkym primierením** ▪ Strelba na povel s obmedzeným časom na mierenie na terč počas streleckého výcviku. ► **Syn.** PUDOVA STRELBA. **Opak:** MIERENKA. ► **Pozri aj:** PARKÚR.

V slovníku reflektujeme aj dynamiku výrazových prostriedkov v jazykovom svete Polície SR. Pod dynamikou sa rozumie to, že s vývinom života z času na čas dochádza k antikvarizácii niektorých slov. To sa deje, ak napríklad istý zákon nahradí jeho novela. Taký je povedzme profesionalizmus *efkova/efková/géčko* ako označenia pre krádež vykonanú druhýkrát za obdobie 12 mesiacov. Je to trestný čin podľa § 212 ods. 1 písm. g) Trestného zákona. Pred novelou to bolo písmeno f), a tak sa používalo pomenovanie *efkova/efková*. Po novelizácii zákona ide o písm. g), teda aktuálne sa používa výraz *géčko*. Osobitnú skupinu tvoria také profesionalizmy, ktoré používa skôr staršia generácia, pričom v súčasnosti sú už nahradené inými profesionalizmami. Taký je rusizmus *bumaška* ako služobný preukaz policajta PZ SR. Súčasný profesionalizmus uprednostňovaný mladšou generáciou policajtov je *služobák* (porov. Orgoňová – Bartalošová, 2021, s. 32).

5. Záver

V príspevku je naznačené, ako sa profiluje rolová symetrizácia aktérov v kontexte demokratizácie verejného života, obsahová dezintelektualizácia či kompenzácia obsahovej náročnosti zážitkovosťou a zatriktívením vybraných obsahov – to všetko vo vzťahu polície a verejnosti. V širších skúmaníach na pracovisku KSJ FiF UK v Bratislave sa ukazuje, že v kontexte verejnej komunikácie odborníkov s laikmi sa črtajú tendencie k inkluzívnemu správaniu tradične nehomogénnych aktérov (elít a masy). Opakom sú konkurenčné interakcie politikov či publicistov v mediálnom svete, ktoré sa vyznačujú vzťahovou asymetriou a komunikačnými praktikami smerujúcimi k exklúzii „slabších“ (porov. Kazharnovich, 2021, s. 67 – 74).

Publikácia vznikla v rámci riešenia grantu MŠVVŠ SR a SAV VEGA 1/0111/20 Komunikačná kultúra v graduálne demokratizovanej spoločnosti.

LITERATÚRA

- BARTALOŠOVÁ, Perla – DZÚR, Martin – ORGOŇOVÁ, Oľga – VAJSÁBEL, Martin. 2021. *Slovník policajných profesionalizmov*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave. 150 s. ISBN 978-80-223-5277-2.
- DOLNÍK, Juraj. 2017. *Jazyk v sociálnej kultúre*. Bratislava : Veda, s. 193 – 203. ISBN 978-80-224-1584-2.
- DOLNÍK, Juraj. 2019. Dva prístupy ku kultivovaniu spisovnej slovenčiny. In: *Slovenská reč*, 84, 2019, č. 2, s. 131 – 143. ISSN 1338-4279.
- DOLNÍK, Juraj. 2021. *Jazyk v sociálnej praxi*. Bratislava : Veda. 222 s. ISBN 978-80-224-1882-9.
- HOFFMANNOVÁ, Jana. 2019. Termíny – profesionalismy – slangizmy a jejich podíl na stylu on-line sportovních reportáží. In: *Jazykovedný časopis*, 69, 2019, č. 3, s. 415 – 429. ISSN 1338-4287.
- FLORIDI, Luciano. 2019. *Čtvrtá revoluce. Jak infospféra mění tvář lidské reality*. Praha : Karolinum. 272 s. ISBN 978-80-246-3803-4.
- KAZHARNOVICH, Maryna. 2020. Kommunikativnye strategiji diskursa ekskluziji. In: N. N. Nižneva a kol.: *Idei. Poiski. Rešenija. Sbornik statej i tezisov XIV. naučno-praktičeskoj konferencii prepodavatelej, aspirantov, magistrantov, studentov*. Minsk : BGU, 2020. s. 67 – 74. ISBN 978-985-500-484-5.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena – BEŇOVÁ, Juliana. 2020. Profesionalizmus známy neznámy. In: *Slovenská reč*, 85, 2020, č. 1, s. 28 – 41. ISSN 1338-4279.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – BARTALOŠOVÁ, Perla. 2021. Slovník policajných profesionalizmov: pomôcka pre policajtov, poučenie pre jazykovedcov, záujmové čítanie pre verejnosť. In: *Policajná teória a prax*, 29, 2021, č. 1, s. 23 – 33. ISSN 1335-1370.

prof. PhDr. Oľga ORGOŇOVÁ, CSc.

 <https://orcid.org/0000-0003-0159-7198>

Filozofická fakulta UK

Katedra slovenského jazyka

Gondova 2

811 02 BRATISLAVA 1

Slovenská republika

E-mail: olga.orgonova@uniba.sk

SYMETRICKÉ A ASYMETRICKÉ ČRTY HODNOTOVÉHO KONŠTRUKTU S UPLATNENÍM V ONLINOVÝCH PERIODIKÁCH

Vladimír Patráš

SYMMETRICAL AND ASYMMETRICAL FEATURES OF THE VALUE CONSTRUCT AND ITS APPLICATION IN ONLINE PERIODICALS

The study relates to the research focused on the value potential of contextual expressivity affecting online media production. Contextual expressivity as an author's subjectivized way of integrating expressive means and procedures from diverse areas of stylistics and their purposeful application in a common communication influences the pragma-communicative properties that allow updating of a media product and its impact (intention and goal) on the communicative partner. The paper presents the essence, theoretical and methodological frameworks, and interpretation possibilities of a conceptually acceptable skeleton of a value construct linked to contextual expressivity. In the study, the „value construct“ refers to a pragma-communicative, linguistic, media-typological, social and, at the same time, individually approached axiological research-interpretive platform. It is meant to reveal natural assumptions, to correlate axiological constituents and to define criteria of evaluation in communication, including the experiential complex of the bearers, i.e. language users in electronic media communication interactions. The underpinning principle of the value construct is the assumption of subliminal, usually controlled presence, effects, and influence of contextual expressivity – a used, overused, and often even abused component of communication in online newspapers and magazines.

KEY WORDS:

online medium, contextual expressivity, axiology, value construct, stylistics

„Jazyk je celospoločenská kultúrna hodnota, ktorej nemožno podľa vôle rozkazovať a ktorú treba rešpektovať v jej prirodzenosti, a takúto hodnotu si treba aj cítiť pre jej nezastupiteľnú pozíciu a funkciu v ľudskom spoločenstve aj pre jej nenahraditeľné kultúrne a kultivujúce poslanie v živote tohto spoločenstva, ako aj každého jednotlivca“ (Kačala, 2021).

1. Úvod, motívy a východiská, ciele prístavení

Expresivita/expresívnosť ako situačne motivovaný vzťah i prejav prirodzeného jestvovania, správania a konania jednotlivca vo verejných – spoločenských, makro- či mikroskupinových – i súkromných kontaktoch sa obvykle prelína s hodnotovým svetom účastníkov komunikačných interakcií. Expresivita je pritom v rozmanitej miere a s rozličnou intenzitou spätá s emotívnymi okolnosťami a vplyvmi, ktoré prirodzene sprevádzajú väčšinu ľudských počínaní. Motívom a koncepčným východiskom štúdie sa stáva predpoklad o výskyte, viacrozmerom pôsobení kontextovej expresivity a o jej nezriedka podprahovej, prípadne tlmenej, vždy však usmerňovanej a najmä príznakovej prítomnosti v onlinovej mediálnej komunikačnej sfére. Uvedené koncepčné východisko prístavení ako nosný podnet na rozvinutie výskumných zámerov a očakávaní si našlo svoje miesto a je koncízne rozpracované v príslušnom vedeckom projekte².

Ciele štúdie sú vymedzené a viazané na predstavenie dvoch rovín; každá s z nich je vybavená hierarchicky usúvzťažnenou sústavou markerov. Obe roviny tak poskytujú potrebné stavebné

² Projekt Vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied VEGA č. 1/0662/22 *Hodnotový potenciál kontextovej expresivity v onlinových novinách a časopisoch* s obdobím riešenia na roky 2022 – 2025. Štúdia s metodologickým poslaním vznikla s podporou grantovej agentúry a je spracovaná ako programový text v rámci vstupu do riešenia projektových úloh.

súčasti a spojivá na vybudovanie axiologickej výskumnej matrice. Pojmový, definičný a aplikačný potenciál myslených rovín utvára tranzitnú plochu medzi štandardmi (signalizujúcimi, resp. podporujúcimi symetrie) a anomáliami (naznačujúcimi, resp. vyvolávajúcimi asymetrie v onlinovej mediálnej komunikácii) zmieňovanej matrice. Už na tomto mieste je potrebné poznamenať: na uvedenom prieniku sa nachádzajú prístupné identifikátory. V ňom si dynamicky konkurujú, preskupujú sa a vyvažujú možnosti a skutočnosti zvažovaného hodnotového konštruktú. [Vymedzenie rovín a prienikovej plochy pozri na konci príspevku v obrázku 1.]

Na prvej, metodologickej rovine vedno s vymedzením pojmu „hodnota“ v sociokultúrnom poňatí s čiastočným psychologicko-komunikologickým kontúrovaním mienim priblížiť teoretické impulzy a interpretačný potenciál koncepcne prijateľného hodnotového konštruktú. Mal by byť aplikovateľný s patričnou výpovednou silou na aktuálnu vývinovú etapu spoločenského myslenia a verejného komunikovania. Hodnotový konštruktú ponímam ako nástroj, umožňujúci uchopiť/pochopiť podmienky, prejavy a následky kontextovej expresivity v súčasnej onlinovej mediálnej komunikácii. Uvažujem o nepriamo prístupnom modeli, ktorý je cez priezor vybraných sociokomunikačných vektorov predpokladaný, resp. očakávaný a uplatňuje sa v komunikačných sférach súčasnej mediálnej onlinovej produkcie.

Na druhú, aplikačnú rovinu nanášam operátory, t. j. zistiteľné príznaky, umožňujúce pracovne vymedziť a aktivizovať interdisciplinárny – jazykovo, sociálno-psychologicky, pragmakomunikačne a technologicky vybavený analyticko-interpretáčný prostriedok. Nástroj má ambície slúžiť na priblíženie hodnotových charakteristík onlinovej mediálnej produkcie s dôrazom na sociokomunikačný status, osobnostné (seba)prezentovanie a ľudskú existenciu jej účastníkov. Ide teda o zdôraznenie osobnosti pôvodcov, sprostredkovateľov a príjemcov mediálnych produktov, ktorí plnia viaceré komunikačné roly v rozmanitom rozpoložení a kontextoch.

Podľa skepticko-kritických názorov sa v „[...]“ globálnej komunikácii sa akosi vytráca či vyprázdňuje obsah pojmov a význam slov. Jazyk náš každodenný zreteľne poznamenáva istá všeobecná kríza kritérií, deštrukcia či strata hodnotovej orientácie v širšie chápanej oblasti kultúry, negovanie domácich tradícií ako organickej súčasti kolektívnej pamäti i historického povedomia, bagatelizovanie všetkého domáceho a nekritické adorácie cudzieho a „svetového“ (Ripka, 2020, s. 217). Tranzitným kanálom na inklúziu inštrumentária z oboch rovín sa preto stáva predurčenosť a vlastný zmysel hodnotového konštruktú. Podmieňuje ho spozn(á)vanie prirodzených predpokladov, súvzťažnosť hodnotových, resp. hodnototvorných konštituentov a vymedzenie hodnotiacich kritérií v onlinovej mediálnej produkcii vrátane skúsenostného komplexu nositeľov/používateľov jazyka v elektronicky podmienených komunikačných aktoch a situáciách prvej štvrtiny 21. storočia.

2. Metodologické rámce a aplikačné možnosti výskumu problematiky

Po pragmatickom obrate v polovici minulého storočia vo svete vied prirodzene nastal rozmach interdisciplinárnych výskumov. Všeobecne ich podnietili spoločensko-ekonomické požiadavky a sociokultúrne výzvy, nadobudnuté vedecké výsledky, dosahované poznatky a nastavené očakávania. Interdisciplinaritu bádání a prístupov významnou mierou ovplyvnili nové technológie spojené s komputerizáciou, kybernetizáciou a internetizáciou života, výskumné ambície a im zodpovedajúce metodické postupy. Uvedené vývinové trendy popri teoreticko-metodologických oblastiach (teória komunikácie, teória informácie, teória médií) zasiahli aj lingvistiku. Prehlbujúcemu skúmaniu najmä synchronného stavu a fungovania jazyka a jazykovedy prospieval potenciál a prínos interdisciplinárnych vied s kódovo-komunikačným podloží – sociolingvistiky, neurolingvistiky, psycholingvistiky, matematickej a komputerovej lingvistiky – a vedeckých smerov

konceptne a metodologicky vystužených pragmatizáciou a antropologizáciou: pragmalingvistiky, diskurznej analýzy, kultúrnej antropológie, kognitívnej jazykovedy, lingvokulturológie, etnolingvistiky, (mas)mediálnych štúdií a ďalších vied.

Prehodnocovania výskumných ciest a syntézy so všeobecnejším výskumným záberom sa v slovenských podmienkach uplatňujú aj v samotnej záujmovej sfére systémových jazykovedných disciplín, napr. v podobe interakčnej štylistiky (Orgoňová – Bohunická, 2018) a interaktívnej štylistiky (Slančová a kol., 2022a, 2022b). Vo vzťahu k predmetu pozornosti štúdie je namieste zvýrazniť publikáciu zameranú na jazyk a výstavbu internetových komunikátov, správanie a konanie účastníkov internetových komunikačných kontaktov s prejavmi a dôsledkami v hybridizácii (zmiešavaní) žánrov, štýlov a diskurzov vo formátoch elektronickej komunikácie (Homoláč a kol., 2022). Dynamiku žurnalistických žánrov v onlinovom prostredí s úlohami jazykových a kompozičných prostriedkov pri žánrovej typologizácii rozpracúva T. Rončáková (2019). Zmieneny čiastkový výber aj pri interdisciplinárnych reflexiách potvrdzuje oprávnenosť podmienky skúmať, interpretovať a účinne vyhodnocovať stav, poslanie a možnosti jazykového inventára, jazykovo-komunikačného inštrumentária a napokon i lingvistickej metodológie vo vzťahu k účastníkom komunikačných situácií a ich sveta postojov, názorov, presvedčenia a pod.: „Axiologickými kritériami pri hodnotení premien slovenčiny a jej dynamiky sú nesporne i postoje hovoriacich. Jednoduchá laická racionalita indukuje istý konzervativizmus, zmysel pre poriadok a tiež pre relatívne zachovávanie *statu quo*“ (Ripka, 2020, s. 219 – 220).

Je známym faktom, že v prvých dvoch desaťročiach po roku 2000 integrovanie vedeckých smerov a prúdov dosiahlo značný stupeň. Zlučovanie rigoróznejšieho vedeckovýskumného potenciálu do vedných konzorcií s reálnymi, resp. deklarovanými synergickými črtami vnáša do vedeckého priestoru a diskurzu aj diferenciačné okolnosti. Prejavujú sa v sklonoch budovať

projekty s aplikačným potenciálom. Takto sa preukazuje mediálna lingvistika/medialingvistika¹, právnická lingvistika, teolingvistika (pozri napr. Gadomski – Končarević, 2012), politolingvistika/politická komunikácia (k oboj vetvám pozri napr. príspevky N. Cingerovej – I. Dulebovej a L. Guziho, 2023) a i.

Komplexne pozorovaná, sprístupňovaná a vykladaná sociálno-komunikačná paradigma si oprávnenne vyžaduje poznať aj najnovšie podmienky a dôsledky verejného spoločenského, skupinového a individuálneho jestvovania, správania a konania, poznačeného a ovplyvňovaného silným zastúpením, nezriedka mocenským pôsobením mediálnych systémov a prenášačov mediálnych posolstiev. Sprievodné kultúrno-civilizačné prejavy vrátane účinného a hodnotného dorozumievania v digitálnej mediálnej komunikačnej sfére sú v humanistickom videní neodmysliteľné a vyžadujú si viacliniový výskumný prístup.

3. Súčasná výskumná situácia, onlinová mediálna paradigma a hodnotové konštituenty

V záujmovej oblasti elektronickej mediálnej komunikácie prvej štvrtiny 21. storočia sa výdatne exponujú kvartérne (digitálne, sieťové, nové) médiá (Volek – Jiráček – Köpplová, 2006, s. 10). Z typologického hľadiska ich charakterizuje všeobecne vymedzená sústava identifikátorov, aplikovateľných (aj) na onlinovú žurnalistiku: ukotvenie v reálnom čase, aktualizácia a (re)mediácia produkcie, avšak s nezriedkavými

¹ Interdisciplinárny vedecký smer *medialingvistika* je programovo podporovaný v medzinárodnom prostredí. V roku 2011 v podmienkach pracovísk Sankt-Peterburskej štátnej univerzity započal svoju činnosť vedecko-praktický seminár *Medialingvistika v 21. storočí* (pozri <http://medialing.spbu.ru/part11>). Pracovisko štyrikrát ročne vydáva medzinárodný databázovaný vedecký časopis *Medialingvistika* (<https://medialing.ru>) s podporou Medzinárodného komitétu slavistov. V rámci MKS od 20. novembra 2014 funguje Komisia pre slovanskú medialingvistiku. K medialingvistike pozri napr. publikáciu Tatiany G. Dobrosklonskej (2020).

následkami v poklesnutej kultúre komunikácie, hyperkonektivita, multimedialita, resp. multimodalita – viackódovosť, zástupnosť kódov (na vymedzenie vlastností viac Bednář, 2011, s. 29). Ďalšie znaky kvartérnych médií v kontraste s analógovými médiami uvádza Lister a kol. (2009, s. 12 – 30). Vymedzuje disperziu (rozšírenie v populáciách/komunitách a prekonanie pôsobnosti primárnych a sekundárnych médií, stieranie rozhraní medzi produktorom a receptorom); dematerializáciu, kompresiu obsahov, vysokorýchlostný prenos mediálnych textov po nelineárnych spojovacích trasách, virtualitu – (umelý) priestor na konektivitu a interakcie účastníkov; digitalitu; simulatívnosť; interaktivitu – podporujúcu vzrast hodnoty, t. j. nielen pasívnu konzumáciu mediálnych artiklov; hypertextualitu – produkt vytvorený z pospájaných súčastí; poradie si *prozument* (produktor a zároveň konzument mediálneho výtvoru; pozn. V. P.) utvára na základe (okamihových) asociácií a potrieb. Autori upozorňujú na sémantiku zložky „new“ prostredníctvom všeobecnejších sociálnych vymedzení: „nové“ médium/médiá otvárajú ďalšie cesty na prezentovanie sveta, formujú a ovplyvňujú vzťahy medzi subjektmi, mediálnymi technológiami, tvarovaním identity a komunit, organizácií a pod. (porov. Lister a kol., 2009, s. 12 – 13). Súprava technologických príznakov sa v uvažovanom hodnotovom konštrukte stáva konštantou. Aj pri uznávaní rozličnej miery aktivizovania jej súčastí nadobúda axiomatický ráz.

Onlinová žurnalistika, resp. internetová publicistika (v poradí druhé terminologické združené pomenovanie favorizuje Bednář, 2011) dynamicky a viacrozmerne reaguje na súčasné spoločenské procesy. Tie sú obzvlášť v druhom a treťom desaťročí 21. storočia okrem individuálne a sociálne pozitívnych okolností zblížovania spoločenských, jazykových a kultúr a ďalších priaznivých prejavov spoločenského pokroku poznačené aj globálnymi i lokálnymi udalosťami s neuralgickým dejinno-faktografickým podloží, príčinami a následkami. Medzi menej priaznivé, ťaživé až tragické determinanty života spoločenských patrí rozkladanie unipolárneho usporiadania sveta, množiace sa

ozbrojené konflikty vrátane stratégií hybridných vojen, agresívna hospodárska konkurencia a neskrývané súperenie ideológií najmä medzi tzv. veľmocami, zdravotné a psychické dopady atakov nemocí na celosvetovú populáciu, rozpad ustálených morálnych etalónov, demografických a sociokultúrnych vzorcov správania a konania a i. Svet sa javí v rozhodujúcej miere vo (sveto)názorových rámcoch, ktoré si súčasník osvojuje cez rozmanito, vždy zámerne fokusovaný priezor médií a mediálnej komunikácie. Na základe mediovaných počínov si spracúva, zdôvodňuje a utvára súhlasné či odmietavé postoje k životu, obvykle s patričným hodnotovým rozmerom. Do úvah a konceptov o svete hodnôt vo vzťahu k onlinovým periodikám je teda nevyhnutné začleňovať aj (či najmä?) podnety, fakty a okolnosti z *odvrátenej strany* dejinno-spoločenskej reality.

V súvislosti s onlinovou mediálnou produkciou, v ktorej/ pre ktorú mienim predstaviť čitateľný a prijateľný analyticko-interpretáčny model – hodnotový konštrukt – je potrebné a vhodné upriamiť pozornosť na aktuálnu výskumnú paradigmu. Súčasná digitálna (prostredníctvom eufemizujúcich novotvarov charakterizovaná aj ako tzv. postfaktuálna, príp. postpravdivá; dodajme: už aj *postcovidová*) éra v medzinárodnom a domácom vedeckom diskurze pod tlakom dynamiky života a zároveň silnejúcej spoločenskej objednávky podlieha výrazným zmenám. Interdisciplinárne koncipované a synergicky vykonávané výskumy mediálnej komunikácie sa s rozvojom kognitívnych vied a neurovied (vôbec nie prekvapivo ukotvených vo svete technológií vrátane osvojovania a používania jazyka v prostrediach kyberkomunikácie) obracajú k sociálno-psychologickým výskumom jazykových schopností, správania a konania *obyvateľov* mediálnej krajiny. Uvedený odklon ku kognitívnym vedám nie je ani v slovenských podmienkach pritom ničím novým (zo začiatku storočia pozri napr. publikáciu Rybár – Kvasnička – Farkaš, 2005).

Elektronicky podmieňovaná komunikácia v digitalizovanom komunikačnom priestore vnáša do života súčasných spoločenstiev a jednotlivcov inú gramotnostnú kultúru.

E-gramotnosť (termín používa Gavora, 2006) – súčasť koncepcie gramotnosti, ako sociálno-kultúrny fenomén sa viaže na obsahy textov, komunikačné situácie a na činnosti, ktoré vykonávajú ľudia. E-gramotnosť je teda spätá s národnou, regionálnou, lokálnou, skupinovou, individuálnou kultúrou (Gavora, 2006, s. 27 – 28). Autorove zistenia sú namieste; rozvíjam ich do metodickéj konštatácie: kľúčovou kompetenciou jednotlivca vo svete digitálnych technológií vrátane onlinových médií by malo (musí?) byť pestovanie zodpovedného výberu, kritického zhodnotenia zdroja, obsahu a dosahu pre/čítaného („pre/skenovaného“) mediálneho produktu. Do metodicky tvarovaného náhľadu vkladám požiadavku naliehavosti či priam nevyhnutnosti kombinovať tradičné spôsoby osvojovania podnetov, vzťahového vnímania ich obsahu, účelu a funkčného interpretovania s digitálnymi technológiami. Ide o ďalšie hodnotové konštituenty so sociokultúrnym podložím, ktoré si ako prístupné operátory nachádzajú vhodné miesto v mienenom hodnotovom konštrukte.

V prvej štvrtine storočia do vedeckých náhľadov a koncepcií už rázne i odvážne, ale aj provokačno-rozporne vstupujú výskumy viazané na predpokladané, tušené i nečakané ofenzívne účinky, ťaživé či vyložene nepriaznivé (sporné, agresívne, krízové) dopady na psychiku spoločnstiev a jednotlivcov v ostro polarizovanom svete. Na účely a ciele štúdie sú dôležité predovšetkým precízne (nezriedka pojmovo-terminologicky rozostrené, z ilokučného a perlokučného hľadiska značne skeptické) reflexie zmieňovaných atakov a dôsledkov v digitálnych médiách, ktoré operujú s multimodálnymi kódmi a zamestnávajú značnú kapacitu prvej a druhej signálovej sústavy. Pristúpme k zmieneným podnetom prierezovými, pritom usúvzťažnenými vstupmi do vybraných myšlienkových konceptov, vedeckých a odborných poznatkových zdrojov.

Na prejavy uvedeného druhu so zaozrením vedeckej pozornosti na vymyslené správy, konšpiračné teórie, skreslené opisy reality a ich spracúvanie v spoločnosti poukazuje švédka profesorka teoretickej filozofie Åsa Wikforss (2021): „Šíri sa

odpor k vede a hovorí sa o smrti expertízy. Svetové veľmoci vedú politici, ktorých ani náznakom nezaujíma pravda a ktorí aktívne prispievajú k šíreniu dezinformácií, prehlbovaniu rozporov v spoločnosti a podkopávaniu dôvery k odborným inštitúciám (predhovor, s. 3); [...] vytvárajú sa falošné správy a skreslené príbehy spôsobom, ktorý zneužíva náš strach a obavy a zabezpečuje tak ďalšie šírenie dezinformácií. Pokrivený obraz sveta sa na nás tisne zo všetkých strán a my si ho osvojujeme bez toho, aby sme si to uvedomovali. Ambiciózne pokusy overovať šírené tvrdenia na základe faktov čelia okamžitému spochybňovaniu dôvery k samotným overovateľom. Boj o skutočnosť sa v čoraz väčšej miere stáva sporom o dôveru k prameňom [...] Zoči-voči kakofónii protichodných hlasov človek ľahko podľahne beznádeji, vzdá sa viery v rozum a v možnosť nájsť pravdu“ (predhovor, s. 6). Vzrastá rezistencia k poznaniu, nie k faktom (v hlavnom texte s. 7 a nasl.), pričom poznanie nie je to isté ako presvedčenie, nech je akékoľvek silné (s. 17). Autorka pojmovo-terminologickým reťazcom na osi *poznanie – presvedčenie – dôkaz – objektivita – pravdivosť* predostiera splnenie podmienok na ustálenie poznania: 1. človek má mať presvedčenie, psychologický stav so špecifickým kognitívnym obsahom, 2. presvedčenie musí byť pravdivé – obsah myšlienky sa musí nejako zhodovať s realitou, 3. presvedčenie musí vychádzať z dobrých dôvodov alebo dôkazov. Ten, kto len uhádol, nedisponuje poznaním (s. 19). Pripája *dobré dôvody* na vytvorenie poznania: sú nimi tie, ktoré „zaručujú, že moje presvedčenie je s dostatočnou pravdepodobnosťou pravdivé na to, aby sa dalo považovať za poznanie. Dobré dôvody sú v istom zmysle objektívne, nezávislé odo mňa“ [...] Nesieme zodpovednosť za spôsob, akým overujeme svoje presvedčenie a hľadáme dôkazy“ (Wikforss, 2021, s. 30). Nie je potrebné zdôrazňovať, že vybrané prejavy si nachádzajú miesto v základni prevej, metodologickej roviny ako kvalifikátory pri vymedzení pojmu „hodnota“ v sociokultúrnom poňatí so psychologicko-komunikologickou prímiesou.

Český neuropatológ a vedecký esejista F. Koukolík (2020) súvahami medzi psychickými stavmi jednotlivcov a skupín v závislosti od sociálneho prostredia poukazuje na rast propagandy efekt(ív)ne prepojený s aplikáciami neurónových sietí a ústiaci do *debilizácie*² ne-elít. Za produktívne obranné postupy proti *debilizácii* autor považuje kritické myslenie ako súbor nástrojov a proces s predpokladmi: zaobchádzanie s jasnými, presnými všeobecnými myšlienkovými štandardmi, používanie princípov vedeckej metódy, použiteľných v každodennosti, dobrá, praktická znalosť myšlienkových predpojatostí, neformálnych logických klamov a postupov propagandy, aby ich rozlišovanie bolo denným automatizmom, na ktorý nemusíme myslieť (Koukolík, 2020, s. 145 – 147). Vo vzťahu k cieľom štúdie v odporúčaníach opäť nachádzam hodnotové markery, ktoré sa prístupne nachádzajú v semiologickom jadre jazyka a sú aplikované v komunikovaní.

Metodologickú výstuž mozaikovito spracovanej publikácie, vybavenej cenným odkazovým aparátom (Marmion, 2023) utvára problematika tzv. zdravého rozumu, rýchleho myslenia a usudzovania (D. Kahneman, s. 88 – n), hlúpnutia (P. Lemarquis, s. 99 – n), stupidity a mediálnej manipulácie (R. Holiday, s. 177 – n), hlúposti a sociálnych sietí (F. Jost, s. 189 – n), stupidity a postpravdy (S. Dieguez, s. 205 – n). V „pozitívne skeptickej“ knihe výberovo nachádzam výpovedne nosné symetrické a asymetrické indikátory hodnotového konštruktu na uchopenie, resp. pochopenie onlinovej mediálnej produkcie, vzťahujúce sa s rozmanitou účinnosťou na interdisciplinárny koncept „tekutej modernosti“. [K metafore *kvapalnosti, tekutosti* na zachytenie

² Debilizácia – „úmyslné, cílené i necílené omezovanie pozitívne tvorivých rozumových, citových a sociálnych potrieb, s nimiž lidé přicházejí na svět“ (Koukolík, 2020, s. 101). M. Spitzer (2014) v súvislosti so zmienenými obmedzujúcimi procesmi v digitálnom priestore zaostruje pohľad na ničenie duševného zdravia a rozklad spoločenských i interpersonálnych vzťahov; negatívne dôsledky predostiera prostredníctvom pomenovaní *demencia, depresia, digitálna priepasť, chybná informácia, internetový paradox, kyberšikana, sociálna izolácia*.

súčasnej fázy dejín pozri Bauman, 2002. Baumanove myšlienky so vzťahom k osobnej a politickej zodpovednosti za stav (aj) slovenského mediálneho infotainmentu posúva do 3. desaťročia a rozvíja autorská trojica Krištof – Sámelová – Vadíková, 2021³.]

Otvorený inventár markerov z uvedených zdrojov začleňme do vzťahovej siete prostredníctvom kľúčových slov: sloboda, rozhodovanie a zodpovednosť, jednotlivec vz komunita, individualita konzumenta, čas – priestor, domáce – cudzie, tradícia – modernosť, väzby medzi ľuďmi v *tekutom* svete. Príslušné pomenovania na interpretačné využitie konštruktú možno lokalizovať prostredníctvom ich pojmovo-sémantických predispozícií, implikujúcich prvky, prostriedky a postupy kontextovej expresivity. Nespornou výhodou súčasť axiologickej kompetencie je pritom ich prepojenosť s bežnou orientáciou individua vo svete. [K axiologickej kompetencii vo vzťahu k primárnym a sekundárnym hodnotám a hodnotovej orientácii v jazyku pozri Dolník, 2010, s. 44 – 56.]

Kontextovú expresivitu cez záujmový priezor štúdie a v líniiach riešeného vedeckého projektu synergicky ponímam ako súčasť sémantiky a pragmatiky príslušného výrazového prostriedku alebo postupu, ako aktualizáčn é rozpoložen é, v ktorom komunikant stvá rňuje (formuluje, mieni, reprodukuje – remedializuje etc.) svoj hodnotiaci, citový a vôľový vzťah

³ „Brankov testament: „*pravde žil som, krivdu bil som, verne národ svoj ľúbil som...*“ zmývajú čoraz tráfalejš é výstupy verejne znám éch osôb, pričom hlasy z radov verejnosti postupne utíchajú v hluku osláv pomyselných víťazstiev nad hrozbou vlastných tieňov – politickej, akademickej či inej minulosti. V takomto politickom hurhaji, pandemicko-informačnej záplave, hustej masmediálnej hmle sa asi len ťažko podarí nahmatať kontúry nieč éj, i keby len ozaj svojej tváre. Čo znamená „slovo“ v defraudovanej realite dnešných dní? Zauj íma ešte čitateľa, kto alebo čo bude niesť zodpovednosť za súčasn ý stav vecí? Nie sme len o krôč ík bližšie k celospoločenskej morálnej letargii a k vyhasnutiu akejkoľvek vôle na zmenu? Je ešte dôležit é niekoho oslov íť s otázkou, či bude čeliť následkom a dôsledkom svojho konania? Nájde výzva na zodpovednosť svojho adresáta? Objav í pozvan é k zodpovednosti súčiniteľa?“ (s. 48 – 49). Pochmúrno-polemická pasáž je v prieniku s citátom I. Ripku z čela štúdie (Ripka, 2020, s. 217).

k časti referenčnej skutočnosti. Kontextová expresivita ako autorský subjektívizovaný spôsob integrovania výrazových prostriedkov a postupov z rozmanitých štýlových oblastí a ich cieleného nasadzovania do spoločného komunikátu ovplyvňuje aktualizácie pragmatikačné vlastnosti mediálneho výtvoru a jeho dosah (zámer a efekt) na komunikačného partnera.

4. Limity a náčrt hodnotového konštruktú v symetricko-asymetrickom poňatí

Z vybraných, hierarchicky usúvzťažnených zdrojov, zo zistení, metodologicky ladených konštatácií a interdisciplinárne uchopených výstavbových prostriedkov je namieste pristúpiť k nasadeniu konštituentov a náčrtu uvažovaného hodnotového konštruktú. Je zrejmé, že v jeho korune sa nachádza vytváranie a zblíženie dvoch nosných pojmov, platných na podmienky onlinového mediálneho priestoru – 1. hodnoty a 2. jej adekvátneho zhmotnenia, (s)pozn(áv)ania a vyjadrenia prostredníctvom jazykovo-štylistického potenciálu onlinovej mediálnej produkcie. Do štruktúry etážovitého konštruktú sa pritom oprávnené včleňujú aj technologicko-komunikačné podmienky a predpoklady jestvovania onlinovej publicistiky s ich súbežnými či následnými prínosmi, ale i obmedzeniami či priam agresívnymi prejavmi inej než lingvokomunikačnej príslušnosti (o nich uvažuje najmä Bauman, 2002; Koukolík, 2020; Krištof – Sámelová – Vadíková, 2021; Marmion, 2023; Spitzer, 2014; Wikforss, 2021).

Pojem „hodnota“ na sledované účely a ciele štúdie reflektuje individuálne (intelektuálne, mentálne) a skupinové (kognitívne, kultúrne) predispozície, potreby a prejavy správania a konania účastníkov onlinových mediálnych interakcií. Uvedený profil mi umožňuje pojem hodnoty vymedziť ako prienik troch línií. V nich sa exponuje a) vzťahový (sociologický), b) motívový (filozofický) a c) kvalitatívny (psychologický) rozmer. Z dostupných charakteristík pojmu „hodnota“ vyberám tri poňatia s komplementárnymi definičnými sklonmi.

V *sociologickom priezore* hodnota predstavuje „špecifický vzťah objektu k subjektu, daný významom a zmyslom, ktorý má objekt na uspokojovanie potrieb, postojov, záujmov atď. subjektu v jeho individuálnom a sociálnom kontexte“ (Geist, 1992, s. 104.). Vo *filozofickom videní* sa hodnota nachádza len v cítení a chcení; intelektuálne chápanie hodnoty sa obklopuje vždy cítením a usilovaním (Brugger, s. 162 – 163). V *psychologickom svetle* „...hodnoty jsou to, co považujeme za dobré a cenné“ (Koukolík, 2020, s. 18).

Lapidárne psychologické vymedzenie si nachádza svoju výpovednú platformu v teórii hodnôt, stvárnenej prostredníctvom kruhového modelu (Schwartz, 2012). V modeli sa na obvodovej kružnici v symetrickom rozložení nachádza štvorica hodnôt vonkajšej (povrchovej) úrovne; vnútri kruhu je do každého jeho kvadrantu asymetricky, t. j. s rozmanitým akčným rádiom a účinnosťou, implantovaných desať hodnôt vnútornej (hlbkovej) úrovne. V uvažovanom hodnotovom konštrakte pripadá do úvahy sedem hodnôt z vnútornej úrovne Schwartzovho modelu: úspech (*achievement*) – sebazameranosť (*self-direction*) – univerzalizmus (*universalism*) – benevolencia (*benevolence*) – tradícia (*tradition*) – konformita (*conformity*) – bezpečie (*security*). Voľba siedmich jednotlivín spočíva v spôsobe myslenia počas príjmu, spracúvania a interpretovania onlinového mediálneho posolstva. Prvé štyri hodnoty zo 7-členného súboru sú previazané na interpretácie sveta, túžob a dojmov, z ktorých sa rodia rozhodnutia – tzv. *Systém 1* (rýchle myslenie, spojené s emóciami; pomenovanie pozri Kahneman, 2023, s. 89 – 90). Ostatné tri hodnoty sa kaskádovito viažu na vonkajší kvadrant konzervácie, uchovávanía (*conservation*) vo Schwartzovom modeli. Vo vzťahu k onlinovým médiám, prispôsobeným na povrchové až povrchné vnímanie („skenovanie“) zobrazovanej mediovanej látky, zvyšná trojica poukazuje na zásadnú axiologickú úroveň, ktorá je priam existenčne dôležitá pre tzv. *Systém 2* (komplexnejšie pomalé myslenie s ambíciami kontrolovať správanie človeka; Kahneman, 2023, s. 93).

Z priblíženia podstaty a objasnenia vzťahov medzi Schwartzovým kruhovým modelom hodnôt a uvažovaným hodnotovým konštruktom je potrebné a vhodné poznamenať: súprava siedmich hodnôt je schopná integrovať sociologické, filozofické a psychologické vymedzenie pojmu „hodnota“ a poskytovať analyticko-interpretálny priestor na súborné videnie a tvarovanie zvnútorneného hodnotového sveta v onlinových periodikách s ich účastníkmi a komunikačnými stratégiami – obvykle so zacielením na publikum. V lingvokomunikačnom svetle sa ukazuje byť produktívnym krokom uvažovať o axiologicky precizovanej, pragmaticky obohatenej, výpovedne viacrozmernej sústave neverbálnych determinantov (štylotvorných faktorov) onlinovej mediálnej komunikácie. [Náčrt synergického konštruktu štylotvorných faktorov s platnosťou na elektronické prostredie predostrel Patráš, 2014.]

Hybridná výbava komunikátov ako charakteristická súčasť udomácnenia teletechnológií v spoločnosti sa rýchlo, vcelku bez ťažkostí stala prijateľnou a zreteľne ovplyvňuje spoločenské a skupinové dorozumievanie vrátane mediálno-komunikačnej paradigmy. Fragmentárnosť a informačný rozptyl, jazykovo-štylistická rozbiehavosť a prelínanie žánrov v elektronickej komunikačnej paradigme mení ustálené komunikačné zvyklosti. Môže spôsobovať či podporovať uvoľňovanie kognitívno-komunikačných stereotypov účastníkov komunikačných aktov.

Spoločnou požiadavkou kladenou na onlinové periodiká z hľadiska spracúvania faktov a udalostí sa stáva nielen informovanie a *agenda setting* (nastolovanie tém, zrkadlenie i filtrovanie motívov), ale i tvarovanie zodpovedného názorového spektra v komunikujúcich spoločenstvách. Sprievodným faktorom utvárania a ustalovania náhľadov a postojov sa stáva persúázia. V digitálnom prostredí sú pritom do persúazívnych služieb a ovplyvňovania zapájané aj okamihové, stopové, „podprahové“ (neuvedomované) podnety s nízkou intenzitou pôsobenia (auditívne či vizuálne súčasti). Presvedčanie sa v komunikovaní zabezpečuje viacerými spôsobmi

a prostriedkami. Jednou z (náročných, avšak v onlinovom priestore obvykle používateľsky príjemných) možností sa stáva aktivizovanie súboru expresívnych výrazových prostriedkov a postupov s predpokladmi účinne pôsobiť na komunikačného partnera, obvykle ako príslušníka všeobecného či cieľového publika. [O lingvokultúrnych, hodnotových a hodnototvorných stránkach persúzie vo všeobecnosti i so zameraním na vymedzené komunikačné sféry vzťahovo uvažuje Molnárová, 2020a, 2020b.]

Uvažovaný etážový hodnotový konštrukt má sklony uplatniť sa ako axiologicky vybavený nástroj, ktorý umožní komplexnejšie poňat' problematiku podprahového aktivizovania a účinkov kontextovej expresivity – pohodlnej súčasti onlinového mediálneho komunikovania. Rozohrávanie nekonvenčných, rozostrených žánrov, štýlová nevyhranenosť, ostentatívne obchádzanie štandardov verejného oficiálneho dorozumievania a spisovnosti, nízka miera textovej kohézie/koherencie, okázalý import vyjadrovacieho inventára, prepriata dialogickosť, zhovorňovanie pravopisu v onlinovom prostredí, (dobrovoľné až manifestačné) vzdanie sa súkromia, emotívnosť a nadmerná expresivita, gestačnosť, verbálna (seba)exhibícia a ďalšie prejavy už stále výraznejšie ovplyvňujú digitálny priestor vrátane internetovej publicistiky. Pod tlakom (nie úplne) uvedených mimojazykových okolností sa v službách kontextovej expresivity uplatňuje napr. intonácia odtieňujúca sémantiku, štylistiku a pragmatiku súčastí v komunikátoch; prehodnocovanie prvotne pozitívneho významu s oporou o (negatívne) konotácie na zámerné ironizovanie, odsudok, dehonestovanie, a pod. V širšom spoločenskom, resp. skupinovom poňatí sa takto budujú ideologicky rámcované postoje, stereotypy, predsudky a pod. Pri analýze zapísaných, t. j. vizualizovaných diskusných príspevkov so zreteľnými stopami ústnosti, na upútanie pozornosti, zváženie a interpretovanie z(ne)hodnocujúcich sociálno-komunikačných súbojov v mediálnych produktoch je predmetom pozornosti typografická prezentácia, vetná a slovná kontextová expresivita.

S oporou o koncepčný skelet a leitmotív publikácie Kořenský – Hoffmannová – Müllerová – Jaklová (1999) ako kvintesenciu interdisciplinárnych úvah načrtávam viacúrovňový hodnotový konštrukt (pozri obr. 1). Axiologický model mieni poskytnúť výber, nasadenie, zladenie a využitie potrebného inštrumentária v analyticko-interpretáčnej vzťahovej matici (pozri obrázok 1 v závere štúdie). Na horizontálnych poschodiach stredového stĺpca sú nanesené úrovne na poodhalenie prítomnosti – neprítomnosti a posúdenie (určenie, odhad, resp. ustáľovanie) miery spoluúčasti príslušného kvalifikátora na hodnotových črtách toho-ktorého mediálneho produktu. Zvislo orientované vektory v modeli signalizujú odstupňovanie úrovni s identifikátormi a zároveň protirečivosť vzrastu a poklesu medzi hodnotovými úrovňami v dôsledku priradenej (predpokladanej) miery vlastnosti.

Poznamenajme: pozorovanie mediálneho produktu s jeho účastníkmi a jeho ponímanie (hodnotenie) neznamena polaritu *plus* (ratio) – *minus* (emotio), v jazykovom ponímaní napr. spisovnosť (správnosť, kultivovanosť, cielenosť, profesionalita a i.) – nespisovnosť (nesprávnosť, nekultivovanosť, nesústredenosť, amatérstvo a i.). V modelovej matici sa neangažuje ani napätie medzi dvojicami pravda (zodpovednosť) – polopravda, lož (hoax, fejk a pod.); hlavnoprúdové (konformné, korporátne) médiá – neformálne (alternatívne, pokútne, dezinformačné a pod.) médiá. Kľúčom k neostrým, akontúrovým vymedzeniam, otvoreným zisteniam a prirodzene nehotovým interpretáciám je (*tekutá*) podstata digitálnej komunikácie vrátane onlinových médií a mediálnej produkcie s jej redakčnými štandardmi, netiketovými variáciami a pod. Aktivovanie kontextovej expresivity s jej potenciálom i dosahmi, relativita hodnotení a hodnotových prístupov s následkami napr. v krajnej podobe nekritického obrazu, adorovania či na opačnom póle odsudzovania predmetu mediálneho stvárnovania, príbehu alebo účastníkov je nepochybniteľnou črtou a manévrovacím priestorom pre človeka aj v mediálnej krajine.

Obr. 1: Axiologický model etážovitého hodnotového konštruktú

HODNOTOVÉ ČRTY MEDIÁLNEJ ONLINEJ PRODUKCIE

← kvalifikátory – tenzie vs. súčinnosť – účinky →

SYMETRICKOSŤ ŠTANDARD <i>stredovosť</i> umocňovanie účinnosti produktu (produkcie)	<i>pragmakomunikačná úroveň</i> <i>internaut – wrider/prozument</i> profesný, osobn(ostn)ý rating účastníkov onlinej produkcie dosah, idea/ideál, „posolstvo“	ASYMETRICKOSŤ ANOMÁLIA <i>okrajovosť</i> oslabovanie účinnosti produktu (produkcie)
<i>nocionálnosť</i> neutrálnosť konvenčnosť systémovosť	<i>jazykovo-komunikačná úroveň</i> para- a extralingválne faktory slohový postup x štýl = žáner výraz/obsah vs. význam/forma	kontextová <i>expresivita</i> príznačnosť nekonvenčnosť hra/„hra na hru“
<i>synergia</i> komunita zodpovednosť priestor	<i>sociokomunikačná úroveň</i> typ a mediálny mix žurnalistických aktivít, komunikačná sféra a obsah (lok.) komunikačný zámer (ilok.) komunikačný efekt (perlok.)	<i>antinómia</i> jednotlivec rozhodovanie čas
1. (metodolog.) rovina	TRANZITNÁ PLOCHA	2. (aplikačná) rovina
<i>konvergentnosť</i> ustaľovanie	<i>mediálno-typologická úroveň</i> konštelácia kódových sústav príslušnosť/štruktúra média	<i>divergentnosť</i> rozptyl
<i>digitálna</i> multimedialita sieťovanie koncentrácia	<i>teletechnologická úroveň</i> stupeň/miera disperzie, dematerializácie, potenciál na tvárnenie identít, aktivizovanie spoločností	<i>analogovosť</i> reťazenie linearita fragmentárnosť
<i>racionalita, fakt</i> dôkaz, objektivita pravdivosť, statickosť	<i>dejinnno-spoločenská úroveň,</i> <i>psychosociálna úroveň</i> štandardná udalosť (event) vs. konfliktná/krizová udalosť	<i>emocionalita, postoj</i> poznánie, subjektivita presvedčenie, dynamicnosť

pojmovosť, fakticita zážitkovosť, mediálna naratívnosť
exaktnosť, presvedčivosť neurčitosť, kognitívne skreslenie
kritickosť, súvzťažnosť povrchnosť, fragmentárnosť
Systém 2 (Kahneman, 2023) Systém 1

5. Diskusia a závery

Zmysel štúdie, v metodickom uhle pohľadov očakávaný prínos i samotná použiteľnosť predstaveného hodnotového konštruktú spočíva v nasledujúcich okolnostiach: model umožňuje

1. sledovať a produktívne využívať jazykovedný, najmä pragmaštylistický operačný priestor, sociokomunikačné predispozície a zreteľné väzby lingvistiky na mediálnu komunikačnú sféru s onlinovými periodikami;
2. dopracovať sa k podnetným zisteniam po hodnotovo spevnených cestách poznávania a vykladania aktuálneho interdisciplinárneho obrazu onlinovej mediálnej produkcie. Mediálnu komunikáciu digitálnej éry v prvej štvrtine storočia podmieňujú prevrstvujúce sa stratégie, metódy a techniky informovania, presvedčania a (nezriedka tlmeného, obvykle riadeného) ovplyvňovania publika prostredníctvom kontextovej expresivity;
3. rozšíriť metodologický záber, zaangažovať efektívne softvérové nástroje a aplikácie do pokračujúcich, sústredených bádání v oblasti pozorovaní a štúdia digitálnej komunikácie – urýchľovača synchronnej dynamiky vo verejnej komunikácii;
4. počítat' s aktivizovaním a uplatňovaním nosných všeobecnojazykovedných, teoreticko-komunikačných, mediálno-komunikačných, axiologických a kulturologických prístupov a podnetov, ktoré svojím ustrojením a overením v patričných podmienkach potvrdzujú svoju účinnosť a nadobudli zodpovedajúcu relevanciu;
5. využiť spoluprácu kvantitatívnych a kvalitatívnych výskumných metód a nasadzovať ich do vedeckých zámerov a úloh. Ako obligatórny spôsob na komplexné sledovanie zámerov a dosahovanie cieľov sa preukazuje deskriptívno-explanačná metóda, porovnávací metóda, triedenie a typologizovanie, škálovanie a metóda frekvenčnej analýzy (na úrovni častosti výskytu a rozloženia slovných

druhov, aktualizovaných a automatizovaných viacslovných spojení, neverbálnych fráz, v štruktúre rečových aktov a ich fyzickej dĺžke);

6. kontúrovať úlohy a podporovať/zvýrazňovať miesto lingvistickej štylistiky v sústave vied prínosným rozširovaním jej existenčného teoretického a interpretačného priestoru: bez štylistiky sa nezaobíde teória a typológia štýlov s vyargumentovaným prírastkom v podobe internetového štýlu (napr. Tošović, 2021);
7. podporiť ponímanie a potvrdiť používanie a vyučovanie prirodzeného jazyka v celom spektre jeho foriem (útvarov, variet) ako rešpektovanej kultúrnej hodnoty v individuálnom a sociálnom zmysle (pozri vstupný citát J. Kačalu, 2021).

Namiesto exaktného záveru, akejsi koncovej bodky v súvislosti s predmetom štúdie a motívmi úvah – problematikou hodnôt, hodnotových identifikátorov, etalónov, ich prítomnosti, výpovednej sily a uplatňovania v onlinovej publicistike – je vhodným, akiste i produktívnym počínom uviesť prijateľnú odpoveď na otázku, čo/ako možno (vy)konať na spevnenie hodnotových dimenzií v onlinovom mediálnom prostredí: „Každý z nás nesie zodpovednosť, úlohou je usilovať sa zápasit' s našimi kognitívnymi skresleniami a myslieť kriticky. Mali by sme:

- Vyhľadávať informácie z rôznych typov zdrojov, aj z tých, ktoré predstavujú iné postoje, než tie naše (ak sú seriózne).
- Dôkladne hodnotiť dôveryhodnosť zdroja.
- Zlepšovať sa v uvažovaní nad svojimi dôvodmi a vyhýbať sa pascám v myslení rôzneho typu.
- Byť otvorení tomu, že sa môžeme mýliť, a pokúšať sa uvažovať nad najlepšimi námietkami proti našim postojom.
- Brať odbornosť vážne. [...]
- Nieť zodpovednosť za rozhovory, ktoré vedieme s inými ľuďmi. Vyhýbať sa ťahom, ktoré vedú k polarizácii a silným emočným reakciám, robiť všetko pre hľadanie spoločných východísk a čo najprívetivejšie vnímať postoj druhej strany. Diskusné ťahy ako slamený panák či ad hominem sťažujú skutočnú diskusiu“ (Wikforss, 2021, s. 214).

LITERATÚRA

- BAUMAN, Zygmunt. 2002. *Tekutá modernost*. [Z angl. orig. *The Liquid Modernity* prel. Blumfeld s. m.] Praha : Mladá fronta. 344 s. ISBN 80-204-0966-1.
- BEDNÁŘ, Vojtěch. 2011. *Internetová publicistika*. Praha : Grada Publishing. 210 s. ISBN 978-80-247-3451-1.
- BRUGGER, Walter. 1994. *Filosofický slovník*. Praha : Naše vojsko. ISBN 80-206-0409-X.
- CINGEROVÁ, Nina – DULEBOVÁ, Irina. 2023. Formovanie mediálnej lingvistiky ako vednej disciplíny. In: R. Štefančík (ed.). 2023. *Jazyk a politika. Na pomedzí lingvistiky a politológie VIII*. Zborník príspevkov z 8. ročníka medzinárodnej vedeckej konferencie. Fakulta aplikovaných jazykov, Ekonomická univerzita v Bratislave 6. 10. 2023. Bratislava : Vydavateľstvo Ekonóm, 2023, s. 13 – 21. ISBN 978-80-225-5106-9.
- DOBROSKLONSKAJA, Taťjana G. 2020. *Medialingvistika: teorija, metody, napravljenija*. Moskva : Dobrosvet. 180 s. ISBN 978-5-7913-1128-3.
- DOLNÍK, Juraj. 2010. *Jazyk – človek – kultúra*. Bratislava : Kalligram. 224 s. ISBN 978-80-8101-377-5.
- GADOMSKI, Aleksandar K. – KONČAREVIĆ, Ksenija (eds.). 2012. *Teolingvistika*. Medjunarodni tematski zbornik radova. Beograd : Univerzitet u Beogradu – Pravoslavni bogoslovski fakultet, Institut za teološka istraživanja. 496 s. ISBN 978-86-7405-120-7.
- GAVORA, Peter. 2006. Čítanie, písanie a gramotnosť – ich premeny v súčasnom svete. In: *Slovo o slove*. Zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity, 12, 2006, s. 23 – 30. ISBN 80-8068-491-X.
- GEIST, Bohumil. 1992. *Sociologický slovník*. Praha : Victoria Publishing. 647 s. ISBN 809-85605-28-7.
- GUZI, Ľubomír. 2023. Jazyk a politická komunikácia na styku kultúr v období zlomových udalostí. In: R. Štefančík (ed.). *Jazyk a politika. Na pomedzí lingvistiky a politológie VIII*. Zborník príspevkov z 8. ročníka medzinárodnej vedeckej konferencie. Fakulta aplikovaných jazykov, Ekonomická univerzita v Bratislave 6. 10. 2023. Bratislava : Vydavateľstvo Ekonóm, 2023, s. 31 – 43. ISBN 978-80-225-5106-9.
- HOMOLÁČ, Jiří a kol. 2022. *Míšení žánrů, stylů a diskurzů v internetové komunikaci*. Praha : Academia. 375 s. ISBN 978-70-200-3319-2.
- KAČALA, Ján. 2021. Ideologická vzbura proti národným jazykom? In: *Slovenské pohľady na literatúru, umenie a vedu*, IV + 137, 2021, č. 12, s. 27.
- KAHNEMAN, Daniel. 2023. Myslenie rýchle a pomalé. In: Marmion, Jean-François (ed.). *Psychológia stupidity*. Bratislava : Vydavateľstvo Motýľ, 2023, s. 88 – 97. 343 s. ISBN 978-80-8164-321-7.

- KOŘENSKÝ, Jan – HOFFMANNOVÁ, Jana – MÜLLEROVÁ, Olga – JAKLOVÁ, Alena. 1999. *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu*. České Budějovice : Jihočeská univerzita. 150 s. ISBN 80-7040-363-2.
- KOUKOLÍK, František. 2020. *Sociálně úspěšní psychopati aneb Vzpoura deprivantů 1996 – 2020*. Praha : Galén. 217 s. ISBN 978-80-7492-473-6.
- KRIŠTOF, Pavol – SÁMELOVÁ, Anna – VADÍKOVÁ, Katarína M. 2021. *Tekutá výhovorka na Slovensku*. Trnava : Trnavská univerzita. 140 s. ISBN 978-80-568-0402-5.
- LISTER, Martin – DOVEY, Jon – GIDDINGS, Seth – GRANT, Iain, KELLY, Kieran. 2009. *New Media. A Critical Introduction*. Second Ed. London – New York : Routledge. 464 s. ISBN 978-041-5431-613.
- MARMION, Jean-François (ed.). 2023. *Psychológia stupidity*. [Z franc. orig. *Psychologie de la connerie* prel. L. Tomečková.] Bratislava : Vydavateľstvo Motýľ. 343 s. ISBN 978-80-8164-321-7.
- MOLNÁROVÁ, Patrícia. 2020a. Ideologicko-persuazívne prejavy v publicistických titulkoch denníka Pravda v 60. rokoch. In: *Slovenská reč*, 85, 2020a, č. 2, s. 191 – 211. ISSN 1338-4279 (online).
- MOLNÁROVÁ, Patrícia. 2020b. Hodnoty ideológie socializmu optikou vybraných lexém. In: *Jazyk a kultúra*, roč. 11, 2020b, č. 41 – 42, s. 91 – 101. ISSN 1338-1148.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena. 2018. *Interakčná štylistika*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave. 208 s. ISBN 978-80-223-4566-8
- PATRÁŠ, Vladimír. 2014. O (ne)konštituovaní štýlu v elektronicky podmienenej komunikácii. In: J. Kesselová – M. Imrichová – M. Ološtiak (eds.). *Registre jazyka a jazykovedy (II)*. Na počesť Daniely Slančovej. Prešov : Prešovská univerzita, 2014, s. 179 – 190. ISBN 978-80-555-1112-2 (print), ISBN 978-80-555-1160-3 (e-verzia).
- RIPKA, Ivor. 2020. Pohyby či poryvy jazyka nášho každodenného alebo Niekoľko glos o súčasnej jazykovej situácii. In: *Selecta linguistica 3. Varia*. Brno : Tribun EU, 2020, s. 215 – 228. ISBN 978-80-263-1555-1.
- RONČÁKOVÁ, Terézia. 2019. *Žurnalistické žánre*. Druhé, rozš. vyd. Ružomberok : Verbum – vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku. 305 s. ISBN 978-80-561-0736-2.
- RYBÁR, Ján – KVASNIČKA, Vladimír – FARKAŠ, Igor (eds.). 2005. *Jazyk a kognícia*. Bratislava : Kalligram. 424 s. ISBN 80-7149-716-9.
- SCHWARTZ, Shalom H. 2012. An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. In: *Online Readings in Psychology and Culture*, Vol. 2 *Theoretical and Methodological Issues* – Issue 1 *Conceptual Issues in Psychology and Culture*, Art. 11, 2012, s. 8 – 10.
- Online: <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1116>
- SLANČOVÁ, Daniela a kol. 2022a. *Úvod do štúdia interaktívnej štylistiky (I)*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove. 480 s. ISBN 978-80-555-3004-8.

- SLANČOVÁ, Daniela a kol. 2022b. *Úvod do štúdia interaktívnej štylistiky (II)*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove. 448 s. ISBN 978-80-555-3009-3.
- SPITZER, Manfred. 2014. *Digitální demence: jak připravujeme sami sebe a naše děti o rozum*. 1. vyd. Brno : Host, 2014. 341 s. ISBN 978-80-7294-872-7.
- TOŠOVIČ, Branko. 2021. Internet-stili. In: Z. Popovičová Sedláčková (ed.). *Štýl – komunikácia – kultúra*. K stému výročiu narodenia profesora Jozefa Mistrika. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2021, s. 79 – 89. ISBN 978-80-223-5317-5 (online), ISBN 978-80-223-5316-8 (tlač).
- VOLEK, Jaromír – JIRÁK, Jan – KÖPPLOVÁ, Barbara. 2006. Mediální studia: východiska a výzvy. In: *Mediální studia*, 1, 2006, č. 1, s. 8 – 20. ISSN 2464-4846.
- Online: <https://medialnistudia.fsv.cuni.cz/post/51>
- WIKFORSS, Åsa. 2021. *Alternatívne fakty*. O poznaní a jeho nepriateľoch. Bratislava : Ikar. 254 s. ISBN 978-80-551-7763-2.

prof. PaedDr. Vladimír PATRÁŠ, CSc.

 <https://orcid.org/0000-0001-8354-3729>

Filozofická fakulta UMB

Katedra slovenského jazyka a komunikácie

Tajovského 40

974 01 banská bystrica

Slovenská republika

E-mail: vladimir.patras@umb.sk

AXIOLOGICKÝ ROZMER VYBRANÝCH ADJEKTÍV SÚVISIACICH S ENVIRONMENTÁLNOU TÉMOU. SLOVENSKO-POLSKO-MAĎARSKÁ KOMPARATÍVNA KORPUSOVÁ ANALÝZA

Anita Račáková – Anita Huťková

AXIOLOGICAL DIMENSION OF SELECTED ADJECTIVES RELATED TO THE THEME OF ENVIRONMENT. SLOVAK-POLISH-HUNGARIAN COMPARATIVE CORPUS ANALYSIS

The study compares collocations of selected adjectives closely related to the current environmental topics reflecting the social, climatic, and public interests in a broader interdisciplinary communication space. Methodology is based on journalistic research material contained in the national corpora of the Slovak, Polish and Hungarian languages. However, it also adds context to the data which contribute to the formation of attitudes towards the issue. At the theoretical level, it relies on the postulates of eco-linguistics, i.e. approaching language as part of the ecosystem. It presents a comparative corpus analysis of connectivity of the representative adjective *climatic*, which is currently the key term as regards frequency and position in the lexical systems used in the studied environments.

KEY WORDS:

ecolinguistics, corpus analysis, journalism, climatic

Úvod

Environmentálna tematika v širokom význame slova (ekológia, ochrana životného prostredia a pod.) v poslednom období výrazne rezonuje nielen v odborných kruhoch, ale stáva sa témou takmer každého hospodárskeho odvetvia, patrí ku každodennému spoločenskému i kultúrnemu životu a uhniedzťuje sa v komunikačných toposoch. Vyjadruje sa prostredníctvom

jazyka a myslenie v tejto oblasti i hodnotový postoj používateľov jazyka k danej téme sa v jazyku zároveň odzrkadľujú.

Predkladaná štúdia na uvedené skutočnosti reflektuje, primárne sa však zameriava na porovnávací výskum v slovenskom, maďarskom a poľskom jazykovom prostredí, vychádzajúc najmä z korpusových dát.

Teoretická platforma

Jednu zo základných, komplexne spracovaných vedeckých štúdií¹, o ktorú sme sa opierali, predstavuje práca sociologičky Kataríny Strapcovej *Klimatická zmena a ochrana životného prostredia vo verejnej mienke na Slovensku* (2020). Výskum Strapcovej vymedzuje problematiku v diachrónii, z kontextu prírodného javu sa presúva k reflektovaniu problému ako kultúrneho fenoménu, pričom autorka opisuje a interpretuje dlhodobjšie sledované dáta v celoeurópskom, resp. celosvetovom komparatívnom priestore. Výskum o vnímaní klimatických zmien v Európskej únii a na Slovensku prináša viaceré nové informácie, z ktorých dominuje vzrastajúci záujem verejnosti o problematiku ekológie a uprednostňovanie environmentálnych benefitov pred ekonomickými výhodami. Paralelne s pozitívnym, otvoreným a zanieteným prístupom sa vo verejnej mienke formuje aj tzv. klimatický skepticizmus, ako určité kontrahnutie (antienvironmentalizmus).

Výskum odkazujúci (aj) na výsledky zistení Eurobarometra z roku 2019 o základných zdrojoch informácií o životnom prostredí pre verejnosť potvrdil, že médiá zohrávajú v šírení informácií a formovaní názorov na pertraktovanú problematiku mimoriadne dôležitú rolu (porov. Strapcová, 2020). Z tohto dôvodu sme sa v našich výskumoch rozhodli opierať najmä

¹ Pertraktovanej tematike sa v slovenskom priestore venuje množstvo odbornej, resp. vzdelávacej literatúry (porov. napr. Špirko, 1999; Kučírek, 1995; Vincíková – Halašová, 2009 a i. Z hľadiska popularizácie témy: časopis *Environmentálne záťaž* (2015), blog *Baterkáreň* a pod.

o publicistiku. Keďže v slovenskom korpuse sú spracované údaje z printových médií, zamerali sme sa na túto databázu textov.

Podobnú situáciu vo výskumoch, prístupoch, spracovaní a aktuálnom „otváraní“ environmentálnej tematiky evidujeme aj v Maďarsku² a v Poľsku³. Viacero inšpiratívnych podnetov sme získali z podkladov 1. *Celoštátnej interdisciplinárnej vedeckej konferencie o klimatických zmenách*⁴, ktorá sa konala v r. 2021 (online) v Maďarsku a ktorá disponovala jedenástimi (!) sekciami zameranými od etických otázok, cez meteorologické a atmosférické zmeny, emisie, odpad, až po vzdelávanie, psychológiu a individuálne problémy. Z poľskej palety invenčných zdrojov a aktivít spomeňme konštituovanie interdisciplinárnych kolektívov či pracovísk, ktorých súčasťou nie sú iba prírodovedci, ale aj odborníci z oblastí humanitných a spoločenských vied. Ako príklad uvádzame Varšavskú univerzitu pre klímu⁵ – pracovnú skupinu rektora pre ekológiu a klimatickú krízu, ktorá iniciovala napr. vznik modernej interaktívnej pomôcky pre študentov vysokých škôl i pre širšiu verejnosť *Klimatyczne ABC* (Budziszewska, Kardaś, Bohdanowicz a kol., 2021), poukazujúc o. i. na dôležitú úlohu spoločenských a humanitných vied (vrátane lingvistiky) na zmenu myslenia ľudí, ktorých činnosť je príčinou negatívneho stavu klímy a životného prostredia (tzv. antropogénna zmena klímy).

Ako sme naznačili, médiá zohrávajú dôležitú úlohu – sú jednak zdrojom informácií, no zároveň významne formujú postoje percipientov k environmentálnym témam a klimatickým

² Porov. napr. Havas – Varga, 2009; Lányi – Kajner, 2019; Magosi, 2021.

³ Napr. podstránka *Klimat i środowisko* internetovej verzie denníka *Gazeta Wyborcza*, projekt *V4 Edukacja humanistyczna V4 dla klimatu. Rozpoznania – dobre praktyki – rekomendacje* (<https://www.hec.us.edu.pl/home-page>); konferencia *Edukacja dla klimatu – kształcenie uniwersyteckie i szkolne* (11. 3. 2021) organizovaná v rámci uvedeného projektu.

⁴ Dostupné na: <https://hupcc.hu/hirek-es-esemenyek/elso-orszagos-interdiszciplinaris-eghajlatvaltozasi-tudomanyos-konferencia/>

⁵ UW dla Klimatu (<https://www.uw.edu.pl/uniwerytet/uw-dla-klimatu>)

zmenám. Škála týchto postojov a emócií môže byť pestrá. M. Kita (2021) konštatuje, že sa objavuje nezáujem, aktívne, vedomé odmietanie, bagatelizovanie, snaha o využitie zostávajúceho času, dramatizovanie, príprava na apokalypsu, ale aj strach, zlosť, smútok, žiaľ, hanba, vina, beznádej. Viacerí vedci (napr. Stokes, 2015; Budziszewska, Kardaś, Bohdanowicz, 2021; Keul, 1996 a i.) sa zhodujú na potrebe efektívnej, primárne pozitívnej komunikačnej stratégie, ktorá by pri distribúcii informácií o klimatických zmenách a dôsledkoch správania sa človeka na životné prostredie eliminovala negatívne emócie a fatalizmus.

Lingvistické zázemie – ekolingvistika

Na otázky, prečo venovať pozornosť environmentálnym témam v lingvistike, odpovedá pomerne mladá poddisciplína aplikovanej lingvistiky – ekolingvistika (používajú sa aj termíny *ekológia jazyka*, *ekologická lingvistika*, *jazyková ekológia*, pričom tieto pomenovania nemožno považovať za absolútne synonymá, pozri Wendland, 2000, s. 109). Ekolingvistiku C. Hagège definuje ako disciplínu venujúcu sa „vzájomným vzťahom medzi človekom, jazykom a prírodnými danosťami“ (cit. podľa Ondrejovič, 1996, s. 7). V slovenskom lingvistickom areáli téma ekolingvistiky rezonuje u S. Ondrejoviča v štúdiu *Jazyková ekológia a ekológia lingvistiky* (1996, 2008); v prácach M. Dudka venovaných jazykovým enklávam, menším jazykom a pod., s termínom pracuje aj Dolník a Pekarovičová⁶ a i.

V Poľsku sa ekolingvistika začala rozvíjať koncom 90. rokov 20. storočia. Spomeňme mená ako Z. Wendland, E. Więcko, S. Puppel (významná osobnosť Poznanskej školy ekolingvistiky), M. Krawczak a iní.

V Maďarsku téma nadväzuje na jazykovú ekológiu (Fill, 1996) a Selvamonyho (2007) ekolingvistiku. Prvý raz sa

⁶ Porov. napr. štúdie autorov v zborníku *Slovenčina vo svete. Súčasný stav a perspektívy* (2013).

myšlienka ekolingvistiky objavila v maďarskom prostredí na konferencii *Korunk kommunikációs zavarai*⁷ (Szende, 1987). Tematiku ďalej rozvíjajú J. Péntek, S. Győri-Nagy a najmä G. Balázs, ktorý pôsobí na Univerzite ELTE v Budapešti.

V súčasnosti sa ekolingvistika chápe pomerne široko. My sa opierame o prístupy a postuláty jazykovej ekológie alebo lingvistickej ekológie (podľa Wendlanda), ktoré stáli na počiatku prepojenia ekológie a lingvistiky, čiže výskumu závislosti medzi jazykom a ekologickými problémami sensu stricto, a síce: „jazyky sú súčasťou ekosystémov a spolurozhodujú o stave životného prostredia“ (Wendland, 2000, s. 109; preklad A. R.). Z toho vyplýva aj úloha lingvistiky pri ochrane životného prostredia. „Lingvistika môže významne ovplyvňovať formovanie a šírenie proekologického povedomia ľudí, od ktorého závisí odstraňovanie istých škôd [...]. V súčasnosti sa do popredia dostáva presvedčenie, že podmienkou zastavenia hroziacej globálnej ekologickej katastrofy, [...] je radikálna zmena povedomia všetkých ľudí [...]“ (Wendland 2000, s. 110; preklad A. R.).

Poznámky ku korpusom

Pri ekolingvisticky orientovanom výskume sme sa rozhodli pracovať s národnými korpusmi slovenského (ďalej iba SNK), maďarského (ďalej iba MNK) a poľského jazyka (ďalej iba NKJP), ktoré umožňujú získať základné údaje bez nevyhnutnosti excerpcie textov. Nešlo nám o detailné štatistické dáta, ale o základnú orientáciu vo zvolenom priestore. Ide totiž o pilotný výskum, ktorý možno v budúcnosti rozvíjať viacerými smermi. Údaje z korpusov zachytávajú najmä frekvenciu, najbližšie kolokáty, avšak rovnako dôležité sú aj kontextové súvislosti, ktoré sa podieľajú na formovaní postojov k danej problematike. Komparáciou korpusových dát v istých časových

⁷ Doslov. Preklad: Komunikačné šumy/zmätky našej doby.

horizontoch možno zachytiť aj vývoj a dynamiku v naznačených pragmatických a evalvačných súradniciach.

Veľkosť databázy publicistických komunikátov a možnosti nastavenia parametrov (napr. časového úseku, kontextov, výskytov a pod.) v jednotlivých korpusoch nie sú úplne rovnaké, čo však – s ohľadom na ciele výskumu – nie je relevantné. Nastavenia boli zvolené tak, aby korešpondovali s cieľmi a plochou na vzájomné porovnanie údajov. K optimálnym dátam sme dospeli aj pokusným nastavením viacerých parametrov, ich porovnaním v rámci jednotlivých korpusov⁸ a následným zvolením najvhodnejšieho parametra. Pri poľskom korpuse sme údaje usúvzťažňovali s funkcionalitou *słowa dnia* (slová dňa). Presnejšie nastavenia uvádzame v interpretačnej časti.

Pri výskume lexikálnych kombinácií pomocou korpusových metód sa častejšie stretávame s postupom, keď bázou lexikálnej kombinácie (kolokantom) je substantívum a my zisťujeme, s akými kolokátmi sa spája. Vyplýva to z vlastností substantíva a jeho postavenia medzi ostatnými slovnými druhmi i vo vete. V našom výskume sme sa rozhodli postupovať inak a zisťovali sme spájateľnosť vybraných adjektív so substantívami. Vychádzali sme z definície adjektív uvedenej v akademickej *Morfológii slovenského jazyka* (1966, s. 196). Zaujímalo nás, akým substanciam, veciam a javom sa v slovenčine, poľštine a maďarčine najčastejšie pripisuje kvalita vyplývajúca zo vzťahu ku klíme, ekológii, životnému prostrediu a pod. Na základe štúdia odbornej literatúry z oblasti environmentalistiky a ekológie, ale aj tlače či blogov sme vybrali tri skupiny jednotiek⁹:

⁸ Takto sme postupovali napr. pri nastavení pravého a ľavého kontextu, keďže sledované substantívne kolokáty sa v jazykoch vyskytovali na iných pozíciách.

⁹ Repertoár adjektív, ktorými môžeme vyjadriť kvality súvisiace so životným prostredím a klímou je, samozrejme, bohatší. Kritériom selekcie, okrem už spomínaného výskytu v odborných publikáciách, bola aj prítomnosť axiologického rozmeru. Vybrané jednotky majú hodnotový náboj a hodnotiacu funkciu. Evidentné je to najmä pri adjektívach *udržateľný* a *ekologický* s pozitívnym hodnotiacim príznakom.

- *klimatický/klimatyczny/klimatikus*,
- *ekologický/ekologiczny* (s čiastočným synonymom *środowiskowy*)/*ökológiai*, resp. *ökológikus*,
- *udržateľný/zrównoważony/fenntartható*,

ktoré sme na potreby tejto štúdie zúžili na reprezentatívnu jednotku *klimatický/klimatyczny/klimatikus*. Vybranú lexému považujeme za kľúčovú z pohľadu frekvencie i z hľadiska jej postavenia v lexikálnom systéme používanom v skúmanej environmentálnej oblasti v súčasnosti.

Sémantická štruktúra adjektíva *klimatický*

Významová štruktúra adjektíva *klimatický/klimatyczny/klimatikus*, zreteľne odkazujúca na koreňovú morfému *klíma*, sa v sledovaných jazykoch prekrýva. Slovníkové vymedzenia odkazujú na dva základné významy: 1. vzťahujúci sa na klímu, podnebie; syn. podnebný: *klimatické pásmo*, *klimatické činitele* a pod.; 2. lek. *klimatická liečba*, liečenie niektorých ochorení, založené na priaznivom vplyve určitého typu podnebia na ľudský organizmus; napr. *klimatická liečebňa*, *klimatické kúpele* a pod.; resp. *klimatický šok* – náhla reakcia organizmu na zmeny podnebia, spôsobujúca zdravotné ťažkosti¹⁰. V poľštine sa odvodené adjektívum spája aj s „náladou, atmosférou nejakého miesta, prostredia či diela“ (*miejsce klimatyczne*, *orkiestra klimatyczna*, *muzyka klimatyczna* atď.). V slovenčine sa v tomto význame uplatňuje substantívum, napr. *tvorivá pracovná klíma*, *zlepšenie klímy na pracovisku* a pod., paralelne so synonymom *atmosféra*. V maďarčine sa daný význam nerealizuje.

¹⁰ Porov. napr. *Slovník súčasného slovenského jazyka A – G, H – L, M – N* (2006, 2011, 2015, dostupný na: <https://slovník.juls.savba.sk/>) a i.; *Slovník jazyka polskiego PWN* (dostupný na: <https://sjp.pwn.pl/>); Výkladový slovník maďarského jazyka (*A magyar nyelv értelmező szótára*), dostupný na <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B>.

Korpusová analýza

Databáza publicistických textov Slovenského národného korpusu umožňuje vyhľadávanie aj vo vymedzenom časovom horizonte. Výsledky preto dokladujú okrem skúmaných kolokácií a nastavenej frekvencie aj dynamiku, pohyb v kolokačnom rozpätí adjektíva. V SNK sa lema *klimatický* (bez časového obmedzenia) vyskytuje 18 469-krát. Zistenia uvádzame podľa T-score a LogDice¹¹.

Tabuľka 1: Substantívne kolokáty adjektíva *klimatický* v SNK (bez časového obmedzenia)

<i>Klimatický</i> (lema)			
Podľa T-score	Počet súvýskytov	Podľa LogDice	Počet súvýskytov
zmena	9 058	zmena	9 058
podmienka	4 512	podmienka	4 512
boj	985	summit	527
dohoda	648	otepl'ovanie	220
dôsledok	568	Kodaň	226
summit	527	IPCC	107

¹¹ V oboch parametroch selektujeme substantívne kolokácie. V práci neprihliadame na iné slovné druhy, resp. jazykové znaky (bodky, čiarky a pod.). T-score vychádza zo štatistickej metódy testovania hypotéz a niekedy sa označuje ako miera kontrastu. Čím vyššia je hodnota T-score, tým je menšia pravdepodobnosť náhodného rozloženia slov, t. j. zvyšuje sa pravdepodobnosť ustálených kombinácií slov (kolokácií). T-score zachytáva aj frekvenciu gramatických jednotiek, ktoré však neuvádzame. Druh z nastavení, LogDice, reflektuje iba na frekvenciu slov, neberie do úvahy veľkosť korpusu. Nastavenia boli uplatnené vo vyhľadávaní v slovenskom i maďarskom korpuse. V poľskom korpuse má k týmto parametrom najbližšie absolútna frekvencia výskytu kolokácie a hodnota testu χ^2 (chi²), ktorá vyjadruje pravdepodobnosť toho, že frekvencia výskytu bázy s daným výrazom v korpuse nie je náhodná. V tabuľkách dokladujúcich poľský ekvivalent preto uvádzame údaje podľa nich.

vplyv	511	panel	188
OSN	456	OSN	456
rok	589	boj	985
konferencia	424	dopad	200

Na porovnanie, v horizonte 2018 – 2019 sa lema *klimatický* vyskytla v SNK 3049-krát; v týchto najčastejších kolokáciách:

Tabuľka 2: Substantívne kolokáty adjektíva *klimatický* v SNK
(v rokoch 2018 – 2019)

Podľa T-score	Počet súvýskytov	Podľa LogDice	Počet súvýskytov
zmena	1 694	zmena	1 694
kríza	194	neutralita	17
dohoda	191	summit	89
podmienka	126	aktivistka	10
summit	89	štrajk	59
štrajk	59	samit	6
protest	41	núdzka	40
núdzka	40	kríza	194
konferencia	37	dohoda	191

Z údajov vyplýva, že ustálenú pozíciu si zachováva spojenie *klimatická zmena*, pri ostatných jednotkách však zaznamenávame výrazný pohyb. Rozdiely sa ukazujú najmä v nových kolokátoch (všetky s negatívnou hodnotou): *kríza, štrajk, protest, núdzka*.

Korpusové vymedzenie maďarskej jednotky *klimatický* bolo sťažené existenciou synonym, ktoré sa v environmentálnej tematike používajú takmer rovnocenne. Ide o skutočnosť, že východiskové substantíva *klíma* a *éghajlat* fungujú ako čiastočné synonymá (*klíma/podnebie*). Pri rozšírení sémantického poľa

(*klimatická kríza, klimatická katastrofa* atď.) sa v maďarčine začali používať obe východiskové jednotky, napr. *klimatické zmeny – éghajlatváltozások, klimatikus változások*. Sledovaním synonymného adjektíva (odvodeného z maďarského kompozita) *éghajlatváltozás-i* sme zistili, že sa v korpuse vyskytlo 96-krát, avšak tieto kolokáty boli spravidla neutrálne, pojmové, napr. *keretegyezmény* (rámcová dohoda), *testület* (organizácia), *stratégia*, *konferencia*, *jelentés* (význam).

Tabuľka 3: Substantívne kolokáty adjektíva *klimatikus* v MNK

<i>Klimatikus</i> (v MNK 722-krát)			
T-score	Súvýskyt	Log Dice	Súvýskyt
viszony (vzťah)	231	gyógyhely (liečebné miesto)	43
változás (zmena)	114	planetomorfológia	5
gyógyhely (liečebné miesto)	43	tényezők (faktory)	5
adottság (danosť)	42	üdülőhely (miesto na rekreáciu)	13
hatás (vplyv aj účinok)	40	adottság (danosť/nadanie)	42
körülmény (okolnosť)	35	gyógyfürdő (termálne kúpele)	12
tényező (faktor)	28	viszony (vzťah)	231
feltétel (podmienka)	23	faktor	7
terület (priestor)	18	felmelegedés (oteplenie)	9
talaj (pôda)	15	változás (zmena)	114

Treba poznamenať, že maďarčina hojne využíva kompozitá (ide o dominantný spôsob slotvorby), t. j. odkaz na klímu sa nachádza priamo v substantíve, napr. *klimakatasztrófa*,

klímaszorongás a pod. Okrem toho môžeme v rámci niektorých jednotiek opäť identifikovať synonymiu, napr. *klimatická kríza* – *klímakrízis* aj *klímaválság*. Za účelom komparácie sme sa preto rozhodli uviesť aj výsledky výskumu O. Magosiovej (2021) z rokov 2018 – 2020, ktoré zachytávajú komunikovanie environmentálnej problematiky v maďarských médiách (aj TV a rozhlase). Do tabuľky č. 4 vyberáme najfrekventovanejšie „klimatické“ kompozitá.

Tabuľka 4: Klimatické jednotky v maďarských médiách v r. 2018 – 2020
(Podľa Magosiovej, 2021)

klímaváltozás (klimatická zmena)	76 969	klímasztrájk (klimatický štrajk)	595
klímaválság (klimatická kríza)	3 320	klímaszorongás (klimatická úzkosť)	387
klímakatasztrófa (klimatická katastrofa)	2 506	klímabajnok (klimatický víťaz)	330
klímavészhelyzet (klimatická núdzová situácia)	2 455	klímatagadó (klimatický popierač)	70

Z naznačených údajov najfrekventovanejších „klíma-jednotiek“ v priestore maďarskej publicistiky vyplýva, že v axiologickom poli zreteľne prevažuje negatívne nasýtenie ich pojmových obsahov (núdza, úzkosť, štrajk, kríza, katastrofa). Z hľadiska slovtvorby dominujú v danej oblasti kompozitá zložené najmä z dvoch (napr. *klímakatasztrófa*, *klímasztrájk*, *klímaváltozás*, *klímainovációk*, *klímasérülékenység*, *klímabiztonság*, *klímaberuházás*, *klímalkalmazkodás*, *klímavédelem*, *klímamodellek*), príp. z troch plnovýznamových jednotiek (napr. *klímavészhelyzet*, *éghajlatbarát*¹²).

¹² Lexikálna jednotka je zložená z *ég* (nebo) + *hajlat* (zahnutie) + *barát* (priateľ). Treba však podotknúť, že prvotné kompozitum *éghajlat* ustrnulo u požívateľov vo význame *podnebie*, pričom sa samotné „zloženie slov“ výraznejšie nepociťuje (podobne ako v slovenskom *podnebie*: pod nebom). Túto skutočnosť potvrdzuje aj pohyb na sémantickej úrovni lexém: *podnebie* – *klíma* – *pásmo* (klimatické pásmo, podnebné pásmo).

V poľskom národnom korpuse sa výraz *klimatyczny* celkovo vyskytuje 857-krát. V porovnaní so slovenskými údajmi je počet výskytov nižší, čo je spôsobené najmä charakterom zdrojových textov NKJP. Sú to texty publikované do roku 2011. Novšie zdroje korpus neobsahuje. Aby boli výsledky analýzy v skúmaných jazykoch porovnateľné, tento deficit sme sa pokúsili odstrániť využitím funkcionality *slová dňa*, ktorá sprístupňuje informácie o najfrekventovanejších slovách použitých v konkrétnom dni. Vyhľadávanie je možné podľa dátumu alebo výrazu. My sme zvolili druhú možnosť a po zadaní adjektíva *klimatyczny* sme získali časové údaje, frekvenciu výskytu v danom dni a kolokácie, ktorých súčasťou je sledovaný výraz, pričom frekvenciu jednotlivých kolokácií, bohužiaľ, nie je možné určiť.

Na základe automatickej extrakcie kolokácií, implementovanej v NKJP vo vyhľadávači PELCRA, bolo nájdených 57 rôznych jednotiek. Z tých sme ručne vyfiltrovali náhodné súvýskyty a spojenia, v ktorých je adjektívum *klimatyczny* súčasťou vlastného mena. Zistenia uvádzame podľa frekvencie (min. 10 výskytov) a χ^2 .

Tabuľka 5: Substantívne kolokáty adjektíva *klimatyczny* v NKJP

Kolokát	Frekvencia	Kolokát	Chi ²
zmiana	246	taksa	228,029.95
warunek (podmienka)	170	zmiana	179,709.52
strefa (pásmo)	74	warunek (podmienka)	135,255.69
opłata (poplatok)	34	anomalia	32,539.42
konferencja	18	polisa (poistka)	18,882.98
pakiet (balík)	16	walor (hodnota)	17,303.42
szczyt (summit)	16	opłata (poplatok)	15,658.85
walor (hodnota)	15	pakiet (balík)	11,977.5

polityka	15	ryzyko	7,613.58
ryzyko	12	strefa (pásmo)	96,6789
zjavisko (jav)	12	konferencja	5,923.15
miejsce (miesto)	12	szczyt (summit)	5,269.51
taksa	10	uwarunkowanie (podmienka)	2,813.08
kryzys	10	katastrofa	2,521.74
stacja (stanica, kúpele)	10	kryzys	2,372,69

Kým do roku 2011 v NKJP výrazne dominujú podľa frekvencie, aj Chi² kolokáty *zmiana* (zmena) a *warunek* (podmienka), od roku 2015 sa (podľa funkcionality *slová dňa*) dostávajú do popredia ďalšie spojenia, súvisiace výlučne s environmentálnou problematikou.

Tabuľka 6: Kolokáty adjektíva *klimatyczny* podľa funkcionality *slová dňa*

Rok	Počet dní, v ktorých bol výraz <i>klimatyczny</i> slovom dňa	Kolokáty	Frekvencia	Najčastejšie sa opakujúce kolokáty
2015	1	zmiana, szczyt (summit), konferencja	136	
2017	1	porozumienie (dohoda)	153	
2018	14	szczyt, polityka, zmiany, porozumienie	557	szczyt
2019	11	strajk, marsz (pochod), zmiany, uchodźcy (utečenci), katastrofa, polityka, neutralność, porozumienie, cele (ciele), ambicje, kryzys, ruch (hnutie), kłamstwa, seksualizacja, szczyt, protest, rezolucja	322	strajk, zmiany, kryzys

2020	3	strajk, kryzys, spravodlivosť, zmeny, aktivistka, neutralnosť, ruch, politika, veto	111	
2021	4	szczyt, kryzys, mural (nástená maľba), kwestia (otázka), neutralnosť, prawo, strajk, katastrofa, zmiana, odpowiedzialność (zodpovednosť), aktywista, politika, ruch	117	neutralnosť

Ako vidieť, v poľských publicistických textoch sa okrem neutrálnej kolokácie *zmiana klimatu* častejšie objavujú spojenia vyjadrujúce zhoršenie situácie (*kryzys klimatyczny, katastrofa klimatyczna*), konanie upozorňujúce na naliehavú potrebu zmeny (*strajk klimatyczny, ruch klimatyczny, marsz klimatyczny, aktywista klimatyczny, protest klimatyczny*) či ciele konania s pozitívnym dopadom (*neutralność klimatyczna, cele klimatyczne, porozumienie klimatyczne, rezolucja klimatyczna, sprawiedliwość klimatyczna, ambicje klimatyczne*). Uvedenú zmenu v označovaní stavu klímy vysvetľujú autori učebnice *Klimatyczne ABC* nasledovne: „V súčasnosti, najmä v médiách, sa často používa spojenie „klimatická kríza“, ba dokonca „klimatická katastrofa“. Pomenovania vznikli v súvislosti s kritikou predtým používaného termínu „globálne oteplenie“, ktorý sa mnohým skôr spája (na základe samotného názvu) s niečím neškodným a príjemným, nevyjadruje význam tohto javu a môže byť zavádzajúci“ (Budziszewska, Kardaś, Bohdanowicz a kol., 2021, s. 13; preklad A. R.).

Záver

Širšia interpretácia čiastkových výskumných záverov z jednotlivých korpusov, ktoré v práci prezentujeme v tabuľkách, číslach (odzrkadľujúcich frekvenciu a ustálenosť kombinácií slov), ako aj ich kontextová explikácia jednoznačne dokazuje, že

skúmané kolokácie sa pohybujú skôr v negatívnom axiologickom diapazóne, a to vo všetkých porovnávaných jazykových prostrediach. Výskum tiež nepriamo dokazuje vplyv mediálneho diskurzu o environmentálnych témach na formovanie istého hodnotového markeru, ktorý sa pridružuje k sémantike kolokácií. Kognitívno-poznávacía, komunikačno-pragmatická i behaviorálna zložka osobnosti jedinca, jeho správania sa a konania sú totiž úzko prepojené. Je preto dôležité, ako javy opisujeme, aké konotácie vytvárame a vysielame k percipientom.

Objekt výskumu je súčasťou ekolingvistiky, ktorá otvára viaceré cesty smerujúce k prepojeniu jazyka a životného prostredia, k ich vzájomnému ovplyvňovaniu. Vzhľadom na šírku výskumného priestoru i samotný výskumný zámer predstavuje naša práca iba jeden z parciálnych príspevkov k téme a nenárokujeme si (i s ohľadom na aktuálnosť a zvyšujúcu sa frekvenciu toposu v komunikačnej sfére) na konečné stanoviská.

LITERATÚRA

- A magyar nyelv értelmező szótára.* <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B>. [Online.] (2021-10-09)
- BUDZISZEWSKA, Magdalena – KARDAŚ, Aleksandra – BOHDANOWICZ, Zbigniew et al. 2021. *Klimatyczne ABC. Interdyscyplinarne podstawy współczesnej wiedzy o zmianie klimatu.* Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. 305 s. ISBN 978-83-235-4730-3 [pdf online].
- DVONČ, Ladislav a kol. 1966. *Morfológia slovenského jazyka.* Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 896 s.
- HAVAS, Péter – VARGA, Attila. 2009. *A környezeti neveléstől a fenntarthatóság pedagógiai gyakorlata felé.* <https://ofi.oh.gov.hu/havas-peter-varga-attila-kornyezeti-nevelestol-fenntarthatosag-pedagogiai-gyakorlata-fele> [Online.] (2021-08-06)
- KEUL, Alexander. 1996. Zdravie a pohoda (wellness) v meste: medzi objektívnou realitou a subjektívnym vnímaním životného prostredia. In: *Acta environmentalica Universitatis Comenianae*, 1996, vol. 8, s. 29 – 34. ISSN 1335-0285
- KITA, Małgorzata. 2021. *Jak żyć w kryzysie klimatycznym? Media lifestyle w roli doradcy i nauczycieli.* [referát na konferencii] *Edukacja dla klimatu – kształcenie uniwersyteckie i szkolne.* <https://www.hec.us.edu.pl/home-page> . [Online.] (2021-11-3)

- KRAWCZAK, Marcin. 2017. Poznańska szkoła ekolingwistyki. In: *Scripta Neophilologica Posnaniensia. Tom XVII. Prace i dni*, 2017, s. 145 – 192. ISSN 1509-4146.
- KUČÍREK, Juraj. 1995. *Ekofilozofia včera, dnes a zajtra*. Nitra : Vysoká škola pedagogická. 112 s.
- LÁNYI, András – KAJNER, Péter. 2019. *A fenntarthatóság témaköre a felsőoktatásban*. A Magyar Tudományos Akadémia és az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottság az ELTE Humánökológia mesterszak közreműködésével, 2018. november 19-én rendezett tudományos tanácskozásának dokumentumai. Budapest : UNESCO Magyar Nemzeti Bizottság. 102 s.
- MAGOSI, Orsolya. 2021. *Zöldégetek beszélünk?* [Referát na konferencii.] <https://hupcc.hu/konferencia/szekciok/11-szekcio/>. [Online.] (2021-08-08)
- Magyar nemzeti szövegtár*. <http://mnsz.nyud.hu/> [Online.] (2021-08-09)
- Narodowy Korpus Języka Polskiego*. <http://www.nkjp.uni.lodz.pl/collocations.jsp>. [Online.] (2021-10-09)
- ONDREJOVIČ, Slavomír. 1996. Jazyková ekológia a ekológia lingvistiky. In: *Jazykovedný časopis*, 47, 1996, č. 1, s. 3 – 23. ISSN 0021-5597.
- PEKAROVIČOVÁ, Jana – HARGAŠOVÁ, Zuzana. (eds.) 2013. *Slovenčina vo svete. Súčasný stav a perspektívy*. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie Bratislava 22. – 25. október 2013. https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/sas/Publikacie/zbornik_sk_final_Slovencina_vo_svete_2013.pdf [Online.] (2021-08-09)
- Slovenský národný korpus - prim-9.0-public-inf*. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2021. Dostupný z WWW: <https://korpus.juls.savba.sk>. [Online.] (2021-08-10)
- Slovník súčasného slovenského jazyka A – G, H – L, M – N*. 2006, 2011, 2015. <https://slovník.juls.savba.sk/>. [Online.] (2021-10-09)
- Słowa dnia*. <http://slowadnia.clarin-pl.eu/#/default>. [Online.] (2021-10-09)
- Słownik języka polskiego PWN*. <https://sjp.pwn.pl/>. [Online.] (2021-10-09)
- STOKNES, Per Espen. 2015. *What we think about when we try not to think about global warming: Toward a new psychology of climate action*. Chelsea Green Publishing. 290 s. ISBN 978-1-60358-584-2.
- STRAPCOVÁ, Katarína. 2020. Klimatická zmena a ochrana životného prostredia vo verejnej mienke na Slovensku. In: *Working Papers in Sociology*, 2020, č. 2. ISSN 2453-6970.
- SZENDE, Tamás. 1987. *Megérthetjük-e egymást? Korunk kommunikációs zavarai*. Budapest : Gondolat Könyvkiadó. 302 s.
- ŠPIRKO, Dušan. 1999. *Základy environmentálnej filozofie*. Bratislava : STU BA. 148 s. ISBN 80-227-1234-5.
- VINCÍKOVÁ, Soňa – HALAŠOVÁ, Marta. 2009. *Komunikácia a tvorivé riešenie problémov v environmentálnej výchove. Manuál ku komunikačnému tréningu v rámci projektu PROLES*. Banská Bystrica : FPV UMB. 88 s. ISBN 978-80-8083-930-7.

WENDLAND, Zbigniew. 2000. Ekologia lingwistyczna, czyli o możliwościach kształtowania ekologicznej świadomości za pośrednictwem zmian w sferze języka. In: *Sylwan*, 2000, č. 10, s. 107 – 119. ISSN 0039-7660.

doc. PhDr. Anita HUŤKOVÁ, PhD.

 <https://orcid.org/0000-0002-9107-3613>

Filozofická fakulta UMB

P. O. Box 263

Katedra slovenského jazyka a komunikácie

Tajovského 40

974 01 BANSKÁ BYSTRICA

Slovenská republika

E.mail: Anita.Hutkova@umb.sk

Mgr. Anita RAČÁKOVÁ, PhD.

 <https://orcid.org/0000-0001-5694-5714>

Filozofická fakulta UMB

P. O. Box 263

Katedra slovanských jazykov

Tajovského 40

974 01 BANSKÁ BYSTRICA

Slovenská republika

E-mail: Anita.Racakova@umb.sk

JAZYKOVÝ OBRAZ VYBRANÝCH FRAZEOLOGICKÝCH JEDNOTIEK

Mária Rendárová

LINGUISTIC IMAGE OF SELECTED PHRASEOLOGICAL UNITS

The reconstruction of the linguistic picture of the world can be based on the research of different linguistic levels. One of the most relevant spheres in this regard are fixed expressions. Idioms are linguistic units, and at the same time they represent an important „repository“ of knowledge and experience, which reflect ideas and knowledge that have a fundamental position in the life of a person, as well as the entire national culture. These are linguistic units that contain and also preserve culturally determined information about a specific language community and the world in general. The paper focuses on the concept of the linguistic image of the world, emphasizing cultural universals, and intercultural differences as well.

KEY WORDS:

anthropocentrism, universalism, cultural determination, idioms

Jazykový obraz sveta nepredstavuje iba pojem, ale predovšetkým špecifický prístup ku skúmaniu jazyka. K jeho uplatňovaniu dochádza v období tzv. komunikačno-pragmatického obratu, t. j. v období odklonu od formalizujúcich štrukturalistických metód k explikatívnosti a pragmatike. Súčasná kognitívningvistická koncepcia jazykového obrazu sveta sa koncentruje na sémantickú dimenziu jazyka, ktorej imanentnou súčasťou je evalvácia a axiologická orientácia hovoriacich. Interpretáčny prístup k výskumu prirodzeného jazyka umožňuje odhaľovať naivný obraz sveta, t. j. skúmať jazyk ako prostriedok akumulujúci skúsenosti mnohých generácií, ktoré sú spojené so životom v danej sociokultúrnej spoločnosti, ale aj individuálne prežívané skúsenosti s fyziológiou a anatómiou vlastného tela.

Jazykový obraz sveta v daných intenciách chápeme ako komplex mnohoúrovňových a zároveň diferencovaných pohľadov na okolitý svet, v ktorých sa odráža mentalita používateľov jazyka. J. Bartmiński (1990, s. 110) ho charakterizuje ako interpretáciu skutočnosti uloženú v jazyku, a to v gramatike, v lexikóne, vo frazémach a parémiách, alebo sú to súdy o svete, ktoré sú v textoch implikované.

Frazéma z aspektu koncepcie jazykového obrazu sveta

Frazémy ako ustálené obrazné spojenia dvoch či viacerých slov s viac či menej lexikalizovaným významom sa v procese komunikácie nevytvárajú v momente prehovoru, lež využívajú sa ako už hotové, sémanticky celistvé jednotky. V dimenziách semiotiky ide podľa J. Glovňu (2015, s. 9) o špecifický typ jazykového znaku, ktorého formálna štruktúra je syntakticky členená a úzko zviazaná so sémanticky štruktúrovaným konotatívnym významom. Napríklad syntagmatické spojenie *veľké srdce* primárne odkazuje na ústredný orgán ľudského tela s veľkými rozmermi. Na denotatívny význam sa však v istom kontexte navrstvuje idiomatická sémantika, akcentujúc charakteristické vlastnosti človeka s pozitívnou modalitou hodnotenia: *mať veľké srdce* (byť dobrosrdečný, úprimný).

Popri frazémach, v ktorých dochádza k prestupovaniu denotatívneho a konotatívneho významu v rozmanitej miere, sú integrálnou súčasťou frazeolexikónu aj idiomatické spojenia, pri ktorých poznanie doslovnej sémantiky nenapomáha pochopeniu obrazného významu (Glovňa, 2015, s. 9). Napríklad spojenie *vytrieť niekomu kocúra* nijako sémanticky nenaznačuje archisému: oklamať, podviesť niekoho. Daná frazéma predstavuje napriek zdanlivej sémantickej vzdialenosti imanentnú súčasť slovenského frazeolexikónu ustálenú v jazyku do takej miery, že hovoriacim (so slovenským materinským jazykom) nespôsobuje komunikačné problémy, ba naopak komunikáciu oživuje, expresivizuje a zároveň ekonomizuje.

Ovládanie tzv. optima frazeologického fondu v prípade nerodených hovoriacich v daných intenciách výrazne determinuje stupeň jazykovej kompetencie a performancie. Keďže komponenty frazém sú zvyčajne charakteristické značnou sémantickou transpozíciou, pri ich osvojovaní nerodenými hovoriacimi je potrebné chápať ich v celistvosti formy a obsahu (jeho idiomatičnosti).

Cieľom výskumu jazykového obrazu sveta je v týchto intenciách štúdium sémantiky lexikálnych jednotiek, ako aj celých lexikálnych polí, ktoré nám umožňujú rekonštruovať konceptuálne systémy predstavujúce bázu konkrétneho jazyka a seberealizácie lingvokultúrneho spoločenstva. „Samozrejme, všetni ľudia majú hlavu, oči, uši a ruce, všetni vedia o nebi nad hlavou a o zemi pod nohami, ale ľudia nepremýšľajú o týchto veciach rovnako. Jazyk neodráža svet bezprostredne, ale predstavuje konceptualizáciu sveta človekom” (Wierzbicka, 1993, s. 188). Konceptualizácia teda predstavuje procesy, ktoré prebiehajú v ľudskej myslí na úrovni pojmov. Ich východiskom je kategorizácia, t. j. priradenie predstáv o entitách či javoch do jednotlivých kategórií odrážajúcich znalosti a skúsenosti daného spoločenstva.

Podľa J. S. Kubrjakovovej (Kubrjakova, 2004; in Kedron, 2014, s. 23) smerujú kognitívne mechanizmy v procese kategorizácie k tomu, aby hovoriaci v rozmanitých a diferencovaných atribútoch rôznych objektov skutočnosti hľadali zhodné črty. Tieto mentálne schopnosti nám umožňujú svet vnímať a prežívať holisticky ako celok, v ktorom je skúsenosť štruktúrovaná, kategorizovaná a následne konceptualizovaná v podobe významov ustálených v poznaní človeka. „Kategorizace tvoří půdorys našeho konceptuálního systému. Prožíváme a uvědomujeme si realitu jako rozdělenou na části, jež jsou vzhledem ke svým různým vlastnostem provázány do různých celků. Takovou a ne jinou strukturaci reality přijímáme primárně z (mateřského) jazyka. Co bylo pro člověka určitého kulturního spoločenství důležité, to bylo vyděleno z kontinua jsoícího, rozlišeno, uchopeno, pochopeno jako exemplář určitého druhu,

vkomponováno do obrazu jazyka jako celku a v soulade s tím pojmenováno” (Vaňková, 2005, s. 67).

Koncepty v daných intenciách predstavujú zložité mentálne štruktúry, s ktorými operujeme v priebehu myslenia. Sú to časti naivného obrazu sveta implikujúce predstavy o svete, skúsenosti i znalosti hovoriacich vznikajúce kontinuálnym pôsobením fyzickej a kultúrnej skúsenosti, vplyvom axiologickej orientácie, náboženstva, tradícií, filozofie atď.

Rekonštrukcia jazykového obrazu sveta sa môže opierať o výskum rôznych jazykových rovín. Jednou z najrelevantnejších sfér sú v tomto smere ustálené slovné spojenia. Frazémy nie sú len jazykovými jednotkami, ale predstavujú významnú „zásobáreň“ znalostí a skúseností, v ktorých sa zrkadlia predstavy a vedomosti majúce zásadné postavenie v živote človeka, ako aj celej národnej kultúry. Ide teda o jazykové jednotky, ktoré obsahujú a zároveň uchovávajú kultúrne determinované informácie o konkrétnom jazykovo-kultúrnom spoločenstve i o svete vôbec.

V súvislosti s kultúrnou podmienenosťou a špecifickosťou jednotlivých jazykových obrazov sveta poukázala I. Vaňková na *metaforu okuliarov* materinského jazyka, ktoré máme neustále na očiach, zväčša bez účasti nášho vedomia. Bilingválny človek majúci možnosť tieto okuliare (jazyky) strieďať, si začína uvedomovať relatívnosť štruktúrovania reality. Diferencovanosť svetov sa následne viac či menej líši v závislosti od geografickej, ale najmä kultúrnej vzdialenosti jazykov. To, čo je univerzálne a spája všetkých ľudí bez ohľadu na národ či jazyk, sú oči predstavujúce nevyhnutnú bázu kognitívnych a iných operácií, ktoré sa zrkadlia v každom jazyku. V prípade, že jednotlivé jazykové obrazy sveta komparujeme, zistíme, že diferencie prameniace v rozmanitých sociokultúrnych skúsenostiach daného jazykového spoločenstva sú skôr „na povrchu“, napríklad štruktúracia skúsenosti, jej popis a evalvácia, zatiaľ čo podobnosť sa vzťahuje na hlbšie štruktúry našej interpretácie skutočnosti, napríklad na „vtelesnenie“ ako bázu konceptualizácie sveta (Vaňková, 2005, s. 49 – 50).

Z uvedeného vyplýva, že mentálne schémy, o ktoré sa opiera ľudstvo pri poznávaní sveta, implikujú množstvo zhôd, avšak štruktúracia pojmov v kognícii hovoriacich diferentnými jazykmi nie je úplne totožná. A práve tieto diferencie v kognitívnom spracovaní skutočnosti výrazne participujú na tvorbe a kreovaní konkrétneho jazykového obrazu sveta.

Ako sme už uviedli, bázou vzniku frazeologických jednotiek je prehodnocovanie už jestvujúceho voľného spojenia, v dôsledku čoho nadobúda nové formálne i sémantické kvality, t. j. nový význam (navrstvený na denotatívny význam), ktorý sa postupne ustáľuje (Mlacek, 1983, s. 25). Špecifický typ jednotiek tvoriacich súčasť slovnjej zásoby, akým frazémy nepochybne sú, disponuje súborom dištinkívnych atribútov predstavujúcich prototypové vlastnosti. Medzi elementárne separačné vlastnosti frazém, ktorými sa odčleňujú od iných jazykových jednotiek, patrí ustálenosť, expresívnosť, obraznosť a dispozičnosť.

Existencia idiómov vo všetkých jazykoch reflektuje univerzalistickú bázu jazykového obrazu sveta. Na druhej strane aj geneticky, typologicky či areálovo príbuzné jazyky obsahujú frazémy implikujúce viac alebo menej zjavné diferencie, a to nielen z formálneho, ale aj sémantického aspektu. V daných intenciách je nevyhnuté prihliadať na kultúrny kontext, do ktorého človek „vrastá“ (napríklad spojenie *mať rumenec/červeň v lícach* – frazéma absentujúca v afroamerických jazykových spoločenstvách, a to v dôsledku odlišného zafarbenia pleti; ustálené obrazné spojenie *mať zlomenú pečeň* v jazyku Indonézanov namiesto slovenskej frazémy *mať zlomené srdce*; anglický idióm *to beat the dead horse*, doslovne „biť/mlátiť mŕtveho koňa“, namiesto slovenského „idiómu *mlátiť prázdnu slamu*; japonské ustálené spojenie *hara wo jomu*, doslova „čítať brucho“, namiesto slovenskej frazémy *čítať myšlienky* a pod.).

Frazeologický fond rozmanitých jazykov v daných intenciách implikuje isté výrazové i významové špecifiká akcentujúce etnokultúrnu identitu. Súčasné výskumy však zároveň dokazujú, že v dôsledku interkultúrnych presahov obsahuje aj frazémy, ktoré sú v rôznych jazykoch analogické či

paralelné. V tomto smere môžeme hovoriť o frazeologických europeizmoch (o zdieľanom európskom fonde frazém) alebo v širšom zmysle o internacionalizmoch vo frazeológii (Mlacek, 2007, s. 243). Podľa E. M. Soloducha (in Baláková, 2008, s. 27) sa internacionálny frazeologický fond kreuje dvoma spôsobmi, a to buď preberaním idiómov, alebo nezávislým vznikom paralelných frazém na báze vplyvu rozmanitých typov univerzálií lingválneho aj extralingválneho charakteru.

V daných intenciách je potrebné zdôrazniť, že frazeologický fond, uchováva aj kultúrne dedičstvo, historický kontext i etnické špecifiká, nepredstavuje len imanentnú súčasť každého prirodzeného jazyka, ale podľa F. Čermáka (2016, s. 201) aj jazyka umelého (esperanto), ktorý v diskurze nadobúda funkciu prirodzeného znakového systému. Keďže frazémy predstavujú neoddeliteľnú súčasť našej mentálnej interpretácie sveta, sú prítomné aj v jazykoch, ktoré ešte nemajú písomnú formu, napríklad jazyk *akan* patriaci do skupiny *kwa* v Ghane (Coutinho, 2011, s. 483), alebo ugrofínsky jazyk *inari* – *saami* používaný v riedko osídlenej oblasti škandinávského severu (idióm *kumppi juurât poocuid* – „vlk núti soby otáčať sa“ s archisémou „mať strach“); (Čermák, 2016, s. 201).

Bádanie v oblasti medzijazykovej kompetencie reflektujúce problematiku frazeológie v širšom kultúrno-spoločenskom rozmere dokazuje, že v kontexte slovanských jazykov jestvuje istá miera etnopsychologickej blízkosti členov jednotlivých slovanských národov, ktorú potvrdzuje napríklad 96 % korelácia diapazónu živých somatických frazém v slovenčine a češtine (Baláková, 2008, s. 27, 30).

Ako sme už v kontexte práce naznačili, jednou z elementárnych premís kognitívnej lingvistiky je v daných intenciách predpoklad, že naše myslenie, teda aj významy, ktoré v kognícii prisudzujeme entitám a javom, majú telesnú bázu, čerpajú zo subjektívne prežívanej fyzickej skúsenosti. Jazyk je v tomto smere chápaný ako diapazón individuálnej, ale aj kolektívnej skúsenosti zdieľanej daným jazykovo-kultúrnym spoločenstvom. Túto tézu deklaruje skutočnosť, že frazémy

konkrétneho jazyka participujúce na formovaní jazykového obrazu abstraktných konceptov nerodení používateľa konkrétneho jazyka zvyčajne nedokážu interpretovať relevantne, osobitne v prípade kultúrne vzdialenejších národov. Absencia tejto kompetencie je pravdepodobne determinovaná diferentnou skúsenostnou bázou hovoriacich a v dôsledku toho odlišnou interpretáciou častí poznávaného sveta.

Príspevok bol publikovaný v rámci projektu UGA č. III/9/2021 s názvom Jazykový obraz somatizmov (ako „hyperaktívnych“ komponentov frazém).

LITERATÚRA

- BALÁKOVÁ, Dana. 2011. *Dynamika súčasnej slovenskej frazeológie (fond somatických frazém)*. Greifswald : Institut für Fremdsprachliche Philologien – Slawistik. 315 s. ISBN 978-3-86006-368-2.
- BALÁKOVÁ, Dana. 2008. Somatická frazeologie v slovensko-českých vzťahoch. In: *Usta ad Albim Bohemica*, 8, 2008, č. 1, s. 27 – 38. ISSN 1802-825X.
- BALÁKOVÁ, Dana. 2008. Tvarová stránka somatických frazém. In: A. Gálisová – A. Chomová (eds.). *Varia XV*. Bratislava : Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Katedra slovenského jazyka a literatúry FHV UMB v Banskej Bystrici, 2008, s. 25 – 36. ISBN 80-89037-04-6.
- BARTMIŃSKI, Jerzy. 1990. *Językowy obraz świata*. Lublin : Wydawnictwo UMCS. 316 s. ISBN 83-227-1355-X.
- COUTINHO, Marta J. 2011. The Paremiological Base of Akan Symbols. In: R. Soares (ed.). *Colóquio interdisciplinar sobre Provérbios*. Tavira : Associação Internacional de Paremiologia, 2011, s. 483 – 488. ISBN 978-989-96592-7-8.
- ČERMÁK, František. 2016. Frazeologie a idiomatika : Jejich podstata a proměnlivost názorů na ně. In: *Časopis pro moderní filologii*, 98, 2016, č. 2, s. 199 – 217. ISSN 2336-6591.
- GLOVNÁ, Juraj. 2015. *Frazeológia*. Nitra : UKF. 104 s. 978-80-558-0777-5.
- KEDRON, Kateřina. 2014. *Genderové aspekty ve slovanské frazeologii*. Praha : Karolinum. 164 s. ISBN 978-80-246-2221-7.
- LAKSOVÁ, Tereza. 2010. *Hara a mune v japonské frazeologii* [Diplomová práca.] Olomouc : Univerzita Palackého. 125 s.
- MLACEK, Jozef. 1984. *Slovenská frazeológia*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 156 s.
- MLACEK, Jozef. 2007. *Štúdie a state o frazeológii*. Ružomberok : Katolícka univerzita. 375 s. ISBN 978-80-8084-239-0.

- SMIEŠKOVÁ, Elena. 1974. *Malý frazeologický slovník*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 296 s.
- VANĀKOVÁ, Irena. 2005. *Co na srdci, to na jazyku*. Praha : Karolinum. 342 s. ISBN 80-246-0919-3.
- VANĀKOVÁ, Irena. 1999. Ālověk a jazykový obraz (přirozeného) světa. In: *Slovo a slovesnost*, 60, 1999, č. 4, s. 283 – 292. ISSN 0037-7031.
- WIERZBICKA, Anna. 1999. *Język, umysł, kultura*. Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN. 593 s. ISBN 83-01-12608-6.
- WIERZBICKA, Anna. 1993. Semantika, kultura i poznanije. In: *Thesis*, 1993, č. 3, s. 185 – 206.

PhDr. Mária RENDÁROVÁ, PhD.

 <https://orcid.org/0000-0003-3387-302X>

Filozofická fakulta UKF v Nitre

Katedra slovenského jazyka a literatúry

Štefánikova 67

949 74 NITRA

Slovenská republika

E-mail: mrendarova@ukf.sk

SEMIOTICKÉ VÄZBY SYMETRIE A ASYMETRIE V JAZYKU

Ján Sabol

SEMIOTIC CONNECTIONS OF SYMMETRY AND ASYMMETRY IN LANGUAGE

On the most general level, symmetry and asymmetry in language touch the relation between form and content in language units by way of its two semiotic substances: 1) if the form is a part of the reflection area of the sign (if it depicts the content), we call it iconic-symbolic principle; 2) if the form is not a part of the reflection area of the sign (if it does not depict the content), we call it arbitrary semiotic principle. Dynamic bonds between these semiotic principles are guaranteed by their mutual penetration, i. e. equipollent opposites in their relation. There is a specific case of semiotically bound relation: a) an area of communicational „impact“ of co-operation and countermovement (realisation of symmetry and asymmetry) of the sender and receiver in a communicational channel of speech: on the axis of associativeness (iconic-symbolic semiotic principle) the perspective of the receiver is dominant in the complex arch of communication, while the sender „opens“ a linear, successive flow of language elements (arbitrary semiotic principle) – it is a sort of a „climax“ of iconic-symbolic (motivated) and arbitrary (unmotivated) semiotic relation that has both diachronic and synchronic parameters confirming a tendency towards their mutual interconnection and interdependence; b) a relation between reflective (iconic-symbolic semiotic principle) and classification grammatical categories (arbitrary semiotic principle), particularly with in the category of gender.

KEY WORDS:

symmetry/asymmetry, semiotics, iconicity/arbitrariness, equipollence, communication – sender/percipient, reflectional/classificatory grammatical categories

1. Symetria a asymetria medzi systémami (ako množinami prvkov a vzťahov medzi nimi) patrí k najuniverzálnejším zákonitostiam jestvovania, vrátane, prirodzene, aj jazykových javov. Tieto relácie sa totiž opierajú o fyzikálnu tézu

o deterministickom chause (deterministickej fluktuácii), ktorá mieri do štruktúrovania prvkov v príslušnom (pod)systéme (na osi synergia – entropia) a dá sa napojiť ako východisková teoréma na uvedený vzťah symetrie a asymetrie¹ ako jednej z dominantných podôb formy a obsahu a ako základný iniciátor dvoch podstatných semiotických princípov: **ikonicko-symbolického** – so symetriou medzi formou a obsahom (forma je súčasťou odrazovej plochy znaku) – a **arbitrárneho** – so „zdedenou“ symetriou (nonreflexného typu²), ale dominantne

¹ Uvedená téza (z hľadiska problému dobra a zla o nej uvažuje Krempaský, 1998; 2006, s. 174 – 180) pripomína črtu pružnej stability jazyka, ako ju formulovala Pražská škola.

² Vzťah symetrie a asymetrie formy a obsahu má dve základné podoby: a) reflexnú, odrazovú symetriu (forma je súčasťou odrazovej plochy znaku – je to doména ikonicko-symbolických znakov) a reflexnú, odrazovú asymetriu (forma nie je súčasťou odrazovej plochy znaku – je to doména arbitrárnych znakov); b) nonreflexnú, „mechanickú“ symetriu medzi formou a obsahom (doména ikonicko-symbolickej „tonality“ jazykových jednotiek) a nonreflexnú, „mechanickú“ asymetriu (doména arbitrárnej „tonality“ jazykových jednotiek. (K naznačeniu týchto podôb vzťahu medzi formou a obsahom porov. Sabol, 2003; 2004a; 2005; 2016.) Do určitej miery obrazným príkladom na reflexný a nonreflexný typ symetrie a asymetrie môžu byť jazykovo-semiotické „odlesky“ napr. kategórie priestoru a času, a to jednak ako ontologickej kategórie (jazyk v priestore a v čase) a jednak ako gnozeologickej kategórie (priestor a čas v jazyku; porov. Sabol, 2004b).

„Zdedená“ symetria pri arbitrárnosti sa dotýka nonreflexnej, „mechanickej“, intralingválnej symetrie medzi formou a obsahom, ktorá je vždy prepojená s reflexným typom asymetrie. Pripomíname, že semioticko-jazykovou dominantou je reflexný („hlbkový“) typ (a)symetrie a semioticko-jazykovou subdominantou je nonreflexný („mechanický“, „povrchový“) typ (a)symetrie medzi formou a obsahom. Zároveň treba upozorniť na fakt, že vzhľadom na konštituovanie sémantických dištingtívnych príznakov (na pozadí pôvodne reflexného typu symetrie, ktorý sa však demotivačnými procesmi môže meniť na reflexný typ asymetrie) treba vidieť možné vnútorné prepojenie reflexného a nonreflexného typu (a)symetrie v oboch základných semiotických podstatách (podrobnejšie Sabol, 2016).

K vývinovému preskupovaniu ikonicko-symbolických a arbitrárnych znakov porov. konštatovanie V. Krupu (1991, s. 70): „Ikonickosť znaku má rozličné stupne vernosti, takže jestvujú viac aj menej ikonické znaky. To znamená, že v jazyku nejestvujú rýdzo ikonické ani rýdzo konvenčné znaky.“ (Druhé konštatovanie treba podľa nás pokladať do istej miery za relatívne –

s asymetriou medzi formou a obsahom (forma nie je súčasťou odrazovej plochy znaku), a to nielen v prírodovedných, ale aj v humanitných a spoločenskovedných disciplínach. Je to zároveň jedna z centrálnych teoreticko-metodologických indícií všeobecnej jazykovedy aj s ponukou možnosti ich aplikácie pri skúmaní uvedenej relácie v jednotlivých jazykových rovinách, osobitne pri vymedzovaní paradigmatických a syntagmatických, simultánnych a sukcesívnych, asociatívnych a lineárnych, metaforických (podobnostných) a metonymických (priľahlostných) relácií medzi prvkami jazykového systému (vrátane jeho a ich vnútornej štruktúrovanosti), a to aj cez priezor opozície motivovanosti a nemotivovanosti.

2. Pripomeňme si dosah relácie symetrie a asymetrie medzi formou a obsahom na vymedzenie dvoch základných semiotických štruktúr.

Vzťah symetrie a asymetrie medzi formou a obsahom v jazyku sa stal základným iniciátorom dvoch centrálnych semiotických podstát, „podloží“, „tonalít“, „posolstiev“ jazykovej sústavy pri jej vzniku a plne sa premieta do vývinu a súčasného „diania“ jeho prvkov. Ide o ikonicko-symbolický (so symetriou medzi formou a obsahom) a arbitrárny (so „zdedenou“ symetriou, ale dominantne s asymetriou medzi formou a obsahom) semiotický princíp (pozri aj v 1 a v pozn. 2), ktoré úzko – najmä cez svoje prvky, znaky – kooperujú, dopĺňajú sa a vzájomne sa preskupujú³ [túto skutočnosť dokumentuje aj

najmä s ohľadom na konštituovanie sémantických dištingtívnych príznačkov v pomenovaní; tu sa žiada špecifikovať reflexný a nonreflexný typ symetrie a asymetrie medzi formou a obsahom – o príslušnom dominantnom semiotickom podloží rozhoduje reflexný typ symetrie a asymetrie; porov. aj v pozn. 3).

(O reflexnom a nonreflexnom type symetrie a asymetrie v jazykovo-semiotických sústavách porov. podrobne Sabol, 2016.)

³ Vzťah symetrie ikonicko-symbolických znakov a symetrie a asymetrie arbitrárnych znakov treba vidieť vo viacerých rovinách. Ikonické znaky „o objekte, ktorý zastupujú, signalizujú aj formou, nielen obsahom“, ide tu o „*paralelizmus* (zvr. J. S.) formy a obsahu“ (Krupa, 1980, s. 27);

neurofyziologický základ reči (porov. Tuma, 1991; Černáček, 1994; Valček, 2007): ide o dominantné funkcie – vývinovo staršej – pravej a ľavej mozgovej hemisféry, ako to potvrdzujú základné typy afázií – potláčanie vzťahu podobnosti, resp. vzťahu príľahlosti, teda metaforického verzus metonymického princípu – Jakobson, 1991, s. 87 n.], vytvárajúc prienikové množiny takých binárnych opozícií v jazykovej sústave (z doterajších našich výskumov tejto problematiky porov. Sabol, 2007a; 2007b; 2008a; 2011 a i.), k akým patria (prvý príznak sa dominantne uplatňuje v „zóne“ ikonicko-symbolického princípu, pre druhý je dominantným semiotickým pozadím arbitrárny princíp): **asociatívnosť** (napr. pri štýlotvornom procese ide o fázu **selektie** tematických prvkov) a **lineárnosť** (napr. pri generovaní textu v diferencovaných komunikačných situáciách tento „činiteľ“ garantuje jazykovo-syntaktické spracovanie tematických prvkov; je to teda os **kompozície**). Na póle asociatívnosti stojí **metaforický** princíp, realizácia **podobnosti**, na póle linearity

arbitrárne/konvenčné znaky sa charakterizujú „nepritomnosťou odrazovosti na formálnej rovine“ (Krupa, *ibid.*). Vzhľadom na to, že vo vývine jazyka nachádzame nielen signály „premeny“ (prvších) ikonicko-symbolických znakov na arbitrárne, ale aj vývinovú kontinuitu a preskupovanie týchto obidvoch semiotických princíпов (pričom sa „získané“ vzťahy medzi formou a obsahom stávajú trvalou súčasťou ich nového navrstvovania: $IKON_1 \rightarrow ARBITR_1 \rightarrow IKON_2 \rightarrow ARBITR_2$ atď. – pozri Sabol, 2001; 2003; s. 29 – 30, pozn. 1; 2004a, s. 30 – 31, najmä pozn. 2), aj pri vývine ikonicko-symbolického princípu (od $IKON_2$) sa „mechanický“ (pozri pozn. 2) vzťah symetrie medzi formou a obsahom ($F \equiv O$) môže obohacovať o impulz predchádzajúcej arbitrárnosti „mechanickým“ vzťahom asymetrie (v podobe relácie jednej formy a viacerých obsahov – pri polysémii; pravda, vnútorná väzba medzi jednotlivými významami sa tu zachováva; a navyše – z hľadiska znaku a pomenovania je tu stále prítomná nonreflexná symetria: jazykový znak je reprezentovaný významom polysémantického slova; porov. Horecký – Blanár – Sekaninová, 1984, s. 13).

Ako sa ukazuje, vzťah ikonicko-symbolických a arbitrárných znakov nie je disjunktný (medzi členmi jednotlivých opozícií definovaných na tomto semiotickom podloží sa realizujú ekvipolentné vzťahy – porov. Sabol, 2014); je to symbióza, ale aj protipôsobenie ako jedno zo „zrkadlení“ symetrie a asymetrie v štruktúre jazykového znaku (podrobnejšie Sabol, 2003, s. 29 – 30, pozn. 1).

zasa **metonymický** princíp, stváranie prvkov podľa **priľahlosti**. Od ikonicko-symbolického a arbitrárneho pozadia sa odráža ďalšia, a to jedna z ťažiskových binárnych opozícií, stojaca na jednej z ich najvyšších „hladín“, „priečok“, a to vďaka svojej univerzálnosti a zásahu do paradigmaticko-syntagmatickej podstaty a pragmatického fungovania jazykových jednotiek: **motivovanosť** (zóna ikonicko-symbolického semiotického princípu) – **nemotivovanosť** (zóna arbitrárneho semiotického princípu). Uvedené opozície ďalej „tieňujú“ binárne protiklady **paradigmatickosť** (utvárajúca na základe asociatívnosti štruktúru príslušného systému; porov. paradigmatické vzťahy foném) proti **syntagmatickosťi** (linearite, horizontalite; porov. stváranie fonetických korelátov foném v aktuálnej realizácii zvukovej reči) a **simultánnosť** (voľný, asociatívny princíp spájania prvkov, tendencia k ich substitučnému vzťahu, ich tvorenie naraz, súbežne, „paralelne“) proti **sukcesívnosti** (tendencia k lineárnemu radeniu prvkov). Simultánnosť pomáha kreovať „ikonickosť“ ako (dominantný) znakový princíp **poézie** (vrátane hudobnosti verša) a sukcesívnosť zasa „arbitrárnosť“ ako (dominantný) znakový princíp **prózy**. Uvedené dva podstatné semiotické princípy v týchto dvoch základných formách literatúry dômyselným spôsobom regulujú aj kooperáciu všeobšiahlych, univerzálnych kategórií – **priestoru** a **času**. Priestor sa dominantne zrkadlí na ikonicko-symbolickom, „stacionárnom“ pozadí – je to skôr „konštantná“ doména poézie/lyriky; čas sa ťažiskovo prikláňa k arbitrárnej, „dynamickej“ semiotickej štruktúre – hlási sa cezen skôr „premenlivý“ princíp prózy, napr. v makrokompozičnej zóne rozprávania. Na osi asociatívnosti sa v komplexnom komunikačnom oblúku ocitá hľadisko **percipienta**; lineárny, sukcesívny tok jazykových prvkov „rozohráva“ **expedient** (pozri v 3.1). Od ikonicko-symbolického znakového princípu sa pri vzniku a fungovaní motivovanosti dominantne odvíjajú **odrazové gramatické kategórie**, arbitrárny semiotický princíp je zasa dominantným pozadím pre **klasifikačné gramatické kategórie** (podrobnejšie v 3.2; porov. aj Sabol, 2004a; tam aj odkaz na ďalšie naše štúdie).

Pripomíname, že vo vymedzovaní binárnych opozícií navrhnutých na uvedené dva semiotické princípy, a to najmä v priestore jazyka, filozofie a umenia, možno pokračovať ďalej.⁴

3. Univerzálnosť, „všeobšiahlosť“ relácie symetrie a asymetrie formy a obsahu v jazyku, v premietnutí do príslušných semiotických väzieb, sa dotýka aj celého komunikačného procesu (3.1) a na vyššom stupni abstrakcie i gramatických kategórií (3.2).

3.1. Súčinnosť expedienta a percipienta v komunikačnom kanáli reči/jazyka potvrdzujú – okrem iného – „krajné“ polohy komunikačných stupňov ako nevyhnutných neurofyziologicky podmienených iniciátorov a stimulátorov jazykovo- a semioticko-funkčných procesov (ide najmä o kódovanie, generovanie textu prostredníctvom výberu a usporiadania znakových jednotiek a o ich dekódovanie, „rozlúštenie“). V akusticko-auditívnom type komunikácie (ale analogicky to platí, pravda, s konkrétnymi špecifikami pre všetky znakové dorozumievacie sústavy, osobitne pre „paralelný“ prenos informácií v opticko-vizuálnom semiotickom prostredí) možno vymedziť nasledujúce stupne (o týchto stupňoch pozri podrobnejšie Kráľ – Sabol, 1989, s. 34 – 38; Sabol, 2008b): 1 – **správa** (hlavná informácia) a **prvé kódovanie** (kódovanie hlavnej informácie do nosnej informácie), 2 – **druhé kódovanie** (kódovanie nosnej informácie do signálu), 3 – **deje v odstredivých nervových dráhach**, 4 – **artikulácia**;

⁴ Porov. ďalšie možné opozície dominantne „tónujúce“ príslušné východiskové semiotické pozadie (na prvom mieste uvádzame zónu ikonicko-symbolického semiotického princípu): **statickosť** – **dynamickosť** (**stabilita** – **vývinovosť**), **synergickosť** – **entropickosť** (**informačnosť** – **entropickosť**), **diskontinuálnosť** – **kontinuálnosť**, **analogickosť** – **anomálnosť** (**analógia** – **anomália**) a (trochu obrazne povedané) **harmonickosť** – **disharmonickosť**, **súzvučnosť** – **nesúzvučnosť**, **symetrickosť** – **asymetrickosť**, **súmernosť** – **nesúmernosť** a pod.; zároveň dominantnú štruktúrovanosť a dynamiku fónických a fónicko-sémantických jazykových jednotiek **takt** – **slovo**, **verš** – **veta** a i. Pravda, pri „komplexných“ jazykových jednotkách (z hľadiska realizácie vzťahu formy a obsahu) ide už o „navrstvovanie“ a „prevrstvovanie“ signálov oboch základných semiotických podstát.

akustická artikulácia; mechanický dej rozprávania, 5 – **akustický signál**; šírenie zvukovej vlny, 6 – **počúvanie**; mechanické deje v uchu, 7 – **deje v dostredivých nervových dráhach**, 8 – **prvé dekódovanie** (dekódovanie signálu do jazykovej formy), 9 – **druhé dekódovanie** a **správa** (dekódovanie nosnej informácie do hlavnej informácie). Uvedené komunikačné stupne (a teda celý komunikačný oblúk) v akusticko-auditívnom type komunikácie zároveň potvrdzujú intenzívne prepojenie fonetického a fonologického priestoru zvukových prvkov: procesy a javy na stupňoch 3 – 7 sú viac predmetom fonetiky, procesy a javy 1, 2; 8, 9 patria viac do oblasti fonológie.

Semiotický „pôdorys“ súčinnosti a protipohybu (vychádzajúci zo vzťahu symetrie a asymetrie formy a obsahu) medzi expedientom a percipientom sa dominantne zrkadlí v opozícii **lineárnosť** – **asociatívnosť** (podrobne Sabol, 2015) najmä v „dotykových“ zónach komunikačného reťazca (5. a 6. komunikačný stupeň, prirodzene, v kooperácii s ostatnými stupňami, pričom 5. komunikačný stupeň je spoločnou plochou oboch účastníkov komunikačného aktu; v stupni 6 percipient prijíma informáciu a zapína asociatívny „mechanizmus“).⁵ **Lineárnosť** je spájanie jazykovo-semiotických prvkov v „čase“, priamočiara, príľahlostne, metonymicky, predikatívne, syntagmaticky, sukcesívne, kontinuálne, kontextovo, postupne, „za sebou“. Tento príznak (so „spríbuznenými“ členmi binárnych protikladov) dominantne „tieňuje“ arbitrárnu semiotickú podstatu, „tonalitu“ a fungovanie textotvorných prvkov. **Asociatívnosť** ako člen uvedenej binárnej opozície úzko kooperuje s „afirmatívnym“ príznakom metaforickosti, substitučnými procesmi, pripomínajúcimi akoby pohyb v „priestore“, paradigmatickým spôsobom, „v kruhu“,

⁵ „Absolvovanie“ komunikačného oblúka od expedienta k percipientovi (cez spoločný signál) je najvlastnejším zmyslom dorozumievacej situácie. „Bytostné“ prepojenie semiotického priestoru komunikantov potvrdzuje aj princíp spätnej väzby (expedient má vlastnú sluchovú kontrolu, realizujúcu „sekundárnu“, „dvojedinú“ cestu od stupňa 5 k 9).

simultánne, diskontinuálne. Príznak asociatívnosti sa dominantne ocitá na póle ikonicko-symbolického semiotického princípu.⁶

Na uvedených znakových poliach sa realizuje aj analyzovaná semiotická väzba oboch partnerov komunikačného aktu: na osi asociatívnosti sa v komplexnom dorozumievacom oblúku dominantne ocitá (ako sme už naznačili v 2; podrobne Sabol, 2008b) hľadisko **percipienta**; lineárny, sukcesívny, syntagmatický tok jazykových prvkov „rozohráva“ **expedient**. Je to akési „vyvrcholenie“ ikonicko-symbolického (motivovaného) a arbitrárneho (nemotivovaného) semiotického vzťahu, ktorý má svoje vývinové aj synchronne parametre potvrdzujúce tendenciu k ich vzájomnému prepojeniu aj podmienenosti, k vytváraniu prienikovosti, spoločného „magnetického“ poľa medzi nimi.⁷ Súčinnosť oboch semiotických podstát reči sa výsostne naplňa v dialógu; táto „poloha“ textotvorného procesu garantuje aj jazykový vývin (Jakobson, 1993, s. 7), a to cez generovanie textu po „selekcii“ tematického bloku komunikátu. Prítomnosť expedienta a percipienta v komunikácii teda vedie k rovnováhe,

⁶ Zaradenie asociatívnosti dominantne na semiotický pól ikoncity a lineárnosti dominantne na pól arbitrárnosti vyplýva predovšetkým z faktu, že ikonicko-symbolické znakové jednotky sa generujú a percipujú „naraz“, „simultánne“, „vcelku“ a arbitrárne „postupne“, „sukcesívne“ (porov. napr. protiklad piktografického a fonografického písma, resp. prvky alternatívnych komunikačných sústav). Sekundárnym argumentom na zaradenie lineárnosti primárne medzi príznaky arbitrárneho semiotického pólu, „posolstva“ je fakt, že práve kontextová, syntagmatická, sukcesívna väzba jazykovo-semiotických prvkov je impulzom pre vznik polysémie, teda asymetrickej relácie medzi formou a obsahom (zároveň aj tenzie a kooperácie medzi týmito protikladovými členmi ako predpoklad či zdroj jazykovej dynamiky), čím vzniká nonreflexný, „mechanický“ (intra lingválne generovaný) typ asymetrie ako črta arbitrárneho semiotického princípu (pozri Sabol, 2015).

⁷ Porov. napríklad aj vývin detskej reči: dieťa pri konštituovaní vlastnej reči zo začiatku je skôr percipientom než expedientom, potvrdzujúc vývinovú postupnosť od ikonicko-symbolických k arbitrárnym znakom; zároveň najskôr rozohráva hlasové sugescie podľa časovej, silovej, frekvenčnej a kvalitatívno-timbrovej modulácie, čím dokumentuje vývinovú primárnosť simultánnosti ako črty dominantne ikonicko-symbolickej „tonality“ reči.

vyvažovaniu, homeostáze obidvoch základných semiotických princípov.

Semiotické väzby expedienta a percipienta sú teda najvlastnejším zmyslom tvorby a dekodovania jazykového textu, v ktorom sa zračí prepojenie intra-, para- a extralingválneho a intra-, para- a extrakomunikačného, a to v oboch smeroch od centrálneho antropogénneho bodu: v antropofugálnej a antropopetálnej semióze. Vzťah expedienta a percipienta, riadený „všeobsiahlym“ účinkovaním symetrie a asymetrie formy a obsahu komunikátu a jeho kognitívnych a komunikatívnych zložiek, má svoje časové, priestorové, jazykovoštruktúrne, ale aj široké externolingválne súvislosti a „ozveny“ (medzi ne patria napr. aj komunikačné kompetencie, empatia na strane oboch komunikačných partnerov, lokučné/ilokučné/perlokučné väzby, princíp komunikačnej dôvery, pochybovačnosti, otvorenosti, utajovania, hry a „hrania sa“ s kognitívnym, operatívnym, kontaktovým a fascinatívnym jazykovým funkčným a subfunkčným kódovaním a dekodovaním informácie a ďalšie psycholingválne a sociolingválne pozície a „manévre“ atď.; porov. Sabol, 2008b). „Jadrový“ vzťah expedienta a percipienta i jeho kvantitatívne a kvalitatívne premeny sú jedným z najvlastnejších priestorov aj sociolingvistických pozorovaní (porov. Ondrejovič, 2008), vyvažujúcich normativistický, „analogistický“ pohľad na jazyk, rešpektujúci vlastne len ikonicko-symbolické „posolstvo“ z „jednoliatej“ binárnej opozície semiotických podstát, garantujúcich aj cez ekvipolentné vzťahy medzi nimi kvalitu komunikačných „operácií“.

3.2. Reláciu symetrie a asymetrie formy a obsahu v premietnutí do ikonicko-symbolickej verzus arbitrárnej semiotickej sústavy možno pozorovať aj pri gramatických kategóriách. V tomto zacielení načrtujeme niekoľko východiskových poznámok o kategórii rodu (3.2.1) a čísla (3.2.2). Zložitosť tejto problematiky (aj z porovnávacieho a typologického hľadiska) si vyžaduje ďalší, podrobnejší prieskum.

3.2.1. Prirodzený rod, v ktorom sa ohláša symetria medzi formou a obsahom, a teda ikonicko-symbolické „zafarbenie“, je symptómom rodu ako odrazovej gramatickej kategórie a gramatický rod ako prejav asymetrie medzi formou a obsahom (príklady uvádzame zo slovenčiny; porov. označenia *kameň, skala, bralo*) nahráva arbitrárnej semiotickej štruktúre, a teda rodu ako klasifikačnej kategórii. Pravda, vývinový, historický aspekt týchto dvoch prejavov kategórie rodu („prirodzený rod je... významovým pozadím gramatického rodu a je vedľa zhody druhým konštituujuším činiteľom gramatického rodu“ – Miko, 1962, s. 26) je akoby „reflexom“ vývinu a dynamiky oboch základných semiotických sústav (od ikonicko-symbolického k arbitrárnemu semiotickému princípu), rešpektujúc aj ekvipolentné vzťahy medzi nimi (i s možnými diachronicko-synchronickými „výkyvmi“).

Mužský rod v tvaroch mien v slovenčine v istých prípadoch zahŕňa aj mená ženského rodu (*učitelia* – na nižšom stupni abstrakcie ide o posilnenie rodu ako odrazovej kategórie – označenie len mužov, na vyššom stupni abstrakcie ide o posilnenie rodu ako klasifikačnej kategórie – označenie mužov aj žien). Na vyššom stupni abstrakcie (súhrnné pomenovanie osôb danej skupiny bez rozdielu pohlavia – Miko, 1962, s. 37) ide o zdôraznenie označenia profesie, na nižšom stupni abstrakcie o zdôraznenie rodu. Protiklad prirodzeného a gramatického rodu sa prejavuje v tom, že v prvom prípade (dominantne odrazová kategória) ide o rozčlenenie mužských a ženských názvov osôb, v druhom prípade (dominantne klasifikačná kategória) platí nerozčlenenie. Ako nerozčleňujúce označenia však fungujú nielen mužské názvy (*človek, jedinec, jednotlivec* a pod.), ale sa tu uplatňuje aj ženský rod (*osoba, osobnosť, bytosť, sirota* atď.), ba ako „pomenovania so širším rodovým významom“ fungujú i pejoratívne neutrá, aj ako metafory alebo metonymie (Miko, 1962, s. 41; o prirodzenom rode podrobne na s. 37 – 43): *prasa, šteňa; motovidlo, nemehlo, trdlo*; ale aj niektoré tituly (*blahorodie, veličenstvo*).

V prienikovom vzťahu medzi oboma prejavmi kategórie rodu sa nachádzajú aj označenia mužských zvieracích mien. Signál kategórie životnosti je symptómom odrazovej gramatickej kategórie rodu (ikonicko-symbolická semiotická „tonalita“), používanie tvarov podľa neživotných maskulín zasa klasifikačnej kategórie rodu (arbitrárne semiotické „zafarbenie“).

„Nadstavbovou“ kategóriou je aj použitie stredného rodu pri prípone *-isko* (aj gramatické neutrum, aj odrazové maskulínium alebo feminínium – s príslušným semiotickým „echom“: *to chlapisko, to babisko – ten chlapisko, tá babisko*).

Zároveň treba pripomenúť, že všetky zhody v systéme slovenského skloňovania „medzi jednotlivými rodmi prirodzene zastierajú a oslabujú rodovú diferenciáciu podstatných mien“ (Miko, 1962, s. 22), čo posilňuje ekvipolentnosť väzieb medzi ikonickým a arbitrárnym „vznením“.

Existenciou prechodných štádií, prienikovosti vzťahu prvkov (dominantne ikonicko-symbolickej, resp. dominantne arbitrárne semiotickej proveniencie) – s postupným prechodom od ikonicity k arbitrárnosti (aj pri „spríbuznených“ príznakoch) – sa vývinová postupnosť aj preskupovanie prvkov z oboch semiotických podstát pri kategórii rodu (ako odrazovej a klasifikačnej kategórie) pridáva k ďalším priestorom znakových sústav; ide o 1) neurofyzologický základ reči („súčinnosť“ a „protipohyb“ pravej a ľavej mozgovej hemisféry, napr. pri dvoch základných typoch afázií – potlačanie vzťahu podobnosti, resp. vzťahu príľahlosti, teda metaforického verus metonymického princípu – Jakobson, 1991, s. 87 n.), 2) vývin detskej reči, 3) obohatenie ikonicko-symbolického princípu o arbitrárny (porov. aj udalosť pri babylonskej veži – pozri Sabol, 2018), 4) vzťah oboch členov binárnych opozícií v jazyku, pričom túto reláciu zaznamenávame už v základnom protiklade ikonicko-symbolického a arbitrárneho semiotického princípu (Sabol, 2014), 5) (postupnú) premenu piktografického písma na ideografické, ideogramov na arbitrárne fonografické písmo, 6) vývin akusticko-auditívnej komunikácie – najprv imitatívny princíp, onomatopoeje, zmyslovo-konkrétny obraz sveta, 7) kontinuum ikonicko-arbitrárneho kultúry.

3.2.2. Gramatická kategória čísla sa vyznačuje intenzívnou prítomnosťou odrazovosti, teda „ozveny“ ikonicko-symbolickej semiotickej podstaty. Tento fakt možno spresniť tézou, že čím je číslovka nižšia (aj s ohľadom na jej frekvenciu), tým väčší je prienik ikonicity do jej „kvantitatívneho“ sémantického „areálu“.

Do prechodného semiotického pásma tejto kategórie (singulár, plurál) možno zaradiť asymetrický vzťah medzi singulárom a plurálom pri honoratíve (vykanie, plurál úcty); namiesto symetrického tvaru jednotného čísla (a jeho „adekvátneho“ použitia) sa pri kontakte s jednou osobou alebo pri označovaní neprítomnej osoby používa v určitých slovesných tvaroch a v osobných a privlastňovacích zámenách plurálová podoba: *Mamka, vy ste boli ku mne vždy veľmi dobrá. Mamka boli ku mne vždy veľmi dobrá.* Ide o osobitný prípad nonreflexného („kvantitatívneho“) typu asymetrie. Do okruhu tejto problematiky patria napríklad aj singuláriá a pluráliá tantum (k špecifikám kategórie čísla v slovenčine porov. Miko, 1962, s. 58 – 87).

4. Teorémy, ktoré sme naznačili ako stimuly analýzy a interpretácie kreovania, fungovania a percepcie jazykovo-semiotických jednotiek (osobitne vzťah symetrie a asymetrie formy a obsahu v jazykovom a semiotickom systéme; špecifiká a spoločné črty ikonicko-symbolického a arbitrárneho semiotického princípu; vymedzenie a fungovanie binárnych opozícií na pozadí ikonicko-symbolickej a arbitrárnej semiotickej podstaty; semiotické charakteristiky expedienta a percipienta v komunikačnom areáli; semiotické väzby odrazových a klasifikačných gramatických kategórií) môžu byť ponukou aj pre generovanie a percepciu textu v osobitných oblastiach komunikačných dejov. Jedným z rozhodujúcich odkazov jazykovo-semiotického bádania pre aplikačnú „zónu“ je poznanie, že tendencia k vyvažovaniu, homeostáze symetrie (vedúcej k usporiadanosti) a asymetrie (vedúcej k dynamike) formy a obsahu jazykovo-semiotických jednotiek môže byť garantom a stimulátorom funkčnej kvality, a teda aj hodnotových „vznesení“ textotvorných procesov.

LITERATÚRA

- ČERNÁČEK, Jozef. 1994. *Pravá a ľavá polovica ľudského mozgu*. Bratislava : VEDA. 113 s. ISBN 80-224-0103-X.
- HORECKÝ, Ján – BLANÁR, Vincent – SEKANINOVÁ, Ella. 1984. Obsah a forma ako organizujúce princípy slovnej zásoby. In: *Obsah a forma v slovnej zásobe*. Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny (Smolenice 1. – 4. marca 1983). Red. J. Kačala. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 1984, s. 13 – 21.
- JAKOBSON, Roman. 1991. Metaforické a metonymické póly. In: *Lingvistická poetika (Výber z diela)*. Bratislava : Tatran, 1991, s. 87 – 93.
- JAKOBSON, Roman. 1993. *Dialogy*. Praha : Český spisovateľ. 155 s.
- KRÁL, Ábel – SABOL, Ján. 1989. *Fonetika a fonológia*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 388 s. ISBN 80-08-00036-8.
- KREMPASKÝ, Július. 1998. Problém dobra a zla z pohľadu fyziky. In: *Tvorba*, roč. 8 (17), 1998, č. 3, s. 1 – 3.
- KREMPASKÝ, Július. 2006. *Veda verzus viera?* Bratislava : VEDA. 253 s. ISBN 80-224-0896-4.
- KRUPA, Viktor. 1980. *Jednota a variabilita jazyka. Systémový prístup a tzv. exotické jazyky*. Bratislava : VEDA. 166 s.
- KRUPA, Viktor. 1991. *Jazyk – neznámy nástroj*. Bratislava : Slovenský spisovateľ. 163 s.
- MIKO, František. 1962. *Rod, číslo a pád podstatných mien*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 254 s.
- ONDREJOVIČ, Slavomír. 2008. *Jazyk, veda o jazyku, societa. Sociolingvistické etudy*. Bratislava : Veda. 304 s.
- SABOL, Ján. 2001. Semiotické impulzy biblického textu. In: *Slovenská kresťanská a svetská kultúra*. Studia Culturologica Slovaca. 2. Zost. J. Skladaná. Bratislava : VEDA, 2001, s. 148 – 156. ISBN 80-224-0676-7.
- SABOL, Ján. 2003. Semiotické parametre štýlu. In: *Komunikácia a text*. Zborník materiálov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou organizovanej pri príležitosti životného jubilea doc. PhDr. Františka Ruščáka, CSc., v dňoch 15. – 16. novembra 2001 v Prešove. Red. Z. Stanislavová. Prešov : Náuka, 2003, s. 29 – 33. ISBN 80-89038-21-2.
- SABOL, Ján. 2004a. Semiotické pozadie komunikačných sústav. In: *Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach*. 5. medzinárodná konferencia o komunikácii. Banská Bystrica 3. – 4. 9. 2003. Red. V. Patráš. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2004 (a), s. 30 – 36. ISBN 80-8055-979-1.
- SABOL, Ján. 2004b. Jazyk v čase a v priestore – čas a priestor v jazyku. In: *Slovenčina na začiatku 21. storočia*. Na počesť profesora Ivora Ripku. Ed. M. Imrichová. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove – Fakulta humanitných a prírodných vied, 2004 (b), s. 15 – 17. ISBN 80-8068-271-2.

- SABOL, Ján. 2005. Vzťah znaku a slova a supraznaku a vety v mediálnom texte. In: *Médiá a text*. Zost. J. Rusnák – M. Bočák. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2005, s. 20 – 26. ISBN 80-8068-408-1.
- SABOL, Ján. 2007a. Syntagmatický a paradigmatický princíp v konexii fónických prvkov. In: *Koreferencia a konexia textu*. Zborník príspevkov z vedeckého seminára usporiadaného na záver riešenia grantového projektu VEGA „Kohézia a koherencia ako vlastnosť textu a ako aktivita expedienta a recipienta“ v decembri 2001. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Jazykovedný zborník. 48 (AFPh UP 96/178). Eds. J. Sabol, L. Sisák. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2007 (a), s. 13 – 20. ISBN 80-8068-636-9.
- SABOL, Ján. 2007b. Symetria a asymetria rytmotvorných prvkov. In: *Studia Academica Slovaca. 36. Prednášky XLIII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry*. Ed. J. Pekarovičová, M. Vojtech. Bratislava : STIMUL – centrum informatiky a vzdelávania FF UK, 2007 (b), s. 121 – 126. ISBN 978-80-89236-23-7.
- SABOL, Ján. 2008a. Všeobecnelingvistické a semiotické aspekty vzťahu symetrie a asymetrie textotvorných prvkov. In: *Jazykové a kognitívne aspekty okazionálnych výrazov a ich textové funkcie*. Zborník príspevkov riešenia grantového projektu VEGA 2006 – 2008 pod názvom „Slovotvorba a textotvorba. Čo dáva text slovotvorbe a slovotvorba textu.“ Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Jazykovedný zborník. 27 (AFPh UP 233/315). Eds. J. Sabol, L. Sisák. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2008 (a), s. 6 – 23. ISBN 978-80-8068-869-1.
- SABOL, Ján. 2008b. Semiotické väzby expedienta a percipienta. In: *Jazyk a jazykoveda v pohybe*. Ed. S. Mislovičová. Bratislava : VEDA, 2008 (b), s. 234 – 239. ISBN 978-80-224-1026-7.
- SABOL, Ján. 2011. Symetria a asymetria v jazyku. In: *Vidy jazyka a jazykovedy*. Na počesť Miloslavy Sokolovej. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Jazykovedný zborník. 34 (AFPh UP 304/386). Ed. M. Ološtiak – M. Ivanová – D. Slančová. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2011, s. 31 – 40. ISBN 978-80-555-0335-6.
- SABOL, Ján. 2014. Ekvipolentné protiklady medzi členmi binárnych opozícií jazykovo-semiotických štruktúr. In: *Polarity, paralely a prieniky jazykovej komunikácie*. Zborník príspevkov z 8. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii konanej 6. – 7. 9. 2012 v Banskej Bystrici. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica : Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – BELIANUM, 2014, s. 48 – 66. ISBN 978-80-557-0731-0.
- SABOL, Ján. 2015. Možnosti využitia jazykovo-semiotického protikladu asociatívnosť – lineárnosť v mediálnom prostredí. In: *Médiá a text*. 5. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Jazykovedný zborník. 56 (AFPh UP 513/544). Eds. M. Bočák – L. Regrutová – J. Rusnák. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2015, s. 347 – 353. ISBN 978-80-555-1494-9.

SABOL, Ján. 2016. Reflexný a nonreflexný typ symetrie a asymetrie v jazykovo-semiotických sústavách. In: *Slovakistika vo všeobecnolingvistickej a literárnovednej perspektíve*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianae. 92. Zost. I. Bónová – L. Jasinská. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Filozofická fakulta, 2016, s. 15 – 23. ISBN 978-80-8152-449-3.

SABOL, Ján. 2018. Tendencia k homeostáze semiotických štruktúr v biblickom texte. In: *Text v kontextoch (Text v interdisciplinárnych interpretáciách)*. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Ed. L. Šutor. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2018, s. 133 – 153. ISBN 978-80-8152-594-0.

TUMA, Miroslav. 1991. *Tvorivý človek*. Bratislava : Obzor. 239 s. ISBN 80-215-0177-4.

VALČEK, Peter. 2007. *Sperryho syndróm. Kognitívna dynamika a multimediálny chronotop*. Bratislava : Pictus. 131 s. ISBN 80-7128-011-9.

Dr. h. c. prof. PhDr. Ján SABOL, DrSc., emeritný profesor

Filozofická fakulta UPJŠ

Šrobárova 2

Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie

Moyzesova 9

040 01 KOŠICE

Slovenská republika

E-mail: jan.sabol@upjs.sk

MORFOLOGICKÁ INTEGRÁCIA SUBSTANTÍVNYCH ANGLICIZMOV DO NEMČINY

Katarína Seresová

MORPHOLOGICAL INTEGRATION OF SUBSTANTIVE ANGLICISMS TO THE GERMAN LANGUAGE

This paper deals with the issue of morphological integration of substantive Anglicisms into the German language. When adapting to German, nouns may cause the most problems, and for this reason the author pays attention to this specific word type. With regard to the morphological categories of nouns, the gender and number of the substantive Anglicisms are the main concern, since they produce the significant asymmetry with respect to the donor language. Thus, this paper introduces the variety of rules that are applied in German for determining the gender of adopted nouns. Simultaneously, these rules are illustrated by examples. Furthermore, the author studies the formation of plurals and presents all the possibilities that contemporary German enables.

KEY WORDS:

anglicism, morphological integration, noun, gender, number of the noun

Úvod

Dôsledkom globalizácie a následnej glocalizácie je rozširovanie svetových jazykov, najmä angličtiny, na územie väčšiny sveta. Jedným z jazykov, ktoré podliehajú vplyvu angličtiny, je aj nemčina. Existuje niekoľko dôvodov, prečo do nemeckého jazyka preniká toľko anglických výrazov. Jedným z nich je aj skutočnosť, že angličtina je rovnako ako nemčina germánsky jazyk, presnejšie západogermánsky jazyk. Majú teda spoločný pôvod a vysoký stupeň príbuznosti, čo sa odráža v mnohých podobnostiach v gramatike a slovnej zásobe. Vďaka tomu je štúdium angličtiny ako cudzieho jazyka pomerne

jednoduché a je tiež výhodou pri integrácii anglických výrazov do nemčiny.

Pod pojmom *integrácia anglicizmov* sa rozumie skutočnosť, že prevzaté prvky sú sémanticky a formálne začlenené do jazykového systému a používajú ich aj jednojazyční používatelia. Pri integrácii anglicizmov treba spomenúť ešte jednu kategorizáciu. Ide o:

1. konvencionalizované anglicizmy, ktoré sú zväčša integrované a väčšina Nemcov ich nepovažuje za cudzie slová – *Computer, Manager, Jeans, Keks, Sex*;

2. anglicizmy v procese konvencionalizácie, ktoré mnohí Nemci stále považujú za cudzie. Časom sa z nich stali konvencionalizované anglicizmy alebo sa z nemčiny vytratil – *factory, gay, underdog*;

3. vlastné mená alebo slová ktoré pomenúvajú objekty z cudzej kultúry a ktoré sa väčšinou používajú len v súvislosti s anglicky hovoriacimi krajinami - *high school, highway, US Army, Queen* (Seresová 2020).

Nemčina môže prevziať výpožičku z angličtiny bez väčších zmien. V porovnaní s inými jazykmi je však k angličtine „priateľskejšia“. Pri integrácii anglicizmov do nemčiny je však potrebné dodržiavať určité systémové pravidlá. Keďže predostretá problematika je pomerne široká, v nižšie uvedených riadkoch sa koncentrujeme iba na morfológickú integráciu podstatných mien a v rámci tejto kategórie na rod a číslo.

Morfologická integrácia podstatných mien

Procesy kategoriálnej morfosyntaktickej integrácie predstavujú zosúladenie cudzích slov s rodovým, pádovým, numerickým a časovým systémom prijímajúceho jazyka. Celková integrácia cudzích slov prebieha však na viacerých úrovniach:

1. fonologická/grafematická,
2. morfosyntaktická:
 - 2.1. pre podstatné mená: rod a skloňovanie,

- 2.2. pre prídavné mená: prechyl'ovacie tvary
v atributívnom použití,
- 2.3. pre slovesá: zložené tvary (príčastie II).

V procesoch integrácie anglicizmov do nemeckého jazyka sú podstatné mená najčastejšie preberaným slovným druhom a pri preberaní do nemčiny predstavujú najväčší problém, pretože vzhľadom na svoj systém podliehajú najväčším morfológickým zmenám (Seresová, Jurčáková, 2021). Tieto ťažkosti súvisia s prirad'ovaním rodov a tvorením množného čísla. Na ilustráciu uvedieme niekoľko príkladov na zamyslenie. Aký je rod nasledujúcich podstatných mien v nemčine? *Fitness? VIP? Toast? Check-In? Blackout?*

Rod substantívnych anglicizmov

Keď hovoríme o rode anglicizmov, treba zdôrazniť skutočnosť, že na rozdiel od nemčiny je v angličtine len jeden rod. Z tohto dôvodu v nemčine často nevyhnutne vznikajú problémy pri určovaní gramatického rodu prebratého anglicizmu.

Ako je všeobecne známe, jazykový systém nemčiny disponuje tromi kategóriami skloňovania podstatných mien – rod, číslo a pád, ako aj paradigmou skloňovania so štyrmi tvarmi (pádmi) pre každé číslo. Preto sa pri začleňovaní anglicizmov do nemeckého jazyka objavujú pochopiteľné snahy priradiť každému novému substantívnomu anglicizmu príslušný rod.

Pojem *rod* sa vzťahuje na gramatický rod podstatného mena. Angličtina má v podstate rovnaké tri rody ako nemčina – mužský, ženský a neutrálny, ale ich úloha sa výrazne líši. Rod sa v angličtine chápe ako prirodzený rod. Ako príklad uvedieme nasledujúce slová: *boy* – mužský rod, *girl* – ženský rod, *computer* – stredný rod. Z týchto príkladov je zrejmé, že rody v angličtine zodpovedajú vecnému významu slova. Na druhej strane sa v nemčine hovorí o neprirodzenom rode – ten sa neurčuje na základe významu slova, ale poukazuje na jednotlivé slová, na ich formu. Tieto rody sa potom zvyčajne

označujú určitými členmi: *der* (mužský rod), *die* (ženský rod), *das* (neutrálny rod). V množnom čísle sa používa člen *die*. Angličtina má len jeden určitý člen na označenie rodu, a to *the*. Rozdiel medzi angličtinou a nemčinou, v tejto oblasti možno demonštrovať na názvoch jednotlivých častí príboru v oboch jazykoch: *der Löffel (the spoon)* – lyžička, *die Gabel (the fork)* – vidlička und *das Messer (the knife)* – nôž. Ako vidno z tohto príkladu, každá časť príboru má svoj vlastný člen, rod, hoci sú to všetko neživé predmety. V angličtine majú všetky rovnaký člen *the*. Problémom je, že v nemčine neexistuje jasné pravidlo, či je podstatné meno mužského, ženského alebo neutrálneho rodu. To znamená, že gramatický rod podstatného mena je jeho neoddeliteľnou súčasťou a mal by sa vždy učiť spolu s ním (porov. <http://wortwuchs.net/grammatik/genus>).

Existujú však niektoré znaky, ktoré môžu naznačovať pohlavie. Niektoré kategórie podstatných mien sú dôsledne mužského, ženského alebo neutrálneho rodu. Člen pomenúvajúci osoby spravidla zodpovedá biologickému pohlaviu osoby: *der Onkel (the uncle)*- strýko a *die Schwester (the sister)* - sestra. Člen podstatného mena sa však môže tiež odchýliť od biologického pohlavia.: (*das Mädchen – the girl, das Fräulein – the lady*). V mnohých iných prípadoch možno rod podstatného mena určiť pomocou koncovky podstatného mena. Čisto mužské sú koncovky ako napr.: *-er, -ner, -ich, -ist* oder *-ismus*. Za koncovky charakteristické pre ženský rod sa považujú: *-ei, -heit, -kunft, -ung, -schaft, -tät* alebo *-keit*. Pre stredný rod sú charakteristické koncovky: *-chen, -ium, -lein, -o* oder *tum* (porov. Helbig, Buscha 1987).

Rodení hovoriaci sa v rámci osvojovania si prvého jazyka učia rod domácich podstatných mien; v prípade nových anglicizmov sa však hovoriaci nemôžu opierať o získané vedomosti, ale musia sa samostatne rozhodnúť, ktorý rod si zvolia.

Pri určovaní rodov anglicizmov by sa však mali dodržiavať určité pravidlá. Tieto pravidlá zahŕňajú:

- lexikálnu podobnosť,
- skupinové analógie,

- prirodzené pohlavie,
- počet slabík,
- morfológickú analógiu,
- anglicizmy pozostávajúce zo slovesa a častice,
- latentné alebo skryté analógie,
- diferenciacia významu (porov. Seresová, 2020).

Pri lexikálnej podobnosti preberá vypožičané slovo rod svojho nemeckého ekvivalentu:

- mužský rod, napr. *der Airport – der Flughafen, der Fight – der Kampf, der Hit – der Schlager, der Lift – der Aufzug, der Run – der Lauf, der Sound – der Laut, der Trip – der Ausflug,*
- ženský rod, napr. *die City – die Innenstadt, die Band – die Kapelle, die Box – die Kiste, die Crew – die Mannschaft, die Power – die Kraft, die Story – die Geschichte,*
- stredný rod, napr. *das Business – das Geschäft, das Copyright – das Urheberrecht, das Hobby – das Steckenpferd, das Image – das Bild.*

Skupinové analógie spočívajú v tom, že rod príslušného anglicizmu je určený druhovým termínom, od ktorého je odvodený: *der Tanz: der Blues, der Rock'n'Roll, der Foxtrott, der Quickstep.* Prirodzený rod, samozrejme, ovplyvňuje aj prirodzený rod anglicizmov a používa sa pri určovaní rodu: *der Boy, der Gentleman, die Lady, die Queen, das Girl.*

Počet slabík v nemčine ovplyvňuje rod podstatných mien, táto skutočnosť sa prenáša aj na anglicizmy. Ak sú anglicizmy jednoslabičné, ide väčšinou o mužský rod, čo zodpovedá tendencii v nemčine: *der Boom, der Flop, der Gag, der Rap.*

Morfologická analógia alebo sufixálna analógia. Priradenie rodu sa týka podobnosti prípon, ktoré existujú v oboch jazykoch, napr. *-er, -ent,* alebo gramatickej analógie, napr. analógie prípon *-ness, -keit* s anglickou príponou *-ness.* V kontexte morfológiej analógie sa prípony môžu použiť na priradenie rodu:

- mužský rod:

-er: predovšetkým mužské povolania a činnosti – *der Banker, Bodybuilder, Dealer, Designer, Jogger, Killer, Manager, Outsider, Partner, Reporter*. Ďalšiu skupinu s príponou –er tvorí označenie prístrojov a technických zariadení: *Adapter, Computer, Decoder, Printer, Reader, Receiver, Videorecorder*,

-or: *der Editor*,

-ist: *der Lobbyist*,

-ster: *der Gangster*.

- ženský rod:

-ness: *Fairness, Fitness, Wellness, Political Corectness, Hapiness, Fairness*. Výnimku tvorí slovo *Business*, ktoré je podobne ako slovo *das Geschäft* stredného rodu.

-ity: *die Publicity*,

-ion: *die Lotion*.

- stredný rod:

-ing: tieto výpožičky zodpovedajú nemeckému substantivizovanému slovesu (*lernen – das Lernen*) a sú motivované touto skupinou, napr. *das Bungee-Jumping, das Meeting, das Recycling, das Timing, das Bodybuilding*;

-ment: *das Apartment*.

Anglicizmy zložené zo slovesa a častice majú v nemčine buď mužský, alebo neutrálny rod: *der Countdown, das Make-up, der Knockout, der/das Workout*.

O skryté alebo latentné analógie ide vtedy, keď anglicizmom chýba záverečná časť, ktorá je rozhodujúca pre určenie rodu, ale rod sa určuje práve podľa tejto chýbajúcej časti: *der Intercity (-zug), die Pershing (-rakete), die Holding(-gesellschaft)*.

Diferenciácia významu: ak existuje niekoľko variantov významu anglicizmu, na sémantickú diferenciáciu sa používajú rôzne rody: *der Check-In (~schalter), das Check-In (Vorgang des Eincheckens)*.

Uvedené pravidlá určujúce rody anglicizmov však nemožno považovať za výlučne záväzné. Sú to skôr návrhy, ako štandardizovať priradovanie rodov. Všeobecne uznávaná pravda, že každé pravidlo má výnimku, niekedy aj viac ako jednu, platí aj

v tomto prípade. Z týchto pravidiel existujú rôzne výnimky. Tu je niekoľko príkladov:

- lexikálna podobnosť: *der Jet* – (*das Flugzeug, die Maschine*),
- počet slabík: *die Band, die Crew, das Match*,
- morfológická analógia: *das Fever, die Power* (porov. Duden.de).

Plurál substantívnych anglicizmov

Zatiaľ čo v angličtine sa plurál zvyčajne až na niekoľko výnimiek (napr. *child* – *children*) tvorí pridaním prípony *-s* alebo *-es* k slovu, nemčina má viacero rôznych spôsobov tvorenia plurálu. V skutočnosti len veľmi málo nemeckých podstatných mien tvorí množné číslo pomocou prípony *-s*, takže situácia v nemčine je omnoho komplikovanejšia a zložitejšia. Možnosti tvorenia množného čísla v nemeckom jazyku uvádzame v nasledujúcej tabuľke.

Tab. 1: Tvorenie plurálu v nemčine

	singulár	plurál
bez prípony bez prípony + prehláska	<i>das Messer (knife)</i> <i>der Mantel (coat)</i>	<i>die Messer</i> <i>die Mäntel</i>
prípona -e prípona -e + prehláska prípona -se	<i>der Schuh (shoe)</i> <i>die Wurst (sausage)</i> <i>die Erkenntnis</i>	<i>die Schuhe</i> <i>die Würste</i> <i>die Erkenntnisse</i>
prípona -n prípona -en prípona -nen	<i>die Ampel (traffic light)</i> <i>der Hase (hare/rabbit)</i> <i>die Lehrerin</i>	<i>die Ampeln</i> <i>die Hasen</i> <i>die Lehrerinnen</i>
Prípona -er Prípona -er + prehláska	<i>das Lied (song)</i> <i>der Wald (forest)</i>	<i>die Lieder</i> <i>die Wälder</i>
prípona -s (predovšetkým pri cudzích slovách)	<i>das Büro (office)</i> <i>der Kolibri</i> (<i>hummingbird</i>)	<i>die Büros</i> <i>die Kolibris</i>
nepравidelné(väčšinou slová z latinčiny)	<i>das Datum</i> (<i>calendar date</i>)	<i>die Daten</i>

Zdroj: <http://germanforenglishspeakers.com/nouns/gender-and-plurals>

Na základe uvedenej tabuľky možno konštatovať, že v nemčine existuje v podstate šesť spôsobov tvorenia množného čísla a že v troch z nich sa používa aj prehláska. Vo všeobecnosti však existujú pre tvorenie množného čísla štyri pravidlá, ktoré podľa *Duden Grammatik* platia asi pre približne 85 % podstatných mien:

1. Podstatné mená mužského a stredného rodu tvoria množné číslo pomocou prípony *-e* alebo nemajú príponu *-e*. Ak posledná slabika slova obsahuje *-e* (buď *-e* alebo *-e* + spoluhláska), v tvare množného čísla sa prípona *-e* neuvádza.

2. Mužské podstatné mená zakončené na *-e* a ženské podstatné mená tvoria množné číslo na *-en*. Ak posledná slabika obsahuje *-e* (buď *-e*, alebo + spoluhláska), skraca sa *-en* na *-n*.

3. Slová končiacie na bezslabičnú hlásku pozostávajúcu zo samohlásky alebo diftongu majú v množnom čísle tvar *-s*.

4. Podstatné mená zakončené na *-e* alebo *-e* + spoluhláska nemajú tvar množného čísla na *-er*

(porov. www.Duden.de/suchen/sprachwissenschaften/pluralbildung).

Tieto pravidlá sa však prirodzene vzťahujú na pravidelné tvary množného čísla. V prípade nepravidelného množného čísla, rovnako ako v nemčine, neexistuje žiadne pevné pravidlo; jednotlivé tvary sa možno naučiť len intenzívnym štúdiom.

Ako sme už uviedli vyššie, množné číslo sa v angličtine zvyčajne tvorí buď pridaním alomorfu *-s*, alebo tzv. nulovým alomorform. V prípade anglicizmov v nemčine existujú tri skupiny možností tvorenia množného čísla:

- zachováva sa pôvodný tvar množného čísla: *Boy – Boys, Crew – Crews, Chat – Chats*,
- pridávajú sa nemecké alomorfné tvary množného čísla (*-e, -s*): *Boss – Bosse, City – Citys*.

V prípade anglicizmov zakončených na *-er* sa množné číslo tvorí použitím nulového alomorfu: *Boxer-Ø, Designer-Ø*,

- Anglicizmy, ktoré majú v nemčine dva tvary množného čísla: *Lift (-s, -e), Toast (-s, -e)*.

Záver

Intenciou predloženého príspevku bolo predstaviť problematiku morfolologickej integrácie substantívnych anglicizmov do nemeckého jazyka. Uvedená problematika nie je však taká jednoduchá, ako by sa mohlo na prvý pohľad zdať. Hoci sa jazykové systémy vďaka svojej príslušnosti k jednej jazykovej rodine v istých znakoch zhodujú, ich skutočná asymetria spôsobuje pri integrácii anglicizmov do nemčiny mnohé problémy. Medzi najvýraznejšie odlišnosti oboch jazykových systémov patria gramatické kategórie rodu a čísla podstatných mien, čo sa v najväčšej miere prejavuje práve pri integrácii substantívnych anglicizmov do nemeckého jazyka.

LITERATÚRA

- Duden*. Sprachwissenschaften/Pluralbildung. 2021. Duden.de [Online.] (2021-07-23.)
- Genus. 2021. <http://wortwuchs.net/-grammatik/genus> [Online.] (2021-07-20.)
- Gender & Plurals. 2021. <http://germanforenglishspeakers.com/nouns/gender-and-plurals> [Online.] (2021-07-15.)
- HELBIG, Gerhard, BUSCHA, Joachim. 1987. *Deutsche Grammatik – Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Leipzig : VEB Verlag Enzyklopädie.
- SERESOVÁ, Katarína. 2020. *Jobben oder arbeiten? Anglizismen ein bisschen anders*. Hamburg : Verlag Dr. Kovac.
- SERESOVÁ, Katarína, JURČÁKOVÁ, Edita. 2021. Anglicisms as a Consequence of Vocabulary Change – Reasons for Use and Their Stylistic Function. In: *International Virtual Academic Conference. Education and Social Sciences Business and Economics*. IAI Academic Conference Proceedings. International Academic Institute : Skopje, Republic of North Macedonia, 2021, s. 9 – 14. ISSN 2671-3179.

doc. Mgr. Ing. Katarína SERESOVÁ, PhD.

 <https://orcid.org/0000-0003-3549-6811>

Fakulta aplikovaných jazykov EU v Bratislave

Katedra jazykovedy a translatológie

Dolnozemska 1/b

852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: katarina.seresova@cuba.sk

JAZYKOVÁ KRAJINA OSLÁV PRI PRÍLEŽITOSTI 300. VÝROČIA BÉKEŠSKEJ ČABY

Tünde Tušková – Alžbeta Uhrinová

THE LINGUISTIC LANDSCAPE OF THE 300-YEAR-OLD BÉKÉSCSABA EVENT SERIES

The study aims to show how visual forms of the Slovak language were present at the anniversary commemoration events, in written communication, in a city where communities of different cultures and languages have lived together for three hundred years now. Our research has confirmed that the visually high prestige of a minority language can help preserve the language. The visual language sites examined in our study are indicative of the linguistic vitality of the inhabitants of Békéscsaba. The sites provide information on the linguistic composition of the population as well as on the power relations between languages and the majority and minority populations. In summary, thanks to the participation and co-organizing role of the local, regional and national Slovak organizations and those in the Southern Lowland, both the Slovak language and culture have been granted a worthy place at the event series organized to celebrate the 300th anniversary of the re-establishment of Békéscsaba. However, it is necessary to emphasize on behalf of the said ethnic organizations and institutions, that the initiative, the persistent work and, sometimes, the struggle with certain representatives of power were necessary. That was the only way to ensure a worthy presence for the Slovaks, because the visual use of the Slovak language is endangered, therefore it needs to be protected. The best thing would be if the minority rights set forth in the laws and regulations in Hungary could be enforced naturally, without special additional measures.

KEY WORDS:

linguistic landscape, Slovaks in Hungary, visual language

Úvod

V štúdií sa pokúsime predstaviť vizuálne prejavy slovenského jazyka, prítomné na výročných spomienkových podujatiach

a v ich písomnej komunikácii, v meste, v ktorom žijú komunity rôznych kultúr a jazykov spolu už tristo rokov. Slovenská menšina sa pýši najväčšou tradíciou, zohráva najdôležitejšou úlohou v živote tohto krajského mesta.

Používanie jazyka počas slávnostného podujatia – jeho písanej i hovorenej podoby – analyzujeme z kvantitatívneho a kvalitatívneho diskurzívneho hľadiska. Hľadáme odpoveď na to, aké bolo zastúpenie slovenského jazyka na podujatí, do akej miery bol slovenský jazyk v ústnej aj písomnej forme prítomný na oslavách organizovaných pri príležitosti 300. výročia znovuosídlenia mesta Slováckmi.

Výskum jazykovej krajiny sa podľa Landryho a Bourhisa (1997, s. 25; in: Laihonon, 2012, s. 27) doteraz zameriaval hlavne na písomné používanie vizuálneho jazyka. V súlade s tvrdením Barthovej, Laihonona, Szabóa (2013, s. 15) sa nazdávame, že *„okrem väčších verejných priestranstiev v tradičnom zmysle (ulice, námestia, dopravné prostriedky, verejné budovy atď.) stoja za preskúmanie aj ďalšie dimenzie interpersonálnych priestorov“*. Môžu sem patriť napríklad špeciálne akcie v jednotlivých obciach a mestách.

Jazykovú krajinu Békešskej Čaby skúmala Eszter Gilinger Szabóová v medzinárodnom výskumnom projekte (Sloboda a kol., 2010).

História Békešskej Čaby

Po tureckej invázii sa Dolná zem vrátane vtedajšej Čaby vyľudnila. Táto situácia bola priaznivá pre obyvateľov severných žúp, ktorí bojovali s nedostatkom pôdy. Rastúce slovenské obyvateľstvo žijúce v horách sa začiatkom 18. storočia začalo sťahovať smerom na juh. Podnetom pre poddaných bola nielen kvalitná orná pôda ako bezpečný zdroj živobytia, ale aj náboženská sloboda. Usadenie Slovákov na dnešnom území Maďarska je výsledkom komplikovaného procesu takmer dvoch storočí.

Počet obyvateľov rýchlo rástol. V roku 1784 žilo v Čabe približne 20 000 Slovákov a v roku 1852 mala obec 28 000 obyvateľov. 88 % z nich deklarovalo slovenský materinský jazyk. V minulosti bola Békešská Čaba takmer úplne evanjelická, nateraz sa však pomery zmenili, a to z hľadiska národnostného aj náboženského zloženia. Podľa posledných údajov (sčítanie ľudu z roku 2011) žilo v meste 62 050 obyvateľov, z toho sa hlásilo 1 881 osôb k slovenskej národnosti a 665 k slovenskému materinskému jazyku. Slovenčinu ako druhý jazyk používalo v rodinnom, priateľskom a spoločenskom živote 1 133 osôb (KSH, 2013, s. 121). Podľa kombinovaných údajov zo sčítania ľudu v roku 2011 sa v Békešskej Čabe hlásilo k slovenskej národnosti 2 513 osôb.

K veľkej premene došlo aj z hľadiska náboženskej štruktúry, pretože miesto, ktoré bolo zo začiatku takmer úplne evanjelické, sa stalo jedným z najviac heterogénnych miest v Maďarsku. Veľkú úlohu v tom zohrala skutočnosť, že väčšina obyvateľov z okolitých dedín nebola evanjelického vierovyznania.

Prípravy osláv

Mestskí poslanci Békešskej Čaby požiadali na prípravu a realizáciu programov prípravný výbor osláv, ktorý tvorili vedúci kultúrnych inštitúcií, historici regionálnych dejín, pracovníci odboru školstva, verejnej kultúry a športu a predseda Čabianskej organizácie Slovákov. Členovia uvedeného výboru sú – s výnimkou jedného – vedúcimi osobami alebo zamestnancami maďarských inštitúcií. Už aj zloženie prípravného výboru poukazuje na nepomer z hľadiska etnického pôvodu, ktorý charakterizoval celý rad podujatí a postoj výboru. Bola medzi nimi iba jedna oficiálna organizácia, ktorá jasne zastupovala záujmy a názory Slovákov. Musíme však spomenúť fakt, že primátor mesta plne podporoval slovenské aspekty osláv. Mesto zorganizovalo sériu podujatí v spojení so štyrmi významnými

akciami, ktoré boli doplnené množstvom sprievodných programov.¹

Už počas príprav sa na schôdzach prípravného výboru rozpútala vážna diskusia o podrobnostiach obrazových prvkov. Všetci sa zhodli na tom, že na logu osláv by mali byť obidva evanjelické kostoly, keďže najcharakteristickejším formálnym prvkom mesta je štylizované zobrazenie dvoch spomínaných kostolov bok po boku. Podobne bolo jednomyselne schválené, aby emblém obsahoval názov mesta a číslicu *tristo* poukazujúcu na výročie. Ani po dlhej diskusii nebolo možné zobraziť na logu len dvojicu čísel 1718 (dátum znovuosídlenia mesta) a 2018 (dátum výročia). Bola odmietnutá s odôvodnením, že dvojica rokov môže naznačovať, že Békešská Čaba pred znovuosídlením ani neexistovala, a preto by mal byť pridaný dátum 1332², nakoľko prvá písomná zmienka pochádza práve z tejto doby.

Keďže na plánovanom logu už boli tri dátumy, bol pridaný aj rok 1918, keď sa pred sto rokmi stala Békešská Čaba mestom s usporiadaným zastupiteľstvom, a tak získala štatút mesta. Niekoľko členov rady, vrátane maďarských, odmietlo s 300. výročím nevyhnutne nesúvisiace (nepotrebné) dátumy, ale boli prehlasovaní, takže oficiálne logo festivalu „Békešská Čaba 300“ zobrazuje všetky štyri uvedené roky. Rozhodnutie prípravného výboru a najmä zásada, z ktorej väčšina jeho členov vychádzala, sú na zamyslenie. Peteri Laihonen cituje Ben-Rafaela, podľa ktorého „*prvky niektorých lingvistických krajín je možné vysvetliť nasledujúcimi faktormi: 1. mocenské vzťahy, 2. komunikačné ciele, 3. sebavyjadrenie, 4. vyjadrenie kolektívnej identity*“ (Laihonen, 2012, s. 28). Sme presvedčení, že interpretácia významu vyššie uvedených znakov (dátumov udalostí) je predovšetkým presadzovaním mocenských vzťahov ako najsilnejších z uvedených faktorov.

¹ Otvárací galavečer v Divadle Jókaiho; „Festival cestovania v čase“, kde sa spomína na osídlenie v roku 1718; odhalenie sochy svätého Štefana na Hlavnom námestí; slávnostné vysvätenie obnoveného Veľkého evanjelického kostola.

² Obec sa prvýkrát spomína v pápežskom desiatkovom registri z rokov 1332 až 1337 ako cirkevná obec.

Podobný pohľad máme aj na umiestnenie sochy svätého Štefana. Pri príležitosti osláv 300. výročia bola 20. augusta na Hlavnom námestí slávnostne odhalená už predtým objednaná socha svätého Štefana. Mnoho ľudí si tiež myslelo, že umiestnenie plánovanej sochy by mohol narušať pamätný kameň vzdialený zhruba desať metrov, preto ho bolo treba premiestniť. Pamätný kameň je darom Slovenska k 275. výročiu znovuosídlenia mesta, stojí teda pred budovou radnice už dvadsaťpäť rokov, má symbolický význam. Po dlhej diskusii bol dosiahnutý kompromis, že síce pamätný kameň ustúpi soche svätého Štefana, avšak nebude príliš ďaleko od budovy radnice a dostane podstavec. Tento príklad je vynikajúcou ilustráciou toho, ako sa môže jazyková krajina stať dejiskom ideologického boja. Plní úlohu sprostredkovateľa medzi politickými úrovňami a verne odráža mocenské vzťahy rôznych národností v danom meste.

Titulná stránka pozvánky na slávnostné otvorenie osláv bola dvojjazyčná, časť pozvánky obsahujúca program bola už len jednojazyčná, maďarská. Tu však musíme dodať, že mesto zabezpečilo pre hostí zo Slovenska tlmočníka. Primátor vo svojom prejave zhrnul posledných tristo rokov mesta, pričom vyzdvihol a pripomenul príchod slovenských osadníkov z horských žúp Hornej zeme. Rôzne názory boli aj na program slávnostného otvorenia „Békešskej Čaby 300“. Napriek tomu, že výkon účinkujúcich umelcov bol vynikajúci a mali obrovský úspech, ich výber do programu nebol pre každého rovnako atraktívny. Na klavírnom koncerte zazneli diela Bélu Bartóka: tri ľudové piesne z Čickej župy, *Večer u Sikulov*, ďalej *Székely keserves* [Sikulská pieseň bolesti] a úprava ľudovej piesne *Székely nóta* [Sikulská pieseň] od Zoltána Kodálya, ako aj *Maďarská rapsódia* Ferenc Liszta. Uvedené hudobné diela nemožno vôbec spájať s hudobnými tradíciami Slovákov žijúcich v Maďarsku. Nezaradenie slovenskej tvorby do programu klavírneho koncertu je prinajmenšom zvláštne, ak sa opierame o skutočnosť, že značná časť ľudových piesní spracovaných Béloom Bartókom vychádzala práve zo slovenského ľudového hudobného materiálu Very Lampertovej; uvádza 81 slovenských ľudových piesní

(Lampert, 2005). Treba však poznamenať, že vyššie uvedené negatívnu kritiku vyjadrilo len málo ľudí, väčšina nemala pocit nedostatku a odchádzala z otváracieho galavečera spokojne.

Každý, kto je ČABĀNOM! – Festival Békešská Čaba 300

Ústrednou udalosťou jubilejného roka bola trojdňová séria podujatí „Každý, kto je ČABĀNOM! – Festival Békešská Čaba 300“, ktorá sa konala na viacerých miestach 6. – 8. júla 2018. Organizátormi programu bola mestská samospráva, samosprávne inštitúcie, celoštátne a miestne slovenské organizácie a inštitúcie. Z iniciatívy ostatne menovaných boli realizované slovenské programy, ako aj *Deň Slovákov v Maďarsku*³ a *Dolnozemský jarmok*⁴, ktorý predstavil aj remeslá Slovákov žijúcich vo Vojvodine a v Rumunsku.

Z viac ako desiatich väčších a mnohých menších programov organizovaných mestom – teda nie Slovámi (alebo len čiastočne nimi) – sa okrem kultúrnych programov hovorilo po slovensky iba na troch. Konkrétne v rámci Radničných večerov/Čabianskeho leta⁵ na predstavení *Janko Drotár / Drótos Jankó* v inscenácii mládežníckeho tanečného divadla, ktoré bolo predstavené ako folklórny program v slovenskom jazyku (v skutočnosti bol v slovenskom a maďarskom jazyku). Predstavenie na nádvorí radnice pred zaplneným hľadiskom malo naozaj veľký úspech.

³ Celoštátna slovenská samospráva organizuje každoročne v prvú júlovú sobotu – v spojitosti so slovenským štátnym sviatkom dňa 5. júla, Dňom svätého Cyrila a Metoda – svoj najväčší sviatok, Deň Slovákov v Maďarsku. V roku 2018 sa v poradí už dvadsiaty prvýkrát konal v Békešskej Čabe na počesť 300. výročia znovuosídlenia mesta.

⁴ Jarmok sa organizuje ako výsledok spolupráce dolnozemsých Slovákov každý rok v inej krajine.

⁵ V rámci programu je tradične každý rok jedno divadelné predstavenie v slovenskom jazyku. Vybraný maďarský, slovenský alebo dolnozemský divadelný súbor pozývajú organizátori na návrh Čabianskej organizácie Slovákov – Domu slovenskej kultúry. O predstavenia je spravidla veľký záujem.

V úvode slávnostného programu s názvom *Príchod Čabänov* bola z terasy radnice predstavená krátka história znovuosídlenia mesta symetricky v dvoch jazykoch, slovenskom a maďarskom. Nasledovala jedna z najväčkolepejších udalostí osláv, prehliadka pripomínajúca príchod predkov pred 300 rokmi, ktorej sa zúčastnili potomkovia bývalých osadníkov a predstavitelia 10 slovenských regiónov. Pochodujúci spievali slovenské ľudové piesne z rôznych regiónov. Dav pozdravili na Námestí sv. Štefana členovia mestského speváckeho zboru slovenskými chrámovými a staročeskými piesňami. Slávnostné otvorenie podujatia bolo tlmočené, bolo symetricky dvojjazyčné.

K 300. výročiu znovuosídlenia Békešskej Čaby vydal Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku dvojjazyčný zväzok štúdií, ktorej prezentácia bola tiež dvojjazyčná. Ostatné programy organizované mestom boli len v maďarskom jazyku.

Najväčším prekvapením (a pre viacerých sklamaním) bolo, že napriek prirodzeným očakávaniam neodznelo na ekumenickej bohoslužbe po slovensky ani slovo, ani modlitba či cirkevná pieseň, a to ani napriek tomu, že mesto bolo znovuosídlené evanjelickými Slovákami.⁶ Pojem *Slováci* spomenul len katolícky kňaz, keď požehnal ľudí žijúcich v meste vrátane jednotlivých národností. Ako je známe, náboženstvo je jedným z určujúcich faktorov zachovania jazyka a etnickej príslušnosti. Opakovane na to poukázala Anna Borbélyová pri výskume Rumunov žijúcich v Maďarsku (napr. 2014, s. 141 – 144).

⁶ V evanjelickej cirkvi v Békešskej Čabe boli od roku 1717 po viac ako sto rokov bohoslužby a obrady v biblickej češtine. Vyučovacím jazykom v cirkevných školách bola biblická čeština. Rokovania v presbytériu a na radnici prebiehali v biblickej češtine, a tak sa pisali aj zápisnice (Uhrin, 2018, s. 99 – 119). Česká biblia a spevník *Cithara Sanctorum*, ľudovejšie známa ako *Tranoscius*, a český a slovenský *Funebrál* s pohrebnými piesňami sa stali symbolom života evanjelických Slovákov (Divičanová, 2003a), s. 117 – 118; Tušková, 2011, s. 246 – 255).

Programy slovenských organizácií a inštitúcií

Prítomnosť slovenského slova počas slovenských programov považujeme za evidentnú a samozrejmu. Zvláštnym bodom programu bola prítomnosť Organizácie slovenskej mládeže v Maďarsku so sídlom v Békešskej Čabe. Mladí Slováci prispeli svojimi originálnymi, individuálnymi a odvážnymi nápadmi k „viditeľnej“ oslave výročia, k slovenskej jazykovej krajine festivalu. Dali vyrobiť a predávali tričká, tašky, odznaky, hrnčeky a iné podobné veci so slovensko-maďarskými nápismi. Mali veľký úspech, keďže ich bolo vidieť v rukách zúčastnených. Obyvateľov mesta a hostí potešili taktiež vydaním komiksu s názvom *Čaba 300 – Csaba 300*. V malej brožúrke sa mieša spisovná slovenčina s čabianskym nárečím a s maďarským jazykom. Nárečie sa v publikácii a v reklamných materiáloch, napríklad na vlajke pripomínajúcej výročie, používalo prednostne pred spisovným jazykom, takmer demonštratívne, a na propagačných materiáloch a suveníroch sa slovenský názov mesta vždy zobrazoval pred maďarským a väčšími písmenami.

Zhrnutie

V závere môžeme konštatovať, že vďaka účasti miestnych, župných, celoštátnych a dolnozemskej slovenských organizácií a inštitúcií a vďaka ich úlohe spoluorganizátorov získal slovenský jazyk a slovenská kultúra dôstojné miesto na oslavách organizovaných pri príležitosti 300. výročia znovuosídlenia Békešskej Čaby. Je však potrebné zdôrazniť, že si to vyžadovalo iniciatívu a vytrvalú prácu členov týchto národnostných organizácií a inštitúcií a miestami aj doslova boj s niektorými predstaviteľmi moci. Bolo by potešujúce, keby sa menšinové práva zakotvené v zákonoch a predpisoch v Maďarsku uplatňovali aj bez tohto „boja“, t. j. prirodzeným spôsobom.

Náš výskum potvrdil zistenia a tvrdenia Barthovej, Laihonena a Szabóa, podľa ktorých: „Vizuálne používanie menšinového jazyka zvyšuje prestíž daného jazyka – a prostredníctvom toho

aj danej komunity. (...) Vizuálne vysoká prestíž menšinového jazyka môže pomôcť udržať si rodný jazyk“ (2013, s. 17). Dúfame, že i jubilejné oslavy v Békešskej Čabe k tomu prispeli ústnym a písomným používaním slovenského jazyka.

LITERATÚRA

- BARTHA, Csilla – LAIHONEN, Petteri – SZABÓ, Tamás Péter. 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben: egy új kutatási területről. In: *Pro Minoritate*, 23, 2013, č. 3, s. 13 – 28. Jyväskylä University Digital Archive. ISSN 1216-9927.
<http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2013/proMino-1303-02-bartha-la...>
[Online.] (2018-03-20).
- BORBÉLY, Anna. 2014. *Kétnyelvűség. Variabilitás és változás magyarországi közösségekben*. Budapest : L'Harmattan. 334 s. ISBN 978-963-236-723-1.
- GYIVICSÁN, Anna. 2003a). A nyelv és a hit kapcsolatáról. In: Gyivicsán Anna: *A nemzetiségi lét és kultúra dimenziói II*. Békéscsaba : Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete (MSZKI), 2003a, s. 114 – 122. ISBN 963-210-589-3.
- GYIVICSÁN, Anna. 2003b). Szlovák szó a magyarországi templomokban. In: Gyivicsán Anna: *A nemzetiségi lét és kultúra dimenziói II*. Békéscsaba : Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete (MSZKI), 2003b, s. 123 – 130. ISBN 963-210-589-3.
- LAIHONEN, Petteri. 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. In: *Fórum*, Társadalomtudományi Szemle, 14, 2012, 3, s. 27 – 49. Jyväskylä University Digital Archive. ISSN 1335-4361.
- LAMPERT, Vera. 2005. Népzene Bartók műveiben. A feldolgozott dallamok forrásjegyzéke: Magyar, szlovák, román, rutén, szerb és arab népdalok és táncok. Druhé dopln. vyd. Budapest : Hagyományok Háza – Helikon Kiadó – Néprajzi Múzeum – Zenetudományi Intézet. 198 s. ISBN 963-7363-09-2.
- LANDRY, Rodrigue – BOURHIS, Richard. 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. In: *Journal of Language and Social Psychology*, 16, 1997, č. 1, s. 23 – 49. ISSN 0261-927X.
- SLOBODA, Marián – SZABÓ GILINGER, Eszter – ŠIMIČIĆ, Lucija – VIGERS, Dick. 2010. Carrying out a language policy change: Advocacy coalitions and the management of linguistic landscape. In: *Current Issues in Language Planning*, 11, 2010, č. 2, s. 95 – 113. ISSN 1466-4208.
- TUŠKOVÁ, Tünde. 2011. Tranoscius ako rodinná relikvia. In: A. Divičanová – A. Kováčová (ed.): *Cirkevná kultúra Slovákov v Maďarsku*. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku (VÚSM), 2011, 255 s. ISBN 978-963-88583-4-4.
- UHRIN, Erzsébet. 2018. A nyelvhasználat változásai a Békéscsabai Evangélikus Egyházközségben. In: J. Jároli (ed.): *A Békéscsabai Evangélikus*

Gyülekezet 300 éve. Békéscsaba : Békéscsabai Evangélikus Egyházközség. 2018, s. 99 – 119. ISBN 978-615-81074-0-2.

2011. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 3. 2013. – Területi adatok – 3.4. Békés megye. [Sčítanie obyvateľov 2011, 3. – Oblastné údaje – Békešká župa.] Szeged : Központi Statisztikai Hivatal (KSH). 2013. s. 121.

https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_03_04_2011.pdf
[Online.] (2021-09-27).

doc. Dr. Tünde TUŠKOVÁ, PhD.

 <https://orcid.org/0000-0002-3267-5788>

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku

Békéscsaba

Szabó Dezső u. 40 – 42

Katedra slovenského jazyka a literatúry

Pedagógická fakulta Segedínskej univerzity

6725 Szeged

Hattyas utca 10

Maďarsko

E-mail: tuskatunde@yahoo.co.uk

doc. Dr. Alžbeta UHRINOVÁ, PhD., mim. prof.

 <https://orcid.org/0009-0007-5915-1494>

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku

5600 Békéscsaba

Szabó Dezső u. 40 – 42

Maďarsko

E-mail: uhrinova@index.hu

JAZYKOVÉ CHYBY V SLOVENČINE AKO CUDZOM JAZYKU V KONTEXTE JAZYKOVÝCH ZMIEN

Lujza Urbancová

LANGUAGE ERRORS IN SLOVAK AS A FOREIGN LANGUAGE IN THE CONTEXT OF LANGUAGE CHANGES

The author of this paper pays attention to language errors, specifically in the Slovak language as a foreign language. Thus, some issues concerning language errors are discussed. This paper also points out that certain language errors can be seen from pragma-linguistic aspects since they show relations of the language community and the language, as well as relations between native and non-native speakers. The corpus ERRKORP, which is being prepared within the project *Language errors in Slovak as a Foreign Language Based on Learner Corpus*, will provide language material to analyse the area under discussion.

KEY WORDS:

language errors, Slovak as a foreign language, native speakers, non-native speakers, native speakerism

Spojenie jazykových chýb, jazykových zmien a slovenčiny ako cudzieho jazyka smeruje pozornosť k poznaniu jazykového kolektívu, ale aj k poznaniu jazykových chýb, ich dosahu na proces osvojovania si jazyka, ako aj na proces samotnej výučby. Je to začiatočná fáza práce v rámci tejto oblasti, preto text neobsahuje ucelené závery, ale skôr nastoľuje niektoré okruhy.

Jedno z východísk tvorí analyzovanie procesu osvojovania druhého jazyka a hľadanie paralel s ovládaním rodného jazyka. Problematika poznania používateľstva rodného jazyka vo vzťahu k téme príspevku bola prezentovaná na konferencii *Slovenčina nielen ako cudzí jazyk III* v Bratislave 1. – 2. 2. 2021 (Urbancová, 2021, v tlači). Preto uvedieme len stručne, že východisko tvorí koncept o jazykovoorientačnej kompetencii ako kombinácii

jazykovo-sociálnej a metajazykovej stránky, ktorý uvádza Juraj Dolník (2009). „Jazykovo-sociálna stránka sa vzťahuje na to, čo funguje ako kohézny faktor daného jazykového spoločenstva a čo si jednotlivec osvojuje, keď sa integruje do tejto komunity... (...) Metajazyková dimenzia sa vzťahuje na znalosti o jazykových prvkoch a štruktúrach, ktoré jednotlivec nadobúda v procese osvojovania si jazyka“ (Dolník, 2009, s. 119). Autor sa síce venuje kolektívu používajúcemu prvý jazyk (J1), domnievame sa však, že tento prístup k osobe používajúcej jazyk môžeme aplikovať aj pri pohľade na proces osvojovania cudzieho jazyka (J2). Človek sa ovládaním nového jazyka dostáva do kontaktu s novým jazykovým spoločenstvom, v ktorom spoznáva jeho sociálne charakteristiky, prejavujúce sa aj v jazyku, rovnako je v kontakte s normami a pravidlami nového jazyka. Miera spoznania nového jazykového spoločenstva a prieniku doň sa prejavuje aj v ovládaní cudzieho jazyka. Celý proces prirovnávame k orientácii v novom priestore; tak, ako sa orientujeme na novom mieste, orientujeme sa aj v novom jazyku – postupne prehľbujeme a rozširujeme poznatky i skúsenosti.

Druhým východiskovým okruhom je pojem *chyby v druhom jazyku* (J2), zisťovanie jazykovej chyby a jeho účel. Analýza chýb (napríklad podľa Yangovej 2010), ukazuje, že jazykové chyby v cudzom jazyku sú do veľkej miery spôsobené výučbovými postupmi a nie až tak veľmi rodným jazykom. Analýzou chýb sa získavajú poznatky o procese učenia sa cudzieho jazyka a isté zákonitosti. Počas výučby by sa mala venovať pozornosť analýze chýb a to by následne malo ovplyvniť výučbové metódy.¹ Je dôležité vnímať rôzne zdroje chýb v cudzom jazyku, aby sme

¹ „Error analysts claim that learners’ errors, to a large degree, are not caused by the influence of their L1; instead, their errors reflect some common learning strategies. EA tries to find out the regular things in the process of foreign language learning through the study of learners’ errors. In this way it has a great contribution for FL teaching: teachers should be sensitive to their students’ errors and summarize what kind of error students are most likely to make at certain period, and then modify their teaching materials in order to adapt to the students’ need“ (Yang, 2010, s. 268).

ich vedeli vhodne analyzovať a využiť. Samotná identifikácia a lokalizácia chyby tvorí samostatnú oblasť analýzy.

Ďalším problémovým okruhom je pojem *chyby* v J1, jej identifikácia a percepčia v rámci kolektívu rodeného používateľstva a v rámci interakcie kolektívu J1 a J2. C. James (2013, s. 46 – 47) píše o vnímaní prestížneho postavenia rodených hovoriacich v súvislosti s hovoriacimi J2, odvolávajúc sa na odbornú literatúru. Rodení hovoriaci sú často učiacimi sa J2 vnímaní ako tí, ktorí nerobia chyby v používaní jazyka a ovládajú svoj rodný jazyk. Pocit neomylnosti môžu mať v sebe aj rodení hovoriaci v kontakte s hovoriacimi J2. C. James opisuje termín *native speakerism*, označujúci nadradenosť osoby používajúcej J1 voči osobe používajúcej J2. Celá situácia je komplexná a prejavy *native speakerizmu* sú závislé aj od aktuálnej jazykovej ideológie, ako aj od rozšírenosti daného jazyka ako J2, ale aj J1. Situácia spojená s angličtinou, v rámci ktorej autor (James, 2013, s. 39 – 40) rozlišuje vnútorný okruh osôb ovládajúcich angličtinu, vonkajší okruh a rozšírený okruh, sa nedá porovnávať so slovenčinou. Inšpiráciou však vzhľadom na postupne zvyšujúci sa počet ľudí, ktorí sa učia slovenčinu ako cudzí jazyk, môžu byť myšlienky o elitnom postavení rodených hovoriacich vo vzťahu k nerodeným hovoriacim pri posudzovaní jazykových chýb.

V texte upriamujeme pozornosť na vnímanie chýb v jazykovom kolektíve pri komunikácii hovoriacich ovládajúcich slovenčinu ako J1 a J2. (Používame označenie *hovoriaca J1* a *hovoriaca J2*). Pri hodnotení príkladov aplikujeme pragmalingvistický prístup. Začnime otázkou od zahraničnej študentky: „*Například dnes som použila sloveso „pohovorit“, povedala som: „Musíme ešte s ňou pohovorit“, a potom ma moja svokra opravila, a povedala „porozprávať“. Nepoužívate sloveso „pohovorit“? “* Druhým príkladom je situácia počas výučby, keď sa študent cítil dotknutý mojím upozornením, pretože použil rovnakú formuláciu, akú používali jeho slovenskí kamaráti, s ktorými sa stretával mimo výučby. Keď som ho opravila, v odpovedi namietal, že jeho formulácia je používaná bežne.

V prvom príklade rodená komunikantka v slovenčine považovala slovo *pohovoriť* za nevhodné alebo nie slovenské, opravila nerodenú komunikantku a navrhla iné slovo, ktoré sa jej vzhľadom na svoju jazykovú kompetenciu zdalo správne. Slovo *pohovoriť* pôsobilo na ňu v danej situácii príznakovito. Uplatnila tu svoju pozíciu rodenej hovoriacej J1, ktorá ovláda jazyk „správne“ a vo vzťahu k druhej komunikantke je tou, ktorá môže upozorniť na chyby. To, či je hodnotenie chyby pravdivé alebo nie, je v konkrétnej situácii irelevantné, pretože rodená hovoriaca má v danej situácii status osoby poznajúcej jazyk lepšie ako nerodená hovoriaca.

Druhý príklad poukazuje na „konflikt“ medzi dvomi varietami jazyka – ide o subštandardnú a štandardnú varietu. Hovoriaci J2 má tendenciu vnímať komunikáty hovoriacich J1 ako správne bez diferencovania komunikačnej situácie. Vynára sa otázka jazykovoorientačnej kompetencie v J1, ktorá pri interakcii s hovoriacimi J2 môže narušiť už existujúce poznatky hovoriacich J2. Situácia je komplikovanejšia pri takých „chybách“, ktoré vyplývajú z komunikačných noriem. Uplatňuje sa tu jazykovo-sociálna aj metajazyková kompetencia komunikujúcich, ktorá nie je rovnaká v celom jazykovom kolektíve.

V súvislosti s učením sa J2 nie je ojedinelé odporúčenie učiť sa jazyk „na ulici“ alebo od bežných ľudí. Dané odporúčenie neberie do úvahy rozdielnosť variet slovenčiny a ich diferencované používanie v jazykovom kolektíve. Keďže jazykovo-sociálna kompetencia sa buduje poznaním jazykového kolektívu, jej rozvoj je relatívne pomalý, pretože v J2 je pohyb naprieč jazykovými kolektívami používajúcimi rôzne variety jazyka do istej miery obmedzený a zároveň identifikácia variet národného jazyka je v J2 náročná. Napríklad zistiť, ktoré z oslovení – *Zdravím, pani doktorka...*, alebo *Vážená pani doktorka* – je v komunikácii vhodné, vyžaduje istú skúsenosť v jazykovom „priestore“. Rovnakým procesom prechádzajú aj hovoriaci J1 pri prechode do nového komunikačného prostredia používajúceho inú varietu národného jazyka.

Vnímanie jazykovej chyby – či už v J1, alebo J2 – sa v pragmalingvistickom uchopení môže spájať s jazykom ako nástrojom moci. Kto určí, čo je jazyková chyba? S konceptom moci, istej komunikačnej prevahy teda súvisí aj to, kto a ako odкрýva chybu, kto ju pomenuje, ale aj otázka, či je správnosť v komunikácii dôležitá. Uviedli sme termín *native speakerism*. Ten môže okrem vzťahov medzi hovoriacimi J1 a J2 reflektovať aj vzťahy v rámci jedného jazykového kolektívu, v ktorom istá skupina osôb cíti potrebu hodnotiť inú skupinu vo vzťahu k používaniu jazyka. Dané konanie je postavené na *lingvicizme* ako procese posudzovania a podceňovania ľudí na základe používania jazyka.

Objavuje sa otázka, či chyby v slovenčine ako J1 a ako J2 posudzujeme rovnako. Zároveň aj to, či môžeme dané posudzovanie chýb zovšeobecniť celkovo na posudzovanie ovládania J2. Domnievame sa, že základnom celého procesu je dôležitosť, ktorú správnosti pripisujú ľudia v konkrétnom komunikačnom kolektíve, a tá súvisí s jazykovou ideológiou ako istým myšlienkovým systémom. I. Lanstýák (2016, s. 1) uvádza: „V najužšom poňatí sú jazykové ideológie myšlienky a myšlienkové systémy, ktoré slúžia na interpretáciu, odôvodnenie a legitimizáciu faktov týkajúcich sa takých aspektov jazyka a narábania s ním, pomocou ktorých si dominantné spoločenské vrstvy alebo skupiny udržujú moc nad inými vrstvami alebo skupinami. Moc tu nemusí byť nevyhnutne politická, môže ísť aj o nenásilnú, prirodzenú autoritu kultúrnej elity alebo hoci aj nejakej malej skupiny alebo jednotlivca v rámci menšieho kolektívu, pokiaľ tá skupina, resp. ten jednotlivec využíva aj jazykové ideológie na zabezpečenie si svojho dominantného postavenia.“ Pokiaľ sa v J1 preferuje systémovolingvistický prístup k jazykovým javom a elitársky reštriktivizmus, môžeme tento postoj k jazykovým chybám očakávať aj vo vzťahu k J2.

Doterajšie konštatovania ukazujú, že jazyková chyba je komplexný jav a pri jej pragmalingvistickom posudzovaní sa dostávame do kontaktu s poznatkami o jazykovom

spoločenstve. V akvizičnom korpuse ERRKORP, vybudovanom v rámci projektu *Jazykové chyby v slovenčine ako cudzom jazyku na báze akvizičného korpusu*, bude možné hľadať už identifikované chyby a následne ich interpretovať. Takýto korpus však môže slúžiť aj na poznanie prístupu rodených hovoriacich pri identifikovaní chýb. Podnetné bude sledovať, ako sa hodnotia javy v súčasnosti diferencovane hodnotené v rámci spisovnosti a štandardnosti (napríklad rozpor medzi spisovným a frekventovaným gramatickým tvarom). Vzhľadom na to, že diskusia o podobe teórie jazykovej kultúry v súčasnosti je stále živá, tak ako je živá diskusia o vzťahu spisovnosti a frekventovanosti a následnej „správnosti“ či vhodnosti, je aj identifikovanie niektorých jazykových chýb značne skomplikované. Zároveň sa v celom procese prejavuje postoj k spontánnym jazykovým zmenám a dynamike jazyka. Václav Cvrček (2006) uvádza: „Jako „chyba“ nebo jako tzv. substandardní vyjadřování je v současné situaci hodnocena jakákoli odchylka od kodifikace (morfológická, lexikální, syntaktická „chyba“) – např. *pozdějc*, (já) *su*, *furt*, *auta jely*. Překročením ustanovení kodifikace se ovšem ještě nemusíme dostávat mimo normu, úzus nebo systém jazyka.“ Na označenie istého jazykového prostriedku za chybu má vplyv aj prostredie jazyka, jeho viac či menej intervenčný charakter. „V minimálné intervenčnom prostredí je princíp projekcie prostriedkú ze systému přes úzus do kodifikace podmíněn čistě kritériem frekvence.“

Problematika jazykovej chyby pri výučbe J2 otvára niekoľko rôznych otázok. Okrem tých, ktorých riešenie prispeje k zlepšeniu procesu výučby, sa objavujú aj také, ktorými prispejeme k poznaniu používateľského kolektívu. To patrí k jedným z cieľov práve riešeného projektu.

Príspevok je súčasťou riešenia projektu APVV-19-0155 *Jazykové chyby v slovenčine ako cudzom jazyku na báze akvizičného korpusu* (doba riešenia 2020 – 2024).

LITERATÚRA

- CVRČEK, Václav. 2006. Meze správnosti – klasifikace jazykových chyb. In: *Slovo a smysl. Časopis pro mezdoborová bohemistická studia*, roč. 3, 2006, č. 6 (nečíslované strany). <http://slovoasmysl.ff.cuni.cz/node/167> . [Online.] (2021-04-08.)
- DOLNÍK, Juraj. 2009. *Všeobecná jazykoveda*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 375 s. ISBN 978-80-224-1078-6.
- ELLIS, Rod. 1997. *The Second Language Acquisition*. 9. vyd. Oxford : Oxford University Press (prvé vyd. 1997). 147 s. ISBN 0-19-437212-X.
- JAMES, Carl. 2013. *Errors in Language Learning nad Use. Exploring Error Analysis*. London a New York : Routledge, Taylor & Francis Group. 320 s. ISBN 978-0-582-25763-4.
- LANSTYÁK, István. 2016. *Jazykové ideológie (všeobecné otázky a glosár). Working Papers in Language Management*. No. 1 (revised). Praha : Karlova univerzita, 2016. 41 s. http://language management.ff.cuni.cz/system/files/documents/wplm-01_lanstyak.pdf . [Online.] (2021-04-08.)
- URBANCOVÁ, Lujza. 2021. Deklinácia substantív ako príklad metajazykovej kompetencie. [Príspevok odznel na konferencii *Slovenčina nielen ako cudzí jazyk III* v Bratislave 1. – 2. 2. 2021. V tlači.]
- YANG, Wenfen. 2010. A Tentative Analysis of Errors in Language Learning and Use. In: *Journal of Language Teaching and Research*, roč. 1, 2010, č. 3, s. 266 – 268.
https://www.academia.edu/7538648/A_Tentative_Analysis_of_Errors_in_Language_Learning_and_Use . [Online.] (2021-04-08.)

Mgr. Lujza URBANCOVÁ, PhD.

 <https://orcid.org/0000-0002-8465-7637>

Filozofická fakulta UMB

P. O. Box 263

Katedra slovenského jazyka a komunikácie

Tajovského 40

974 01 BANSKÁ BYSTRICA

Slovenská republika

E-mail: lujza.urbancova@umb.sk

ŠTYLISTICKO-PRAGMATICKÉ MODELOVANIE BIBLICKÝCH MOTÍVOV V POÉZII P. O. HVIEZDOSLAVA

Vladimíra Vrajová

STYLISTIC AND PRAGMATIC MODELLING OF BIBLICAL MOTIFS IN THE POETRY OF P. O. HVIEZDOSLAV

The paper focuses on linguistic-stylistic and communicative-pragmatic interpretation of biblical motifs (and poetic images) in Hviezdoslav's poetry with an over-personal (i.e. national and social) theme. Attention is concentrated on the exposure of these content elements in coding social criticism, nation's defense, national and social mobilization etc. The aim of this article is to evaluate the language and stylistic form, and pragmatic and communication function of biblical motifs in selected texts. Hviezdoslav uses paraphrases from the biblical prototexts, references to the plot and biblical proper names, while the pragmatic function (perlocution effect) comes to the fore in connection with the lexical and morpho-syntactic level, and especially in connection with the repetition of the same motifs in different contexts (relevant is the motif of manna, Canaan, Lazarus etc.). The analysis of biblical motifs falls within the research field of general linguistics (structuralist stylistics, but also lexicology or phraseology) and pragmatically oriented interaction stylistics. The research sample consists of seventy-seven poems, which covers the entire period of Hviezdoslav's literary productivity (from the first-fruits in 1868 to the *Bloody sonnets* in 1914).

KEY WORDS:

P. O. Hviezdoslav, over-personal poetry, biblical motifs, communication function, stylistic and pragmatic analysis

Teoreticko-metodologické východiská a výskumná vzorka

Centrálным (komunikačným) východiskom výskumu je chápanie slovesného umeleckého diela ako sledu ilokučných rečových aktov, ktoré sú nositeľmi pragmatickej funkcie a ktoré sa realizujú v súlade s autorskou intenciou pôsobiť na čitateľa.

Keďže za ústrednú funkciu literárneho textu považujeme estetickú (a dorozumievaciu) funkciu, autorským zámerom je v prvom rade vyvolanie čitateľského zážitku (pri dekódovaní estetickej informácie). Literárna komunikačná výmena pritom prebieha na dvoch úrovniach: kým v reálnom svete ide o interakciu medzi skutočným autorom a reálnym percipientom, vo fikcii uvažujeme o komunikačnej výmene jednak medzi rozprávačom a postavami (príp. medzi postavami navzájom) v epike, jednak medzi implikovaným autorom (lyrickým subjektom) a implikovaným čitateľom v lyrike (Hoffmannová, 2016, s. 399; Koten, 2013, s. 51 – 53). J. Hoffmannová (2016, s. 403) vzhľadom na uvedené vymedzuje v rámci tzv. recepčnej normy (kompetencie) aj opakovanou čitateľskou skúsenosťou podmienenú „schopnosť“ nestotožňovať mimotextového autora s vnútrotextovým (lyrickým) hrdinom.

Paušalizovanie týchto tvrdení na lyriku predmodernistického obdobia, v rámci ktorej sa etablovala aj poézia P. O. Hviezdoslava a ktorú charakterizuje výrazný etnický aspekt, je (v prípade tvorby s nadosobnou, národno-spoločenskou tematikou) do istej miery sproblematicované. Pre túto éru vo vývine slovenskej literatúry je totiž príznačná dominancia národno- (oslobodzovacej, reprezentačnej, buditeľskej, ale aj kritickej) funkcie slovesného umenia, čo sa prirodzene prejavilo aj v žiaducom perlokučnom efekte literárneho kánonu, ktorým nie je emocionálno-estetická sugescia, ale politická a sociálna zmena (spomenutá problematickosť sa týka splývavej hranice medzi implicitným/intratextovým a skutočným/extratextovým percipientom).

V tejto súvislosti nadobúda Hviezdoslavova lyrika s nadosobnou tematikou buď apelový (smerom k implicitnému čitateľovi) alebo kontemplatívny charakter (vzhľadom na subjektívnu reflexiu národno-spoločenskej situácie). S oporou o závery O. Orgoňovej (2017, s. 123) však pripisujeme status dialogickosti všetkým literárnym komunikátom (bez ohľadu na exponovanie čitateľa a jeho oslovenie), a to z toho dôvodu, že autor pri ich koncipovaní berie do úvahy potenciálneho percipienta a je ním (ako objektívnym štýlotvorným činiteľom

v intenciách štrukturalistickej štylistiky) pri svojom tvorivom úsilí viac alebo menej limitovaný, resp. usmerňovaný.¹

Výskumnú vzorku tvorí sedemdesiatšedem básní, ktoré boli napísané v rozmedzí rokov 1868 – 1914, majú rozmanitý rozsah (od minimalistických miniatúr až po veľké básnické skladby), postihujú celé produktívne obdobie básnika a funkčne sa v nich uplatňujú biblické motívy a biblické básnické obrazy.² Interpretácia týchto obsahových elementov je spätá s komparáciou pôvodného a nového kontextu, v ktorom sa nachádzajú: v tomto smere ide jednak o pochopenie daného motívu ako súčasti biblického metapríbehu (Hanes, 2015, s. 134 – 135), jednak o sémantickú aktualizáciu tohto prvku (nielen) v umeleckom komunikáte.³ Vo výskumnom súbore

¹ S týmto poňatím polemizujú predstavitelia tzv. priamočiareho intencionalizmu, medzi ktorých patrí napr. český filozof P. Kořátko (2007, s. 196), keď tvrdí: „...stejně jako mluvčí v běžné komunikaci, také autor literárního díla (konkrétní individuuum se svou reálnou biografií) si zaslouží respekt jako partner v našem společném pokusu o dorozumění a není důvod hledat něco lepšího (produktivnějšího, operativnějšího). Jinými slovy, nevidím důvod konstruovat autora jako derivát textu, a nutit se z ‚metodických důvodů‘ zapomenout, že naopak text je produktem autora. [...] A proč bychom se sami, pro potřeby svého obcování s textem, redukovali na něco tak chudokrevného, jako je modelový čtenář [...]?“ Priamočiari intencionalisti/realisti – na rozdiel od hypotetických intencionalistov – teda odmietajú prístup, ktorý autora a čitateľa redukuje na myslené vnútrotextové konštrukty (implicitného expedienta a implicitného percipienta); namiesto toho a v súvislosti so zakotvením literárneho diela v objektívnej realite uvažujú iba o empirickom autorovi a skutočnom čitateľovi.

² Členenie výskumného súboru je nasledovné: tridsaťdva básní z autorových prvotín, štrnásť básní z cyklu *Letorosty*, štyri básne z *Prechádzok jarom* a *Prechádzok letom*, jedenásť básní zo zbierky *Stesky*, deväť básní z cyklu *Dozvyky* a sedem básní z *Krvavých sonetov*. Edície, s ktorými pracujeme počas výskumu, sú konkretizované v záverečnom súpise prameňov.

³ Za reprezentatívny príklad považujeme významovo-komunikačné nuansy lexémy *manna*.

A. MANNA AKO PRÍČINA REPTANIA. V Mojžišových knihách je manna spätá s nepriaznivými životnými podmienkami: išlo o potravu, ktorou sa Izraeliti živili počas putovania púšťou a ktorá sa im časom sprotivila (jedli ju bezmála štyridsať rokov), vzbúrili sa proti Bohu a následne boli za svoju nevďačnosť potrestaní (Exodus 16, 35; Numeri 21, 5 – 6).

sme identifikovali najfrekvencovanejšie motívy a obrazy (každý z nich sa nachádza minimálne v troch komunikátoch), ktoré sú alúziou na týchto jedenásť biblických reálií alebo naratívov: peklo, diabol/satan, život Ježiša Krista, podobenstvá, potopa, Sodoma, Tomáš, Kain a Ábel, Kanaán, Nikodém a Judáš.

S tým súvisiaca demarkačná čiara medzi lexémou prevzatou z biblického prototextu, biblickým motívom a biblickým básnickým obrazom je splývavá: biblické lexémy – príznakové (knižné, hovorové), ale aj bezpríznakové (nacionálne) – sa stávajú súčasťou obrazného plánu lyrického diela, funkčne sa (ako nepriame pomenovania) realizujú pri vyjadrení individuálneho hodnotenia (expedienta) a aktivizovaní subjektívnych konotácií (recipienta), pričom sa etablujú ako súčasť obsahovo-tematickej výstavby textu (Findra, 2004, s. 31; Harpáň, 2009, s. 204 – 205).

Vzhľadom na uvedené považujeme za cieľ sondáže vybraných komunikátov interpretáciu výrazovo-formálnej podoby a štylisticko-pragmatickej funkcie takto vymedzených biblických motívov, reflektovaných vo výskumnom poli všeobecnej jazykovedy (štylistiky, frazeológie a lexikológie), ale aj pragmaštylistiky a textovej štylistiky, subdisciplín interakčnej štylistiky v koncepcii D. Slančovej (2019, s. 616). V tejto súvislosti sa zameriavame predovšetkým na jazykové stvárnenie,

-
- B. MANNA AKO PREJAV PRIAZNE. V kontexte celého biblického kánonu (v Hanesovom poňatí metapríbehu) sa manna interpretuje ako prejav dobroty, starostlivosti alebo lásky Boha k Izraelu (napr. Nehemiáš 9, 20; Žalm 78, 24).
- C. MANNA AKO SLADKÝ POKRM. Do frazeologickej jednotky *sladký ako manna* prenikla séma chutnosti, keďže podľa biblických textov manna chutila ako medový koláč (Exodus 16, 31).
- D. MANNA AKO NIEČO ZÍSKANÉ BEZ NÁMAHY. Frazeologizmus *spadnúť ako manna z neba* koreluje s predstavou manny, ktorá každú noc vznikla („spadla z neba“) bez ľudského pričinenia (Kačala – Pisárčiková – Považaj, 2003, s. 315; Numeri 11, 9).
- E. MANNA AKO VÝSLEDOK PRÁCE. Hviezdoslav kladie dôraz aj na významový element ľudskej usilovnosti a snahy: „ – *Poctivá práca vždycky* – v Kanaánu: / *lež ty [národ] ak zbieraš, cudzím zbieraš manu...*“ (Hviezdoslav, 1931, s. 152). Rovnako Izraeliti každý deň skoro ráno zbierali mannu zo zeme, aby sa neroztopila (Exodus 16, 26).

funkciu, aktualizáciu pôvodného (biblického) významu v novom kontexte, ale okrajovo aj na komunikačnú perspektívu lyrického subjektu (monologickosť/dialogickosť).

Biblické motívy a lexikálna rovina básne

Predtým než prejdeme ku klasifikácii biblických (ergo z biblického prototextu abstrahovaných) lexém v nadosobnej lyrike P. O. Hviezdoslava⁴, upozorníme na fenomén biblizmov v slovenskej lexike, a to aj z toho dôvodu, že nie každá slovná jednotka uplatnená aj v biblických naratívoch, aj v Hviezdoslavových básňach sa slovníkovo kvalifikuje ako biblizmus. V tejto súvislosti zaraďuje J. Findra (2004, s. 27 – 31) biblizmy do makroparadigmy štylisticky zafarbených slov, ktoré sa v prenesenom význame stávajú prostriedkami na vyjadrenie subjektívneho postoja. Tieto lexémy prevzaté z biblického kánonu môžeme pre ich nevšednosť klasifikovať aj ako knižné slová, avšak po opakovanom použití v jazykovej praxi sa tento príznak postupne vytráca (Čermák, 2010, s. 221 – 223; Findra, 2009, s. 133 – 134). Čo sa poézie týka, J. Dolník (2007, s. 181 – 183) vymedzuje nevšednosť ako taký atribút slovesného umenia, ktorý vyplýva z jeho bazálnej funkcie (estetickej pôsobnosti) a ktorý implikuje slávnosť, obradnosť, vznešenosť, rétorickosť, pátos a i. Tieto charakteristiky môžeme vzťahovať aj na Hviezdoslavovu poéziu – pri ktorej vnímame expresivitu autorského individuálneho vyjadrovania (i umeleckého štýlu ako takého) na pozadí bezpríznačkovej (nacionálnej) komunikácie –, avšak s pripomienkou, že znaky vysokého štýlu (medziiným

⁴ Na tomto mieste sa žiada zdôrazniť, že nie všetky slová exponované vo výskumnom súbore i v *Biblii* vymedzujeme v rámcach intertextovosti. O alúzii uvažujeme iba v prípade, keď je súvislosť medzi hviezdoslavovským motívom a prototextom explicitná: napr. slovo *hrivna* môže byť použité jednak vo svojom základnom význame (mincovej a váhovej jednotky), jednak v prenesenom význame s odkazom na Ježišovo podobenstvo (Kačala – Pisárčiková – Považaj, 2003, s. 199; Lukáš 19, 11 – 27).

aj knižné slová) sú konštantou Hviezdoslavovej poézie, a teda samy osebe nepodmieňujú vznik štylistického efektu.

Vo výskumnej vzorke sme identifikovali tri typy biblických lexém: v prvom rade ide o komunikačne ustálené (príznakové) slová v prenesenom význame (*nebo, križ, anjel*); ďalej o apelatíva a propriá, na pochopenie ktorých je potrebná aspoň elementárna znalosť historického kontextu (*Simeón, Néboh, koráb*); a nakoniec o všeobecne známe (onymické/neonymické) výrazy, ktoré sú obligatórnym komponentom niektorých frazeologických jednotiek (*manna, Sodoma, Judáš*). V tejto súvislosti definujeme frazeologizmy ako slovné spojenia (nie ako jednoslovné jednotky), ktorých súčasťou môže byť aj vlastné meno, pričom takéto proprium stráca svoju identifikačnú funkciu a postupne sa apelativizuje (Glovňa, 2015, s. 15, 32). K sémantickému súladu medzi biblickým, frazeologickým a básnickým obrazom dochádza medzi jednotkou *neveriaci Tomáš* alebo *judášsky bozk* (Smiešková, 1989, s. 141) a zvolaniami, ktoré prostredníctvom biblických antroponým kódujú príslušné ľudské neresti (napr. *Tomášovia, nepochybuje dlhšie o Slovanstve* alebo *ja žiadam ťa, Judášu, zrad' ma*). Podobne uvažujeme aj o kontextoch, do ktorých vstupuje apelatívum *manna* a ktoré sú v sémantickom súzvuku s príslušnými frazémami: napr. *prajte manny nebeskej i môjmu národu*.

Biblické antroponymá vo výskumnom súbore klasifikujeme ako antonomáziu⁵, a to predovšetkým z dôvodu nesplnenia vyššie uvedenej podmienky (dvoj- a viacslovnosti frazém), ale aj z dôvodu významovej diskrepancie medzi frazeologickou a metonymickou sémantikou:

- frazeologizmus *Kainovo znamenie* vyjadruje v prvom rade zavrhnutie jednotlivca spoločnosťou (Smiešková, 1989,

⁵ Antonomázia je metonymický trópický prostriedok, ktorý sa uplatňuje pri referovaní na jednotlivca menom známeho človeka, disponujúceho rovnakou pozitívnou/negatívnou vlastnosťou alebo výzorovým rysom ako predmetný jedinec (Valček, 2006, s. 23). V sondovaných básňach sa tieto antroponymá realizujú v singulárnej i plurálnej podobe: napr. *Judáš/Judášovia* [zrada], *Nikodém/Nikodémovia* [zbabelosť], *Simeon/Simeonovia* [staroba].

s. 90), ale básnické obrazy *vražedník dvíha proti tebe Kainov kyj; tvoj hriech je úhlavný Kainov hriech* bratovraždu;

- frazeologizmus *Kain a Ábel* simultánne kóduje protiklad *zlo – dobro*, príp. *bezbožnosť – bohabojnosť* (Motol'áková, 2013), ale Hviezdoslav vo väčšine prípadov uplatňuje ábelovský a kainovský motív separátne;
- frazeologizmus *byť/ležať ako Lazár* odkazuje na chorobu (Kačala – Pisárčiková – Považaj, 2003, s. 294), ale Hviezdoslavove aktualizácie *národ teskní u pyšných dvier vlasti ako lazár; dost', lazár, v bránach krivdy* na odmietnutie a sebaľútosť.⁶

Biblické motívy a funkcia v (kon)texte

V Hviezdoslavových textoch sa biblické motívy uplatňujú jednak ako prostriedky subjektívneho pozitívneho/negatívneho hodnotenia, jednak ako nástroje priblíženia, zhmotnenia, pripodobnenia, príp. aj akcentovania národno-spoločenskej skutočnosti.

1. V súvislosti s vyjadrením autorského postoja rozlišujeme lexémy s permanentne kladným (*Ábel, Spasiteľ, baránok*) a záporným hodnotiacim komponentom (*Kain, Sodoma, satan/diabol*), významovo korešpondujúcim s biblickým prototextom. Frekventované je pripodobnenie národného rozpoloženia ku trňovej ceste (eventuálne ceste kríža, ceste na Golgotu), čím autor

⁶ Tento príklad demonštruje onymickú polysémiu, keďže v *Novom zákone* sú prítomné dve v mnohých aspektoch podobné postavy Lazára: Ježišov priateľ, ktorý bol chorý, umrel a bol vzkriesený (Ján 11, 1 – 44) a chorý žobrák z Ježišovho podobenstva, ktorý umrel a prišiel do raja (Lukáš 16, 19 – 31). Vo výskumnej vzorke je apelativizovaná podoba *lazár* exponovaná štyrikrát, pričom na dvoch miestach Hviezdoslav čerpá z podobenstva o boháčovi a Lazárovi (prítomný je detail vrát, dvier alebo brány, pri ktorej Lazár líhaval) a na dvoch miestach je Hviezdoslavova inšpiračná platforma zastretá: *že by sme sa nemali zotaviť a večným lazárom v svete zostali; neukazuj rany, muky ako lazár*. Pri významovo-výrazovom stvárnení choroby môžeme uvažovať o sémantickej paralele s príslušnou frazémou, kde ale nie je zrejmé, z ktorého východiskového biblického naratívu o chorom človeku vychádza.

zároveň usúvzťažňuje slovenský ľud s mesiášom a jeho utrpením; na druhej strane s národnými vykorisťovateľmi spája rozmanité obrazy pekla, satana alebo Sodomy. Uvedené skupiny slovných jednotiek podporujú obranné/kritické vyznenie lyrického textu, keďže lexémy s pozitívnym/negatívnym nábojom sú exponované pri kreovaní priaznivého/nepriaznivého národného obrazu, pričom na niektorých miestach dochádza k zduplikovaniu alebo doplneniu obsahovej náplne slova pridruženým adjektívom: napr. *strašná Sodoma, zradní Kainovia, povďační Ábelovia*, resp. menný výraz svojou pozíciou v determinatívnej syntagme obsahovo rozvíja nadradené substantívum: napr. *mat' pekla, satanský pysk, diabolská luza*.

Na druhej strane je štylistický efekt budovaný aj na princípe kontrastu medzi biblickým (pôvodným) a básnickým (nepôvodným) kontextom, v ktorom sa jazyková jednotka významovo aktualizuje. V tomto prípade dochádza k umiestneniu lexémy (s pozitívnymi konotáciami v prototexte) do textového okolia s kritickou obsahovou náplňou, alebo naopak: lexéma s negatívnymi konotáciami môže v konkrétnom pasuse podporiť celkový pozitívny obraz. Na ilustráciu uvedieme úryvok, v ktorom sú ľudské pôžitky prirovnané k „sladkým brlohom pekla“ a následne exponované ako protiklad poctivej práce a jednoduchého života ľudu: „[Národ] *Čistý srdcom a v duši bez špiny; / neznáme – pekla sladké brlohy; / vankúš náš tvrdý, ale poctivý je*“ (Hviezdoslav, 1956b, s. 165), a štvorveršie, v ktorom je Lazár (nezdravý človek vzbudzujúci súcit) súčasťou kritiky národnej letargie: „*Však neskladať aj v nečin ruky, / nie dívať sa, kým páše ďas, / nie ukazovať rany, muky, / jak lazár robí v trhu čas*“ (Hviezdoslav, 1928, s. 354).

2. Pri stvárnení národno-spoločenskej reality, ktorá je predmetom kritiky, ale aj náklonnosti lyrického subjektu básnik uplatňuje antropomorfný a zoomorfný princíp (*mat' pekla chystá v kuchyni krm; satanský pysk strieka na národ*), tvorí prirovnania (*trpeli sme ako baránok bez viny; zemský obzor horí ako Sodoma*) a významovo gradujúce kontextové synonymá (*Slovák – syn na púšť vyvržený, Slovák – človek k bralám*

prikovaný, Slovák – to on s krvavým vencom z trnia na hlave)⁷, či kontradiktorické antonymá (*nezdvihnem z pekla rod môj – do neba*). Avšak ako najfrekventovanejší spôsob umeleckého zobrazenia skutočnosti sa ukazuje komponovanie rozsiahlych analógií (od niekoľkoveršových pasusov až po celé texty figurujúce ako paralela k biblickému textu), čo korešponduje s jedným z ústredných znakov Hviezdoslavovho rukopisu – výrazovou extenzívnosťou. Vzhľadom na umelecké znázornenie „národnej bolesti“ sú najčastejšie analógie s ukrižovaním, ale aj vzkriesením Ježiša Krista (symbolom nádeje).

So zreteľom na expedientov zámer rozlišujeme komunikáty, ktoré povzbudzujú ľud, kritizujú jeho utláčateľov a reflektujú autorské vyrovnávanie sa s realitou. V básňach dochádza k interferencii jednotlivých prístupov, čo sa prejavuje napr. striedaním slovesných osôb, ale aj významovými nuansami rovnakých motívov v inom intratextovom okolí. Ako príklad poslúži motív Kanaánu: pri zameraní na ľud autor exponuje toto proprium v súvislosti s víziou lepšej budúcnosti (*sme ako národ Izraela na ceste do Kanaánu*), ale aj kritikou nezáujmu (*ty si na púšti – oni v Kanánu*) a ľahostajného postoja voči utláčateľom (*ak zbieraš, cudzím v Kanaáne zbieraš mannu*), zatiaľ čo pri orientácii na vykorisťovateľov Hviezdoslav zdôrazňuje ľudskú nenásytnosť (*vám hrozno Kaanánu, kým ostatným žhavý piesok púšte*) a umelecky rozvíja jej následky.

Biblické motívy a (štylizovaná) dialogickosť

S apelovým a kontemplatívnym charakterom Hviezdoslavovej lyriky s nadosobnou tematikou koreluje uplatnenie jednotlivých slovesných osôb jednotného a množného

⁷ Hviezdoslav v básni s titulom *Záblesk* (1882) najprv synekdochicky usúvzťažňuje slovenský národ s biblickým Izmaelom, ktorého vlastný otec vyhnal na púšť (Genesis 21, 8 – 14), následne s antickým Prometeom, prikovaným ku skalnému bralu, a končí unifikáciou s Ježišom Kristom ako prototypom najväčšieho utrpenia.

čísla (najmä na líniách *ja – my* vs *ty – vy* a *ja – my* vs *on – oni*). So zreteľom na funkčnú realizáciu slovesných kategórií sa do popredia dostáva protiklad monologicckosti a dialogickosti umeleckého komunikátu. Uvedené skutočnosti sú prehľadne spracované v nasledujúcej tabuľke:

Tabuľka 1: Členitosť výskumného súboru

Nadosobná lyrika	Dialogizované/ monologické stvárnenie	Gramatická forma	Perspektíva subjektu
apelová	príhovor k ľudu	2. os. sg./pl.	ty /vy
	príhovor k utláčateľom	2. os. sg./ pl.	ty/ vy
kontemplatívna	reflexia postavenia slovenského národa	1. os. sg./pl. 3. os. sg./pl.	ja/my – on/ oni
	reflexia konania utláčateľov	1. os. sg. 3. os. sg./pl.	ja – on/oni

Pri štylizovaní dialogickosti apelových básní upatňuje Hviezdoslav nasledujúce výrazové prostriedky (prvky ústnosti a hovorovosti):

- apelatívne, propriálne a viac alebo menej rozvinuté pronomínálne oslovenia (*ľudia; Tomášovia; vy, ktorí ich máte nahradiť*);
- častice (*vlast', pravda [= isteže] máš príčinu šťastnou byť*);
- zdvorilostné prostriedky (*tej istoty prosím dôkaz*);
- expresívne slová (*Vymazať tvojich diablov zo zeme!*);
- citoslovce (*Hyš v peklo!*);
- komentáre (*Ty spomínaš len, keď už zle s tebou!*);
- spontánne reakcie (*Pre Boha, kde myslíš?*);
- parentézy (*A kto, nech zvieme, krivdu rád čini?*);
- ironizované výpovede (*Oplačme sa a zahynme!*);
- zvolania (*Nuž čo sme, to sme!*);
- otázky na dialogického partnera (*Ha, radi by ste vnísl' v rad prorokov, skvejúcich sa v Slavianstva biblii!?*);
- otázky ako zopakované repliky dialogického partnera (*Že opatrnosť hadov?*).

Posledný uvedený príklad je zároveň parafrázou Ježišovho výroku – v ktorom nabáda svojich nasledovníkov, aby boli opatrní ako hady a jednoduchí ako holubice (Matúš 10, 16) – a ktorý Hviezdoslav vo svojom texte replikuje pri ironizovaní výhovoriek ľahostajných a odrodilých ľudí. Kriticko-ironická realizácia biblických citačných alúzií nie je v autorovej tvorbe zriedkavá; obdobne k nej dochádza napr. v tomto dvojverší: „*Či má snáď Boh rozkrýdliť znova stíny / a privolať: Adame, kde si, kde!?*“ (Hviezdoslav, 1931, s. 305). Tieto variácie intertextuality však presahujú rámec predkladaného príspevku.

Záver

Analýza biblických alúzií v poézii P. O. Hviezdoslava s nadosobnou tematikou, realizovaná dominantne vo výskumnom poli štrukturalistickej a pragmaticky orientovanej štylistiky, vedie k formulácii týchto výsledkov:

1. k exponovaniu biblických motívov – ktoré je jednou z konštánt Hviezdoslavovej literárnej produkcie – dochádza v súlade s autorským zámerom: prostredníctvom umeleckého zobrazenia, kritickej reflexie a subjektívneho zhodnotenia objektívnej reality vplývať na národ a jeho predstaviteľov;
2. na lexikálnej rovine sa uplatňujú slovné jednotky s príznakom expresívnosti, hovorovosti, (frazologickej) ustálenosti, ale aj knižnosti, pričom v nových kontextových súvislostiach dochádza k aktualizácii a modifikácii prototextovej sémantiky;
3. biblické motívy sa v intratextovom kontexte realizujú ako prostriedky (pozitívneho/negatívneho) hodnotenia, príp. ako prostriedky básnického zobrazenia národno-spoločenských skutočností;
4. diferenciacia básní na apelové a kontemplatívne sa premieta jednak do funkčného uplatnenia gramatickej kategórie osoby a čísla, jednak do realizácie prvkov ústnosti a dialogickosti (v tomto smere je relevantná prítomnosť opytovacích otázok ako duplicitných replík tušeného oponenta, resp. ako reakcia na ne).

LITERATÚRA

- ČERMÁK, František. 2010. *Lexikon a sémantika*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny. 356 s. ISBN 978-80-7422-020-3.
- DOLNÍK, Juraj. 2007. *Lexikológia*. Druhé nezmenené vydanie. Bratislava : Vydavateľstvo Univerzity Komenského v Bratislave. 236 s. ISBN 978-80-223-2308-6.
- FINDRA, Ján. 2004. *Štylistika slovenčiny*. Martin : Vydavateľstvo Osveta. 232 s. ISBN 80-8063-142-5.
- FINDRA, Ján. 2009. *Jazyk v kontextoch a textoch*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici. 317 s. ISBN 978-80-8083-924-6.
- GLOVNÁ, Juraj. 2015. *Frazeológia*. Nitra : Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. 104 s. ISBN 978-80-558-0777-5.
- HANES, Pavel. 2015. *Exegéza Hebrejskej Biblie. Teória, kritika, metódy*. Praha : Návrat domů. 241 s. ISBN 978-80-7255-351-8.
- HARPÁŇ, Michal. 2009. *Teória literatúry*. Piate vydanie. Bratislava : ESA. 286 s. ISBN 978-80-85684-69-8.
- HOFFMANNOVÁ, Jana a kol. 2016. *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha : Academia. 511 s. ISBN 978-80-200-2566-1.
- KAČALA, Ján – PISÁRČIKOVÁ, Mária – POVAŽAJ, Matej (eds.). 2003. *Krátky slovník slovenského jazyka*. Štvrté, doplnené a upravené vydanie. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 988 s. ISBN 80-224-0750-X.
- KOTEN, Jiří. 2013. *Jak se dělá fikce slovy*. Brno : Host. 160 s. ISBN 978-80-7294-846-8.
- KOŤÁTKO, Petr. 2007. Realismus, možné světy, propozice, fikce. In: T. Marvan – M. Zouhar (eds.): *Svet jazyka a svet za jazykom. The World of Language and the World beyond Language (A Festschrift for Pavel Cmorej)*. Bratislava : Filozofický ústav Slovenskej akadémie vied, 2007, s. 186 – 203. ISBN 978-80-967225-9-4.
- MOTOLÁKOVÁ, Adriana. 2013. Prekladová realizácia frazeologických jednotiek v biblických translátoch 1. – morfológicko-syntaktické posuny. In: *Jazyk a kultúra*, 4, 2013, č. 15 (bez stránkovania). ISSN 1338-1148.
- ORGOŇOVÁ, Oľga. 2017. Interaktívna štylistika v optike dialogickosti. In: O. Orgoňová – A. Bohunická – G. Múcsková – K. Muziková – Z. Popovičová-Sedláčková (eds.): *Jazyk a jazykoveda v súvislostiach*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2017, s. 117 – 127. ISBN 978-80-223-4422-7.
- SLANČOVÁ, Daniela. 2019. Socioštylistika ako súčasť interaktívnej štylistiky. In: *Jazykovedný časopis*, 70, 2019, č. 3, s. 607 – 625. ISSN 1338-4287 (verzia online).
- SMIEŠKOVÁ, Elena. 1989. *Malý frazeologický slovník*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 272 s.
- VALČEK, Peter. 2006. *Slovník literárnej teórie A – Ž*. Bratislava : Literárne informačné centrum. 352 s. ISBN 80-89222-09-9.

Pramene

Biblia. Slovenský ekumenický preklad. 2018. Šieste (štvrté opravené) vydanie. Banská Bystrica : Slovenská biblická spoločnosť. 1 246 s. ISBN 978-80-89846-18-4.

HVIEZDOSLAV, Pavol Országh. 1928. *Sobrané spisy básnické 2. Oddiel lyrický.* Tretie vydanie. Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská. 408 s.

HVIEZDOSLAV, Pavol Országh. 1931. *Sobrané spisy básnické 11. Básnické prviesenky. Vzhľadanie. Rozličné básne.* Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská. 482 s.

HVIEZDOSLAV, Pavol Országh. 1949. *Sobrané spisy básnické 9. Dozvuky – Krvavé sonety.* Tretie vydanie. Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská. 249 s.

HVIEZDOSLAV, Pavol Országh. 1954. *Prechádzky jarom. Prechádzky letom.* Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry. 248 s.

HVIEZDOSLAV, Pavol Országh. 1955. *Sobrané spisy básnické 8. Stesky.* Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry. 464 s.

HVIEZDOSLAV, Pavol Országh. 1956a. *Básnické prvotiny I. 1868 – 1869.* Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry. 550 s.

HVIEZDOSLAV, Pavol Országh. 1956b. *Básnické prvotiny II. 1870 – 1872 a z básní nedatovaných.* Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry. 558 s.

PhDr. Vladimíra VRAJOVÁ, PhD.

 <https://orcid.org/0000-0002-1145-429X>

Filozofická fakulta UMB

P. O. Box 263

Katedra slovenského jazyka a komunikácie

Tajovského 40

974 01 BANSKÁ BYSTRICA

Slovenská republika

E-mail: vladimira.vrajova@umb.sk

OTÁZKA A SEKVENČNÍ VÝSTAVBA ROZHOVORU

Jiří Zeman

QUESTION AND SEQUENCE ORGANIZATION IN DIALOGUE

This article is devoted to a specific type of questions, which is commonly used in everyday Czech conversation. This question begins with the expression *co*. The initial *co* is heavily stressed and high in position. In this reactive question the speaker expresses a lack of understanding and requests an explanation.

KEY WORDS:

interactional linguistics, syntax, question, prosody, spoken Czech

1. Jedním z aktuálních témat současné interakční lingvistiky (*interactional linguistics*) je výzkum jazykových prostředků užívaných v interakci při vytváření jejího sekvenčního uspořádání (blíže viz Karlík – Nekula – Pleskalová, 2016, s. 700 – 701, kde je i další literatura). Patří mezi ně také využití vložených sekvencí, jimiž mluvčí překonávají komunikační šum. Příspěvek na základě autentických nepřipravených rozhovorů analyzuje funkci tázací výpovědi jako iniciace začátku vložených sekvencí a jako stimul vyjednávání tématu rozhovoru. Zároveň sleduje, jak mluvčí identifikují komunikační šum a jak jej formulují.

1.1. Téma bude sledováno na jednom ze specifických typů syntaktických konstrukcí, užívaných jen v mluvených spontánních dialogických projevech, a to na konstrukci *tázací slovo + (identické, modifikované) opakování syntaktické konstrukce* z předchozí repliky (*co kdy tam budeš*). Uvedený typ syntaktické konstrukce má důležitou funkci v organizační výstavbě rozhovoru. Materiál budou tvořit – až na příklad (3) – části rozhovorů mládeže v dopravních prostředcích; při rozboru bude využita metodologie a terminologie konverzační analýzy.

1.2. Česká lingvistika těmto konstrukcím zatím větší pozornost nevěnovala. Pouze J. Hoffmannová a L. Jílková (viz Hoffmannová–Homoláč–Mrázková, 2019, s. 206–213) popsaly podrobně jednu z těchto konstrukcí – zřejmě nejfrekventovanější konstrukci s počátečním výrazem *jak* (*jak tam nic není*). Řadí ji mezi podivové otázky. V kapitole autorky zachytily jejich zvukovou podobu (ověřenou přístrojovým měřením), formální variantnost a pragmatické funkce. Výklad je opřen o bohatý příkladový materiál vybraný z korpusů mluvené češtiny.

2. Z hlediska výstavby rozhovoru lze tyto konstrukce rozdělit do dvou skupin podle toho, jaký typ syntaktické konstrukce jim předchází. Může jít o prosté konstatování nebo o pravou (kognitivní) otázku; tomuto druhému typu se bude příspěvek věnovat v další části.

Vyjdu z následujícího příkladu (v transkriptech jsou užity tyto značky: / = stoupavá intonace, \ = klesavá intonace), (..) = pauza, *NI* = zvýrazněná slabika, *no::* = protažená samohláska):

(1)

R1 A: *vy ste začali učit normálně/*

R2 B: *JAK (.) začali učit NORMálně*

R3 A: *no:: (..) VE škole*

R4 B: *jo:: (...) prezenčně*

Jde o část rozhovoru dvou vysokoškolaček týkajícího se formy výuky v novém semestru. Mluví A v replice R1 klade otázku (má formu zjišťovací tázací věty, na niž lze odpovědět *ano – ne*), protože potřebuje likvidovat svůj vědomostní deficit. Forma otázky obsahuje komunikační šum, proto komunikační partnerka B reaguje replikou R2 se sledovanou syntaktickou konstrukcí (*JAK (.) začali učit NORMálně*). Začíná zájmeným příslovcem *jak*: je umístěno v extrémně vysoké poloze hlasového rejstříku a je na něm důraz. Za slovem následuje krátká pauza a replika pokračuje opakováním části repliky R1 (*začali učit NORMálně*); je umístěna v nízké neutrální poloze hlasového rejstříku. Intonačně se však liší poslední slovo: zatímco v replice

R1 je ukončeno antikadencií, v R2 výrazné intonační zakončení chybí, je však silově a intonačně zdůrazněna slabika *NOR*. Tím komunikační partnerka B upozorňuje mluvčí A na zdroj komunikačního šumu – co rozumí spojením *učit normálně*. Mluvčí A v replice R3 šum odstraní upřesněním, zda výuka probíhá ve školní budově. Komunikační partnerka B v replice R4 potvrdí předpoklad z repliky R1 – pro preferovanou formu odpovědi na otázku ve formě zjišťovací tázací výpovědi volí obecněčeský výraz *jo*:: – a formu výuky upřesní (*prezenčně*).

Z ukázky (1) je patrné, že sledovaná syntaktická konstrukce je vždy replikou reaktivní, tedy komunikační partnerka (B) reaguje na repliku mluvčí (A): v její replice vznikne komunikační šum a ten brání komunikační partnerce likvidovat vědomostní deficit mluvčí. Proto vytvoří repliku, v níž zopakuje syntaktickou konstrukci z předchozí repliky (může ji modifikovat – zkrátit, transformovat do jiné slovesné osoby apod.) a zvukově (intonačně) zvýrazní zdroj komunikačního šumu. Tázací výraz zde nesignalizuje vědomostní deficit, jak ostatně postřehly i J. Hoffmannová a L. Jílková, nýbrž upozorňuje na komunikační šum; stojí na počátku syntaktické konstrukce bezprostředně vztažené k obsahu předchozí repliky a signalizuje porušení linearity komunikace. Komunikační šum mluvčí v R3 odstraní (upřesní, vysvětlí) a v R4 následuje odpověď na otázku z R1.

Celá ukázka (1) má tedy formu základní sekvence *otázka – odpověď*, do níž je umístěna vložená sekvence, která likviduje důsledky komunikačního šumu z první repliky základní sekvence: vkládá se mezi první a druhou repliku základní sekvence. Celá konstrukce má čtyřreplikovou formu.

3. Jak ukazují korpusy mluvené češtiny, tázací slovo *jak* je nejčastější v sledované syntaktické konstrukci, ne však jediné. Objevují se také syntaktické konstrukce s počátečním výrazem *co*.

(2)

R1 A: *a kdy tam teda budeš* |

R2 B: *co KDY tam budeš* |

R3 A: *no na tu zkoušku*

R4 B: *asi až se to NAučím\ ne::/*

Rozhovor dvou vysokoškoláček se týká opakování zkoušky, kterou komunikační partnerka B v řádném termínu nevykonala. Ta v rozsáhlé replice emocionálně reagovala na tuto skutečnost. Mluvčí A poté pokračovala v rozhovoru otázkou týkající se data prvního opravného termínu: po konektoru *a* v nízké neutrální poloze hlasového rejstříku vytvořila tázací výpověď doplňovací s konkluzivní kadencí – zájmenné příslovce *kdy* uvozuje otázku po časovém termínu. Komunikační partnerka reagovala sledovanou syntaktickou strukturou (*co KDY tam budeš*). Tázací zájmeno *co* je v extrémně vysoké poloze hlasového rejstříku, poté následuje – bez pauzy – opakování modifikované formy předchozí repliky se zdůrazněným výrazem *kdy*. Mluvčí upřesnila, že spojením *kdy tam* rozumí předpokládané datum prvního opravného termínu zkoušky. Replika R4 byla reakcí na R1: ve slovesu (*NAučím*) je výrazný intonační skok mezi zdůrazněnou slabikou *na* v extrémně vysoké poloze hlasového rejstříku a další částí slova v nízké neutrální poloze hlasového rejstříku.

Pro zvukovou formu replik komunikační partnerky jsou typické intonační skoky z extrémně vysoké do nízké neutrální polohy hlasového rejstříku, replika R4 je doplněna modální částicí dotvrzující vlastní výpověď s prodlouženou samohláskou (*ne::/*) a mírným intonačním zdvihem. Tento intonační průběh – M. Selting (1992) nazývá toto schéma „cickak“ intonace – je charakteristický pro vyjádření emocionality. Repliky R2 a R4 potvrzují postřehy J. Hoffmannové a L. Jilkové o pragmatické hodnotě některých konstrukcí (kritika, nesouhlas, protest aj.), v příkladu /2/ vyjádření negativní emoce (zlost).

3.1. Pro postižení funkce tázacího slova v sledované syntaktické konstrukci jsou důležité dvě formy reaktivní repliky.

3.1.1. V prvním případě se v replice R2 neopakuje replika R1.

(3)

R1 A: *jaký to BYlo včera\ (...)*

R2 B: *COjako*

R3 A: *no důchodci*

R4 B: *no tak DObrý\ no:/*

R5 A: *hodně lidu/*

R6 B: *no tak /(..) důchodci tam všichni nebyli\ (..) hromadu jich scházelo:./ (...)* von prej jich tady snad je ale devadesát/
(Korpus neformální mluvené češtiny ORAL v1, číslo nahrávky: 09A012N)

Jde o soukromý rozhovor seniora (B) a jeho dcery (A) o akci pro důchodce. Repliky R1 – R4 mají formu základní sekvence s vloženou sekvencí. Komunikační partner B zřejmě prožil *včera* řadu činností a není mu jasné, k jaké z nich se otázka vztahuje.

Specifickým rysem ukázky je redukováná forma sledované syntaktické konstrukce v R2. Podstatné je, že konstrukce nezačíná jen zájmenem *co* (tato forma může být užita při přeslechnutí otázky), ale spojením *co jako*. Toto spojení tvoří zřetelně jeden rytmický celek s první přízvuknou slabikou (*cojako*). Výraz *jako* v této pozici bývá nejčastěji klasifikován jako částice (srov. Rinas, 2013): ve výpovědi může mít různou pozici a také různou funkci (zejména podle zvukové realizace). V našem příkladu signalizuje nepřesnost, neurčitost vyjádření mluvčí A v celé předchozí replice: komunikační partner neví, na co se mluvčí ptá, signalizuje, že potřebuje upřesnit sdílenou informaci. Potvrzuje to také krátká pauza po R1, kdy komunikační partner zřejmě potřebuje čas k vybavení si sdílené informace (to se mu však nepodaří). Tato redukováná forma je častá, pokud komunikačnímu partnerovi není zřejmý obsah celé repliky R1.

Výraz *jako* vyskytující se v otázce po tázacím slově (*kdy jako, jak jako, co jako* aj.) může mít obdobnou funkci jako např. složka *-koli(v)* ve spojení se zájmeny a příslovci (*kdokoliv, kdykoliv, cokoliv*), a proto mohou grafická sousloví fungovat jako jedno zvukové slovo – *kdyjako, jakjako, cojako* aj. (***kdyjako***

přideš; cojako chceš dělat). Vyjadřují otázku na identifikační význam.

Příklad (3) dále v replikách R5 a R6 dokumentuje, že čtyřrepliková sekvence může zároveň fungovat jako vyjednávání tématu: R4 končí preferovaně (je ukončena základní sekvence *otázka – odpověď*), a proto v dalších replikách dochází k rozvíjení celého tématu.

3.1.2. V druhém případě se v replice R2 opakují dva stejné tázací výrazy.

(4)

R1 A: *a co tam zpíváš*\

R2 B: *CO co tam zpíváš*\

R3 A: *no jako əə jako (..) v jakým hlasu*\

R4 B: *v druhým sopránu*\

Rozhovor dvou středoškolaček se týká účinkování komunikační partnerky v pěveckém sboru. Repliky R1 – R4 mají formu základní sekvence s vloženou sekvencí. Otázka v R1 je vágní, není zřejmé, k čemu se vztahuje výraz *co* (může být např. otázkou na repertoár).

Specifickým rysem ukázky je kumulace dvou zájmen *co* na začátku repliky R2. Druhé z nich je součástí pravé (kognitivní) otázky, která vyžaduje druhou část sekvenční dvojice *otázka – odpověď*, a žádá likvidaci vědomostního deficitu mluvčí A (*co* je signifikátorem vědomostního deficitu). Otázka je umístěna v neutrální poloze hlasového rejstříku, výraz *co* je umístěn v její vysoké části; otázka končí konkluzivní kadencí. První výraz *co* nesignalizuje vědomostní deficit, ale komunikační šum v R1; je umístěn v extrémně vysoké poloze hlasového rejstříku a je na něm důraz. Oba výrazy se tak liší v umístění v hlasovém rejstříku (je mezi nimi intonační skok) a v umístění důrazu (v sledovaných příkladech s tímto počátkem replik R2 nikdy nebyl důraz na druhém zájmenu *co*). V příkladu /4/ nebyla mezi oběma výrazy pauza, takže počátek repliky tvořil rytmický celek **CO** *co tam*.

3.2. Likvidace komunikačního šumu může být někdy složitá, jak dokumentuje úryvek z rozhovoru dvou středoškolaček:

(5)

R1 A: *no a \ jak je to s lenkou*

R2 B: *JAK\ (.) jak je to s lenkou*

R3 A: *no jak je to S LENkou*

R4 B: *ale co tím myslíš\ jak je to s lenkou*

R5 A: *dyt' byla něk nemocná\ ne:::/*

R6 B: *aha\ (.) to už je PRYČ\ asi...*

Spojením *no a* mluvčí A zavádí do rozhovoru nové téma (k tomu viz Zeman – Bílková, 2020) a vytváří otázku s počátečním výrazem *jak (jak je to s lenkou)*. Syntaktická konstrukce umístěná v neutrální poloze hlasového rejstříku končí konkluzivní kadencí, žádný výraz není zdůrazněn. Komunikační partnerka B reaguje sledovanou konstrukcí: první výraz *jak* je umístěn v extrémně vysoké poloze hlasového rejstříku a je zdůrazněn, po krátké pauze pokračuje opakování části repliky R1 s počátečním výrazem *jak (jak je to s lenkou)* s obdobnou intonací jako v R1. Začátek repliky R2 tedy – obdobně jako v příkladu (4) – kumuluje dva stejné výrazy (zde *jak*) s odlišným umístěním v hlasovém rejstříku a odlišnou dynamikou. Mluvčí v R3 znovu zopakuje syntaktickou konstrukci z R1 a R2 a zdůrazní první slabiku *propria (s len)*; tím upřesňuje svou otázku. Komunikační partnerka v R4 vytváří otázku, v níž specifikuje problém s komunikačním šumem, a opět doplňuje syntaktickou konstrukci z R1: první část repliky (*ale co tím myslíš*) je umístěna v replice ve stejné pozici jako první výraz *jak* v replice R2. Potvrzuje to závěr J. Hoffmannové a L. Jílkové, že výraz *jak* je užít ve významu „*Co tím myslíš; Na základě tvého vyjádření si to neumím představit...*“ (viz Hoffmannová – Homoláč – Mrázková, 2019, s. 208). Až v replice R5 mluvčí upřesňuje téma zavedené v R1 (nemoc jejich spolužačky) a doplňuje ji modální částicí dotvrzující vlastní výpověď s prodlouženou samohláskou

(*ne::/*). V R6 pak komunikační partnerka nejprve potvrzuje pochopení otázky z R1 (*aha*) a odpovídá na ni.

V příkladu (5) se čtyřikrát opakuje otázka ve formě tázací výpovědi doplňovací (*jak je to s lenkou*): výraz *jak* může iniciovat široké spektrum obsahu otázky (zřetel, míra, způsob, intenzita aj.) a je zdrojem komunikačního šumu.

Celý úryvek má šestireplikovou strukturu. Začíná otázkou (R1), následuje první replika první vložené sekvence (R2), pokračuje první replikou druhé vložené sekvence (R3), poté jsou obě sekvence uzavřeny – nejprve druhá (R4) a pak první (R5) – a struktura končí odpovědí (R6), v níž je téma vyjednáno, a rozhovor potom toto téma dále rozvíjí.

4. Je potřebné dodat, že pokud sledované syntaktické konstrukci předchází prosté konstatování, má výstavba rozhovoru jinou strukturu, jak dokumentuje rozhovor dvou studentů průmyslové školy.

(6)

R1 A: *zejtra nás čeká diktát na to živý a neživý i sloves*

R2 B: *CO živý a neživý*

R3 A: *no:: ə ə (..) taková divná shoda podmětu se slovesem\...*

Tématem rozhovoru byla gramatická životnost podstatných jmen a její důsledky pro psaní *i/y* v přísudku. Ukázka začíná konstatováním jedné ze studijních činností ve škole (R1). Formulace tématu diktátu je nejasně formulovaná. Mluvčí mohl pokračovat, protože jeho replika nevyžaduje reakci komunikačního partnera (není zde iniciován výrazný sekvenční pár). Komunikační partner však využil nejbližšího místa relevantního pro výměnu komunikantů a sledovanou konstrukcí zformuloval komunikační šum – co mluvčí rozumí spojením *živý a neživý*. Replika R2 opět obsahuje na začátku výraz *co* v extrémně vysoké poloze hlasového rejstříku s důrazem. Mluvčí toto spojení vysvětluje v replice R3.

V tomto případě je využita trojčlenná struktura: *konstatování mluvčího – identifikace šumu komunikačním partnerem*

– *upřesnění mluvčím*. Jde o specifickou formu konverzační opravy, a to cizí iniciaci vlastní opravy (blíže viz Zeman, 2013): mluvčí v R1 vytvoří opravitelnou část s komunikačním šumem, komunikační partner iniciuje v R2 opravu a mluvčí ji v R3 provede. I tato struktura sloužila v rozhovoru jako forma vyjednání tématu, které bylo v dalších replikách rozvíjeno.

5. Příspěvek je věnován jednomu typu reaktivních otázek, které jsou typické pro soukromou mluvenou češtinu. Otázka má na začátku výrazy *co, jak, proč* aj., které jsou umístěny v extrémně vysoké poloze hlasového rejstříku a je na nich důraz. Signalizují komunikační šum předchozí repliky a žádost komunikačního partnera o vysvětlení. Reaktivní replika na otázku ústí nejčastěji v čtyřčlennou strukturu – základní sekvence s vloženou sekvencí. Pokud reaktivní replika reaguje na konstatování, výsledkem je speciální typ konverzační opravy. Oba typy slouží k vyjednání tématu, které je v další části rozhovoru rozvíjeno.

LITERATURA

- HOFFMANNOVÁ, Jana – HOMOLÁČ, Jiří – MRÁZKOVÁ, Kamila. 2019 (eds.). *Syntax mluvené češtiny*. Praha : Academia. 394 s. ISBN 978-80-200-2961-4.
- KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana. 2016 (eds.). *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny. 2 184 s. ISBN 978-80-7422-480-5.
- KOPŘIVOVÁ, Marie – LUKEŠ, David – KOMRSKOVÁ, Zuzana – POUKAROVÁ, Petra – WACLAWIČOVÁ, Martina – BENEŠOVÁ, Lucie – KŘEN, Michal. 2017. *ORAL: korpus neformální mluvené češtiny, verze 1 z 2. 6. 2017*. Ústav českého národního korpusu FF UK : Praha. <http://www.korpus.cz> [Online.]
- RINAS, Karsten. 2013. Tři „nové“ modifikační částice v češtině: *schválně, normálně, jako*. In: *Slovo a slovesnost*, 73, 2013, č. 3, s. 163 – 177. ISSN 0037-7031
- SELTING, Margret. 1992. Intonation as a Contextualization Device: Case Studies on the Role of Prosody, Especially Intonation, in Contextualizing Story Telling in Conversation. In: P. Auer – A. di Luzio (eds.): *The Contextualization of Language*. Amsterdam – Philadelphia : Benjamins, 1992, p. 233 – 258. ISBN 0-521-46075-1.

ZEMAN, Jiří – BÍLKOVÁ, Jana. 2020. Diskurzí marker *no a* v mluvené češtině. In: J. Bílková – I. Kolářová – M. Vondráček (eds.): *Lingvistika. Korpus. Empirie*. Praha : Ústav pro jazyk český, 2020, s. 193 – 200. ISBN 978-80-88211-13-6.

ZEMAN, Jiří. 2013. *Verbální a neverbální prostředky v komunikaci mládeže*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2013. 158 s. ISBN 978-80-7435-334-5

PhDr. Jiří ZEMAN, Ph.D.

Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové

Katedra českého jazyka a literatury

Rokitanského 62

500 03 HRADEC KRÁLOVÉ

Česká republika

E-mail: jiri.zeman@uhk.cz

ZÁVEREČNÉ SLOVO

**Vážené kolegyně, kolegovia,
vzácni hostia,
milí prítomní,**

konferenčné vystúpenia protagonistov dozneli, námety sa usídľujú v myšliach vnímavých príjemcov, náhľady zanietených diskutérov vyvolávajú ďalšie úvahy a inšpirácie. Vo Vás, nás všetkých rezonuje nosný motív konferencie. Je ním sústredená, interdisciplinárne smerovaná pozornosť na jazykovú komunikáciu s jej neodmysliteľným areálom, individuálne a zároveň spoločensky vymedzeným v jazykovej krajine s jej harmóniou i prirodzenými napätiami.

Aktuálny ročník považujeme za prestížnu povinnosť, poctu a zároveň výzvu. V čase konania podujatia si pripomíname 30. výročie vzniku zmieneného seriálu. Východiská boli položené na samostatnej, vtedy ešte neuniverzitetnej Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici. Konferenciou sme zároveň mienili utvoriť predstupeň jubilea s rovnakou číslou. 30. narodeniny si v roku 2022 pripomína Univerzita Mateja Bela. Obe podujatia symbolicky zjednocuje osobnosť jedného z osnovateľov konferenčného cyklu a prvého rektora UMB Dr. h. c. prof. PhDr. Jána Findru, DrSc. (1934 – 2019). Netajíme ambíciu aj prostredníctvom spomienky na profesora Findru panoramaticky zvýrazniť kontinuitu oboch udalostí, a tak podporiť hĺbkovo inšpirujúci význam konštituovania univerzitetnej vedy, vzdelávania a kultúry v Banskej Bystrici v širšom zmysle.

Konferenčný program bol projektovaný do šiestich tematických polí:

1. teória jazyka a jazykovej komunikácie vo svetle symetrického a asymetrického princípu,
2. metodológia v jazyku a jazykovede a interdisciplinárne interpretácie,
3. všeobecná lingvistika, kognitívne vedy, aplikovaná lingvistika,
4. sociolingvistika, jazykové kontakty, preklad a tlmočenie ,

5. médiá, elektronicky podmienená komunikácia a mediálna komunikačná sféra,
6. informačné a komunikačné technológie vo výskumoch a v komunikačnej praxi.

Som presvedčený, že všetky príspevky sa motivicko-tematicky viazali na vymedzené oblasti nielen zreteľnou príslušnosťou k tej-ktorej sekcii. Vystupujúci hľadali a účinne nachádzali aj teoreticko-metodologické prepojenia, kontúrovali metodické hranice či odborné a praktické obmedzenia vo svojich prístupoch k spracovaniu tém a k prezentovaniu vedeckých a/alebo praktických zámerov. V takomto prístupe sa nachádza postrehnutie a zhodnotenie nielen odbornej stránky konferencie, ale aj reflexie vynaložených aktivít všetkých, viac či menej zainteresovaných na konferenčnom podujatí. Mám takto na myslí tých, Vás, nás, ktorí prihlásením, účasťou a svojím pričinením vytvorili skutočne dôstojný rámec finišujúceho podujatia. Myslím na tých, ktorí vytvorili patričnú a dôstojnú atmosféru v postavení hostiteľov a podporovateľov 11. medzinárodnej konferencie o komunikácii.

V tejto chvíli nie je možné bez výnimky vymenovať alebo aspoň uviesť všetkých. Moje úprimné poďakovanie za pomoc a spoluprácu popri profesionálne vybavenej organizačnej zostave prináleží tým, ktorých takpovediac nadchla myšlienka medzinárodných vedeckých konferencií v Banskej Bystrici, ich vedecká i spoločenská úroveň a sprievodná atmosféra. Vyjadrujem presvedčenie, že v tomto všeobecnejšom vyjadrení vďaka si všetci nájdeme svoj priestor na pocit uspokojenia z hodnotne, nezabudnuteľne prežitých chvíľ a získame silnú inšpiráciu na spoluúčasť v ďalších podujatiach svojho druhu.

Ctení účastníci konferenčného podujatia,

považujem rokovanie 11. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii za uzavreté.

Nastáva čas odovzdať symbolickú organizátorskú štafetu môjmu kolegovi a jeho budúcemu prípravnému tímu a oznámiť

predpokladaný rámcový termín nasledujúceho podujatia. 12. medzinárodná vedecká konferencia o komunikácii sa uskutoční začiatkom septembra roku 2024. Dovoľte už teraz srdečne všetkých Vás a ďalších pozvať na nasledujúce podujatie svojho druhu a určenia. Preň znova vytvorí dôstojné podmienky Katedra slovenského jazyka a komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Želám Vám/nám príjemné dozvuky konferenčných zážitkov, prajem dostatok tvorivosti a síl na pokojné stváranie príspevkov, vinšujem udržiavanie spomienok na prežité chvíle spolu s posilnenými a novými odbornými a ľudskými kontaktmi.

Všetko dobré, prospešné a hodnotné vo Vašich pracovných a osobných chvíľach.

Dovidenia v Banskej Bystrici o tri roky!

Názov**SYMETRIA A ASYMETRIA V JAZYKOVEJ KOMUNIKÁCIÍ**

Zborník príspevkov z 11. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii
konanej 16. – 17. 9. 2021 v Banskej Bystrici

Editor

prof. PaedDr. Vladimír Patráš, CSc.

Apretácia príspevkov

Vladimír Patráš

Typografická úprava zborníka

Ján Humaj, Vladimír Patráš

Apretácia anglických resumé

Petra Strnáďová, Dagmar Škvareninová

Foto a motív obálky, grafická realizácia

Vladimír Patráš, Ján Humaj

Rozsah 384 s. 19,24 AH 19,38 VH

Formát A5

Vydavateľ

Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

ISBN 978-80-557-2113-2 EAN 9788055721132 (print)

ISBN 978-80-557-2114-9 EAN 9788055721149 (online)

<https://doi.org/10.24040/2023.9788055721149>

V konferenčnej edícii sú doteraz vydané tieto publikácie:

ODALOŠ, Pavol – PATRÁŠ, Vladimír (eds.). 1991. *Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie*. 1., 2. diel. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta.

PATRÁŠ, Vladimír (ed.). 1996. *Sociolingvistické a psycholingvistické aspekty jazykovej komunikácie*. 1., 2. diel. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied – Pedagogická fakulta UMB.

ODALOŠ, Pavol (ed.). 1999. *Retrospektívne a perspektívne pohľady na jazykovú komunikáciu*. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta – Fakulta humanitných vied UMB.

KLINCKOVÁ, Janka (ed.). 2001. *Jazyková komunikácia v 21. storočí*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB.

PATRÁŠ, Vladimír (ed.). 2004. *Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied – Pedagogická fakulta UMB.

ODALOŠ, Pavol (ed.). 2007. *Zborník materiálov zo 6. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii Kontinuitné a diskontinuitné otázky jazykovej komunikácie*. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta – Fakulta humanitných vied UMB.

KLINCKOVÁ, Janka (ed.). 2010. *Odkazy a výzvy modernej jazykovej komunikácie*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela.

PATRÁŠ, Vladimír (ed.). 2014. *Polarity, paralely a prieniky jazykovej komunikácie*. Banská Bystrica : Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – Belianum.

ODALOŠ, Pavol (ed.). 2018. *Synchrónne a diachrónne kontexty jazykovej komunikácie*. Banská Bystrica : Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – Belianum.

KLINCKOVÁ, Janka (ed.). 2019. *Komunikácia v odborných reflexiách*. Banská Bystrica : Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – Belianum.

ISBN 978-80-557-2114-9

